

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2017

4

HISTORY

Journal of the University of Latvia

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2017/4

Journal of the University of Latvia

HISTORY

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla
“Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums.
Šis laidniens ir minētā žurnāla 99. numurs.

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of
the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”.
The current journal is the 99th volume of the series.

LU Akadēmiskais apgāds

Dibinātājs

Latvijas Universitāte

Reģistrācijas numurs 90000076669

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla “Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums. Šis laidieni ir minētā žurnāla 99. numurs.

Galvenais redaktors **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Redakcijas kolēģija:

Ammons Českis – *Ph. D.*, Glāzgovas Universitātes Sociālo un politisko zinātņu skolas lektors Centrāleiropas un Austrumeiropas studijās

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

Anderss Frejmarks – *Ph. D.*, Linneja Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors (Zviedrija)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes profesors

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Valda Kļava – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore, VFF dekāne

Samuels Kruižinga – *Ph. D.*, Amsterdamas Universitātes docents mūsdienu vēsturē

Andris Levāns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Mati Laurs – *Ph. D.*, Tartu Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Alans Marejs – *Ph. D.*, Lidsas Universitātes Mākslu fakultātes vecākais pasniedzējs

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Valahijas Universitātes profesors, Rumānijas Ziemeļu un Baltijas studiju asociācijas prezidents

Torbens K. Nilsens – *Ph. D.*, Olborgas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētais profesors

Andrijs Rukkass – *Dr. hist.*, Tarasa Ševčenko Kijevas Nacionālās universitātes Vēstures fakultātes asociētais profesors

Inese Runce – *Dr. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Andris Šnē – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jons Vaičēnonis – *Dr. hist.*, Vitauta Dižā Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

No 2016. gada “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir iekļauts EBSCO datubāzē “Central & Eastern European Academic Source”.

Literārā redaktore **Gita Bērziņa**

Angļu valodas teksta redaktore **Andra Damberga**

Maketētāja **Baiba Lazdiņa**

Vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

Adrese

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture”

LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Telefons: + 371 67033825

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija, LV-1585

Visi žurnāla raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Par publicēšanai nepieņemtiem manuskriptiem redakcija paskaidrojumus nesniedz.

Žurnāla interneta vietne:

<http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© Latvijas Universitāte, 2017

ISSN 2500-9621

DOI: <https://doi.org/10.22364/luzv.4.2017>

Established by
University of Latvia
Registration No. 90000076669

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”. The current journal is the 99th volume of the series.

General Editor **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, Associate Professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Editorial Board:

Ammon Cheskin – *Ph. D.*, Lecturer in Central and East European Studies, School of Social and Political Sciences, University of Glasgow

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Anders Fröjmark – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Arts and Humanities, Linnaeus University (Sweden)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, University of Daugavpils

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Valda Kļava – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Dean of the Faculty of History and Philosophy

Samuēl Kruizinga – *Ph. D.*, Assistant Professor in Contemporary History, University of Amsterdam

Mati Laur – *Ph. D.*, Professor, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

Andris Lēvāns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Professor, University of Valachia, President, The Romanian Association for Baltic and Nordic Studies

Alan Murray – Senior Lecturer, Faculty of Arts, University of Leeds

Torben K. Nielsen – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Social Sciences, University of Aalborg

Andrij Rukkas – *Dr. hist.*, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Inese Runce – *Dr. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Andris Šnē – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jonas Vaičenonis – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

“Journal of the University of Latvia. History” since 2016 is included in EBSCO database Central & Eastern European Academic Source.

Literary editor **Gita Bērziņa**

English language editor **Andra Damberga**

Layout **Baiba Lazdiņa**

Cover design **Baiba Lazdiņa**

Address

“Journal of the University of Latvia. History”

Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Tel.: +371 67033825

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvia, LV-1585

All the papers published in the present volume have been subject to the blind peer review.

No part of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

When quoting, the reference to the original publication is mandatory.

Editorial board does not provide commentary regarding articles rejected for publication.

Free access:

<http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© University of Latvia, 2017

ISSN 2500-9621

DOI: <https://doi.org/10.22364/luzv.4.2017>

Saturs / Contents

Redaktora sleja

Editorial	9
-----------------	---

Raksti

Articles	11
----------------	----

Ēriks Jēkabsons

Lietuvieši Latvijā Neatkarības kara laikā 1918.–1920. gadā <i>Lithuanians in Latvia During War of Independence, 1918–1920</i>	13
--	----

Ingus Barovskis

Staļina nāve kā padomju mitoloģijas fenomens dzīvesstāstu kontekstā <i>Death of Stalin as Phenomenon of Soviet Mythology in Context of Life Stories</i>	36
--	----

Vanda Visocka

Pottery and Hillforts: Some Aspects of Pottery Production During the Late Bronze Age in the Territory of Latvia <i>Keramika un pilskalni: trauku izgatavošanas tehnoloģiskie aspekti vēlajā bronzas laikmetā Latvijas teritorijā</i>	53
---	----

Kristīne Zaļuma

Muižu kultūras vērtību aizsardzība Cēsu apriņķī 1919. un 1920. gadā <i>Protection of Cultural Heritage in Manor Houses of Cēsis District in 1919 and 1920</i>	66
--	----

Beāte Lielmane

Rīgas pilsētas sociālās palīdzības iestādes Maskavas priekšpilsētā 20. gadsimta sākumā <i>Social Care Institutions of Riga City in Maskavas priekšpilsēta at the Beginning of the 20th Century</i>	79
---	----

Agīta Ančupāne

Valstspapīru spiestuves izveidošana un pirmie darbības gadi (1919–1921) <i>Establishment and Operation of State Printing House (1919–1921)</i>	96
---	----

Dāvis Beitlers	
Ieskats Graudu ģimenes rēderejas darbībā trimdā <i>Insight into Grauds Family Shipping Company Operation in Exile</i>	112
Evita Feldentāle	
Baltijas Universitātes dibināšanas gaita (1945–1946) <i>Foundation of the Baltic University (1945–1946)</i>	126
Kristīne Beķere	
Latvieši Dienvidamerikā 1945–1991: darbība Latvijas neatkarības idejas saglabāšanai <i>Latvian Diaspora in South America: Actions to Preserve Idea of State Independence of Latvia (1945–1991)</i>	141
Dzmitry Kryvashei	
National Policy of German Authorities in Belarus (1941–1944) <i>Vācu varas iestāžu nacionālā politika Baltkrievijā 1941.–1944. gadā</i>	159
Recenzijas	
Reviews	171
Lilita Zemīte	
Veltījums neatkarības laikmeta paaudzei. Recenzija par Ilgvara Butuļa, Ineša Feldmaņa, Ērika Jēkabsona, Inetas Lipšas, Aivara Strangas, Jāņa Taurēna, Antonija Zundas grāmatu “15. maija Latvija”	173
Jānis Šiliņš	
Pētījums par Latvijas ekonomiku autoritārisma periodā. Recenzija par Aivara Strangas grāmatu “Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)”	181
Ziņas par autoriem	
About Authors	185

Redaktora sleja / Editorial

Jaunā 2018. gada sākumā ceļu pie lasītājiem uzsācis mūsu žurnāla kārtējais numurs. Esam saņēmuši apstiprinājumu, un katrs lasītājs pats var pārliecināties, ka žurnāls ir pārstāvēts EBSCO datubāzes sadaļā *Central & Eastern European Academic Source database*.

Žurnāla saturs ir visai daudzveidīgs, tas aptver dažādus Latvijas un Eiropas vēstures aspektus no bronzas laikmeta līdz latviešu trimdas vēsturei pēc Otrā pasaules kara un 20. gadsimta 50. gadu mutvārdu vēsturei. Zinātniski ļoti aktuālajai trimdas vēsturei veltītas pat trīs publikācijas.

Etniskās un militārās vēstures tematiku apvieno profesora Ērika Jēkabsona plašais raksts par lietuviešu ieguldījumu Latvijas Neatkarības karā. Profesors secina, ka Latvijas lietuviešu "*attieksme pret Latvijas valstiskumu visumā bija labvēlīgākā no visām nozīmīgajām minoritātēm*". Starpdisciplināritātes pieaugumu nodrošina filoloģijas doktors Ingus Barovskis, kurš, izmantojot mutvārdu vēstures avotus, pētījis latviešu tautas reakciju uz tādu pasaules vēsturei, īpaši Austrumeiropas tautām, labvēlīgu notikumu kā Josifa Staļina nāve. Baltkrievu zinātnieks Dmitrijs Krivošejs pētījis vācu okupācijas varas iestāžu etnopolitiku Baltkrievijā Otrā pasaules kara apstākļos.

LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centra pētniece Kristīne Beķere pievērsusies latviešu trimdas aktivitātēm Dienvidamerikā. LU doktorante Kristīne Zaļuma analizējusi Latvijas Pagaidu valdības centienus aizsargāt muižu kultūras vērtības Cēsu apriņķī 1919.–1920. gadā.

Vairāki žurnāla raksti atspoguļo to tēmu daudzveidību, kāda vērojama LU jauno vēstures maģistru darbos. Agita Ančupāne pievērsusies Latvijas Valstspapīru spiestuves darbībai – tēmai, kas skar gan valstiskuma sākuma posmu, gan kaut kādā mērā sociālo vēsturi. Evita Feldentāle aplūkojusi tādu nozīmīgu trimdas intelektuāļu un aktivistu sasniegumu kā Baltijas Universitāte. Dāvis Beitlers pētījis Latvijas kuģniecības tradīciju turpinājumu trimdā un Graudu ģimenes ieguldījumu tajā. Svarīgam pētniecības tematam pievērsusies Beāte Lielmane – apvienojot urbānās vēstures un sociālās vēstures elementus, viņa raksta par Rīgas pilsētas sociālās palīdzības iestādēm leģendārajā Maskavas priekšpilsētā 20. gadsimta sākumā.

Pirmo reizi žurnāla visjaunākajā vēsturē publicējam doktorantes Vandas Visockas rakstu par bronzas laikmeta arheoloģijas jaunākajiem sasniegumiem.

Prominenti recenzenti vērtējuši divas nozīmīgas grāmatas. Vēstures doktors Jānis Šiliņš analizējis profesora Aivara Strangas monogrāfiju par Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma ekonomisko politiku.

Asociētā profesore Lilita Zemīte pievērsusies septiņu Latvijas vēsturnieku saimes pārstāvju kolektīvā darba "15. maija Latvija" apskatam, un redzams, ka profesori šī problemātika un autoru ieguldījums ir uzrunājuši.

Nākamajos žurnāla numuros turpināsim atspoguļot plašu tematiku, piemēram, padomju represīvo struktūru cīņu pret brīvdomības izpausmēm Latvijā, un ceram pievērsties ģeogrāfiski jauniem reģioniem.

Nevaram neievērot arī to, kas notiek mums draudzīgos izdevumos. "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir nosvinējis 80 gadu jubileju. Ir jāpateicas tā ilggadējai redaktorei Dr. Inetai Lipšai par nenovērtējamo ieguldījumu tā attīstībā un jānovēl veiksmē jaunajai galvenajai redaktorei Dr. Kristīnei Antei.

Jānis Taurēns

Raksti

Articles

Lietuvieši Latvijā Neatkarības kara laikā 1918.–1920. gadā¹

Lithuanians in Latvia During War of Independence, 1918–1920

Ēriks Jēkabsons, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors

Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: eriks.jekabsons@lu.lv

Raksts veltīts nozīmīgas un samērā daudzskaitlīgas Latvijas nacionālās minoritātes – lietuviešu – darbībai Neatkarības kara laikā 1918.–1920. gadā. Apskatītas lietuviešu skaita un sastāva pārmaiņas pēc Pirmā pasaules kara, analizēta lietuviešu nacionāla rakstura darbība politiskajā, sabiedriskajā un kultūras jomā faktiski pilnībā jaunā situācijā – neatkarīgā Latvijas valstī, kā arī lietuviešu piedalīšanās militārajos procesos Latvijā, atrodoties Latvijas armijas rindās un valsts struktūrās. Minētie jautājumi aplūkoti Latvijas un Lietuvas sarežģīto attiecību kontekstā.

Atslēgvārdi: Latvijas Neatkarības karš, lietuviešu nacionālā minoritāte, armija, valsts iestādes, sabiedrība.

The article is devoted to the activities of Lithuanian ethnic minority in Latvia during the War of Independence, 1918–1920. These processes are reflected by considering the statistical data of Lithuanians after World War I, analyzing political, social and cultural activities of Lithuanian organizations in a quite new situation involving the independent Latvian state, and also the participation of Lithuanians in military processes taking place in Latvia. Furthermore, Latvian-Lithuanian relations are analyzed in the context of Lithuanian minority in Latvia.

Keywords: Latvian War of Independence, Lithuanian ethnic minority, Army, state institutions, society.

Viena no nozīmīgākajām un arī daudzskaitlīgākajām nacionālajām grupām, kas 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā dzīvoja Latvijā, bija lietuvieši. Līdzīgi latviešiem, lietuviešu tautai šajā laikā bija raksturīgi sabiedriskās un nacionālās konsolidācijas procesi, turklāt lielajos rūpnieciskajos un sabiedriskajos centros Latvijas teritorijā (pirmām kārtām Rīgā un Liepājā), kur lietuvieši galvenokārt dzīvoja, tie bija īpaši uzskatāmi. Sekoja Pirmais pasaules karš, kura beigās Baltijas valstis ieguva neatkarību, un to sarežģītie kari par neatkarību. Jaunajos apstākļos krasi mainījās arī visu Latvijas nacionālo

minoritāšu situācija, turklāt Latvijā karš par neatkarību bija īpaši komplicēts process, pat salīdzinot ar kaimiņvalstīm. Raksta mērķis ir konstatēt pēc lieluma piektās Latvijas nacionālās minoritātes – lietuviešu – stāvokļa un darbības galvenās iezīmes Neatkarības kara laikā 1918.–1920. gadā. Vispirms uzmanība pievērsta statistiskajiem rādītājiem, kas raksturo lietuviešu stāvokli, lietuviešu organizāciju un grupu sabiedriski politiskajai darbībai, individuālu lietuviešu dalībai kara militārajās norisēs, kuras bija īpaši būtiskas kara laikā un atspoguļoja viņu nostāju, kā arī dalībai Latvijas valsts iestādēs un struktūrās. Tāpat aplūkots Latvijas un Lietuvas attiecību konteksts, kas būtiski iespaidoja Latvijas lietuviešu stāvokli un attieksmi pret norisēm valstī.

Skaits, sastāvs un izvietojums. Saskaņā ar 1897. gada Krievijas tautas skaitīšanas datiem 24 507 cilvēki, kuri par dzimto atzina lietuviešu valodu, dzīvoja mūsdienu Latvijas valsts teritorijā (gan pierēķinot Palangas apkārtni, kas tolaik ietilpa Kurzemes guberņā, bet tagad Lietuvā, kā arī neieskaitot Aknīstes pagasta daļu, kas tolaik ietilpa Kauņas guberņā, bet vēlāk tika iekļauta Latvijas teritorijā). No tiem 16 531 dzīvoja Kurzemes guberņā (3587 Liepājā, 6986 Ilūkstes apriņķī, 1207 Dobeles apriņķī utt.), 6686 – Vidzemes guberņā (6458 Rīgā), un 1290 – trijos Latgales apriņķos, kas ietilpa Vitebskas guberņā. Pilsētu iedzīvotāji galvenokārt strādāja rūpniecības uzņēmumos. Latvijā apmetās arī daudzi lietuvieši, kuri bija izcietuši izsūtījuma termiņus pēc 1863. gada sacelšanās Sibīrijā, jo atgriezies Lietuvā viņiem tika liegts. Kurzemes guberņā lielākā daļa lietuviešu bija strādnieki Liepājā, kā arī nodarbojās ar lauksaimniecību guberņas administratīvās robežas tuvumā (Elernē, Laucesē, Skaistkalnē u. c.²). 20. gadsimta sākumā ievērojami pieauga jau 19. gadsimtā vērojams lietuviešu pieplūdums Kurzēmē (īpaši Aizputes un Kuldīgas apriņķi), kur

viņi tika nodarbināti par laukstrādniekiem vai kalpotājiem muižās. Lietuviu prese 1910. gadā gan atzīmēja, ka viņi latviskajā vidē nezaudēja savu nacionālo identitāti vienīgi vietās, kur dzīvojušas kopā vairākas lietuviešu ģimenes³ (to pašu atzīmē arī lietuviešu statistikas speciālists Margērs Skujenieks⁴). Liepājā lietuviešu un poļu skaits 1911. gadā sasniedza jau 17 657 cilvēkus (galvenokārt tie bija strādnieki un amatnieki), un viņi veidoja 19% no pilsētas iedzīvotāju kopskaita. Latgalē dzīvojošo lietuviešu skaits nebija liels, un viņu absolūto vairākumu veidoja zemnieki.⁵ Pirmā pasaules kara priekšvakarā – 1913. gadā – Rīgā lietuviešu skaits sasniedza jau 34 982 cilvēkus, un starp civiliedzīvotājiem 1913. gadā lietuviešu bija 7,0%.⁶ Pasaules kara izraisītās uzņēmumu evakuācijas un bēgļu plūsmas rezultātā lietuviešu skaits Latvijā ievērojami samazinājās. Vēl vairāk tas saruka, lietuviešiem atgriežoties dzimtenē vācu okupācijas laikā 1917.–1918. gadā, kā arī Latvijas un Lietuvas Neatkarības karu laikā. Tas notika, galvenokārt Rīgas un Liepājas lietuviešiem pārceļoties uz dzīvi Lietuvā. Piemēram, lietuviešu skaits Rīgā saskaņā ar boļševiku veikto iedzīvotāju reģistrāciju 1919. gada martā bija ievērojami sarucis salīdzinājumā ar pirmskara laiku – Rīgā dzīvoja 6571 lietuvietis (salīdzinājumam poļi – 9514, krievi – 15 152, igauņi – 2485, vācbaltieši – 36 812 un ebreji – 28 719).⁷

Pirmajā tautas skaitīšanā Latvijas Republikā (1920. gada jūnijā) tika reģistrēti 25 538 lietuvieši, no viņiem 5325 – Rīgā, 677 – pārējā Vidzemē, 8636 – Kurzēmē (to skaitā 3777 Liepājā), 9765 – Zemgalē, 1135 – Latgalē. Tomēr jāņem vērā, ka šajā laikā skaitīšana nenotika daļā Ilūkstes apriņķa, ko līdz 1920. gada vasarai un rudenim ieņēma Polijas un Lietuvas armija. Turklāt Latvijā tikai 1921. gadā tika iekļauta Aknīstes pagasta daļa, bet Lietuvā – Palanga un tās apkārtnē, kas ietilpa bijušās Kurzemes guberņas sastāvā un kur

lietuvieši bija vairākumā. Lielā mērā tādēļ 1925. gadā lietuviešu skaits Kurzemē salīdzinājumā ar 1920. gadu samazinājās līdz 3962 cilvēkiem.⁸ 1920. gada tautas skaitīšanā lietuviešu vidū Latvijas pilsoņu īpatsvars bija zemākais starp nacionālajām minoritātēm – tikai 35,4% (Latvijas pilsoņi – 9045, Lietuvas – 14 083, Krievijas – 201, Baltkrievijas – 46, Polijas – 151, Igaunijas – 44, citu valstu – deviņi un nezināmas pilsonības – 1959 lietuvieši).⁹

Ievērojamu daļu lietuviešu veidoja zemniecība laukos un strādniecība pilsētās. 1926. gadā Latvijas lietuviešu žurnālists un sabiedriskais darbinieks Justs Paļeckis (1899–1980) rakstīja:

*“Nodibinoties neatkarīgai Lietuvai, Latvijas leišu kolonija atdeva tai gandrīz visus savus vecākās paaudzes inteliģences spēkus. Daudzi no tiem ieņēma vai ieņēma izcilus stāvokļus valsts vai sabiedriskajā dzīvē. Minēšu rakstnieku, bij. ilggadēju izglītības viceministru P. Mašotasi, bij. kara ministru Merķi, Ārlietu ministrijas departamenta direktoru Lisauski, inženieri Skardinski, vecāko Kauņas notāru Linartu, mirušo dramaturgu Landsbergi-Žemkalni. Arī tagadējais ministru prezidents Bistras ir bijis liepājnieks. Liepājnieks bija arī ievērojams rakstnieks J. Biļunas. Pirmais par Lietuvas neatkarību kritušais vīrsnieks Jozapavičus bija rīdzinieks. Daudzās Lietuvas dzīves nozarēs bij. Latvijas leiši piedalās kā aktīvākie dalībnieki. Viņi nav aizmirsuši pagātni un bieži vien bijušie rīdzinieki notur kopējus vakarus, pat turpina veco, Rīgā izdzīvojušo biedrību darbību [...] Inteliģences [Latvijā] ļoti maz. No vecākās paaudzes inteliģentiem tikai daži.”*¹⁰

Sabiedriski politiskā darbība

Jau 19. gadsimta beigās lietuvieši Rīgā, Jelgavā un Liepājā bija aizsākuši aktīvu sabiedriski politisko darbību, turklāt tā

izpaudās, gan iesaistoties daudzajās un dažādajās biedrībās (palīdzības, kultūras, izklaidējoša rakstura u. c.), gan, sevišķi pēc 1905. gada revolūcijas, arī veidojot skolas un piedaloties pilsētu pašvaldību vēlēšanās. Pirmais pasaules karš ievērojamā mērā sašaurināja, taču pilnībā nepārtrauca lietuviešu sabiedrisko darbību, kaut arī mainīja tās raksturu – daudzas biedrības darbību pārtrauca, taču atlikušās un jaunizveidotās par galveno mērķi izvirzīja palīdzības sniegšanu bēgļiem no Lietuvas un karā iesaukto ģimenēm.¹¹

Sabiedriski politisko darbību Latvijas Republikā lietuvieši uzsāka faktiski ar Latvijas valsts pastāvēšanas pirmajām dienām. Piemēram, 1918. gada 24. novembrī Rīgas lietuviešu biedrība *Žvaigždē* (“Zvaigzne”) organizēja pilnsapulci lietuviešu patversmē Narvas ielā 1, bet Lietuviešu palīdzības biedrība – literāri muzikālu vakaru ar teātra izrādi *Lietuvaite* Rīgas Latviešu biedrības zālē.¹² Savukārt novembra beigās sāka veidoties Rīgas lietuviešu organizāciju pagaidu padome, kura paziņoja, ka uzņemas lietuviešu interešu aizstāvību, un aicināja nosūtīt uz to pa vienam pārstāvim no visām partijām un organizācijām (birojs – Kalēju ielā 10/12-3, kur pirms tam atradās Lietuviešu komiteja).¹³

1919.–1920. gadā Latvijas Tautas padomē valsts lietuviešus pārstāvēja rakstvedis, no 1919. gada vasaras Liepājas pilsētas valdes loceklis Antons Baužo (dzimis 1874. gadā) un skolotājs Antons Montvids (dzimis 1899. gadā). Abi nepameta Tautas padomi arī pēc tam, kad vācieši 1919. gadā 16. aprīli Liepājā realizēja valsts apvērsumu, kaut Tautas padomei un Latvijas Pagaidu valdībai tas bija politiski ļoti sarežģīts laiks. Viņi bija to 66 Tautas padomes locekļu starpā, kuri 10. maija sēdē Liepājā nosodīja apvērsumu un atzina par nelikumīgu Andrieva Niedras sastādīto provācisko valdību.¹⁴

Satversmes sapulcē 1920. gada pavasarī lietuvieši netika ievēlēti, taču labāk tiem

veicās pilsētu un atsevišķu pagastu pašvaldību vēlēšanās. Jau 1918. gada novembrī sastādītajā Rīgas pilsētas pagaidu domē darbojās trīs lietuviešu pārstāvji (viens sociāldemokrāts un divi pilsonisko aprindu pārstāvji).¹⁵ Pēc Pagaidu valdībai lojālās pilsētas domes darbības atjaunošanas 1919. gada vasarā tajā strādāja lietuviešu mācītājs Jons Latvis (viņa substitūts bija Antans Švedris). Īpaši aktīvs bija J. Latvis. 9. augusta sēdē viņš izvirzīja priekšlikumu ievēlēt pilsētas Skolu komisijā arī lietuviešu pārstāvi, taču tas izraisīja lielo minoritāšu – vācu, krievu un ebreju – asu neapmierinātību (minoritātēm kopā komisijā bija atvēlētas sešas vietas, un viņi negribēja kādu no tām atdot lietuviešiem, savukārt domes vairākums atteicās minoritātēm piešķirt septīto vietu). Rezultātā balsojums bija negatīvs, taču pēc tam Latviešu apvienotā demokrātiskā bloka frakcija paziņoja, ka atdod savu vietu lietuviešiem, un komisijā tika ievēlēts J. Latvis. Savukārt 3. decembrī domes sēdē tika ievēlēta jauna Sociālās apgādes nodaļas komisija, kurā bija arī lietuviešu pārstāvis Antans Buivids (par viņa substitūtu tika apstiprināts Misjūns).¹⁶

Pirmajās Liepājas pilsētas domes vēlēšanās 1919. gada 19. janvārī “Apvienotā Liepājas leišu kandidātu liste” (tajā kopumā bija astoņi kandidāti – tirgotājs Petrs Stonis, strādnieks Antons Mackevičs, skolotāji Ieva Bičko un Vladislavs Pakalnis, rakstvedis A. Baužo, strādnieki Kazimirs Martinaitis un Petrs Daugelovičs, kā arī kantorists Julians Dovrinovičs¹⁷) ieguva 1149 balsis (no 21 335 nodotajām kopumā) un četras deputātu vietas, ko ieņēma P. Stonis, A. Mackevičs, I. Bičko un V. Pakalnis (salīdzinājumam “Poļu liste” ieguva 812 balsis un trīs vietas). No domē iekļuvušajiem deputātiem A. Mackevičs tika ievēlēts arī par pilsētas valdes un Palīdzības valdes locekli, bet, kad viņš 1919. gada jūlijā deputāta vietu domē atstāja, domē iekļuva un šajos amatos tika ievēlēts nākamais kandidāts

no lietuviešu saraksta – A. Baužo.¹⁸ Četri domē ievēlētie lietuvieši 1919. gada februārī izveidoja Lietuviešu katoļu trūcīgo bezdarbnieku palīdzības komiteju, lai sniegtu atbalstu trūcīgākajiem lietuviešu tautības bezdarbniekiem, kā arī lai palīdzētu lietuviešu bēgļiem, kas atgriezās dzimtenē (Latvijas iekšlietu ministrs komitejas statūtus apstiprināja 26. februārī).¹⁹ Tiesa, šajās 1919. gada vēlēšanās piedalījās visi pilsētas iedzīvotāji neatkarīgi no viņu pilsonības, bet turpmākajās vēlēšanās stāvoklis mainījās (1921. gada Liepājas domes vēlēšanās lietuvieši savu sarakstu vispār neizvirzīja).

Būtiska lietuviešu minoritātes dzīves sastāvdaļa bija izglītība dzimtajā valodā. Sevišķa nozīme tam bija arī tāpēc, ka salīdzinājumā ar citām minoritātēm lietuviešu izglītības līmenis nebija augsts. 1920. gadā tikai 55,7% lietuviešu vīriešu un 53,8% lietuviešu sieviešu prata lasīt.²⁰ Jau 1918. gada rudenī Rīgā (Pārdaugavā, Lielajā Nometņu ielā 62) darbību uzsāka privāta lietuviešu pamatskola, ko nākamajā gadā pārņēma pilsēta kā Rīgas 2. lietuviešu pamatskolu. Padomju varas laikā 1919. gada sākumā Rīgā strādāja divas lietuviešu pamatskolas (1. lietuviešu pamatskola – Maskavas priekšpilsētā, Ludzas ielā 2) ar deviņām klasēm un 370 skolēniem deviņās klasēs,²¹ kas no rudens darbību turpināja arī Latvijas Republikā.

Sevišķi aktīva bija Latvijas lietuviešu sabiedriskā darbība. Pirmā pasaules kara un padomju varas laikā 1919. gadā Rīgas lietuviešu palīdzības (vēlāk – Rīgas lietuviešu palīdzības un kultūras izplatīšanas) biedrība tā arī nepārtrauca darbību, kaut gan biedru mazā skaita un apstākļu dēļ tā bija ierobežota. Priekšsēdētāja Antana Šimoļūna vadībā biedrība bija strādājusi arī vācu okupācijas apstākļos. 1918. gadā biedrība no baznīcas pārņēma un vairākus gadus uzturēja lietuviešu bērnu patversmi (vēlāk to pārņēma pilsētas pašvaldība).²²

Rīgā pēc atbrīvošanas 1919. gada vasarā Sāpju Dievmātes draudzes, vēlāk Svētā Franciska draudzes prāvesta Joņa Volloviča vadībā darbību bija atjaunojusi Svētās Zitas lietuviešu dāmu katoļu labdarības biedrība (1935. gadā – 50 biedreņu). Ievērojamu atbalstu sniedza Lietuvas diplomātiskā pārstāvniecība un militārā pārstāvniecība Rīgā. 1920. gada martā Lietuvas diplomātiskais pārstāvis D. Zauņš sarīkoja vietējo lietuviešu inteliģences pārstāvju apspriedi, kurā ap 40 klātesošo (A. Vroņevskis, A. Švedris, A. Buivids u. c.) nolēma, ka nepieciešams organizēt kori (bija iecerēts, ka to vadītu pirmskara kora vadītājs Jozs Drija-Visockis, vēl nebija zināms, ka viņš jau 1916. gadā bija miris bēgļu gaitās Krievijā), kā arī bibliotēku, bet pagaidām to gan neizdevās realizēt. 1920. gada 6. aprīlī Rīgā esošie Lietuvas armijas virsnieki Rātsnama zālē organizēja pēc Pirmā pasaules kara pirmo lietuviešu sarīkojumu – ģimeņu deju vakaru, kas bija labi apmeklēts.²³

Vienlaikus ar Rīgas lietuviešiem 1919. gada decembrī sāka organizēties arī Liepājas lietuvieši. Saistībā ar ASV lietuvieša A. Martusa ierašanos 4. decembrī notika lietuviešu kopsapulce, kurā klātesošie pieņēma šādu rezolūciju: “Mēs, Liepājas lietuvieši, būdami Lietuvas valsts pilsoņi, protestējam pret poļu un visu citu okupantu darbību Lietuvā un atbalstām prasību atdot Lietuvai Viļņu.” Rezolūcijā tika atbalstīta arī Latvijas un Lietuvas militāras savienības izveidošana (šajā laikā Kauņā noritēja abu pušu sarunas, kuras gan beidzās bez būtiskiem rezultātiem savstarpēju pretrunu dēļ). A. Martuss pēc tam ieradās arī Rīgā, kur lietuviešu sapulcē 15. decembrī panāca līdzīga satura rezolūcijas pieņemšanu.²⁴

Latvijas un Lietuvas attiecību konteksts. Neatkarīgajā Latvijas Republikā jau no 1919. gada rudens Rīgā strādāja Lietuvas diplomātiskie, konsulārie un militārie pārstāvji. Ievērojami vietējo lietuviešu darbību konsolidēja Lietuvas diplomātiskā

pārstāvja Jona Šļūpa (*Jonas Šliūpas*, 1861–1944) darbības sākums Rīgā 1919. gada vasarā. Augustā latviešu presē tika ievietots aicinājums lietuviešiem apmeklēt J. Šļūpa priekšlasījumus par Lietuvu skolā Jaroslavas ielā 2, turklāt pirmajā aicinājumā tika vēstīts par ieejas maksu (50 kapeikas), taču pēc nedēļas, 31. augustā, paredzētajā lekcijā par tādu nekas vairs nebija minēts.²⁵

Vēl 1919. gada augustā Rīgas lietuviešu grupa vērsās pie Lietuvas preses ar aicinājumu apsvērt vismaz konsulāta atvēršanas iespēju Rīgā, jo pretējā gadījumā Rīgā dzīvojošie lietuvieši Latvijas varas iestāžu izsludinātās vispārējās mobilizācijas gadījumā nezinās, ko darīt: ierasties uz to vai ne.²⁶ Pārstāvniecības darbā uzreiz tika iesaistīti arī vietējie lietuvieši ar sabiedrisko darbinieku Kazimiru Vizbaru priekšgalā – Bermonta karaspēka uzbrukuma laikā tieši viņš veica Lietuvas diplomātiskā pārstāvja (sūtņa) pienākumus un vadīja visu misijas darbu (J. Šļūps kauju laikā ar Bermonta spēkiem neuzturējās Rīgā). 1919. gada 21. oktobrī no Pārdaugavas raidīta bermontiešu artilērijas lādiņa sprādziena dēļ pārstāvniecības telpās izbira logu stikli, bet K. Vizbars un vēl trīs darbinieki guva vieglu kontūziju (starp viņiem – arī Lietuvas armijā iesauktais rīdzinieks, kareivis un rakstvedis J. Paļeckis). Aktīvi Lietuvas pārstāvniecības darbā kā tās juriskonsults un Lietuvas pilsoņu interešu aizstāvībā no 1919. gada rudens iesaistījās Rīgā plaši pazīstamais advokāts Jāzeps Šablovskis. Diplomātiskā pārstāvniecība gan atzīmēja, ka viņš neprot lietuviski, taču uzsvēra, ka advokāts pēc izcelsmes ir lietuvietis un rīkojas, patriotisku jūtu vadīts (vēlāk gan viņa nacionālo piederību noteikt ir sarežģīti, jo, piemēram, 1931. gadā viņš kandidēja Saeimas vēlēšanās no Poļu savienības saraksta²⁷). J. Paļeckis kauju laikā ar bermontiešiem, ģērbies Lietuvas armijas kareivja uniformā, apmeklēja latviešu karavīru ierakumus Daugavmalā, un viņa

stāstītais par to, ka Lietuvas armija gata-vojas uzbrukumam bermontiešiem no aiz- mugures, esot iedvesmojis latviešus tālākai cīņai.²⁸ Saistībā ar lielo Lietuvas pilsoņu skaitu Zemgalē un nepieciešamību izsniegt viņiem savas valsts pases, 1920. gada aprīlī Jelgavā uz laiku darbību uzsāka Lietuvas konsulāta Rīgā nodaļa, ko vadīja konsulāta sekretārs Keršulis.²⁹

Zināmā mērā lietuviešu atgriešanos dzimtenē veicināja Latvijas un Lietuvas attiecību sarežģījumi 1920. gadā – arī va- ras iestādes to dažādi atbalstīja.³⁰ Latvijas Satversmes sapulce 1920. gada 2. jūlijā pieņēma lēmumu noteiktas ārzemnieku kategorijas izraidīt no valsts. Latvijas Ār- lietu ministrijas pārskatā gan bija teikts, ka izraidīti tiek nevis lietuviešu tautības zemnieki, bet citu tautību Lietuvas pil- soņi galvenokārt no pilsētām. Tomēr arī pilsētās (pirmām kārtām Rīgā un Liepājā) minētais rīkojums skāra daudzus lietuvie- šu strādniekus. Atbildot uz to, Lietuvas valdība 30. augustā deva rīkojumu atstāt savu valsti Latvijas pilsoņiem (galvenokārt turīgiem zemniekiem), neatļaujot pat ņemt līdzīgu īpašumu. Latvijas valdība reaģē- ja, 10. septembrī paziņojot par visu Lietu- vas pilsoņu (visu to Lietuvas iedzīvotāju, kas bija iebraukuši Latvijā pēc 1915. gada 31. augusta) izraidīšanu no Rīgas un Liepā- jas 24 stundu laikā (līdz plkst. 00.00 naktī 12. septembrī). Tos, kuri nepakļautos šim rīkojumam, tika piedraudēts pēc tam iz- raidīt piespiedu kārtā. Tikai pēc tam, kad Lietuvas valdība apturēja izraidīšanu un piekrita noslēgt ar Latviju īpašu konvenciju par pilsoņu tiesību aizsardzību, minētais Latvijas valdības lēmums 13. septembrī tika apturēts un savstarpējā izraidīšana izbeidzās.³¹ Tomēr Latvijā dzīvojošie lietu- vieši bija pārdzīvojuši samērā nepatīkamus brīžus.

Lielā mērā minēto starpvalstu nesa- skaņu pamatā bija Latvijas un Lietuvas domstarpības noteiktu pierobežas teritoriju

dēļ. Vēl 1919. gada rudenī Subati, Eglaini, Lašus un to apkārtni ieņēma Lietuvas armi- ja. Pilnībā šo teritoriju Latvijas armija un varas iestādes pārņēma tikai 1920. gada oktobrī, kad poļu ģenerāļa Lucjana Želi- govskā (*Lucian Żeligowski*) karaspēks ieņē- ma Viļņu un lietuvieši paši atstāja Ilūkstes apriņķi, taču līdz tam šeit bija notikušas pat bruņotas sadursmes starp latviešu un lietuviešu vienībām.³²

Latvijas armijas rindās.³³ Neatkarī- bas kara laikā 1918.–1920. gadā Latvijas armijā cīnījās daudzi vietējie lietuvieši, no kuriem vairāki vēlāk tika apbalvoti ar Lāčplēša Kara ordeni. Par izrādīto varonību kaujās ar Bermonta karaspēku to saņēma Prodes pagastā dzimušais 3. Jelgavas kāj- nieku pulka kaprālis Pāvels Masūlis (pēc atvaļināšanas bija lauksaimnieks Prodes pagastā, 1944.–1957. gadā atradās padomju ieslodzījumā); Jelgavā dzimušais 1. bruņotā divizionā kareivis Kazimirs Pa- vilaitis (vēlāk strādāja par elektromehāniķi Rīgā); par varonību kaujās ar Sarkano ar- miju Kurzemē 1919. gada pavasarī – Pa- nevēžā dzimušais 1. Neatkarības rotas leit- nants Vitolds Pupeiko (pēc atvaļināšanas 1921. gadā par virsleitnantu paaugstinātais V. Pupeiko pārcēlās uz Lietuvu un dienēja par virsnieku Lietuvas armijā); par varonī- bu kaujās ar Sarkano armiju Latgalē – Lie- tuvā, Latvijas pierobežā, dzimušais 1. Lie- pājas kājnieku pulka seržants Pāvils Paļūns (viņš vienatnē Bērzpils pagastā sagūstīja astoņus sarkanarmiešus, pēc atvaļināšanas no armijas – lauksaimnieks Saikavas paga- stā); Grobiņā dzimušais 8. Daugavpils kāj- nieku pulka dižkareivis Antons Grizis (pēc atvaļināšanas no armijas 1921. gadā pārcē- lās uz dzīvi Lietuvā); Jelgavā 1900. gadā dzimušais 9. Rēzeknes kājnieku pulka ka- reivis Pēteris Mirovičs, kurš Latvijas Paga- idu valdības bruņotajos spēkos brīvprātīgi iestājās jau 1919. gada martā; par varonību kaujās ar Sarkano armiju 1920. gada jan- vārī Latgalē (miris no ievainojuma sekām

1920. gada novembrī Kurzemes divīzijas lazaretē) un par varonību kaujās ar bermontiešiem 1919. gada novembrī – Kauņas guberņā dzimušais 4. Valmieras kājnieku pulka kaprālis Osips Bartaševičs (miris 1929. gadā un apbedīts Rīgas Brāļu kapos).

Sevišķi izteiksmīgs ir Rīgā dzimušā un Jelgavas ģimnāziju beigušā 7. Siguldas kājnieku pulka virsleitnanta Aleksandra Jodikaiša piemērs. 1916. gada februārī iestājies Krievijas armijā un maijā beidzis Pāvila karaskolu, dienējis kā virsnieks 187. rezerves pulkā, no 1917. gada maija – 64. Kazaņas kājnieku pulkā Dienvidrietumu frontē, no jūlija bijis rotas komandieris. Sasniedzis podporučika un poručika pakāpi, augustā apbalvots ar IV šķiras Svētā Jura krustu, septembrī – ar IV šķiras Svētā Vladimira ordeni ar šķēpiem, pēc tam – ar IV šķiras Svētās Annas ordeni, oktobrī iecelts un decembrī ievēlēts par bataljona komandieri, bet 1918. gada janvārī atstājis pulku. Latvijas armijā iestājies brīvprātīgi 1919. gada augustā, 17. septembrī iedalīts 7. Siguldas kājnieku pulkā kā 5. rotas jaunākais virsnieks. Rudenī A. Jodikaitis aktīvi piedalījās cīņās pret Bermonta karaspēku. 16. oktobrī Rīgā – Pārdaugavā, Cementa fabrikas rajonā, viņš kā vada komandieris bataljona priekšējās pozīcijās *“ar sevišķu drosmi atsita vairākus ienaidnieka pretuzbrukumus, sedza bataljona labo spārnu, tā dodams iespēju mūsu spēkiem sakārtoties un noturēt ieņemtās pozīcijas, bet pats šajā cīņā tika smagi ievainots un mira varoņa nāvē”*. Savukārt dienesta gaitu sarakstā ierakstīts, ka *“ar retu varonību un droširdību līdz ar rotu uzbrukumā 16. okt. š. g. pie Cementa fabrikas grūti ievainots un ceļā uz slimnīcu miris”*. Latviešu prese atzīmēja, ka A. Jodikaiša kundze, pēc tautības poliete, vīra mirstīgās atliekas nogādājusi apbedīšanai uz Radvilišķiem.³⁴

Daļēji lietuviska izcelsme (tēvs – lietuvietis Konstantīns Veščūns gadsimta sākumā bija policijas urjadņiks Aucē, pēc tam – muižas pārvaldnieks Kurzemē) bija

vienīgajai sievietei, kura Lāčplēša Kara ordeni saņēma par varonību Neatkarības kara kaujās, – 7. Siguldas kājnieku pulka dižkaurei Vallijai Veščūnai, kura 1919. gada 19. novembrī kaujā ar bermontiešiem spēcīgā ugunī viena no pirmajām šķērsoja Lielupi un piedalījās Plāņu māju ieņemšanā.³⁵ (Kopumā apbalvojumu saņēma trīs sievietes, taču viena bija kritusi Sieviešu palīdzības korpusa dalībniece, otra piedalījās arī Neatkarības karā, taču apbalvota tika par varonību strēlnieku kaujās Pirmajā pasaules karā.)

Augstāko amatu no lietuviešiem Latvijas bruņotajos spēkos Neatkarības kara laikā ieņēma virsleitnants Bronislavs Pečulis. 1897. gadā Ķēdaiņu apriņķī dzimušais virsnieks vēlāk ar vecākiem pārcēlās uz dzīvi Ventspilī, Pirmā pasaules kara laikā sasniegta poručika dienesta pakāpi Krievijas armijā, 1918. gada beigās Ventspilī izveidoja Latvju kareivju nacionālās savienības nodaļu (bija tās vadītājs), 1919. gada martā Liepājā mobilizēts Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos un dienēja Liepājas II šķiras zemessargu bataljonā. Pēc vācu 16. aprīļa apvērsuma pret Pagaidu valdību bataljons, tāpat kā Liepājas jaunformējamie spēki kopumā, tika daļēji izformēts, taču karavīri uzturēja savstarpējus sakarus, un lielā mērā viņu darbību koordinēja tieši B. Pečulis. 24. jūnijā, miera sarunām Versaļā ieejot kritiskā stadijā un vācu karaspēkam atstājot Liepāju, lai nenokļūtu Sabiedroto kara flotes kuģu artilērijas ugunī, B. Pečulis kļuva par Liepājas latviešu karaspēka priekšnieku, Liepājas zemessargu bataljona komandieri un pilsētas komandantu (30. jūnijā nodeva pirmo un trešo amatu). Iekšlietu ministrs Miķelis Valters valdības vārdā izteica viņam pateicību par *“priekšzīmīgu bataljona vadību un neitrālu izturēšanos Niedras laikā”*.³⁶ Pēc tam jūlija beigās B. Pečulis nodeva bataljonu savam pēctecim, 1. augustā ieradās Apsardzības ministrijā Rīgā un bija tās ricībā. 26. augustā viņš tika

ieskaitīts Vidzemes divīzijas 5. Cēsu kājnieku pulkā kā jaunākais virsnieks, bet 31. augustā – kā vada komandieris. 19. septembrī saskaņā ar pulka komandieri par “patvarīgu rotas atstāšanu uz 2 dienām” arestēts un ievietots pilsētas garnizona virssardzē. Savukārt 10. oktobrī arestēts “kaujas laikā ar vāciešiem” un ievietots Rīgas pilsētas virssardzē. 1920. gada 25. februārī pārcelts uz Daugavgrīvas mācību bataljonu. Galu galā 1920. gada 12. jūnijā atvaļināts no Latvijas armijas. Patiesībā lieta bija diezgan neglīta un kauju laikā ar Bermonta spēkiem Pečulis tika arestēts par pozīciju atstāšanu un to, ka savam vadam bija devis pavēli izklist.

Ieslodzījumā B. Pečulis pavadīja ilgāku laiku, ko apliecina Lietuvas diplomātiskā pārstāvja raksts 1920. gada 26. februārī Latvijas ārlietu ministram, kurā tas skaidro: virsnieks, kuru Lietuvas pārstāvniecība 12. februārī iekļāvusi savas valsts pilsoņu sarakstos, joprojām atrodas Rīgas garnizona virssardzē. Tāpēc tika lūgts viņu atbrīvot kā Lietuvas armijā mobilizētu. Saistībā ar minēto Latvijas Ārlietu ministrija lūdza Armijas virspavēlnieka štābu, “ja iespējams”, izpildīt lūgumu un informēt par rezultātu ministriju. 1920. gada maija beigās Lietuvas militārais pārstāvis Rīgā atkal vērsās pie Armijas virspavēlnieka štāba: viņš rakstīja, ka jautājums par B. Pečuļa pārvešanu uz Lietuvas armiju tiek risināts jau kopš 12. maija, taču to kavējusi viņa lietas nodošana Kara tiesai. 20. maijā lieta tikusi izbeigta ar attaisnojošu spriedumu, tāpēc tika lūgts dot rīkojumu par Pečuļa neka vējošu atvaļināšanu no dienesta Latvijas armijā. Katrā ziņā saskaņā ar Lietuvas armijas dokumentiem, kuros dienests Latvijas armijā vispār nav minēts, Lietuvas armijā viņš (*Bronius Pečiulis*) iestājās 1920. gada 13. jūlijā kā leitnants 5. kājnieku pulkā, 1920. gada oktobrī paaugstināts par vecāko leitnantu, oktobrī un novembrī piedalījās kaujās ar poļu spēkiem, 1921. gada sākumā

pārvietots uz mācību komandu kā vada komandieris, studēja tieslietas universitātē, no 1922. gada aprīļa dienēja Inženieru pulkā, no tā paša gada septembra – 11. kājnieku pulkā, no 1923. gada – 3. robežsargu pulkā. 1923. gadā paaugstināts par kapteini, 1924. gadā pārcelts uz 1. kara apgabala štābu, pēc tam – uz Armijas Galveno štābu, bijis daļas adjutants, no 1925. gada majors, no 1927. gada Mobilizācijas nodaļas priekšnieks, sākot ar 1928. gadu – vairāku apriņķu komandants, 1929. gadā paaugstināts par pulkvežleitnantu, pēc valsts okupācijas 1940. gada 28. jūnijā atbrīvots no apriņķa komandanta amata, 2. jūlijā – atvaļināts no armijas. Vācu okupācijas laikā bija Mažeikū apriņķa priekšnieks, pēc tam – Valsts drošības pārvaldes vadītājs. Kara beigās devās bēgļu gaitās uz Vāciju, pēc tam – uz Kanādu. Miris 1957. gada 29. augustā Toronto. Apbalvots ar Latvijas Neatkarības cīņu 10 gadu jubilejas piemiņas medaļu.³⁷

Latvijas armijas rindās cīnījās arī daudzi citi lietuvieši. 1919. gada 13. aprīlī kaujā pie Slokas krita Lietuvā dzimušais 1. Latviešu atsevišķā bataljona virsseržants Jāzeps Jašuitis,³⁸ 3. novembrī krita 3. Jelgavas kājnieku pulka kareivji Jons Bartuševičs (dzimis 1897. gadā Prodes pagastā, mobilizēts 17. jūlijā Gārsenē) un Staņislavs Baļulis (dzimis 1898. gadā Baltmuižas pagastā, mobilizēts 17. jūlijā Gārsenē),³⁹ 10. novembrī – Vidzemes inženieru rotas kareivis Francis Burļevičs (dzimis 1901. gada 27. maijā Rīgā, rotā brīvprātīgi iestājies Rīgā 1. jūlijā),⁴⁰ 1919. gada 19. novembrī kaujā pie Jelgavas bez vēsts pazuda 6. Rīgas kājnieku pulka kareivis – lietuvietis no Elkšņu pagasta Antons Geriņš (dzimis 1895. gadā).⁴¹ Daudzi kaujās tika ievainoti. Piemēram, kaujās ar bermontiešiem 1919. gada 22. oktobrī tika ievainots 9. Rēzeknes kājnieku pulka kareivis Tomass Meišis (dzimis 1900. gadā Akmenes pagastā, Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku Saldus rotā brīvprātīgi

iestājies 1919. gada 17. maijā),⁴² novembrī – 8. Daugavpils kājnieku pulka kareivis, Vilkamiras apriņķī dzimušais lietuvietis Bronislavs Sauguns.⁴³ 1919. gada 16. oktobrī kaujā ar Bermonta karaspēku bez vēsts pazuda Latgales divīzijas štāba mīnmetēju rotas kareivis Jons Junkuns (dzimis 1894. gadā Kauņā, Latvijas armijā brīvprātīgi iestājies 1919. gada 29. jūnijā Rīgā, dienējis arī 9. Rēzeknes un 8. Daugavpils kājnieku pulkā). Vēlāk viņš atgriezās savā vienībā un par 16. oktobra kaujā parādīto drošsirdību tika paaugstināts par dižkareivi (tas varētu nozīmēt, ka kaujas laikā viņš, piemēram, nokļuva ienaidnieka gūstā, no kura izbēga vai izkļuva).⁴⁴

Turklāt pie lietuviešiem, kas gāja bojā par Latvijas neatkarību, var pieskaitīt arī liepājnieku matrozi Viktoru Bitovtu. 1919. gada pavasarī viņš dienēja Liepājā uz tvaikoņa *Saratov*, uz kura aprīli un maijā patvērās Latvijas Pagaidu valdība, vēlāk bija matrozis uz tvaikoņa *Windau*. 1919. gada 22. oktobrī, kad Milgrāvi (Rīgā) V. Bitovts izpildīja savus pienākumus uz klāja, viņu smagi ievainoja Bermonta spēku artilērijas lādiņa šķemba, un 8. novembrī Rīgas pilsētas slimnīcā viņš nomira.⁴⁵

Starp lietuviešiem netrūka brīvprātīgo, turklāt viņi dienēja visdažādākajās karaspēka daļās. Piemēram, 1919. gada 28. februārī Liepājā brīvprātīgi dienestā iestājās vietējais zemnieks Osips Onaitis (dzimis 1898. gadā Radvilīškos, dokumentos norādīts, ka pasaules karā dienējis poļu leģionos, vēlāk Latvijas armijā dienēja kā kareivis-pavārs 2. Ventspils kājnieku pulkā un Armijas artilērijas rezervē);⁴⁶ 1919. gada 20. martā Priekulē 1. Latviešu atsevišķajā brigādē iestājās Aizviķu pagasta zemnieks Fricis Kuļiševiskis (dzimis 1898. gadā, pēc tam dienēja 2. Ventspils kājnieku pulkā); martā Liepājā – jūrniece Ignats Kveders (dzimis 1901. gadā, vēlāk dienēja 2. Ventspils, 12. Bauskas, Daugavgrivas mācību bataljonā, Liepājas garnizona lazaretē kā

sanitārs);⁴⁷ 23. maijā Rīgā bijušā Padomju Latvijas armijas kara orķestra sastāvā iestājās muzikants kaprālis Eduards Grumslis (dzimis 1896. gadā Kauņas guberņā, dienēja Armijas virspavēlnieka štāba kara orķestri, agrāk bija dienējis arī 1. latviešu strēlnieku pulkā); 26. maijā brīvprātīgi iestājās feldšeris Vikentijs Javoīšs (dzimis 1883. gadā Vilkomirā, dienēja 9. Rēzeknes kājnieku pulkā); 28. maijā Rīgā – strādnieks Fēlikss Oļševskis no Šauļu apriņķa (dzimis 1900. gadā, dienēja 2. Ventspils kājnieku pulkā); 30. maijā – Vītolds Žaldoks (dienēja 2. Ventspils kājnieku pulkā, 1920. gada sākumā atvaļināts slimības dēļ, palika dzīvot Rīgā, jo 1923. gadā tika apbalvots ar Latvijas atbrīvošanas kara piemiņas zīmi⁴⁸); 5. jūnijā Rīgā – kurpnieks no Liepājas Antons Mikužs (dzimis 1898. gadā Kuldīgā, dienēja 2. Ventspils pulkā, sasniedza kaprāļa pakāpi); 5. jūnijā Valmierā – Suvalku apkārtnē dzimušais un Rencēnos dzīvojošais bijušais Krievijas armijas 20. dragūnu pulka jaunākais apakšvirsnieks, kaprālis Jons Singaitis (dienēja 2. Vidzemes atsevišķajā eskadronā, 6. Rīgas kājnieku pulkā);⁴⁹ 8. jūnijā Latgalē – zemnieks no Zarasu apriņķa Pēteris Purickis (dzimis 1890. gadā, dienēja 2. Ventspils pulkā); 14. jūnijā Valmierā – Liepas pagasta zemnieks Jūlijs Rūķis (dzimis 1892. gadā Kauņas guberņā, dienēja 2. Ventspils pulkā, dižkareivis) un Rīgā – galdnieks Jozeps Juhņevičs (dzimis 1889. gadā Dignājas mācītājmuižā, dienēja 8. Daugavpils kājnieku pulkā⁵⁰); 17. jūnijā Rīgā – zemnieks no Jelgavas apriņķa Pēteris Pošķus (dzimis 1902. gadā, dienēja 2. Ventspils pulkā); 17. jūnijā Vecpiebalgā – Dzērbenes pagasta zemnieks Zigmunds Vadeiķis (dzimis 1901. gadā, dienēja 2. Ventspils pulkā, dižkareivis); 24. jūnijā Bauskā – Jānis Bulovskis-Gučs no Codes pagasta (dzimis 1890. gadā Panevēžā); 8. jūlijā Vecpiebalgā – zemnieks Pēteris Ziemeļlauskis (dzimis 1883. gadā, dienēja 2. Ventspils pulkā); 13. jūlijā Rīgā – sliežu bīdītājs

Staņislavs Mišjūns (dzimis 1899. gadā, dienēja 2. Ventspils pulkā); 17. jūlijā Gārsenē – Prodes pagasta zemnieks Antons Brakovskis (dzimis 1897. gadā, dienēja 3. Jelgavas pulkā); 18. jūlijā Asarē – Beberenes pagasta zemnieks Antons Alazovičs (dzimis 1899. gadā, dienēja 3. Jelgavas pulkā); 24. jūlijā Vecpiebalgā – Zaubes pagasta zemnieks Antons Talaba (dzimis 1892. gadā, dienēja 2. Ventspils pulkā); 28. jūlijā Rīgā – maiznieks Petrs Mikoļūns (dzimis 1896. gadā Panevėžas apriņķī, dienēja Armijas virspavēlnieka štāba saimniecības nodaļā); 1. septembrī Rīgā – zemnieks un muzikants Antans Balvacis (dzimis 1884. gadā Šauļu apriņķī, dienēja 9. Rēzeknes kājnieku pulkā); 18. novembrī – Staņislavs Žabaļuns (Piņķu pagasta zemnieks, dienēja 8. Daugavpils kājnieku pulkā⁵¹) u. c. 1902. gadā Vilkomiras apriņķī dzimušais ridzinieks, atslēdznieka mācekļis Adolfs Bolšuns brīvprātīgi iestājās armijā 1919. gada 19. jūnijā un līdz atvaļināšanai 1920. gada septembrī dienēja Armijas aviācijas parkā kā šofera palīgs. Interesants ir arī 1899. gadā Žagārē dzimušā Staņislava Adamaiša gadījums. 1919. gadā viņš bija mobilizēts Lietuvas armijā un dienēja tās 5. kājnieku pulkā, taču jau 1920. gada 23. janvārī viņš brīvprātīgi iestājās Latvijas armijā, Vecauces iecirkņa komandantūrā, un aprīlī tika pārvietots uz Robežsargiem. Grūti precīzi konstatēt, kāds bija tiešais pāriešanas iemesls Latvijas armijā, taču var pieļaut, ka tas saistīts ar ģimenes vai darbavietas apstākļiem, jo blakus Žagarei kā dzīvesvieta uzrādīts arī Bukaišu pagasts (tēvs Vilis šajā laikā atradās ASV, mātes nebija, bet māsa Zete dzīvoja Žagārē).⁵² Savukārt zemnieks no Jonišķes pagasta Osips Šakaitis 1919. gada 1. jūnijā Vecgulbenē krita gūstā kā sarkanarmietis un uzreiz tika iedalīts Ziemeļlatvijas brigādes 2. Valmieras baterijā (dzimis 1895. gadā, vēlāk dienēja Kurzemes artilērijas pulkā).⁵³

1920. gada aprīlī Latgales frontē esošajā 1. Liepājas kājnieku pulkā dienēja

lietuvieši – kareivji Osips Šablovskis no bijušās Viļņas guberņas, Jons Majevskis no Rīgas, Francis Gaiļevičs no Telšu apriņķa, Jāzeps Narvaišis no Akmenes pagasta Šauļu apriņķī, Georgs Atlavins no bijušās Kauņas guberņas, Josips Lebednieks no bijušās Viļņas guberņas, Povils Paļons no Rēzeknes apriņķa Barkavas pagasta u. c.⁵⁴

Samērā daudz lietuviešu un pat Lietuvas pilsoņu bija daudzās karaspēka daļās un iestādēs, piemēram, 1920. gada martā Dobeles–Bauskas apriņķa komandantūrā dienēja Lietuvas pilsoņi Kazimirs Judelis, Miķelis Januševičs, Jons Ļavickis un Eduards Zupins, Vidzemes–Latgales rajona komandantūrā – Jošars Zvilna, Eduards Hafts, Antons Šaļvaks, Nikolajs Kozļaks, Ignats Kveders, Angelo Borovskis (virsleitnants), Preiļu iecirkņa komandantūrā – Prans Beļenis, Krāslavas iecirkņa komandantūrā – Kazimirs Sborovs, Vincs Tumašuns, Antans Gustovičs, Kalupes iecirkņa komandantūrā – Antans Maļinausks, Pāvels Mumenus.

Sarakstā bija minēts arī Daugavgrīvas mācību bataljona kareivis – liepājnieks Ādolfs Kristapins, kurš 1919. gada decembra beigās vēl kā leitnants tika pārvietots uz šo vienību no 10. Aizputes kājnieku pulka Liepājas garnizonā, kur bija piedalījies kaujās ar Bermonta karaspēku. Taču 1920. gada janvārī tika atklāts, ka par virsnieku uzdevies nelikumīgi un degradēts par kareivī, turklāt, tā kā šajā situācijā acīmredzot draudēja atbildība par nodarījumu (tas skaitījās noziegums, ko pastiprināja apstākļi, ka persona bija izkrāpusi no valsts tai nepienākošos naudas līdzekļus), viņš stājās sakaros ar Lietuvas pārstāvniecību, iegūstot Lietuvas pilsonību, bet 12. janvārī pārstāvniecība, apejot armijas virspavēlniecību un pat bataljona komandieri, ar rakstu – pavēli vērsās tieši pie Ā. Kristapina, prasot ierasties Lietuvas pārstāvja rīcībā, pretējā gadījumā piedraudot izsludināt viņu par dezertieri un sodīt pēc kara laika likumiem. Tas izraisīja sašutumu Armijas

virspavēlnieka štābā, un štāba priekšnieks Pēteris Radziņš pat ziņoja par notikušo Ārlietu ministrijai, lūdzot informēt Lietuvas valdību par Lietuvas pārstāvniecības vadītāja K. Vizbara rīcību. Savukārt 13. janvārī Kristapins no bataljona tika nosūtīts Armijas etapu un rajonu komandantu priekšnieka rīcībā ar lūgumu, lai “*kareivis Kristapinas, kā krāpnieks un latviešu virsnieku kompromitētājs tiktu stingri sodīts*”. Tomēr tur laikam tika izlemts, ka piemērotākā dienesta vieta viņam ir tieši Daugavgrīvas bataljons, jo jau 17. janvārī viņš atgriezās un tika ieskaitīts 1. rotas pārejošajā sastāvā (tieši šajā rotā tika iekļauti disciplīnu pārkāpušie karavīri, ko apliecina arī 17. janvāra bataljona komandiera pavēlē minētie astoņi kareivji, kuri “par krietnu uzvešanos” tika pārvesti no 1. uz 2. un 3. rotu, savukārt 29. februārī “par labu uzvešanos” no 1. rotas tika pārvietoti pavisam 40 karavīri). Savukārt 1920. gada 1. aprīlī arī Kristapins “par labu dienesta pienākumu izpildīšanu” tika pārvietots uz 3. rotu, bet 11. aprīlī viņš 40 karavīru grupas sastāvā (grupā bija arī lietuvieši Teofilis Tomašuns un Boļeslavs Davidaitis) tika nosūtīts uz 5. Cēsu kājnieku pulku Latgales frontē.⁵⁵

Vieni no vecākajiem brīvprātīgajiem lietuviešiem Latvijas armijā bija Liepājas galdnieks un namdaris Staņislavs Šaždovičs (dzimis 1870. gada 30. martā Kauņas guberņā), kas no 1919. gada 16. augusta līdz novembrim dienēja Liepājas Kara ostas komandantūrā,⁵⁶ un atslēdznieks Vaclavs Barkevičs (dzimis 1871. gada 11. oktobrī Kauņas guberņā), kurš 1920. gada janvārī iestājās 8. Daugavpils kājnieku pulkā, bet vēlāk dienēja Latgales divīzijas transportā kā kareivis.⁵⁷

1. Latviešu atsevišķā (Kalpaka) bataljona Atsevišķajā jātnieku nodaļā dienēja kareivis Antons Grigaļuns (dzimis 1889. gada 26. jūnijā Liepājā),⁵⁸ arī Antons Bozauks – viens no trijiem Krustpils rajona dzelzceļa apsardzības rotas kareivjiem, kuri

1919. gada 19. jūlijā notrieca ienaidnieka lidmašīnu, kas meta bumbas uz Aiviekstes tiltu, un par to tika paaugstināti par dižkareivjiem⁵⁹ utt.

Daudzi bija mobilizēti Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos jau 1919. gada pirmajos mēnešos. Piemēram, dzelzceļa strādnieks Augusts Adamaitis (dzimis 1899. gadā, vēlāk – 3. Atsevišķajā (Studentu) bataljonā, 3. Jelgavas kājnieku pulkā) – 22. februārī,⁶⁰ Vecpils pagasta zemnieks Bronislavs Čass – 3. martā⁶¹ utt. 1919. gada 14. jūlijā Rīgā Jūrnieku rotā (vēlāk Kara flotiles štābā) tika mobilizēts 1892. gadā pie Panevėžas dzimušais Rīgas jūrnieks Jāzeps Gešus, kurš Pirmajā pasaules karā dienēja Daugavgrīvas cietokšņa zemessargu bataljonā, krita vācu gūstā, vēlāk tika iekļauts Vācijas armijas Baltijas triecienbataljonā *Kurland* un atsūtīts uz Latviju, kopumā divas reizes ievainots. 1920. gada 1. aprīlī viņš tika paaugstināts par virsseržantu, bet vēlāk atvaļināts kā Lietuvas pilsonis.⁶²

Noslēdzoties Latvijas Neatkarības karam, 1920. gada septembrī Zemgales divīzijas kājnieku pulku daļās vien bija 93 lietuvieši. Tomēr jāņem vērā šo karaspēka daļu formēšanas īpatnības – tās tika veidotas 1919. gada beigās – 1920. gada sākumā mobilizācijas ceļā Liepājā un apkārtnē, kur dzīvoja daudz lietuviešu. Lietuvieši gan bija arī citās vienībās, piemēram, Tanku divizionā (bijušajā Studentu bataljonā, kas tika izveidots 1919. gada oktobrī) šajā pašā laikā bija 14 lietuvieši, 9. Rēzeknes kājnieku pulkā – 15, Rīgas pilsētas komandantūrā – 8, Liepājas Kara ostā un 1. Liepājas kājnieku pulkā – pa 7, bet 7. Siguldas kājnieku pulkā – 5, Zemgales artilērijas pulkā – 4, Bruņoto vilcienu divizionā, Liepājas Artilērijas noliktavā, Armijas Saimniecības pārvaldē, Cēsu aprīņa komandantūrā – pa 3 lietuviešu tautības karavīriem utt.⁶³

1919. gadā Latvijas armijā bija arī īpaša karavīru kategorija, ko veidoja brīvprātīgi

iestājušies nepilngadīgi zēni, kas tika saukti par “karazēniem”. Starp viņiem bija arī Rīgā 1902. gada 26. maijā dzimušais Jāzeps Kazimira dēls Kukuraitis (oficiālajos dokumentos viņš gan norādīja, ka viņa tautība ir polis, taču šajā laikā armijas dokumentācijā par poļiem sevi sauca arī daudzi katoļi latvieši, un tas izskaidrojams ar īpatnējo situāciju un nacionālās pašapziņas trūkumu, jo arī šajā gadījumā personas lietuviskā izcelsme ir acīmredzama). J. Kukuraitis brīvprātīgi iestājās Latvijas karaspēkā 1919. gada 1. jūnijā Rīgā, vēlāk kādu laiku dienēja 9. Rēzeknes kājnieku pulkā (kaujās 10. oktobrī tika kontuzēts un evakuēts uz kara slimnīcu Rīgā), bet no gada beigām – Armijas virspavēlnieka štāba komandanta rotā, no 8. oktobra piedalījās kaujās ar Bermonta karaspēku un tajās guva kontūziju (1920. gada oktobrī viņš tika pārcelts uz Armijas tehnisko pārvaldi un drīz pēc tam atvaļināts).⁶⁴ Savukārt 1919. gada 22. oktobrī Rīgā armijā brīvprātīgi iestājās 1903. gada jūlijā Zarasu apriņķī dzimušais Osips Lukašuns, kurš vēlāk dienēja Vidzemes artilērijas pulkā,⁶⁵ 1905. gadā Rīgā dzimušais Alberts Gerutis 1919. gadā brīvprātīgi iestājās Latvijas armijas 8. Daugavpils kājnieku pulkā, noslēpjot savu patieso vecumu (pēc Neatkarības kara viņš kādu laiku strādāja Lietuvas sūtniecībā, bet 1924. gadā pārcēlās uz Lietuvu, vēlāk kļušot par diplomātu),⁶⁶ 1904. gadā dzimušais Sņķeres pagasta Siļu māju gans (tur dzīvoja arī viņa vecāki) Jāzeps Žalis 1919. gada 16. decembrī brīvprātīgi iestājās Vecauce komandantūrā⁶⁷ utt.

Neatkarības kara laikā savu dienestu Latvijas armijā sāka lietuvieši – vēlākais administratīvais pulkvedis-leitnants Pēteris Praškēvičs (dzimis 1898. gadā Rīgā, cēlies no Kauņas guberņas zemniekiem, brīvprātīgi iestājās 1919. gada 1. oktobrī, Latvijas Kara slimnīcas aptiekas feldšeris),⁶⁸ vēlākais kapteinis Valentins Šimoļuns (dzimis 1894. gadā Kauņas guberņā, jau pasaules

karā bija virsnieks latviešu strēlnieku daļās, 1919. gadā mobilizēts Padomju Latvijas armijā, pusgadu bija poļu gūstā, no 1920. gada virsleitnants 7. Siguldas kājnieku pulkā),⁶⁹ vēlākais ārsts kapteinis Vikentijs Norgello (dzimis 1899. gadā Rīgā, savukārt 1919. gada 22. maijā – Rīgas atbrīvošanas dienā no padomju karaspēka – brīvprātīgi iestājās Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos, bija kareivis 3. atsevišķajā bataljonā, vēlāk – 3. Jelgavas kājnieku pulka ložmetēju rotā, Cēsu apriņķa un pilsētas komandantūrā, 1. bruņotajā divizionā, Bruņoto automobiļu divizionā),⁷⁰ vēlākais kapteinis Aleksandrs Felicians Bolšaitis (dzimis 1900. gadā Jelgavā, 1920. gada 23. janvārī brīvprātīgi iestājās Latvijas armijā, kareivis Vidzemes divīzijas papildu bataljonā, pēc tam Robežsargos),⁷¹ vēlākais kapteinis Jānis Lepinis (dzimis 1902. gadā Rīgā, kā 15-gadīgs zēns Pirmā pasaules kara laikā 1917. gada janvārī brīvprātīgi iestājās latviešu strēlniekos, 1919. gada 24. aprīlī, kad Jāņa Baloža komandētā 1. Latviešu atsevišķā brigāde kopā ar vāciešiem vēl cīnījās pret Padomju Latvijas armiju Kurzemē, iestājās brigādē, vēlāk dienēja Kurzemes divīzijas štābā, 1920. gada martā tika atvaļināts kā nepilngadīgs), vēlākais Kara flotes kapteinis Jānis Sokolovskis (dzimis 1895. gadā Radvilišķos, mičmanis Krievijas kara flotē, 1920. gada aprīlī brīvprātīgi iestājās Latvijas armijas virspavēlnieka štāba Jūras daļā, kuģa “M-68” artilērijas virsnieks, vēlāk – Jūras pārvaldes Tehniskās daļas Artilērijas nodaļas priekšnieks).⁷²

Interesanti, ka lietuvieši bija arī vācu landesvērā, kas vēlāk pārformējās par Latvijas vācu zemessargiem, kuri ietilpa Latvijas armijas sastāvā (no 1920. gada pavasara – 13. Tukuma kājnieku pulks); viņi šajā vienībā tika ieskaitīti tikai 1919. gada augustā (skaitot no 6. jūlija), pirms tam bija cīnījušies gan pret boļševikiem, gan igauņu un latviešu spēkiem pie Cēsim. Piemēram,

jau 1919. gada 3. janvārī landesvēra 2. ložmetēju rotā iestājās un vēlāk dienestu Latvijas armijā turpināja 1899. gadā Liepājā dzimušais konditors Vitolds Joškus.⁷³ Tāpat lietuvietis Alfons Balčuns (dzimis 1896. gadā Panevėžys apriņķī) 1919. gada 30. decembrī brīvprātīgi iestājās Sibīrijā saformētajā 1. Latvijas strēlnieku (Troickas) bataljonā (pulkā), kura sastāvā 1920. gadā atgriezās Latvijā, un 1921. gada martā tika atvaļināts.⁷⁴

Atšķirīgs liktenis bija Jurģim Latvenam, kurš 1919. gada 21. oktobrī, no 1. augusta būdams Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes iemītnieks, rakstīja Latvijas armijas virspavēlniecībai:

“Esmu kalpojis Lietuvas valsts armijā no 1. marta š. g. un nokalpoju tur līdz 30. aprīlim, kad kritu gūstā pie Jonišķiem. Sarkanarmiešu štābs mani nosūtīja uz Krieviju, bet es ceļā no viņiem izbēgu un laimīgi pārnācu pār fronti un mani [Latvijas] Pagaidu valdības karaspēks arestēja. Būdams karsts brīvas Lietuvas aizstāvis un vēlēdamies ziedot brīvai Lietuvai visus savus spēkus un zināšanas, es atļaujos lūgt mani no lēģera pārvest uz Lietuvas armiju, kur es ceru būt vairāk noderīgs, nekā šeit dikā sēdēt.”

Bija arī gadījumi, kad lietuvieši, kuru atvaļināšanu pieprasīja Lietuvas pārstāvniecība Rīgā, no tā atteicās, turpinot dienestu Latvijas armijā, piemēram, Armijas virspavēlnieka štāba drukātavas kareivis Fricis (Francis) Remeiķis (dzimis Zarasu apriņķī) 1920. gada martā.⁷⁵

Sākot ar 1919. gada rudeni, Lietuvas pārstāvniecības Latvijā samērā pastāvīgi iebilda pret Lietuvas pilsoņu iesaukšanu armijā. Piemēram, 22. septembrī Lietuvas diplomātiskā pārstāvniecība lūdza Latvijas militārās iestādes neiesaukt dienestā Lietuvas pilsoņus un atvaļināt jau iesauktos. Vasarā un rudenī daudzi Latvijas armijas virsnieki un karavīri tika atvaļināti kā Lietuvas

pilsoņi (arī Kara hospitāļa Iekšējo slimību nodaļas vadītājs ārsts Herberts Mackaitis, Artilērijas rezerves virsleitnants Jons Nevronis, Vidzemes divīzijas sakaru komandas priekšnieks virsleitnants Bilevičs, Aviācijas grupā dienošais jūras leitnants Jāzeps Andžejevskis, kurš pēc tam ilgāku laiku darbojās Rīgā par Lietuvas militārā atašeja palīgu, izpildot viņa pienākumus pēdējā prombūtnes laikā, u. c.). Atsevišķus Lietuvas pilsoņus atvaļināja arī vēlāk, piemēram, no 1919. gada aprīļa Latvijas armijā dienāšo, ilgus gadus Liepājā nodzīvojušo 5. Cēsu kājnieku pulka feldšeri Alfonu Bitovtu (1920. gada augustā), 9. Rēzeknes kājnieku pulka virsleitnantus Jāzepu Juodīnuķi un Jonu Levinu (1920. gada aprīlī),⁷⁶ Atsevišķās telefona, telegrāfa rotas leitnantu Leonardu Milkeviču (dzimis 1898. gadā, mobilizēts Latvijas armijā 1919. gada 18. decembrī) u. c. 1920. gada 2. augustā Lietuvas pārstāvniecība pieprasīja atvaļināt savus Latvijas armijā dienāšos pilsoņus Leonardu Petriku (dzimis 1895. gadā pie Telšiem, mobilizēts 1919. gada 8. oktobrī, kareivis Liepājas garnizona apavu un apģērbu darbnīcā), Petru Mazeiku (dzimis 1889. gadā pie Zarasiem, mobilizēts 1919. gadā, kareivis 5. Cēsu kājnieku pulkā), Jozapu Lakeviču (dzimis 1882. gadā pie Telšiem, mobilizēts 1919. gada 8. oktobrī, kareivis Galvenajā tehniskajā pārvaldē), Leonu Mīneiķi (dzimis 1895. gadā pie Telšiem, mobilizēts 1919. gada 8. oktobrī, kareivis 12. Bauskas kājnieku pulkā), Petru Šuri (dzimis 1895. gadā pie Telšiem, mobilizēts 1919. gada 8. oktobrī, kareivis 12. Bauskas kājnieku pulkā), Antanu Dvaranaviču (dzimis 1899. gadā pie Telšiem, mobilizēts 1920. gadā, kareivis Instruktoru bataljonā), Antanu Mandrovicki (dzimis 1896. gadā Šauļu apriņķī, mobilizēts 1919. gada 8. oktobrī, kareivis 10. Aizputes kājnieku pulkā), Mečislovu Grigaiti (dzimis 1900. gadā pie Kračiem, mobilizēts 1919. gada 7. oktobrī, kareivis

11. Dobeles kājnieku pulkā), Leonu Eidieju (dzimis 1898. gadā pie Skodas, mobilizēts 1919. gadā, kareivis 12. Bauskas kājnieku pulkā), Kazi Luti (dzimis pie Telšiem, mobilizēts 1919. gadā, kareivis 8. Daugavpils kājnieku pulkā), Jozapu Apalaini (dzimis 1895. gadā pie Rokišķiem, mobilizēts 1919. gadā, kareivis 3. Jelgavas kājnieku pulkā) un Justinu Laurinenasu (dzimis 1896. gadā pie Telšiem, mobilizēts 1919. gadā, kareivis 3. Jelgavas kājnieku pulkā), ko savā rakstā Armijas virspavēlnieka štābam atbalstīja Latvijas Ārlietu ministrija (līdzīgu pieprasījumu bija daudz vairāk).⁷⁷

Latvijas un Lietuvas attiecību saasināšanās dēļ 1919. gada nogalē izraisījās Latvijas varas iestāžu domstarpības ar Lietuvas pārstāvniecībām, kuras iebilda pret Lietuvas pilsoņu mobilizāciju Latvijas armijā. Piemēram, 1919. gada 13. novembrī (šajā laikā norisinājās smagās kaujas ar Bermonta karaspēku, kas uzbruka Liepājai) par to sūdzējās Lietuvas konsulārais aģents Liepājā Ludoviks Stulpins (*Ludovikas Stulpinas*) rakstā Lejaskurzemes apgabala priekšniekam Andrejam Bērziņam. Izpildot sava diplomātiskā pārstāvja rīkojumu, sakarā ar to, ka “notiek Lietuvas pilsoņu mobilizācija Lietuvas armijā”, L. Stulpins lūdza atbrīvot tos no dienesta Latvijas armijā. Atbildē Lejaskurzemes apgabala priekšnieks 22. novembrī paziņoja, ka saskaņā ar viņa rīcībā esošo informāciju Latvijas armijā tiek mobilizēti tikai Latvijas pilsoņi, lūdzot atsūtīt viņam sarakstu ar personām, par kurām varētu būt runa, kā arī attiecīgo Lietuvas likumu, kurš paredz, kādos gadījumos personai piešķir šis valsts pilsonību.⁷⁸

Viens no karavīriem, kurš 1920. gadā tika atvaļināts kā Lietuvas pilsonis, bija virsseržants Jāzeps Jagello ar ievērojamu militāro biogrāfiju: 1897. gadā Vilkomiras apriņķī dzimušais strādnieks Pirmā pasaules kara laikā bija dienējis Krievijas armijas kazaku sotņā kā vada unteroficiers, divas

reizes ievainots un divas reizes kontuzēts, par kaujās parādīto varonību apbalvots ar visu četru pakāpju Svētā Jura krustiem, vēlāk – pilsoņu kara laikā dienēja Staņislava Bulaka-Balahoviča (*Stanisław Bułak-Bałachowicz*) jātnieku nodaļā Krievijas Ziemeļrietumu armijā, kurā 1919. gadā tika paaugstināts par vahmistru (virsseržantu). Pēc Judeņiča armijas sabrukuma 1919. gada 24. decembrī brīvprātīgi iestājās Latvijas armijas Latgales partizāņu pulkā un vēlāk līdz atvaļināšanai dienēja Latgales atsevišķajā eskadronā. Kaut arī Latvijas armijā netika atzītas dienesta pakāpes, kas iegūtas pēc boļševiku nākšanas pie varas (1917. gada 7. novembrī) dažādās t. s. eksteritoriālajās karaspēka vienībās, šajā gadījumā virsseržanta pakāpe tika apstiprināta par kaujās parādīto “droširdību un nopelniem”.⁷⁹

Vairāki lietuviešu tautības karavīri pat nesagaidīja atvaļināšanas pavēli un patvaļīgi atstāja savas karaspēka vienības, piemēram, pirms tam kaujās ievainotais 8. Daugavpils kājnieku pulka kareivis Povils Šeinausks, kas 1919. gada decembrī bija iesniedzis lūgumu pārcelt viņu uz Lietuvas armiju (dezertēja 1920. gada janvārī), un 13. Tukuma kājnieku pulka kareivis Antons Rozaļūns (1920. gada aprīlī).⁸⁰ Ļoti interesants ir Staņislava Kasparoviča dienests. Kauņas guberņā dzimušais liepājnieks, bijušais triju Svētā Jura krustu kavaleris, Krievijas armijas 5. huzāru pulka un no 1917. gada 1. poļu ulānu pulka apakšvirsnieks 1919. gada 28. februārī iestājās 1. Latviešu atsevišķā (Kalpaka) bataljona Jātnieku nodaļā kā virsseržants un piedalījās kaujās ar lieliniekiem Kurzemē. Vēlāk viņš piedalījās kaujās 1. Kurzemes un visbeidzot 4. Zemgales atsevišķajā eskadronā (jau kā virsnieka vietas izpildītājs). 1921. gadā viņš par kaujas nopelniem tika paaugstināts par leitnantu un ieskaitīts jaunizveidotajā Jātnieku pulkā kā vada komandieris, taču uzreiz pēc tam dezertēja,⁸¹

acīmredzot pārceļoties uz Lietuvu. Savukārt Latgales partizāņu pulka kara laika ierēdnis Valerians Zaborovskis no Panevėžas apriņķa 1919. gada decembrī nevis saskaņā ar pavēli ieradās Kurzemes divīzijas štābā, bet devās uz dzimto Kupišķu ciemu Lietuvā, no kurienes rakstītā ziņojumā divīzijas komandierim skaidroja, ka tā rīkojies slimības dēļ, un lūdza sevi oficiāli izslēgt no Latvijas armijas sastāva, lai tādējādi varētu sākt dienestu Lietuvas armijā.⁸²

1926. gadā J. Paļeckis rakstīja:

“Ja par to [Latvijas lietuviešu kopienai] būtu jārunā kā par vienu no Latvijas tautībām, tad varētu pierādīt, ka arī pret savu otro tēviju – Latviju tā savu pienākumu izpildījusi godīgi. Es varētu pievest pagaru sarakstu par Latvijas neatkarības cīņās kritušiem Latvijas leišiem, kurš savā laikā bija ievietots vietējos leišu laikrakstos. Aizrādītu arī uz tām kapu kopiņām, kuras sedz daudzus mūsu leišus, kas cīnījušies latviešu strēlnieku pulkos.”⁸³

Latvijas valsts, katoļu baznīcas un sabiedrības struktūrās

Inteliģences īpatsvars starp Latvijas lietuviešiem bija salīdzinoši neliels, taču viņi jau kopš 19. gadsimta veidoja ievērojamu grupu Latvijas katoļu garīdzniecībā. Arī Neatkarības kara laikā draudžu prāvesti bija lietuvieši Aleksandrs Abojs (Feimaņos), Jāzepts Andžejevskis (Nīdermuižā), Petrs Bružs (Preiļos), Antans Budzila (Rēzeknē), Kazimirs Jasens (Jelgavā), Mīkols Kazakaitis (Jēkabpili), Jāzepts Kazlass (Vārkavā), Jāzepts Maksvītis (Bauskā), Vincents Tomašūns (Varakļānos), Antans Urbšis (Daugavpili), Jons Volovičs (Rīgā) un vēl vairāki desmiti lietuviešu izcelsmes mācītāju.⁸⁴ Liepājā ļoti aktīvi arī sabiedriskā jomā pēc 1905. gada revolūcijas līdz savai nāvei no tīfa (iegūts, apmeklējot

saslimušu draudzes locekli) pilsētas slimnīcā naktī uz 1919. gada 27. martu darbojās lietuviešu tautības prāvests Jons Vizbars (dzimis 1869. gadā Lietuvā, Rīgas lietuviešu sabiedriskā darbinieka K. Vizbara brālis).⁸⁵

Padomju Latvijā realizētais sarkanais terors skāra arī lietuviešus un pirmām kārtām tieši mācītājus. Piemēram, Jēkabpili tika noslepkavots Aknīstes katoļu mācītājs – lietuvietis,⁸⁶ bet 1919. gada 26. martā Varakļānos apcietināja vietējās draudzes prāvestu V. Tomašūnu, apsūdzot par “baltgvardu”, kas “eksploatējis un apspiedis sādžas trūcīgo zemniecību”,⁸⁷ tomēr mācītājam izdevās paglābties no tālākām represijām.

Daudzi lietuvieši jau Neatkarības kara laikā aktīvi iesaistījās Latvijas valsts iestāžu un sabiedrisko struktūru darbībā. Piemēram, Šauļu apriņķī dzimušais Vladislavs Daukša (viņa tēvs – arī Vladislavs Daukša, no 1918. gada decembra līdz savai nāvei 1930. gadā bija Rīgas apgabaltiesas priekšsēdētāja biedrs⁸⁸) – miertiesnesis Rīgā, pēc tam Madonā un aktīvs sporta dzīves organizators, latviešu mākslinieka Ģederta Eliasa kundze Halīna Eliase-Kairukštite-Jaciniene – pazīstama mākslas publiciste,⁸⁹ Jelgavā dzimušais Vitolds Bolšaitis strādāja miertiesās (viņa brālis bija minētais Latvijas armijas kapteinis A. Bolšaitis), Žagares pagastā dzimušais Jāzepts Dobeļinskis, kurš no 1899. gadā strādāja par ierēdni policijā Rīgā (sākumā viņš bija dzelzceļu policijas Rīgas nodaļas priekšnieka palīgs, pēc tam – Daugavpils prefektūras iecirkņa priekšnieks), 1877. gadā Vilkomirā dzimušais Eduards Firers, kurš no 1900. gada bija strādājis par Kurzemes guberņas valdes darbveža palīgu un Kuldīgas apriņķa policijas valdes sekretāru, bet 1920.–1924. gadā ieņēma Daugavpils apriņķa priekšnieka palīga amatu 1. iecirknī, un citi.

Divi lietuvieši saskaņā ar tautības ierakstu dokumentos bija arī starp zvērinātajiem advokātiem, turklāt abu šo personu

nacionālās pašapziņas raksturojumā ļoti spilgti atspoguļojas 19. gadsimta beigu rusifikācijas apstākļu izraisītās īpatnības, kas piemīt lielai lietuviešu tautas un inteligēnces daļai. Pirmais bija jau pieminētais J. Šablovskis, kurš 1919. gada beigās un 1920. gada sākumā bija strādājis par Lietuvas diplomātiskās pārstāvniecības juriskonsultu, tikai “sirdī juzdamies lietuvietis”. Neapšaubāmi cēlies no pārpoļotiem lietuviešiem Minskas gubernā, viņš ģimnāzijas laikā Jelgavā vēl nedaudz runājis lietuviski, vēlāk gan valodu gandrīz pilnībā aizmirsis. Pēc 1905. gada revolūcijas Latvijā bija viens no populārākajiem politikajās prāvās apsūdzēto revolucionāru aizstāvjiem, 1917. gadā bija Krievijas Pagaidu valdības kara un jūras lietu virsprokurors, bet no 1919. gada atkal strādāja Rīgā, kļūstot par vienu no redzamākajiem pilsētas advokātiem. Vienlaikus viņš bija viens no vadošajiem Krievu juristu biedrības darbiniekiem un tās priekšsēdētājs, kā arī uzturēja aktīvus sakarus ar citām krievu un poļu organizācijām un Polijas sūtniecību. 1922. gada martā viņš tika ievēlēts Rīgas domē no “Poļu saraksta” un 20. gadu beigās vēlreiz kandidēja domes vēlēšanās no šī paša saraksta. Tomēr viņa skolas biedrs no Jelgavas ģimnāzijas laikiem un kolēģis Rīgas apgabaltiesas sistēmā pirms kara, K. Vizbars, pēc J. Šablovska nāves 1934. gada 29. oktobrī atzina, ka viņš daļēji bija zaudējis savu lietuviskumu, taču izteica nožēlu, ka kupli apmeklētajās bērēs nav bijusi pārstāvēta neviena lietuviešu organizācija (Polijas sūtniecība nolikusi vaināgu ar uzrakstu “Poļu patriotam”), jo sirdi J. Šablovskis tomēr bijis lietuvietis.⁹⁰ Latviešu sabiedrība diezgan viennozīmīgi uzskatīja viņu par poli, vēl jo vairāk tāpēc, ka viņš kandidēja un tika ievēlēts Rīgas pilsētas domē no “Poļu saraksta”. Vēl pēc Otrā pasaules kara bēgļu nometnēs zvērīnātais advokāts Nikolajs Valters minēja viņu kā pozitīvo piemēru, kurš, būdams

polis, 1905. gada revolucionāru prāvās kā aizstāvis izrādījis vislielāko cīņassparu, jo viņa poļu tautas “*kultūrā cīņa par tiesībām ieņēma vienu no redzamākajām vietām*”.⁹¹ Katrā ziņā skumji, ka 1940. gada 5. maijā iesniegumā Latvijas Zvērināto advokātu padomei kāds M. Kosovskis norādīja: J. Šablovska atdusas vieta Miķeļa katoļu kapos ir pilnīgi nekopta un uzstādītais pagaidu krusts – jau bojāts, kaut arī viņš bijis “*viens no ievērojamākajiem advokātiem un lieli viņa nopelni, aizstāvēt pirmos aktīvos Latvijas atbrīvošanas cīnītājus*”.⁹²

Otrs zvērīnātais advokāts – lietuvietis saskaņā ar dokumentiem – bija savas dzimtas muižā pie Šauļiem dzimušais Vladislavs Kelpšs, kurš gadsimtu mijā Pēterburgā bija studējis tieslietas un studiju laikā kopā ar vēlāko Lietuvas Valsts prezidentu Antanu Smetonu (*Antanas Smetona*) darbojies lietuviešu studentu pulciņā. No 1902. gada viņš strādāja Rīgā advokatūrā, vienlaikus (pēc 1905. gada revolūcijas) darbodamies lietuviešu izglītības biedrībā *Žvaigždē* un vairākās poļu organizācijās. No 1919. gada viņš bija Polijas konsulāta, vēlāk – Polijas sūtniecības juriskonsults, kā arī daudzu akciju sabiedrību vadošs darbinieks un krievu laikraksta *Segodnja* līdzdibinātājs un juriskonsults, Rīgas Krievu kluba ilggadējs priekšsēdētājs. Tomēr pēc viņa nāves 1935. gada janvārī K. Vizbars uzsvēra, ka V. Kelpšs ar viņu vienmēr sarunājies lietuviski un bijis piederīgs lietuviešu, latviešu, krievu, poļu un ebreju sabiedrībai (kundze bija ebrejiete). Arī laikraksts *Segodnja* nekrologā rakstīja: “*Juzdamies lietuvietis, būdams lietuvietis pēc dzimšanas, V. Kelpšs vienlaicīgi bija tuvs arī poļu kultūrai un savā laikā piedalījās gan lietuviešu, gan poļu sabiedriskajās organizācijās. Bija arī krievu sabiedrībai.*” Situācija nebija vienreizēja, un līdzīgi gadījumi bija vērojami daudzās etnisku lietuviešu ģimenēs arī pašā Lietuvā (galu galā viens V. Kelpša brālis bija Lietuvas valsts darbinieks, bet otrs – Polijas pilsonis un “patriots”).⁹³

Pretinieka ierindā: Padomju Latvija. Tāpat kā Latvijas iedzīvotājiem kopumā, arī lietuviešiem sarežģītajā Latvijas Neatkarības kara laikā nevarēja nepiemist kreiss politiskais noskaņojums, turklāt jau 1919. gada pirmajā pusē t. s. Padomju Latvijas “valstiskums” faktiski padarīja neiespējamu izvairīšanos no militārā dienesta un darba civilajās struktūrās visiem iedzīvotājiem. 1919. gada ziemā un pavasarī aktīvi darbojās Latvijas Sociāldemokrātijas, no marta – Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Lietuviešu sekcija. 1919. gada 1. maija demonstrācijā Rīgā sekcijas biedri gan negāja atsevišķā grupā, bet saņēma rīkojumu iet kopā ar LKP 1. rajonu (savukārt sekcijā neietilpstošie lietuvieši – LKP biedri – ar saviem rajoniem). Līdz Rīgas ieņemšanai 1919. gada 22. maijā LKP Centrālkomiteja vairākus mēnešus Rīgā izdeva laikrakstu *Darbininku kova* (“Strādnieku cīņa”), kuras kreisi radikālais saturs pilnībā atbilda šīs partijas politiskajām nostādņēm. Redakcijā gan strādāja tikai trīs cilvēki redaktore Elenas Jablonskītes vadībā. Interesanti, ka avīze tika iespiesta tajā pašā lietuvieša K. Narkeviča spiestuvē Elizabetes ielā 22, kur pirms Pirmā pasaules kara tika iespiesti Rīgas lietuviešu preses izdevumi un grāmatas. Kreisi noskaņotie Rīgas lietuviešu jaunieši 1919. gada padomju varas mēnešos organizēja savas teātra izrādes namā, kur izvietojās komunistu partijas laikraksta “Cīņa” redakcija (turpat atradās arī laikraksts *Darbininku kova*).⁹⁴ 1919. gada janvārī–maijā Rīgā un ievērojamā (kādu laiku – lielākajā) valsts daļā pastāvošās boļševiku varas laikā vērojama arī zināma lietuviešu darbība varas struktūrās. Piemēram, 1919. gada februāra sākumā smagās ekonomiskās krīzes apstākļos Padomju Latvijā Komunistiskās partijas Rīgas Leišu sekcijas pārstāvji pēc vietējās izpildkomitejas lūguma tika komandēti uz Jonišķiem, kur bija aizturēti vairāki Rīgas ebreju tautības tirgotāji bez atļaujām izvest

preces no Lietuvas. Jonišķos pārstāvji raksturoja tirgotājus negatīvi, lūdzot varas iestādes Rīgā turpmāk kā “*dažādu preču uzpircējus uz Lietuvu sūtīt pilnīgi uzticamas un pārbaudītas personas, un tikai ar viņiem sazināt*”.⁹⁵

Ir zināma informācija par lietuviešiem Latviešu padomju strēlnieku divīzijā pilsoņu karā Krievijā un Padomju Latvijas armijā. Daudzi lietuvieši 1919. gada sākumā un pavasarī tika mobilizēti Padomju Latvijas armijā, piemēram, bijušie rotas komandieri un podporučiki Jozeps Jodenuķis (1919. gada 9. augustā Rīgā šis 1894. gadā Marijampoles apriņķī dzimušais virsnieks Latvijas armijas mobilizācijā tika atzīts par derīgu karadienestam⁹⁶) un J. Nevronis (dzimis Panevėžas apriņķī 1893. gadā, arī 1919. gada 9. augustā mobilizācijā atzīts par derīgu⁹⁷) un citi. Daudzi no viņiem, līdzīgi tūkstošiem latviešu tautības karavīru, 1919. gada maijā un jūnijā dezertēja un nonāca Latvijas armijas dienestā.

Padomju Latvijas armijā nokļuva arī lietuvietis, bijušais cariskās Krievijas armijas artilērijas ģenerālmajors, vēlākais Lietuvas armijas ģenerālis Antans Martusēvičs, kurš dzīvoja Rīgā.⁹⁸ 64 gadus vecais bijušais 52. divīzijas komandieris, kurš pie Valkas bija kritis vācu gūstā, bet pēc atgriešanās no tā Rīgā cirkā spēlēja vijoli, pats ieradās pie Rīgas izpildkomitejas Kara nodaļas priekšnieka un piedāvāja savus pakalpojumus. Sirmis, ļoti trūcīgi ģērbtais vīrs, kura stājā tomēr bija skaidri pamanāms “*savāds cēlums un it kā dvēseles vēriens [...] gluži vai Moltkes laika feldmaršals, kas paradīs dienā komandēt bet vakarā, prūšu virsnieku klubā, dzert alu un klāstīt neseno un priekšā stāvošo cīņu notikumus un dēkas*”, uzsvēris savu vēlmi strādāt specialitātē un apstākli, ka viņu neinteresē politika un viņš orientējas ne tikai ierindas dienestā, bet arī štāba darbā. A. Martusēvičs tika iecelts par Kara nodaļas Mobilizācijas daļas priekšnieku ar Kara nodaļas priekšnieka palīga tiesībām.⁹⁹

Pēc tam viņš no 1919. gada 27. marta līdz 20. oktobrim (atcelts no amata) bija Latviešu padomju strēlnieku divīzijas (līdz 1919. gada vasarai – 1. Padomju Latvijas strēlnieku divīzijas) komandieris, vadot to kaujās gan Latvijas teritorijā (arī – kaujās pret Lietuvas karaspēku Ilūkstes apriņķī un pašā Lietuvā jūlijā un augusta beigās, kurās ļoti sekmīgi piedalījās vairāki divīzijas strēlnieku pulki), gan Baltkrievijā (pret poļiem) un Dienvidkrievijā. Padomju laikā iespiestās “Latviešu strēlnieku vēstures” autori, ļoti augsti novērtējot A. Martusēviča militārās prasmes un arī “lojalitāti” pret padomju varu, atzīmē, ka bijušais ģenerālis tika mobilizēts 1919. gada martā un jau no 22. marta līdz apstiprināšanai par Padomju Latvijas 1. divīzijas artilērijas komandieri bija tās priekšnieks.¹⁰⁰

Neatkarības kara laikā, neņemot vērā dažus nelabvēlīgus apstākļus (skaita un struktūras izmaiņas, tāpat kā citām nacionālajām minoritātēm, arī atsevišķos posmos un aspektos sarežģītās Latvijas un Lietuvas attiecības), Latvijas lietuvieši konsolidējās, piemērojoties jaunajai situācijai un atjaunojot Pirmā pasaules kara pārtraukto nacionāla rakstura darbību. Tāpat vērojama gatavība iesaistīties jaunās valsts dzīvē un tās aizstāvēšanā, turklāt minēto noteica arī līdzīgais Lietuvas valsts stāvoklis (vairāki kopējie ienaidnieki, cīņa pret veco eliti – muižniecību, kura pamatā nepārstāv savu tautu, u. c., galu galā – lietuviešu un latviešu tautas radniecības apzināšanās). Iespēju

robežās minēto konsolidēšanos centās veicināt arī Lietuvas Republikas diplomātiskā un konsulārā pārstāvniecība Latvijā, tomēr tās darbību zināmā mērā traucēja Latvijas un Lietuvas ne sevišķi labās attiecības (teritoriālo un citu domstarpību dēļ), kā arī finansiālo līdzekļu trūkums. Latvijas lietuviešu kopienā un tajā neiesaistīto etnisko lietuviešu starpā vērojamas tādas pašas tendences kā iedzīvotājos kopumā – pakāpenisks atbalsta pieaugums Latvijas valstiskumam, aktīvi iesaistoties valsts dzīvē. Kopumā vairāki simti lietuviešu tautības karavīru (t. sk. vairāki desmiti virsnieku) piedalījās bruņotā cīņā par neatkarību Latvijas armijas rindās, daudzi no viņiem tika apbalvoti, kaujās krita un tika ievainoti.

Latvijas lietuviešu piemērs apstiprina jau visumā historiogrāfijā zināmo par nacionālo minoritāšu grupu attieksmi pret Latvijas valstiskumu: visas iedzīvotāju grupas samērā aktīvi iesaistījās valsts dzīvē un piedalījās jaunās valsts aizstāvēšanā, tomēr zināmā mērā pastāvēja arī no latviešiem kopumā atšķirīga attieksme pret notiekošo (tāda objektīvi nevarēja nebūt, īpaši vācbaltiešu, krievu, ebreju un poļu gadījumā). Lietuvieši veidoja ļoti specifisku, lielā mērā konkrētu Latvijas iedzīvotāju grupu, kuras attieksme pret Latvijas valstiskumu visumā bija labvēlīgākā no visām nozīmīgajām minoritātēm, un minēto noteica Latvijas lietuviešu īpatnējā sociālā situācija (niecīgs bijušo politisko, saimniecisko un sabiedrisko elišu īpatsvars), Latvijai līdzīgais Lietuvas politiski militārais stāvoklis, cīnoties par savas zemes neatkarību un robežām, un citi apstākļi.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Raksts izstrādāts ar Lietuvas Zinātnes padomes (*Research Council of Lithuania*) granta LIP-097/2016 finansiālu atbalstu.

² Tėvynės sargas 1898, Nr. 7, p. 5.

³ Par leišiem Kurzemē. In: Dzimtenes Vēstnesis, 10.12.1910., 2. lpp.

⁴ MARĢERS SKUJENIEKS. Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. Rīga 1930, 54.–55. lpp.

- ⁵ Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rossijskoj imperii 1897 g. Kurljandskaja gubernija. Sankt-Peterburg 1905, s. 2–3, 184; Lifljandskaja gubernija. Sankt-Peterburg 1905, s. 78, 154–155; Vitebskaja gubernija. Sankt-Peterburg 1903, s. 2.
- ⁶ Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rossijskoj imperii 1897 g. Lifljandskaja gubernija. Sankt-Peterburg 1905, s. 78, 154–155, 116, 160; Perepis' naselenija v g. Rige i Rizhskom patrimonāl'nom okruge ot 5 dekabrja 1913 g. Rīga 1914, s. 21; BURHARDS ŠRENKS. Dzimstības samazināšanās un viņas cēloņi. In: Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1922, Nr. 7, 690. lpp.
- ⁷ Par Latvijas nelabvēļiem un ienaidniekiem. In: Baltijas Vēstnesis, 07.07.1919., 2. lpp.
- ⁸ Sikāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Sešu pagastu un Grīvas pilsētas problēma Latvijas un Polijas attiecībās 20.–30. gados. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 1995, Nr. 1, 80.–102., šeit 84. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Latvijas attiecības ar Lietuvu 1919.–1921. gadā. In: Latvijas Vēsture 1997, Nr. 2, 25.–34. lpp., šeit 31.–32. lpp.; Lietuva, 29.09.1920., p. 3.
- ⁹ Latvijas statistiskā gada grāmata. 1920. Rīga 1921, 21., 49. lpp.
- ¹⁰ JUSTS PAĻECKIS. Latvijas leišu loma savas tautas atmodā. In: Jaunākās Ziņas, 16.02.1926., 1. lpp.
- ¹¹ Sikāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Lietuvieši Latvijā. Rīga 2003, 19.–24. lpp.
- ¹² Rīgas leišu biedrība Zvaigzne. In: Jaunākās Ziņas, 23.11.1918., 4. lpp.; Leišu palīdzības biedrība. In: Jaunākās Ziņas, 26.11.1918., 4. lpp.
- ¹³ Rīgas leišu organizāciju pagaidu padome. In: Jaunākās Ziņas, 30.11.1918., 4. lpp.
- ¹⁴ HUGO KĀRKLIŅŠ (sast.). Latvijas Tautas Padomes stenogrammu satura rādītājs. Rīga 1925, 10. lpp.; SPRICIS PAEGLE. Kā Latvijas valsts tapa. Rīga 1923, 295. lpp.
- ¹⁵ Rīgas pilsētas gada grāmata 1931. gadam. Rīga 1931, 18. lpp.
- ¹⁶ Rīgas pilsētas domes 1918. g. 3. dec. sēdes protokols. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 2927-1-208, 63. lp.
- ¹⁷ Savienoto Liepājas Leišu kandidātu saraksts. In: Kurzemes Vārds, 10.01.1919., 3. lpp.
- ¹⁸ Pilsētas domes vēlēšanu rezultāts. In: Latvijas Sargs, 21.01.1919., 3. lpp.; Pilsētas Domes sēde. In: Kurzemes Vārds, 08.07.1919., 3. lpp.
- ¹⁹ Leišu katoļu palīdzības komiteja. In: Latvijas Sargs, 14.02.1919., 3. lpp.; Reģistrēti statūti. In: Latvijas Sargs, 08.03.1919., 5. lpp.
- ²⁰ KĀRLIS OZOLIŅŠ. Skolu attīstības gaita Latvijā. In: Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1932, Nr. 11/12, 264.–275. lpp., šeit 265. lpp.; JĀNIS KRONLINS. Latvijas skolas 1930./31. m. gadā. In: Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1931, Nr. 9, 196. lpp.; Latvijas statistiskā gada grāmata. 1920, 36. lpp.
- ²¹ ANDREJS VIČS. Rīgas pilsētas skolu vēsturiskā gaita. In: Rīgas skolas Latvijas patstāvības pirmajos gados. Rīga 1925, 40., 49. lpp.; SIMAS SUŽIEDELIS. Latvijos Lietuviai po didžiojo karo. In: PETRAS RUSECKAS (red.). Pasaulio lietuviai. Kaunas 1935, p. 215; Lietuvas diplomātiskās pārstāvniecības ziņojumi no Rīgas 1919. g. rudenī. Lietuvos Centrinis valstybinis archīvas (turpmāk – LCVA), 383-7-1859, p. 19; 383-7-1622, p. 34; Latvijas Izglītības ministrijas materiāli. LNA LVVA, 1632-2-1305, 10. lp.
- ²² Darbinīku kova, 24.04.1919., p. 2; Rīgas lietuviešu palīdzības biedrības valdes sēžu protokoli. LNA LVVA, 2807-1-3, 56.–60. lp.; Latvijas lietuvju apvienības valdes sēžu protokoli. LNA LVVA, 2381-1-2, 139. lp.
- ²³ Laisvē, 21.04.1920., p. 3; Lietuva, 31.03.1920., p. 5.
- ²⁴ Lietuva, 11.,13.01.1920., p. 5; Laisvē, 10.01.1920., p. 3.
- ²⁵ Lietaviešu ievēribai! In: Latvijas Sargs, 30.08.1919., 2. lpp.
- ²⁶ Rīgas leiši un Latvija. In: Brīvā Zeme, 13.08.1919., 3. lpp.
- ²⁷ Dzwon, 16.08.1931., s. 4.

- ²⁸ Lietuvas diplomātiskās pārstāvniecības ziņojumi no Rīgas 1919. g. rudenī. LCVA, 383-7-35, l., 10.–11., 56., 143. lp.; JUSTS PAĻECKIS. Divās pasaulēs. Atmiņas. Rīga 1983, 51. lpp.
- ²⁹ Lietuvas konsulāts Jelgavā. In: Latvijas Kareivis, 08.04.1920., 3. lpp.
- ³⁰ Sk.: Latvijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta materiāli. LNA LVVA, 2574-4-71, 337. lp.; Latvijas armijas virspavēlnieka štāba materiāli. LNA LVVA, 3601-1-291, 35. lp.
- ³¹ Paziņojums. In: Valdības Vēstnesis, 10.09.1920., 1. lpp.; Paziņojums. In: Valdības Vēstnesis, 13.09.1920., 1. lpp.
- ³² Sikāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Lietuvas karaspēks Ilūkstes apriņķī 1919.–1920. gadā. In: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes 59, 2005, Nr. 2, 49.–64. lpp.
- ³³ Sikāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Lietuvieši latviešu strēlnieku vienībās, Latvijas armijā un latviešu vienībās Vācijas armijā (1915–1945). In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. VII. Rīga 2006, 83.–106. lpp.
- ³⁴ A. Jodikaiša dienesta gaitu saraksts. LNA LVVA, 3318-1-575, 9.–14. lp.; Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga 1995; Virsleitnants Jodikaitis. In: Latvijas Sargs, 21.10.1919.
- ³⁵ Sikāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Latvijas Atbrīvošanas kara varone Dižkareivis Valija. In: Ilustrētā Pasaules Vēsture, 2010, Nr. 12, 36.–40. lpp.
- ³⁶ Sikāk sk.: B. Pečuļa 1919. g. 20. sept. ziņojums Ministru prezidentam K. Ulmanim. LNA LVVA, 5192-1-60, 34.–39. lp.
- ³⁷ Sikāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Situācija Liepājā 1919. gada pavasarī un vasaras sākumā: 2. šķiras zemessargu bataljons. In: Latvijas Arhīvi 2017, Nr. 1/2, 26.–49. lpp.
- ³⁸ ARVĪDS KRĪPENS. Kalpaka bataljons un Baloža brigāde. Burwood b. g., 199. lpp.
- ³⁹ Rīgas kara apriņķa pārvaldes materiāli, karavīru anketas. LNA LVVA, 3318-1-577, 40.–41. lp.
- ⁴⁰ Ibidem, 3318-1-576, 52. lp.
- ⁴¹ 6. Rīgas kājnieku pulka karavīru anketas. LNA LVVA, 1494-1-786, 186. lp.
- ⁴² 9. Rēzeknes kājnieku pulka karavīru anketas. LNA LVVA, 1497-1-242, 234. lp.
- ⁴³ JĀNIS LIEPIŅŠ (sast.). 8. Daugavpils kājn. pulka vēsture. Cēsis 1930, 138. lpp.
- ⁴⁴ Latgales divīzijas pārvaldes karavīru anketas. LNA LVVA, 1516-1-202, 62. lp.
- ⁴⁵ Pienākuma upuris. In: Latvijas Sargs, 09.11.1919., 2. lpp.
- ⁴⁶ Armijas Artilērijas rezerves karavīru anketas. LNA LVVA, 3595-1-16, b. p.
- ⁴⁷ Liepājas garnizona lazaretē karavīru anketas. LNA LVVA, 1518-1-56, 53. lp.
- ⁴⁸ Vitolda Žaldoka tēva vārds bija Povils, tādējādi nevar izslēgt, ka viņš bija pazīstamā lietuviešu atmodas darbinieka dēls. Sk. V. Žaldoka iesniegumu. LNA LVVA, 3601-1-420, b. p.; V. Žaldoka dienesta gaitu saraksts. LNA LVVA, 3318-1-373, 142. lp.
- ⁴⁹ Vidzemes atsevišķā eskadrona karavīru anketas. LNA LVVA, 1501-1-331, b. p.
- ⁵⁰ Latgales divīzijas pārvaldes karavīru anketas. LNA LVVA, 1516-1-202, 65. lp.
- ⁵¹ Latgales divīzijas pārvaldes karavīru anketas. LNA LVVA, 1516-1-166, 72. lp.
- ⁵² Latvijas armijas karavīru dienesta gaitu saraksti Armijas štāba personīgo lietu kolekcijā. LNA LVVA, 5601-4-7, 163. lp.; 5601-4-19, 202. lp.; 1490-1-65, 105., 110., 118., 135., 137., 172., 188., 222. lp.; 1491-1-130, 21., 159., 201. lp.; Karavīru dienesta gaitu saraksti Armijas virspavēlnieka štāba materiālos. LNA LVVA, 3601-1-691, 87. lp.; 3601-1-692, 108. lp.; 1516-1-145, 42. lp.; 1516-1-199, 110. lp.
- ⁵³ Kurzemes artilērijas pulka karavīru anketas. LNA LVVA, 1502-1-151, b. p.; Karavīru anketas Rīgas kara apriņķa ārvaldes materiālos. LNA LVVA, 3318-1-577, 118. lp.
- ⁵⁴ 1. Liepājas kājnieku pulka karavīru anketas. LNA LVVA, 1489-1-568, 15.–37. lp.

- ⁵⁵ Armijas virspavēlnieka štābā esošie dažādu karaspēka daļu karavīru saraksti. LNA LVVA, 3601-1-280, 24.–27. lp.; 3601-1-420, b. p.; Daugavgrīvas mācību bataljona sarakste karavīru lietās. LNA LVVA, 5211-1-3, l., 21., 25.–26., 74., 91. lp.
- ⁵⁶ Liepājas Kara ostas komandantūras karavīru anketas. LNA LVVA, 3489-1-8, 21. lp.
- ⁵⁷ Latgales divīzijas pārvaldes karavīru anketas. LNA LVVA, 1516-1-143, 100. lp.
- ⁵⁸ Kalpaka bataljons. Karavīru attēlu sakopojums. Rīga 1939, 162. lpp.
- ⁵⁹ Armijas virspavēlnieka 1919. gada 9. augusta pavēle. LNA LVVA, Zinātniskā bibliotēka.
- ⁶⁰ 3. Jelgavas kājnieku pulka karavīru anketas. LNA LVVA, 1491-1-174, 2. lp.
- ⁶¹ Latgales divīzijas pārvaldes karavīru anketas. LNA LVVA, 1516-1-165, 158. lp.
- ⁶² Karavīru anketas Armijas štāba personīgo lietu kolekcijā. LNA LVVA, 5601-4-44, 290.–293. lp.; Karavīru anketas Armijas virspavēlnieka štāba materiālos. LNA LVVA, 3601-1-421, b. p.
- ⁶³ Karavīru anketas Armijas virspavēlnieka štāba materiālos. LNA LVVA, 3601-1-299, 105.–106. lp.
- ⁶⁴ Karavīru anketas Armijas virspavēlnieka štāba materiālos. LNA LVVA, 3601-1-695, 9. lp.; 9. Rēzeknes kājnieku pulka karavīru anketas. LNA LVVA, 1497-1-242, 191. lp.
- ⁶⁵ Vidzemes artilērijas pulka karavīru anketas. LNA LVVA, 1507-1-171, 349. lp.
- ⁶⁶ Redzama lietuvju diplomāta nāve. In: Laiks, 08.01.1986., 4. lpp.
- ⁶⁷ Vecgulbenes dzelzceļa mezgla karavīru anketas. LNA LVVA, 3581-1-16, 56. lp.
- ⁶⁸ P. Praškēviča dienesta gaitu saraksts. LNA LVVA, 5601-1-5045, b. p.
- ⁶⁹ V. Šimoļuna dienesta gaitu saraksts. LNA LVVA, 5601-1-6265, 1.–39. lp.
- ⁷⁰ V. Norgello dienesta gaitu saraksts. LNA LVVA, 5601-1-4488, 1.–49. lp.
- ⁷¹ F. Bolšaisa dienesta gaitu saraksts. LNA LVVA, 5601-1-855, 1.–29. lp.
- ⁷² J. Sokolovska dienesta gaitu saraksts. LNA LVVA, 5601-1-5930, 4.–41. lp.
- ⁷³ 13. Tukuma kājnieku pulka karavīru anketas. LNA LVVA, 3405-1-136, b. p.
- ⁷⁴ 1. Latvijas strēlnieku pulka karavīru anketas. LNA LVVA, 3600-2-16, 23. lp.
- ⁷⁵ Armijas virspavēlnieka štāba sarakste karavīru lietās. LNA LVVA, 3601-1-420, b. p.
- ⁷⁶ J. Levina Krievijas armijas dienesta sarakstu sk.: LNA LVVA, 3601-1-420, b. p.
- ⁷⁷ Armijas virspavēlnieka štāba sarakste karavīru lietās. LNA LVVA, 3601-1-421, b. p. Vēl materiālus par Lietuvas pilsoņiem un viņu atvaļināšanu sk. šajā un 420. lietā.
- ⁷⁸ Lietuvas konsulāta Liepājā sarakste ar Lejaskurzemes apgabala priekšnieku. LNA LVVA, 5192-1-62, 8.–9. lp.
- ⁷⁹ Latgales divīzijas pārvaldes karavīru anketas. LNA LVVA, 1516-1-203, 1., 5. lp.
- ⁸⁰ Armijas virspavēlnieka pavēles. 1919. LNA LVVA, Zinātniskā bibliotēka; Sarakste karavīru lietās. LNA LVVA, 1468-1-138, 14. lp.; 3601-1-25, 3.–4., 19. lp.
- ⁸¹ S. Kasparoviča dienesta gaitu saraksts. LNA LVVA, 5601-1-2862, 1.–8. lp.
- ⁸² Armijas virspavēlnieka sarakste V. Zaborovska lietā. LNA LVVA, 3601-1-420, b. p.
- ⁸³ PAŅECKIS, Latvijas leišu loma savas tautas atmodā, 1. lpp.
- ⁸⁴ Sikāk sk.: JĒKABSONS, Lietuvieši Latvijā.
- ⁸⁵ JĀNIS ČAKULS. Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. Rīga 1996, 57., 154. lpp.; Libausche Zeitung, 27.03.1919., S. 4; Prāvests Jānis Vizbors. In: Latvijas Sargs, 28.03.1919., 3. lpp.; Sikāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Lietuviešu tautības priesteri Latvijā 19. gadsimta beigās – 1940. gadā. In: Katoļu kalendārs 2014. Katoļu Baznīcas Vēstnesis. Rīga 2013, 99.–113. lpp.
- ⁸⁶ JĀNIS LĀCIS. Dzīve Augškurzemes pierobežā. In: Treji Vārti 1989, Nr. 127, 53.–57. lpp., šeit 57. lpp.

- ⁸⁷ KĀRLIS KANGERIS, RUDĪTE VĪKSNE, DZINTARS ĒRGLIS (red.). No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. Rīga 1999, 939. lpp.
- ⁸⁸ Tieslietu Ministrijas Vēstnesis 1930, Nr. 11/12, 473. lpp.
- ⁸⁹ ŽANIS UNĀMS (red.). Es viņu pazistu. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga 1939, 103., 127., 154. lpp.
- ⁹⁰ J. Šablovska dokumenti Zvērināto advokātu padomē. LNA LVVA, 7354-1-763, 3.–34. lp.; J. Šablovska pase. LNA LVVA, 2996-17-230, 1.–4. lp.; KAZIMIRAS VIZBARAS. A pris. Advokatas Juozas Šablovskis (Nekrologas). In: Lietuvių balsas, 01.12.1934.
- ⁹¹ N[KOLAJS] V[ALTERS]. Vai trimdā veidosies latviešu juristu cīnītāju paaudze. In: Tiesībnieks 1950, Nr. 10, 1. lpp.
- ⁹² M. Kosovska iesniegums Zvērinātu advokātu padomei 1940. g. 5. maijā. LNA LVVA, 7354-1-763, 7. lp.
- ⁹³ V. Kelpša dokumenti Zvērināto advokātu padomē. LNA LVVA, 7354-1-377, 2.–16. lp.; V. Kelpša pase. LNA LVVA, 2996-10-20305, 20307, b. p.; KAZIMIRAS VIZBARAS. Pris. Adv. Vļadas Kelpšas (Nekrologas). Lietuvių balsas, 08.01.1935., p. 3.
- ⁹⁴ Darbininku kova, 22.03.1919., p. 3; 30.04.1919., p. 3; PAĻECKIS, Divās pasaulēs, 44.–45. lpp.
- ⁹⁵ Pārtikas apgādātāji vai spekulanti? In: Uz Priekšu, 09.02.1919., 3. lpp.
- ⁹⁶ Virsnieku dienesta gaitu saraksti Rīgas kara apriņķa pārvaldē. LNA LVVA, 3318-1-121, 6. lp.
- ⁹⁷ Ibidem, 14. lp.
- ⁹⁸ Latvijas Kara muzeja apkopotie materiāli par 1919. g. norisēm. LNA LVVA, 5434-1-75, 43.–44., 99. lp.
- ⁹⁹ KĀRLIS LAPIŅŠ. Kara stāsti. Tēlojumi un reportāža. Rīga 1937, 112.–114. lpp.
- ¹⁰⁰ VALDIS BĒRZIŅŠ. Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija. Rīga 1995, 187., 203. lpp.; VITĀLIJS PRIMAKOVŠ. Sarkano kazaku un latviešu strēlnieku reidi Deņikina armijas aizmugurē (1919. gada oktobris – decembris). In: Par oktobra uzvaru. Raksti un atmiņas par Latvijas komunistu cīņu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un pilsoņu kara laikā 1917–1919. Rīga 1967, 289. lpp.; JĀNIS KRASTIŅŠ (sast.). Latviešu strēlnieku vēsture (1915–1920). Rīga 1970, 316., 342.–358., 377.–395., 429. lpp. (šajā izdevumā publicēti arī A. Martusēviča fotouzņēmumi).

SUMMARY

One of the most important and numerous of all the ethnic minorities in the territory of Latvia at the end of 19th and beginning of the 20th century were the Lithuanians (particularly in the big cities – Riga and Liepāja). As in case of Latvians, for Lithuanians it was the period of national consolidation process, which was interrupted by World War I. After the war, Latvia and Lithuania gained independence, however, it had to be defended in fierce conflicts with Bolsheviks, Germans, white Russians and – in the case of Lithuanians – with Poles. Latvian War of Independence was a particularly complex process even in comparison with neighboring countries and because of this intricate character, the participation and activities of Lithuanians also are particularly spectacular.

The aim of the article is to explore the situation and the main tendencies in the activities of Lithuanians who were the fifth largest ethnic minority in Latvia during the War of Independence. The aim is achieved by considering the statistical data of Lithuanian population (there were about 26 000 Lithuanians in Latvia in 1920, their number having decreased in comparison with pre-war time but still quite significant), and by analyzing political, social and cultural activities of Lithuanian organizations and structures

(including their participation in the work of National Council and local administration of cities and towns). The participation of ethnic Lithuanians in the fight for independence in the ranks of Latvian Army and civil structures of Latvian state is analyzed, as well. The analysis was carried out in the context of Latvian-Lithuanian relations, which were very complicated and had a great influence on the consolidation process among Lithuanians. Lithuanians of Latvia during the War of Independence united and began their ethnic activities in the Republic of Latvia. During the different stages of The War of Independence a gradual increase of support for Latvian independence could be observed among Lithuanians. Overall, about several hundred Lithuanians took an active part in the fight for Latvian independence as officers and soldiers; many of them perished or were wounded, and numerous were decorated for their bravery. Many of the local Lithuanians fulfilled different jobs at the courts and local authority institutions of the Latvian state.

The attitude of Lithuanians towards Latvian state is an example that represents general attitudes among substantial part of non-Latvian population, and just like in case of other ethnic minorities it was generally propitious. Out of all the ethnic minorities, the attitude of the majority of Lithuanians toward the new Latvian state was the most favourable.

This was largely due to a similar situation of Lithuanian state – both states had several common enemies, they also shared features like fighting against “old elite” represented by other nationalities (in case of Latvians – Baltic Germans, Poles and Russians, in case of Lithuanians – Poles and Russians). Almost non-existent participation of Lithuanians in the previous ruling classes in Latvia, who had lost their influence, was one of the factors that contributed to an overall supportive attitude toward the new state.

Staļina nāve kā padomju mitoloģijas fenomens dzīvesstāstu kontekstā

Death of Stalin as Phenomenon of Soviet Mythology in Context of Life Stories

Ingus Barovskis, Dr. philol.

LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas katedras pētnieks

Ekonomikas un kultūras augstskolas docents

Visvalža iela 4a-212, Rīga, LV-1050

E-pasts: ingus.barovskis@lu.lv

Rakstā aplūkota Josifa Staļina nāve kā padomju mitoloģijas fenomens, par avotu bāzi izmantojot 2014.–2017. gadā iegūtās dzīvesstāstu intervijas dažādos Latvijas reģionos. Ņemot vērā padomju politiskā režīma izteikto mītradi un vadoņa kultu, Staļina nāves fakts kļūst par dažādu mītu un anekdotisku notikumu un citu fenomenu pamatu. Tā kā noteiktā laika posmā Staļina tēls iemieso izteiktāko padomju varas Olimpa ideju, būtisks ir jautājums par rituālajām darbībām, kas paredzētas šī fenomena kontekstā. Tāpēc rakstā gan aplūkots vadoņa kulta un tā izpausmes dzīvesstāstu kontekstā, gan arī izmantoti attiecīgajā laikā izsūtīto cilvēku atmiņu pieraksti un publicējumi.

Atslēgvārdi: padomju mitoloģija, sociālā atmiņa, Staļins, rituāls, vadonis, kulta.

The current article explores the phenomenon of death of J. Stalin as a part of Soviet mythology. The research is based on life stories, interviews collected in different regions of Latvia, conducted in the period from 2014 to 2017. Considering Soviet creation of myths and the leader's cult expressed by the Soviet political regime, Stalin's death becomes a basis for various myths and anecdotal events. Since in a certain period of time Stalin's image embodies the most prominent idea of Soviet power Olympus, the question of ritualistic actions intended in the context of this event is essential. Therefore, in the context of the article, both the cult of the leader and its manifestations in life stories are examined, and the records and publications of memories contributed by people deported at that time explored.

Keywords: Soviet mythology, social memory, Stalin, ritual, protagonist, cult.

Ievads

Padomju Savienības režīma kultūras kanonā t. s. Staļina laikā (1922–1953), un ne tikai šajā periodā vien, liela uzmanība tiek piešķirta personības un vadoņa kultam. Mīts par vadoni ir viens no plašāk kultivētajiem, veidojot nosacītu Olimpa struktūru, kur centrā ir vadonis, kura griba vada realitāti.¹ Analizējot padomju mitoloģiju no individuālās vēstures aspekta, kas iegūts dzīvesstāstu pētījumos, kā arī no oficiālajiem avotiem un vēstures materiāliem, divi šādi Olimpa “dievi” ir Vladimirs Ļeņins (*Vladimir Lenin*) un – vēl vairāk – par “tautu tēvu”, “tētiņu”, “Vadoni” u. c. dēvētais Josifs Staļins (*Iosif Stalin*). Vēlāk mazāk izteikti parādās arī Leonīda Brežņeva (*Leonid Breznev*) personības kulta iezīmes. Ņikita Hruščovs (*Nikita Hruscov*), kas ir J. Staļina pēctecis, dzīvesstāstos saglabājies lielākoties tikai anekdotiskos stāstos. Dzīvesstāstos J. Staļina varas pēcteci vairs tāda līmeņa mītiskā tēla lomas neieņem, kaut gan svarīgs ir arī faktors, ka tieši šie tēli, kā secināms, vizuāli saglabājušies cilvēku atmiņās, veidojot par šiem tēliem dažādus mītus, mītu modifikācijas un stāstus, kas funkcionē vēl ilgi pēc viņu nāves. Turpmākie Padomju Savienības līderi atmiņās palikuši daudz blāvāk. Šeit gan pieminams vēl Ņ. Hruščovs, kas lielākoties atmiņās palicis ar mēģinājumiem Baltijas kolhozu sistēmā ieviest kukurūzas audzēšanu, t. s. kukurūzas kampaņu, un dažādiem anekdotiskiem gadījumiem saistībā ar to.

Atsevišķi vēsturiski nozīmīgi procesi, kas ievada destalinizāciju un no tās izrietošās sekas, ikdienas dzīvesstāstos neparādās, un tam ir loģisks skaidrojums – par šiem sarežģītajiem politiskajiem procesiem un varas straujajām, biežajām maiņām ir maz informācijas ārpus politiskās elites, ikdienas dzīvi tās ietekmē maz. Turklāt, kā secina vēsturnieks Rītvārs Jansons:

“Revizionistu akcentētās reformas, kuras PSRS tika veiktas pēc Staļina nāves, tomēr nemainīja komunistiskā režīma būtību. Palika nemainīgas tā struktūras: partija – valsts, centralizēta plānošana un represīvs antidemokrātisks drošības dienests. Minētās struktūras turpināja vadīt Komunistiskās partijas virsotne.”²

Personīgās pieredzes stāstos destalinizācijas procesa galvenais aspekts – izsūtīto rehabilitācija – lielākoties tiek saistīts tikai ar paša J. Staļina nāvi, piemēram, PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja Georgija Maļenkova (*Georgij Malenkov*) aktivitātes dzīvesstāstos neparādās, šķiet, ikdienas cilvēkam nav pat zināmas, Lavrentija Berijas (*Lavrentij Berija*) vārds ir zināms, taču nekādi izvērsti stāsti par šo personu vairākos simtos interviju nav pieejami.

Daudz aktuālāks un populārāks ir J. Staļina tēls, ņemot vērā, ka vēl dzīva ir tā paaudze, kas dzīvojusi aktīvākajā staļinisma laika posmā, bijusi pakļauta Staļina sistēmai, mītu konstrukcijām un cietusi no staļinisma politiskās agresijas. Viena no teicējām norāda: *“Staļinu jau zinājām visi, pat nedrīkstēja nezīnāt, visur bildes karājās un, kad nomira, tad jau gāja vaļā [...] Raudājām vai neraudājām, tā jau cita lieta, bija jāraud, bet man asaras neriesās.”³* Staļina nāves fakts tiek apspēlēts arī mūsdienu presē, kas šīs personas fenomena aktualitāti joprojām uztur mūsdienu cilvēka domāšanā,⁴ kā arī kultivē dažādus mītus un avotos nepierādītus faktus, kas joprojām veido jaunu mītisko stāstu koncepciju par J. Staļinu.

Mīti par vadoni tikuši kultivēti teju visos Padomju Savienības veidotās domāšanas aspektos: sākot ar mākslu, literatūru, politisko dzīvi un beidzot ar apzinātu šī mīta veidošanu ierindas pilsoņa dzīvē gan tā darba gaitās, gan studiju un mācību procesos skolās un augstskolās. Gan V. Ļeņina, gan vēlāk J. Staļina personība tiek traktēta, balstoties uz arhetipiskiem tēliem, kas

sasaucas ar Junga arhetipu teoriju⁵ (Staļins kā tēva tēls) un Vladimira Proppa (*Vladimir Propp*) izstrādāto pasaku varoņu klasifikāciju – viedais tēvs, maģiskais glābējs, padomdevējs un varonis,⁶ veidojot citu mīta aspektu, proti, mītu par lielu ģimeni, tēva lommu piešķirot J. Staļinam, kamēr padomju tauta kļūst par brāļiem un māsām, bērniem, kas ceļ sociālistisko sabiedrību. Tādā veidā tiek radīta arī konsekventa ikonogrāfija: Staļina un Ļeņina attēli, kas, kā norāda daudzi teicēji, atradušies gan darbvietās, gan skolās, gan pat mājās.

Padomju mītiskajām struktūrām uzmanību pievērsuši jau tādi pētnieki kā Kerols Bārners-Berijis (*Carol Barner-Barry*) un Sintija Hodija (*Cynthia Hody*),⁷ norādot, ka īpaši Padomju Savienība pamatā tirazē tieši mīta struktūras, un no psiholoģiskā skatpunkta tā ir visnotaļ loģiska un pamatota rīcība, ņemot vērā, ka kolektīvā zemapziņa funkcionē šādā mītisku tēlu kontekstā un ka veidot kolektīvo zemapziņu ir viens no padomju sistēmas pamatiem. Šādā aspektā raugoties, izprotamāks kļūst arī sēru fenomēns, ko apraksta daudzi teicēji, – raudāšana, saņemot ziņu par Staļina nāvi, proti, mirstot mītiskam tēlam, vadonim, kura nozīme sabiedrībai tiek pasniegta kā “visu tautu tēvs”, “reālās dzīves veidotājs”, “vadonis” u. c., ir tikai loģiski, ka sabiedrībā parādās tukšuma un izmisuma sajūta, jo zaudēts ir zemapziņā iekodētais viedā tēva tēls. Tas atrodams arī dzīvesstāstu materiālā, kur teicējs raksturo situāciju Rīgas centrā, kad saņemta ziņa par J. Staļina nāvi: “[...] viens otru apķēruši raud, skaļā balsī ar asarām raud [...]”.⁸

Pētījuma avotu bāzes raksturojums. Empīriskās bāzes pamatojums

Šī raksta centrā ir jautājums par to, kā saņemtas un uztvertas ziņas par J. Staļina nāvi, kāda bijusi reakcija uz to un vai tā

atstājusi jūtamas sekas padomju realitātē tieši dzīvesstāsta kontekstā, kā arī analīze par saņemtas ziņas radīto situāciju.

Līdz šim maz pētīts, taču nenoliedzami izpētes vērts jautājums ir vadoņu nāve un ar to saistītie rituāli, rituālu prakses nodrošināšana, informācijas saņemšana/pasniegšana un kanonizācija Padomju Savienības pilsoņu vidū. Jāņem vērā, ka, mirstot tik mītizētām personām, viņu nāve ir uztverama kā īpašs notikums, sākot no masveida sērām un vispārēja tautas izmisuma, ko, kā norāda visi teicēji, uzrauga kontrolējošās iestādes, laukos – kolhozu priekšnieki, partijas pārstāvji u. c., un beidzot ar mītam ticīgo bezierunu pakļaušanos ritualizētajam procesam. Šeit minams tikai viens pētījums, proti, LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas darba ietvaros sagatavotais Mārtiņa Dātava raksts “Staļina kritikas atspoguļojums Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas drošības iestāžu 1953. gada martā ierosinātajās krimināllietās”,⁹ kurā autors pievēršas to procesu izpētei, kas saistīti ar J. Staļina nāvi, balstoties uz arhīvu materiālos pieejamām lietām. Stāsti par visdažādākajām cilvēku izpausmēm Staļina nāves brīdī pieejami arī citu bijušo Padomju Savienības valstu materiālos, taču izvērsti pētījumi par tiem nav veikti, atsevišķi tēmu pieminot pētījumos par režīmu vai J. Staļina personību kopumā.

Akcentējot sociālās atmiņas nozīmi vēstures izpētē un mītradē, kā arī dzīvesstāsta un individuālās vēstures kontekstu, kas veido vienu vēsturiskās atmiņas daļas kopainu, nozīmīgs ir jautājums par to, kā Staļina nāves fenomēns parādās un tiek atspoguļots cilvēku dzīvesstāstos, tātad ikdienā, jo tā tiek atklātas diferentas vēsturiskā notikuma šķautnes. Sabiedrībā nozīmīgu personu nāve bieži kļūst par sabiedrības kopējās apziņas atskaites punktu, kā arī ievērojamu rituālu. Tāpēc rakstā analīzes pamatā izmantotas kvalitatīvās dzīvesstāstu intervijas, kas iegūtas, sākot

no 2014. gada, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes veiktajos lauka pētījumos Janīnas Kursītes vadībā, kuros piedalījās Nacionālā mutvārdu vēstures (NMV) krājuma pētnieki, kā arī raksta autora individuāli veiktās intervijas. Materiālu izvēles pamatā ir to dzīvesstāstu interviju atlase, kurās teicēji izstāsta savu pieredzi saistībā ar padomju režīmu un savu pieredzi Staļina nāves ziņas saņemšanas laikā. Būtiski argumentēt faktu, ka šie stāsti iekļauj ne tikai viena cilvēka atmiņas, bet bieži arī plašākas kopienas piedzīvoto, kas gan tiek pausts no viena cilvēka viedokļa, taču ļauj izdarīt teorētiskus secinājumus par plašāku kontekstu. To uzsver arī vairāki teicēji, norādot, ka viņu stāstā iesaistīto personu apjoms ne tikai ļauj runāt no sava personiskā skatpunkta, bet ataino arī attiecīgā laika realitāti plašākā tvērumā. Salīdzinājumam izmantoti arī interviju pieraksti, kas atrodami krājumā *Via dolorosa* Nr. 2, jo tie sniedz papildu informāciju par pētāmo tēmu. Protams, rakstā nav citēti visi iegūtie materiāli, kas izmantoti secinājumu ieguvei, ja tajos sniegtās liecības ir līdzīgas vai vienādas. Apjomīgs materiālu klāsts par raksta izpētes jautājumu pieejams Latvijas Okupācijas muzeja audiovizuālo materiālu krātuvē, tie arī izmantoti rakstā. Avotu citējumos ņemts vērā atsevišķu teicēju aizliegums norādīt vārdu un uzvārdu, tas liecina par tēmas sensitivitāti vēl mūsdienās.

Dzīvesstāsts kā mutvārdu vēstures avots funkcionē vienlaikus kā iegūtās vēsturiskās pieredzes interpretācija ne tikai no pētnieka, bet arī stāstītāja puses, atstājot aktuālu jautājumu, cik lielā mērā iegūtās intervijas atspoguļo teicēju attieksmes pētāmajā laika posmā, nevis ir veidojušās mūsdienu situācijā, kad teicējam, iespējams, ir neērti atzities savās 1953. gada izjūtās. Jautājumam par stāsta nozīmi un ticamību jau pievērsušies vairāki dzīvesstāstu kā vēstures notikumu pētnieki.¹⁰

Tomēr biogrāfiskās intervijas kā ikvienas dziļās intervijas veiksmē ir atkarīga no tā, vai izdodas panākt uzticēšanos. Tā nebūs veiksmīga un tik tiešām vairāk atgādinās ielaušanos, ja intervētājs centīsies palikt iespējami atturīgs un neitrāls. Biogrāfiskā intervija prasa zināmu empātiju, iejušanos un prasmi panākt pēc iespējas lielāku izpratni.¹¹ Svarīgs arguments stāstu analizē ir arī laika distance; sociologs Roberts Millers (*Robert Miller*) norāda, ka vēsturiskā atmiņa padomju periodā nav zaudēta pilnībā, toties spiesta pastāvēt starppersoniskās komunikācijas līmenī un ir pretrunā ar oficiāli atzīto vēstures un sociālās situācijas interpretāciju.¹² Mūsdienu vidē šādu ierobežojumu vairs nav – tas teorētiski ļauj pieņemt, ka atmiņas, kas iegūtas pētījumā, pauž teicēju patieso attieksmi pret tā laika situāciju, ko līdz tam nācies slēpt. Ņemot vērā, ka liela daļa stāstu saglabājušies intervēto teicēju atmiņā, jāsecina, ka J. Staļina nāve atstājusi nozīmīga notikuma iespaidu to teicēju dzīvē, kas par šo notikumu runā un to atceras, iezīmējot vairākas stāstījumu grupas un apakšgrupas, kuras tiks analizētas tālāk.

Raksturojot teicējus, liela daļa no tiem 1953. gadā vēl bijuši bērni, kuru izpratne līdz ar to ir ierobežotāka, tverta tiešāk, mazāk apzinoties padomju realitāti, lai gan arī tas ir nosacīti, savukārt daļa bijuši studenti, daļa – jau pieauguši cilvēki. Pārskatāmības labad tiek piedāvāta šāda iegūto dzīvesstāstu klasifikācija:

- 1) sēras, saņemot ziņu par Staļina nāvi;
- 2) anekdotiskie stāsti, kuros teicējs, saņemot informāciju par Staļina nāvi, nonācis neparastā, pat smieklīgā situācijā;
- 3) prieka izpausmes un ar tām saistītās sankcijas attiecīgajā situācijā. Šie stāsti saturiski ir mazāk izplatīti, lielākoties teicēji, kas min šādas sajūtas, argumentē tās ar faktu, ka Staļina politikas rezultātā 40. vai 50. gados izsūtīti viņu ģimenes locekļi, draugi.

Sajūsmai par Staļina nāves faktu iemesls reizēm ir emocionāls, piemēram, “riebīgs cilvēks bija”,¹³ “ļauņš cilvēks bija”¹⁴ vai tamlīdzīgi, nepamatojot ar konkrētiem faktiem. Turpmāk rakstā tiks analizēti iegūtie materiāli, balstoties uz iepriekš minēto dzīvesstāstu klasifikāciju.

Politologs Pjērs di Buā (*Pierre du Bois*) norāda, ka Staļina kults tika rūpīgi izveidots, lai konstruētu juridisku legitimitāti, veidojot daudzus izkropļojumus un nepatiesības, izmainot pat fotogrāfijas un izgudrojot dokumentus.¹⁵ Kad J. Staļins jau ir miris, tikai 1956. gadā Ņ. Hruščovs savā runā “Par personības kultūru un tās sekām” nosoda personības kultu, uzsvērdams, ka “*marksisma-ļeņinisma garam nav pieļaujama un ir sveša viena cilvēka paaugstināšana, pārveidošana par Pārcilvēku, kam piemīt pārdabiskas īpašības, kas raksturīgas tikai dieviem*”.¹⁶

Staļins mirst 1953. gada 5. martā, viņa bēres Maskavā notiek 9. martā. Izziņošanas datums teicēju stāstos atšķiras. Bēres kļūst par PSRS rituāla formu, līdzīgi kā iepriekš Ļeņina bēres. Rituāls bērēm ir sevišķi izstrādāts, kā redzams ASV diplomāta majora Martina Manhofa (*Martin Manhoff*)¹⁷ uzņemtajās kinolentēs, kuras atklātībā nonāk tikai 2017. gadā un tiek uzskatītas par vienu no retajiem neoficiālajiem avotiem no J. Staļina bērēm, neņemot vērā attiecīgajā laikā publicētos kanoniskos materiālus ar raudošajiem fabriku strādniekiem un kolhozniekiem, ko bieži piemin arī teicēji – gan ne pašu bērū, bet sēru vēsts saņemšanas kontekstā.

Sēras par Staļina nāvi

Sēras tiek uzspiestas, dažkārt pat nonākot komiskās situācijās, piemēram, prasība apstādināt darba ierīces tehniski nav izpildāma piepeši, tāpēc miera stāju un rituālo sēru procesu pavada kuļmašīnas svilpšana, īpaši tādos gadījumos, ja teicēji attiecīgajā

brīdī atradušies darbā. Pārsvārā tieši šādos gadījumos notiek publisku sēru rituāla rosināšana. Tiesa, no mūsdienu skatpunkta šī stāstu kategorija ir visgrūtāk izpētāmā un iegūstamā – reti vai nemaz teicēji atzīst, ka patiešām ir sērojuši par Staļina nāvi kā par patiesi skumju notikumu, nevis pakļāvušies laikmeta rituālajai praksei. Taču tajā pašā laikā no stāstiem secināms, ka sēras ir bijušas, turklāt pat izteiktas. Tāpat jāizvērtē arī attiecīgā laikmeta psiholoģija: lielai daļai iedzīvotāju J. Staļins ieņem mītiskas personas statusu, glābēja statusu, un režīms nodrošina sistematizētu, sakārtotu dzīves vidi, līdz ar to Staļina nāve iezīmē šādas vides sabrukumu. Tas atklājas arī dzīvesstāstos, piemēram:

“[...] bet mums jau zemapziņā bija, ka nekas labs nav gaidāms, ka viss ir tāds aizdomības pilns, tāds psiholoģiskais fons, nevar jau zināt, kā tagad būs. Strādnieki, agrākie kalpi [...] jau sapņoja par to, ka reiz tie angļi vai amerikāņi atnāks un mūs atbrīvos, savā starpā runāja, ka viņi arī būtu ar mieru ņemt ieročus rokā un atkal dzīt krievus prom no Latvijas. Tāda gaisotne bija”.¹⁸

Sociologs Emīls Dirkems (*Émile Durkheim*) norāda, ka rituāli sabiedrības locekļu vidū atjauno un nostiprina sociālās saites un solidaritāti, ar rituāla palīdzību apliecinot savu esamību;¹⁹ to pašu var attiecināt uz prasību sērot/raudāt par J. Staļina nāvi, jo tādā veidā tiek akcentēta piederība padomju sistēmai, uzsverot padomju pilsoņa apziņu un atjaunojot komunistiskās sistēmas veidotās mitoloģijas kategorijas. Prasība raudāt par Staļina nāvi nav tikai prasība sērot par vadoni, tā ir prasība apliecināt savu piederību komunistiskajai sistēmai un domāšanai. Protams, no mūsdienu skatpunkta ir grūti krasi noteikt, kurā gadījumā ir iespējams runāt par konsekventu parasto iedzīvotāju pārliecību un ticību padomju režīmam, vadonim, ideoloģijai, bet

kurā gadījumā – par pielāgošanos situācijai, kas nepieciešama izdzīvošanas nolūkos. Tāpat jāpiekrīt Vitas Zelčes secinājumam, ka rituāls ir spēcīgs kolektīvās uzvedības veids, kas atvadām no mirušā un atceri piešķir jēgu un nopietnību,²⁰ un saistībā ar šo tēmu galvenā uzmanība – ne tikai šajā raksta apakšnodalā analizēto stāstu kategorijā – pievēršama tieši kolektīvās uzvedības veidam, ko nosaka vairāki faktori: atrašanās vieta, teicēja vecums un sociālā situācija notikuma brīdī. Vismazākā nozīme, šķiet, ir teicēja personīgajiem uzskatiem: visbiežāk sēras tiek raksturotas kā kolektīvas uzvedības modelis, ko pieprasa atsevišķi režīma vadības pārstāvji – skolotāji, kolhozu vadītāji vai izsūtīto gadījumā lēģeru vadība. Savāko dzīvesstāstu aspektā, kur teicēji runā par šo tēmu, visi pārējie gadījumi, kas rakstā aplūkoti, drīzāk uztverami arī kā nestandarta situācijas, kuru bīstamību teicēji atzīst un saprot.

Lauka pētījumos iegūtajos avotos sēras ir neviennozīmīgas. Piemēram, vienā no stāstiem teicējs uzsver, ka ziņas saņemtas, esot skolā, sporta spēles laikā, un “skolotājas raudāja, skolēni īsti ne”.²¹ Arī tā gan ir nestandarta situācija, nepiemērota vide: sporta zāle un apģērbs, pārtraukta mācību stunda un fiziskās aktivitātes. Vienīgās izmaiņas, ko teicējs atceras pēc J. Staļina nāves, ir kukurūzas audzēšanas pavēle un ar to saistītās problēmas. Savukārt cita teicēja informāciju esot saņēmusi skolā, turklāt izsūtījumā, un atzīst, ka pēc tam, kad skolotāja pateikusi “*Batjuška umir*”,²² tomēr esot raudāts. Pēc Staļina nāves izsūtījuma vietā savukārt vairs nav ieradušās regulāras pārbaudes, lai gan no izsūtījuma teicēja Latvijā atgriezās tikai 1957. gadā. Citos stāstos tiek atklāts, ka “*daži raudāja, daži smējās*”,²³ neiedziļinoties situācijas izklāstā un nepaskaidrojot, pie kuras grupas piederējis pats teicējs.

Jāsecina, ka izteiktākie sēru stāsti redzami tieši tajos gadījumos, kad ziņa saņemta

skolā vai darba vietā. Piemēram: “*Es vēl toreiz skolā gāju, Višķu pamatskolā, kad Staļins nomira, visi raudāja [smejas]. Nu, kā, bērniem iepotēts, ka vadonis, jāklausa, kas ir. Skolotāja paziņoja, ka tāda nelaime notikusi, Staļins nomira.*”²⁴ Citā stāstā līdzīgi tieši skolotāji sēro viziteiktāk: “*Skolotāji neviltoti raudāja. Varbūt jau būt, ka viņi kādu sīpolu turēja pie acīm, bet raudāja. Visu laiku pa točkām [sienas radio – I. B.] ziņoja viņa temperatūru.*”²⁵ Izsūtījumā esošie teicēji lielākajā daļā stāstu norāda, ka, piemēram, “*tās krievietes brēca tā, ka vai trakas*”²⁶ vai “*Visi tur blāvās, viņi kā sajukuši bija ar to Staļinu, tas viņiem kā dievs bija*”.²⁷ Sēru rituāla procesu raksturo arī šāds stāsts:

*“Mēs esam pirmā kursa studenti, un tā, zīniet, ir Staļina nāves diena. Sadzen mūs visus lielajā zālē, un mēs, 200 vai 300, stāvam un klausāmies to pārraidi [radio]. [...] klausāmies stundu, klausāmies divas, un nav ne gala, ne malas. Dažai sagribas čurāt, dažai vispār liekas mokoši, sāk ķiķināt [...]. Un tad atceros, ka vienai meitenei bija slikti par to, ka viņa šajā nopietnajā pēdīnās brīdī nekorekti uzvedās. [...] Nu, paķiņināja, viņa bija jautras dabas meitene. No šodienas viedokļa gribu pateikt, ka tas bija smags režīms, neko nedrīkstēji diži.”*²⁸

Šādi un līdzīgi stāsti no stāstītāja šibrīža skatījuma raksturo attiecīgā laika politisko situāciju, ideju par apspiestību un domas nebrīvību, un no mūsdienu skatpunkta stāstītājs lielākoties pret notikumiem attiecas ar ironiju, smiekliem, pat nepatiku, vienlaikus argumentējot, ka citādi nav varēts.

Brīdī, kad saņemta informācija par J. Staļina nāvi, ir noteiktas prasības pēc rituālām darbībām, sēras ir viens no rituāla pamatiem, kas jāizpauž noteiktās darbībās, no kurām izteiktākā ir miera stāja, kas arī raisa noteiktus anekdotiskus gadījumus, par ko tālāk rakstā. Atmiņās miera stāja

netiek uztverta kā kaut kas īpašs, nejaūtājot teicēji to pat nepieņem, taču fakts par raudāšanu/neraudāšanu tiek atzīts par kaut ko īpašu, kas saglabājies atmiņā. Netieši šeit un arī citos piemēros teicēji norāda – ja arī padomju režīms varēja piespiest cilvēkus stāvēt miera stājā, tad raudāt par Staļina nāvi tomēr uzspiest nav spējuši. Savā ziņā tā ir norāde uz skaļi neizteikto – atsevišķas sabiedrības daļas sēras ir īstas.

Stāstot ne no savas perspektīvas, raksturotas šādas situācijas: *“Mēs neraudājām, bet mana māsa, kas Rīgā VEFā strādāja, gan pēc tam teica, ka esot daudzi raudājuši, pat galvas saķēruši.”*²⁹

Dažos gadījumos novirzīšanās no tieša stāstījuma “es” formā ir arī kā aizsargmehānisms, lai norobežotu tagadnes situāciju no pagātnes. Attieksme pret Staļina nāvi stāstos funkcionē arī kā rādītājs – padevība režīmam vai pretestība tam. Protams, ir visai maz ticams, ka tagad kāds atzitos sērās par to, kaut gan bieži sastopamas norādes par *“tiem, kas raudāja kā traki”* un tamlīdzīgi. Atrodams atmiņu stāsts pat par masu histēriju publiskās vietās, taču šādi stāsti ir visnotaļ reti pieejami. Uzskatāmam piemēram fragments no intervijas:

*“Gorkija ielā [tagad Valdemāra – teicēja paskaidrojums] izkāpu no tramvaja un gāju cauri Vērmanītim, un tad nu nevar saprast, kas torīt – Vērmanītis pilns ar cilvēkiem, krievi pamatā, viens otru apķēruši, raud, skaļā balsī ar asarām raud. [...] No sirds dziļumiem raud. Paprasīju, kas noticis: Staļins nomiris. To pat nevar izstāstīt.”*³⁰

Atšķirīgi stāsti par sēru rituālo procesu vērojami izsūtīto atmiņās, kur situācijas veidotāji ir daudz stingrāki noteikumi un prasības tos ievērot, piemēram: *“Mums skolā bija svinīgi jāstāv godasardzē pie vadoņa ģimenes, kura bija ierāmēta sēru rāmī un izpušķota ar papīra puķēm. Bet vakarā māmiņa pirmo reizi nopūzdamās teica, ka nu beidzot*

*ticot, ka mēs kādreiz tiksim mājās, Latvijā.”*³¹ Iespējams, situācijas dēļ pretenciozi, tomēr tiek piefiksētas arī patiesas sēras, bet tās raksturīgas izsūtīto nometņu uzraugiem, amatpersonām (ne tikai izsūtīto stāstos, bet arī Latvijas vidē gan lauku, gan pilsētas reģionā): *“Staļins miris. Klusuma brīdis. Šņaukādāmie lēģera priekšnieki saka atvadu vārdus.”*³² Tomēr izsūtīto stāstos lielākoties dominē apziņa par to, ka režīms atmaigs un būs iespēja atgriezties Latvijā: uzlabojas pārtika, attieksme pret ieslodzītajiem, savukārt to teicēju vidū, kas šajā laikā dzīvo Latvijā, atsauksmes par izmaiņām sistēmā ir nelielas vai vispār nekādas – kā jau iepriekš minēts, tiek uzsvērtas kukurūzas audzēšana (liela daļa teicēju) vai pavisam nedaudz: režīma atmaigšana. Norādīta tiek arī amnestijas iespēja, taču darbaspēka trūkuma dēļ ne vienmēr izsūtījumā esošie tiek laisti mājās (atbrīvojot sievietes un bērnus, bet ne vīriešus). Ļoti bieži teicēji min, ka nekas nav mainījies, piemēram: *“Par Staļina nāvi uzzinājām no radio, braucot mašīnā. Nekas nemainījās, kolhozi palika, pēc tam gan sovhozi, kur bija labāk.”*³³

Sastopamas arī neitrālas norādes, ko nevar uzskatīt par sērām, taču kas labi raksturo piepešu sabiedrības attieksmes izmaiņu kopumu, piemēram, *“pēc tam strauji nomainījušās cilvēku valodas. Pēkšņi visi runājuši tikai sliktu par Staļinu. Ka pēdējais nelietis nomiris. Pēkšņi par viņu pat neviena laba vārda nav bijis.”*³⁴ Kā arī *“Mēs, skolnieki, sastingušām sejām, vienaldzīgi, kā saka, es neatceros, ka no skolotājām kāda būtu raudājusi, varbūt, ka, bet nav palicis atmiņā.”*³⁵ Vel citā intervijā teicēja saka: *“Kas man tāds Staļins, lai es par viņu būtu raudājusi?”*³⁶

Jautājums, vai ir pamats runāt par sērām, saņemot ziņu par Staļina nāvi, ir neviennozīmīgs, sarežģīti analizējams. Liela daļa tā laika pieaugušo vai nu nevēlas par to runāt, vai ir miruši. Tomēr, kā norāda daļa teicēju, attiecīgajā laikā sēras bija īstas, jo tā bija cita situācija, domāšana,

audzināšana un laiks, bet no mūsdienu skatījuma, kad pieejama informācija par J. Staļina politiku, arī teicēju skatījums jau ir atšķirīgs. Noteiktu vēsturisku procesu izvērtēšana plašākā aspektā, publiski pieejama informācija par staļinisma režīmu, kā arī vispārējs padomju laiku izvērtējums, kas kopumā redzams teju visos iegūtajos dzīvesstāstu materiālos, kuros tas pieminēts, veido teicējos citu skatījumu uz attiecīgo laiku, kā arī vēlmi norobežoties no tā, kas teicējs ir bijis un kāda ir bijusi viņa reakcija uz notiekošo. Sēras par Staļina nāvi, vērtējot šos stāstus kā vēsturiskas liecības, no jauna atklāj padomju totalitārā režīma meistarīgo propagandas aparātu un spēju veidot cilvēka domāšanu, psiholoģiju un pasaules uztveri, jo sevišķi jaunākajā paaudzē, ņemot vērā, ka liela daļa teicēju šajā laikā vēl bija bērni. Izvērtējot PSRS atstāto vēsturisko mantojumu, redzams, ka tā ietekme uz cilvēka psiholoģiju, iespējams, ir daudz izteiktāka.

Staļina nāves ziņas saņemšana kā anekdotisku notikumu rosinātāja

Sēras, saņemot informāciju par Staļina nāvi, ir sarežģīts un problemātiski analizējams jautājums gan dzīvesstāstu pētniecības, gan vēsturiskā kontekstā, taču anekdotiskie gadījumi, kas saistīti ar šo situāciju, ir paradoksāli un gan kvalitatīvi, gan kvantitatīvi daudz plašāki un biežāk pieminēti. Tā pamatā ir situācija, ka brīdī, kad paziņots par vadoņa nāvi, sērām nepiemērotas situācijas dēļ var rasties dažādi nestandarta gadījumi, ja ziņas saņēmēji atrodas sadzīviskās situācijās.

Dzīvesstāstu kontekstā mazāk tiek akcentēta Staļina bērū ceremonija, ņemot vērā, ka tā noris Maskavā, iespējams, tāpēc līdz šim nav izdevies atrast nevienu dzīvesstāstu, kurā atklātos J. Staļina bērū ceremonijas klātienēs apmeklējums. Nav

izslēgts, ka šādi gadījumi būtu pieejami, taču tas prasītu ilglaicīgāku un specifiskāku izpēti.

99% iegūto interviju iekļauj stāstus par situāciju, kurā tiek saņemta ziņa par pašu nāves faktu – nāves ziņu teicēji saņem, atrodoties gan darba vidē – fabrikās, uz lauka, kolhoza darbos, gan ikdienišķās situācijās. Iespējams, tieši dažādās situācijās arī nosaka anekdotisko gadījumu veidošanos – situācijas un vides nepiemērotība attiecīgajai ziņai, kā arī prasība pēc sēru rituāla brīžos, kad tas nav iespējams dažādu iemeslu dēļ, no kuriem spilgtākie aplūkoti raksta turpinājumā.

Šeit vietā atgādināt, ka J. Staļins ilgu laiku ir dažādu anekdošu varonis, tostarp savas dzīves laikā. Anekdotēs ir jau kļuvušas par padomju folkloras daļu, ko atstāsta arī teicēji, piemēram:

“Uz šosejas gulējusi gov. Braukusi vesela rinda mašīnu – pats Staļins un pavadoņi. Nevienam nav gavi dabūjis no ceļa nost. Tad gājis pats Staļins un iečukstējis govij kaut ko ausī. Govs tūlīt metusies projām. Uz jautājumu, ko viņš teicis, Staļins atbildējis: “Es viņai teicu, ka likšu kolhozā.””³⁷

Atsevišķi šo anekdošu fragmenti ir ietilpināti arī dzīvesstāstos, tāpēc grūti nošķirt, kurā brīdī ir runa par personīgās pieredzes stāstu, bet kurā – par dzirdētu anekdoti. Piemēram, raksturojot Staļina varas periodu, teicēja stāsta:

“Bet ja kāds latvietis [teicēja atradusies izsūtījumā – I. B.] ko vairāk atļāvās priekšniekam pateikt, varēja aizsūtīt tālāk, bija vairāki, ko aizsūtīja dziļāk ziemeļos, neko brīvi nevarēja runāt, tāpat kā tani anekdotē par čukčiem: iet divi čukči pa tundru, visapkārt ledus, kalni, iet, nonāk pie Ziemeļu Ledus okeāna. Apsēžas. Garlaicīgi. Viens saka: “Gribi, es tev izstāstīšu anekdoti par Staļinu?” Otrs čukča: “Navajag! Aizsūtīs vēl uz ziemeļiem.””³⁸

No padomju mitoloģijas analīzes skatpunkta anekdošu veidošana par vadoni ir viena no mītizācijas pakāpēm: mītisko varoni ne tikai sakralizē, bet arī triksterizē vai desakralizē ar anekdošu palīdzību, ko iespējams vērtēt divējādi: 1) anekdotiskais motīvs "iepludina" vadoni tautas mutvārdu vēsturē vēl izteiktāk nekā režīma kanoni (anekdotēs vadonis tiek attēlots kā pārpasaulīgs spēks un par to vienlaikus tiek ironizēts); 2) desakralizācija, kurā bieži ar vulgāru pantu vai anekdošu palīdzību tiek mazināts režīma uzspiestais sakrālā tēla motīvs.

Anekdošu masīvs (līdzās padomju folklorai) līdz šim ir pētīts,³⁹ taču anekdotiski stāsti par J. Staļina nāvi ir mazāk apzināti, tomēr tie veido noteiktu kopainu mūsdienu cilvēka vēsturiskajā atmiņā, jo ar šiem (un ne tikai) anekdotiskajiem gadījumiem tiek iezīmēts jauns posms vēsturiskajā līnijā. Anekdotiskie gadījumi kļūst par svarīgu laikveidotāja punktu, laika atskaites punktu padomju sistēmas lineārajā laikā, sniedzot atskaites punktu – pirms un pēc Staļina nāves, kas tiek desakralizēta ar anekdotisko elementu. Gan šie, gan arī visi pārējie šeit klasificētie stāsti nav tikai viena cilvēka, bet attiecīgās grupas vēsturiskais piedzīvojums. Kā jau iepriekš minēts, anekdotisko notikumu izveides pamatā ir fakts, ka liela daļa Latvijas PSRS iedzīvotāju atrodas sadzīvīskās situācijās. Rezumēsim anekdotisko gadījumu veidošanās sistēmu divos spilgtākajos piemēros no iegūtā materiāla. Izteikts piemērs vērojams šādās atmiņās:

"Taisni biju pie friziera ilgviļņus likt, kad nomira⁴⁰ Staļins, un bija visiem uzreiz, kad pa radio pārraida, ka Staļins nomiris, jāpieņem miera stāja, un frizieris vairs ne liek ilgviļņus, neko, stāv kā sastindzis, un man nāk smieklī [...] es skatos uz sevi tai spoguļi un domāju, ko nu lai dara, frizieris pieņēmis to stāju un sastindzis, bet man vienā

galvas pusē ir, otrā nav ielikti tie ilgviļņi, laiks iet, tāpēc man nāk smieklī, kāda es izskatīšos. Un tad bija jāšēro, bet es nesēroju, viņš neko labu nav darijis nevienam."⁴¹

Būtiska ir ne tikai cilvēka verbālā rīcība, emocionālā rīcība (asaras u. c.), bet arī ķermeniskā, žestu valoda – miera stāja, lai apliecinātu cieņu mirušajam, ko stāstā minētā friziere arī ievēro, neņemot vērā sadzīvīsko darba situāciju, bet teicējai palicis atmiņā šis moments kā īpaša padomju realitātes anekdote, nevis fakts, ka miris Staļins.

Citā stāstā būtisks akcents tiek likts uz darba situāciju kolhoza vidē. Teicēja stāsta:

"Mēs bijām skolā, man bija 14 gadi, mums lika stāvēt 5 minūtes kājās, kad skolas direktors paziņoja: "nomiris mūsu mīļais tētiņš Staļins". Man patika slikti, es nogāzos no tās stāvēšanas. Mūs atlaida no skolas, es aizgāju no skolas uz tādu šķūni, kur kolhozā strādāja māte, gribēju viņai pateikt, ka nu tā ir noticis. Bet tur jau nāca divi vīri, bļaudami: "Kāpēc jūs vēl strādājat, miris biedrs Staļins!" Bet to kuļmašinas dampi jau nevar tā uzreiz izslēgt. Un tas sāk kaut. Visiem arī būtu jāstāv, jāšēro, bet dampis svilpj! Kā viņi bļāva mums – mēs jūs cieņumā ieliksīm! Mēs jūs nošausīm! Šie vārdi man palikuši atmiņā. Viens vīrietis, kas strādāja, saka: "Nu, tad nāc, apstādini!" Kamēr tvaiks nav izgājis, to nevar apturēt. Beigās jau izslēdzās, bet nu par Staļina nāvi tika paziņots tādā skaļā kuļmašinas dampja svilpšanas pavadībā. Un manai mātei jāsmējas dikti. Viņa aizslēpās aiz tā dampja un smējās. Mums, bērniem, apmēram četriem, arī bija jāsmējas. To vīru kliegšana, un dampis, kas sāka svilpt... Un tas viens ziņotājs uzreiz: "Ko jūs tur darijāt?" Mana māte, smieklus valdīdama, atbildēja, ka klepus uznācis. Mūsu strādnieki aizslēpās aiz kuļmašinas un arī smējās: "Vai, vai, nu mēs metīsimies ceļos un raudāsim!" Taču viens

no viņiem bija atnesis uz darbu līdz viņa pudeli, pacienāja arī tos ziņotājus, un tad tie vairs neblāva. Mums kolhozā runāja, ka Staļins esot noindēts, ko izdarījis Barijs [domāts Berija – I. B.].”⁴²

Pieejams vēl viens līdzīgs stāsts:

“Kad viņš mira, mēs kūlām, es tāda knīpa vēl biju. Mums bija tāds mašīnieris, kas vadīja to mello katlu, un uzreiz atbrauc lupatu mašīna no rajona un visiem liek sastāties, apturēt visu. Bet to mello katlu tā nevar apturēt, viņam ir jālaiž tvaiks, svelpj viņš, un kas tagad ir – Staļins miris, visiem jāstāv mierīgi, un tas mašīnnieks, nu, ko viņš darīs, tas palaiž to svilpi, tas ziņotājs metas ar kulakiem virsū. Sitis vai nost. Mašīnnieks pretī: bet kā es viņu apturēšu, man tas gars ir jānolaiž. Vot, tā Staļins mira, mašīna svilpj. Tobrid bija bail pat, bet smieklīgi arī.”⁴³

Robežojoties ar anekdotismu un nepatiku, atrodami arī stāsti par Staļina nāves fizioloģiskajiem aspektiem, piemēram, teicēja norāda, ka “*lielākā runāšana pēc Staļina nāves bijusi par to, ka pie miršanas Staļins apmīzies*”.⁴⁴

Anekdotiskus gadījumus veido arī situācijas, kādās nonākuši izsūtījumā esošie latvieši, šajā gadījumā kā spilgts piemērs citējams Roberta Pūriņa stāsts:

“*Staļina nāve bija tāda: pie mums [barakās nometinājumā – I. B.] ieradās igauņi, atnes kasti šņabja, “nu, ko, nosprāgusi tā zara, par to vajag iedzert, lai velns rauj viņa dvēseli”. Mēs visi sapulcējāmies, salikām gultas priekšā kastēm, citās sēžam, pudeles attaisitas, izdzērām pat pāris glāzes, nodziedājām Igaunijas un Latvijas himnu, uzreiz atveras ārdurvis vaļā – Stjopa! [Čekas komandants – I. B.] “Ko liksmojat?” Kā šodien atceros, uzreiz prasa mums. Es tur tuvāk, tāpēc saku: “Kāda liksmība, Staļins nomiris, mēs sērojam! [...]” “Ā, tad jums*

tādas sēras...” Viņš tāds apmulsis. [...] Kāri skatās, ka mums tur tāda baterija, saku: “Klausies, Stjopa, vajag par to iedzert vienu glāzi!” Jā, ko vajag, to vajag. Nostājās miera stājā un saka: “Nu, tad par viņa [Staļina – I. B.] dvēseli. [...] Cirta iekšā, pagāja piecas minūtes, es atkal piegāžu viņam glāzi, atkal cērt iekšā “par viņa dvēseli”. Gribēju teikt – lai velns viņu rāvis, viņam tak dvēseles nebija. Bet ko es runāšu, vēl nebija tas laiks. Tā šis kādas četras glāzes iztempa, katru reizi celdamies kājās. Pēdējo reizi kā noblāva, tā sēdās uz taburetes un bladākš uz grīdas, acis vairs netaisījās vaļā. Noliku gultā, noāķēju jostu un ar visu naganu aiznesu viņa sievai. Tā: “Kur Stjopa? Piedzēries?” “Nu, ziniet, Staļins nomiris!” Šī – oi, jā, pūta vaļā: “kā nu būsīm dzīvot, kā dzīvosim, kad Staļins nomiris, kāda var būt nākotne, ja Staļina vairs nav”.”⁴⁵

Šeit citētie stāsti ar līdzīgiem sižetiem atrodami Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā, kā arī Latvijas Okupācijas muzeja audiovizuālo materiālu kolekcijā, un to popularitāte skaidrojama jau ar iepriekšminēto argumentu – Staļina nāves ziņa, ko arī vienkāršajiem iedzīvotājiem, kolhozniekiem, vajadzētu uztvert kā kolektīvu sēru rituālu, tiek saņemta nepiemērotā brīdī un piepeši. Komiskajās situācijās psiholoģiskā aspektā tieši komisms ņem virsroku pār kolektīvu sērošanu un arī pār bailēm no režīma iespējamajām sankcijām, kas šajā laikā par necienīgu izturēšanos pret Staļina nāves faktu var tikt un citos gadījumos arī tiek piemērotas.

J. Staļina nāves komiskie aspekti dzīvesstāstu kontekstā ir vērtējami plašāk, ne tikai komisma gultnē. Šie notikumi tāpat veido arī noteiktus atskaites punktus teicēju izpratnē par vēsturi, kaut arī visbiežāk pārmaiņas pēc J. Staļina nāves nav sajostas konsekventi un uzreiz. Taču komisma un vēsturiski nozīmīgā notikuma kooperācija kļūst par noteiktas cilvēku daļas atskaites

punktu un vēstures faktu. Dzīvesstāstu tematika ir daudzveidīga, un, kā norāda dzīvesstāstu pētniece Ieva Garda, tas skaidrojams ar katra indivīda repertuāra atlases kritērijiem, respektīvi, ko teicējs uzskata par stāstīšanas vērtu,⁴⁶ kā arī par attiecīgā indivīda liecību un izpratni par noteiktām vēsturiskām situācijām, un, nenoliedzami, tieši anekdotiskā situācija šajos stāstos liek tos stāstīt un saglabāt atmiņā.

Šai tematiskajā lokā jāpiemin situācija, kas veidojas saistībā ar Staļina bērēm un ar apcietinājumu vilni pēc tām, proti, tiek arestēti cilvēki, kas nav izturējušies atbilstoši padomju sistēmas sēru protokolam. Situāciju raksturo šāds stāstījums:

“Bija pirmās marta dienas, mēs kamerā dzirdam – šauj kaut kur. Staļina bēres bijušas. Nepagāja ilgs laiks, kādas pāris nedēļas, nāk pirmais iekšā un lādās krieviski. [...] Mēs jautājam – par ko tev 58. pants, 10 gadi. Viņš saka, ka par “huj zin”. Brīnāmies – kā par to 10 gadi. IZRĀDĀS, viņš strādājis Sarkanajā Zvaigznē, braucis uz darbu, 3. marts, izkāpis pie gaisa tilta un piegājis nopirkt smēķus, viņam aizmugurē apstājies kāds, kuram bijuši kontakti laikam ar iestādēm. “Tu zini, Staļins nomira?” Šis: “Nu i huj znaj što on umir!” [...] Par to 10 gadi. Vai domājat, ka šis tāds viens bija? Strīpām nāca šādi iekšā [t. i., arestēti – I. B.]. Ienāca arī Pāvels Gludāns, mākslinieks, viņam [...] ar Mākslinieku savienību bijis uz bērēm jāiet. Mēs jautājam: “Pāvel, par ko tad?” Arī 58. pants, 10 gadi. Gājuši uz Staļina bērēm, un viņam noskaņojums “nu, kam tas Staļins vajadzīgs”, varbūt bija kāds, kas raudāja, bet nu labi. Šis paceļ vienu kāju un kārtīgi nodod purkšķi. Pārējie: “Ko tu?” “Spēlēju Staļinam sēru maršu.” [...] Daudz cilvēku šādi nāca iekšā, mēs jau smējāmies – atkal viens bēriniēks nāk.”⁴⁷

Vērtējot J. Staļina režīma vardarbīgās metodes (daļa intervēto teicēju ir cietuši

no represijām, dzīvesstāstos šiem pašiem teicējiem ir atmiņā arī kolhoza sākumgadi, kas saistās ar badu un trūkumu), viņa nāves komiskā puse funkcionē arī kā līdzsvarojošs elements starp atmiņām par pagātnē piedzīvoto teroru un 1953. gada notikumu – smiekliem, ar kuriem savā ziņā noslēdzas staļinisma periods teicēju dzīves uztverē.

Prieka izpausmes par Staļina nāves ziņu

Iegūto dzīvesstāstu materiālā atrodami arī stāsti, kur teicēji atzīst, ka, saņemot ziņu par Staļina nomiršanu, izjutuši – un pat izrādījuši (vairāk gan slepus, bet retumis atklāti) – nevilto prieku un sajūsmu. Tiesa, šeit atkāpjoties no tēmas, jāuzsver, ka šis ir viens no bīstamākajiem izpausmes veidiem tā brīža padomju realitātē. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva 1986. fondā atrodamas krimināllietas, kurās reģistrētas represijas par nicīgiem izteikumiem par Staļina nāvi.⁴⁸ Kā piemērs minami šādi lietu materiālos pieejami procesu apraksti:

“Imants Vičis atnāca uz darbu un pauda nevilto prieku par “tautu tēva un skolotāja” aiziešanu aizsaulē, izstāstot anekdoti, kuras saturs atbilstoši liecinieku teiktajam bijis sekojošs: “Maskavā spiegiem piespriests nāves sods. Viens no tiem savā pēdējā vārdā izteicies, ka grib, lai viņu apglabā starp PSKP un Padomju valsts vadoņiem.”⁴⁹

Vai arī Helmuta Pallo izteikumi par Staļina nāvi kādā vēstulē:

“Sveiks Brāļuk!!! Tavu vēstuli saņēmu. Par ko ļoti priecājos. Vai Jūs to arī ziniet, ka pats Staļins ir nomiris. 5. martā izlaidis savu nolādēto dvēseli. Varbūt, ka tagad kaut kas griezies [...]”⁵⁰

Arī dzīvesstāstu materiālā atrodami gadījumi, kad par neviltotajām prieka izpausmēm ir sekojušas represijas, taču tās nav bijušas tik izteiktas. Atsevišķā gadījumā visnotaļ nopietnu pratināšanu par teicējas – tolaik maza bērna – darbībām piedzīvojuši teicējas māte. Lielākajā daļā gadījumu prieks tomēr pausts klusībā vai šaurā ģimenes lokā. Atsevišķu stāstu bloku šajā kategorijā veido arī izsūtīto dzīvesstāsti: Staļina nāve tiek uztverta kā simbolisks viena perioda noslēgums, cerība uz citādu nākotni un iespējām atgriezties mājās, ko teju visi teicēji arī piedzīvojuši. Šīs kategorijas stāstus iespējams iedalīt divās atsevišķās grupās: Latvijā dzīvojošo stāsti un izsūtīto stāsti. Pirmajiem stāstiem vairāk raksturīgs prieks par Staļina nāvi plašākā kontekstā, bet otrajā grupā prieks lielākoties ir saistīts gaidāmajiem pavērsieniem politikā, Staļina represiju atcelšanu un iespēju atgriezties Latvijā no izsūtījuma vietas. Taču bieži šie stāsti saturiski sajaucas, proti, prieka izpausmes teicējiem Latvijā ir cieši saistītas ar ģimenes individuālo vēsturi – piedzīvotām represijām un izsūtītiem tuviniekiem. Faktiski šai kategorijai atbilst arī šāda tipa stāsti:

“Neatceros, 5. vai 6. mūs sadzina aktu zālē. Visi tādiem drūmiem ģimjiem, mēs tādi jauni puikas, mūs nesatrauca notikums. Mēs sākām skraidīt, bļautīties, kaut ko spēlējām. [...] pieskrēja skolotāja šausmās izpletām acīm. Kā mēs varam tā uzvesties tādā dienā. Es atkal godīgi prasu viņai: “Kas tad šodien tāds ir noticis?” Ziniet, viņa vairs nevarēja neko pateikt, mute bija ciet, acis zibsnija, pagriezās un aizgāja projām.”⁵¹

Analizējot iegūto dzīvesstāstu materiālu, atrodams samērā daudz stāstu, kur teicēji akcentē tieši prieka sajūtu, ko izjutuši. Iemesli tam ir dažādi, taču lielākoties – teicēji vai viņu ģimenes ir cietušas no staļinisma represijām, tāpēc ziņa par tautu

tēva nāvi tiek uztverta gan ar cerībām uz situācijas pārmaiņām, gan arī tīri psiholoģiski teju kā atriebes akts. Dažos gadījumos, teicējiem esot vēl skolēniem, prieks par šo situāciju sakņojas pavisam triviālā faktorā: *“Kad paziņoja, ka miris, mūs laida uz mājām, to mums tik vajadzēja.”⁵²* Cita teicēja uz jautājumu par priecīgāko notikumu dzīvē (1953. gadā atrodas Sibīrijā), atbild:

“Priecīgākais notikums bija tas, ka Staļins nomira. Mūs sadzina visus klubā. [...] Mēs jau zinājām, ka nedrīkst smieties. Katram bija pa nomizotam sīpolam kabatā, un tad patrin mazliet tās acis un tad jau kādu asaru izspieda [...]. Tur bija tāds Saulītis, viņš bija Staļina bildi apgriezis pie sienas otrādi. Otrā dienā kā zuda, tā pazuda, par viņu neviens neko vairs nedzirdēja.”⁵³

Šajā apakšnodaļā aplūkoti stāsti arī liecina par padomju sistēmā dzīvojošo slepeno nesamierināšanos ar staļinisma sistēmu un pretestību pret to, kas nav varēta paust citādi, kā vismaz izrādot prieku par vadoņa nāvi. Kāda no teicējam stāsta:

“Kad uzzināju, ka Staļins nobeidzies, es biju augstskolā. Studēju. Neatceros, ka no studentiem kāds būtu tur sērojis, raudājis, bet visi bija tādi nopietni, kā pieklājas, bet es paslēpos tādā vietā, kur neviens neredz, un smējos... aiz prieka, ka viņš ir pagalam! Ka tas riebeklis ir pagalam!”⁵⁴

Atklāti, protams, šādu prieku izrādīt augstskolā, kā norāda arī pati teicēja, nebūtu iespējams, tas rezultētos ar atskaitīšanu vai pat nopietnākām represijām.

Kā jau iepriekš minēts, neviltoots un pamatots prieks par Staļina nāvi atrodams arī izsūtīto stāstos, jo šis notikums ir gan politiski vēsturisks pavērsiens, gan ģimenes individuālajā vēsturē simbolisks atskaites punkts par iespējām atgriezties mājās:

“Pēc Staļina nāves mēs jau priecājāties, ka kaut kas izmainīsies, citādi būs. Krievi visi staigāja, kļiedza – tētīņš miris, ko nu mēs darīs, mums tik vakars. Mēs gavilējam atkal. Izmainījās ar, drusiņ labāk jau palika. Kaut cik brīvība, varēja izbraukt uz pilsētiņu, uz Omsku, tā bija tādu gabalu tālāk. Reizi mēnesī bija jāparakstās pilsētā, lai viņi zinātu, kur tu esi, ka tu neesi aizklīdis kur citur.”⁵⁵

Vai arī citā stāstā:

“Kad tas Lauva (Staļins) nolika karoti, tad mēs sākām dzīvot kā cilvēki. Uzreiz brīvība bija, viss tika nolikvidēts, nebija nekādu aizspriedumu. Deva mums tūlīt nevis pases, bet tādus dokumentus, ka tu vari braukt. Bet kur tu aizbrauksi tukšām rokām.”⁵⁶

Daļā interviju teicēji uzsver prieku par Staļina nāvi, jo gaidāmas pārmaiņas un iespēja atgriezties Latvijā, bet daļā gadījumu notiek vienkārša fakta konstatācija:

“Kad nomira Staļins, tad jau *“ledus sāka kust”*, kā saka, bet tomēr, lai viss notiktu pareizi, bij jāraksta iesniegums, ka vēlās atgriezties, jo komandants mums teica tā: *“Kā mironis sauli redzēs, tā jūs savu Latviju.”* Mamma un tēvs gāja katru mēnesi, bij jāpierakstās, bet man nebij jāiet, jo es biju bērns. Viņi aizgāja, un tad viņiem nolasīja, lai nedomā, ka tiks atpakaļ, ka šite ir tā vieta, kur jābūt, ka šī ir pelnītā vieta. Kad nomira Staļins, mēs rakstījām iesniegumu. Uz iesniegumiem atbildēja pozitīvi, ka ir ļauts braukt.”⁵⁷

Tomēr arī šajos gadījumos tieši J. Staļina nāve ir kā atskaites punkts ģimenes individuālajā vēsturē, proti, kā pamatfaktors iespējai atgriezties mājās, kaut arī tas bieži nenotiek tik drīz, kā stāstu autori cerētu.

Kā atsevišķs piemērs uzlūkojams šāds stāsts, kurā ietverts ne tikai prieks par notikušo, bet arī atsauces uz iepriekš minēto

desakralizāciju ar anekdošu un vārsmu palīdzību:

“Es biju par mazu saprast, bet dikti raudāja mana mamma, viņa tik dikti raudāja, ka agrāk nav nomiris, jo viņas brālis bija pārbraucis no krievu gūsta ar tuberkulozi un nomiris – mamma teica, – būtu agrāk nomiris, varbūt varēja izdzīvot. Būtu agrāk nomiris, būtu izglābti cilvēki. Toties mums tur bija viens onkulis, kurš tādu kalambūru nesmuku: *“Guļ Staļins šķūnī, un piecu staru zvaigzne viņam dibenā, tu, Staļin, neaizmiedz un neapkakā zvaigzni.”* Mums bija tāda augsta sēta, es sēdu uz tās sētas un skaļi dziedu to. Pēc atnāca lieli vīri, aizveda mammu uz nopratināšanu, mēs nezinām, kas nodeva. Esot aptinuši mātes matus ap roku un pret sienu pratināšanā situācijā. No sešdesmitajiem gadiem jau viss bija mierīgāk.”⁵⁸

Izņemot šo vardarbības aktu, nekādas citas represijas neseko.

Rezumējot šajā kategorijā iekļauto stāstu saturu, jāsecina, ka prieks par kādas personas nāvi ir psiholoģiski smags arī tiem, kuri ir spiesti šādā situācijā par to priecāties. Tomēr režīma nodarītais kaitējums, deportācijas, no kurām cietuši daļa teicēju vai to ģimenes, veido šādus apstākļus.

Nobeigums

Ideja par laimīgu padomju pilsoni un viņa vadoni J. Staļinu lielā mērā ir tāds pats mīts kā daudzi ar Staļina personību saistītie fenomeni. Tomēr mītiskās struktūras, kas gan uzspiesti, gan dabīgi funkcionē attiecīgā laika realitātē, ir pietiekami spēcīgas, tāpēc arī J. Staļina nāve kļūst par īpašu notikumu teju visiem, kas ir to piedzīvojuši. Gan Staļins pats, gan viņa nāve kļūst par simboliem ģimenes individuālajā vēsturē, kā arī nozīmīgiem mītiskā laika

atskaites punktiem, kas iezīmē “pirms” un “pēc” domāšanas veidu. Stāsti par šīs ziņas saņemšanas situāciju veido ne tikai vēsturisku kontekstu, bet arī modelē attiecīgā laika psiholoģisko kontekstu. Gan sēras, gan anekdotiskie gadījumi, gan arī prieks par Staļina nāvi ir attiecīgā režīma radīts realitātes atspoguļojums cilvēka rīcībā un viņa vēsturiskās pieredzes stāstā. Pētot šos stāstus, iespējams gūt padziļinātu izpratni par attiecīgā laika vēsturisko situāciju, kā arī par mītisko domāšanu.

Kopsavelkot aplūkoto dzīvesstāstu analīzi, secināms, ka stāsti par Staļina nāves ziņas saņemšanu veido nozīmīgu individuālās vēstures atskaites punktu teju visu aptaujāto teicēju atmiņās. Sēras kā viena no rīcībām šajā momentā ir problemātiskākais fenomēns, teicēji norobežojas no tām vai stāsta tās trešajā personā, neatklājot vai slēpjot personīgo rīcību. Neverbālajā ķermeņa valodā sēras pauž miera stāja, izrādot cieņu saskaņā ar propagandas prasībām, atsevišķos stāstos atklājas apkampšanās kā sevišķs žests, apliecinot sēras cits citam. Kā norāda Janīna Kursīte, “*Krišana otram ap kaklu varēja tikt traktēta arī kā aizstāvības, aizgādniecības lūgums*”,⁵⁹ un tas ir

aktuāli arī Staļina nāves kontekstā, kā jau rakstā skaidrots, – dzīvojot režīmā un zaudējot tā vadoni, noteiktā sabiedrības daļā veidojas tukšuma un baiļu izjūtas.

Nozīmīgi individuālās vēstures kontekstā ir anekdotiskie gadījumi, kas iezīmē vairākas problēmas – propagandas nepilnīgo darbību, attieksmi pret Staļinu, varas pārstāvju neviennozīmīgo rīcību, arī draudus.

Savdabīgs fenomēns ir prieka izpausmju veidi, kas ir bīstama attieksme attiecīgajā laikā. Kā redzams no citētajiem arhīvu materiāliem, iespējamās reālas krimināllietas. Ņemot vērā Staļina režīma organizētās represijas, tās izskaidro prieka sajūtu par agresora nāvi, tāpēc šīs kategorijas stāsti ir savā ziņā vienveidīgi, atšķiras tikai prieka izrādīšanas veids.

Tā sauktie Staļina laiki ir nozīmīgs fenomēns ne tikai 20. gadsimta politiskās vēstures kontekstā. Tas ir tikpat būtisks individuālās vēstures veidotājs, kur dzīvestāstos veidojas noslēgts loks – 1941. un 1949. gada deportācijas, kolektivizācija un Staļina nāves ziņas saņemšana, kas teicēju apziņā noslēdz šī vēsturiskā perioda loku.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ ELITA ANSONE. Padomjzemes mitoloģija. Rīga 2008, 17. lpp.

² RITVARS JANSONS. Totalitārā režīma represīvo institūciju mijiedarbība un nozīme sabiedrības pārvaldē. In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā. Rīga 2004 (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 13), 422.–453. lpp.

³ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja I. Barovskis. Rīga 2016. Autora personīgais arhīvs.

⁴ Piemēram, ARVĪDS KURĢIS. Staļina divas nāves. Pieejams: <http://apollo.tvnet.lv/zinas/stalina-divas-naves/376431> (skatīts 20.07.2017.); [B. a.] Staļina trīs nāves: tīši nepareiza ārstēšana, slepkavība vai “lelles bēres”. Pieejams: <http://www.la.lv/stalina-tris-naves-tisi-nepareiza-arstesana-slepkaviba-vai-lelles-beres/7/> (skatīts 20.07.2017.).

⁵ CARL GUSTAV JUNG. The Archetypes and the Collective Unconscious. 2nd ed., Collected Works of C. G. Jung. London 1991, p. 161.

⁶ VLADIMIR PROPP. Morphology of the Folk Tale. Texas 1968, pp. 79–80.

⁷ CAROL BARNER-BARRY, CYNTHIA HODY. Soviet Marxism-Leninism as Mythology. In: Political Psychology 15, 2004, No. 4, pp. 609–630.

- ⁸ ANDRIS BECĪTIS. Intervēja K. Rotbaha, R. Treija, I. Tihovska. Rīga 2017. Kristīnes Rotbahas personīgais arhīvs.
- ⁹ MĀRTIŅŠ DĀTAVS. Staļina kritikas atspoguļojums Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas drošības iestāžu 1953. gada martā ierosinātajās krimināllietās. In: KRISTĪNE JARINOVSKA (red.). Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas. Rīga 2015 (VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1), 537.–555. lpp.
- ¹⁰ TĪU JĀGO. Pagātnes un laika interpretācijas pētīšana no pārmantojamās vēstures viedokļa. In: Latvijas mutvārdu vēsture. Dzīvesstāsti: Vēsture, kultūra, sabiedrība. Rīga 2007, 115. lpp.
- ¹¹ ANDREJS URDZE. Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā. In: Spogulis. Rīga 2001, 178.–185. lpp.
- ¹² ROBERT MILLER. Researching Life Stories and Family Histories. Belfast 2000, p. 22.
- ¹³ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja Ingus Barovskis. Rīga 2015. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ¹⁴ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja Ingus Barovskis. Rīga 2016. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ¹⁵ Citēts pēc: CAROL STRONG, MATT KILLINGSWORTH. Stalin the Charismatic Leader?: Explaining the 'Cult of Personality' as a legitimization technique. In: Politics, Religion & Ideology, 12.04. 2011., pp. 391–411.
- ¹⁶ LILYA KAGANOVSKY. How the Soviet Man Was Unmade. Pittsburg 2008, p. 146.
- ¹⁷ MARTIN MANHOFF. Stalin's Funeral. The Manhoff Archives. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=uQjrQOnN4kY> (skatīts 23.09.2017.).
- ¹⁸ KĀRLIS MILLERS. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/2293.
- ¹⁹ EMILE DURKHEIM. The Elementary Forms of Religious Life. New York 2001, pp. 287–288.
- ²⁰ VITA ZELČE, LAURA UZULE. Latviešu kapusvētki: identitātes rituāls. Rīga 2014, 27. lpp.
- ²¹ PJOTRS FROLOVS. Intervēja Ingus Barovskis, Ilze Mileiko. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4539.
- ²² APOLONIJA BAMBANE. Intervēja Ilze Mileiko, Kristīne Rotbaha. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4546.
- ²³ JOSIFS TRUSKOVSKIS. Intervēja Ilze Mileiko, Kristīne Rotbaha. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4531.
- ²⁴ OLGA SIVKO. Intervēja Ingus Barovskis, Kristīne Rotbaha. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4517.
- ²⁵ MONIKA ŽURAVSKA. Intervēja Janina Kursite. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4553.
- ²⁶ HEDVIGA PUGA. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/679.
- ²⁷ ROBERTS PŪRIŅŠ. Intervēja Andrejs Edvīns Feldmanis. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/0366.
- ²⁸ VALENTĪNA ZEILE. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/3242.
- ²⁹ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja Ingus Barovskis. Rīga 2017. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ³⁰ ANDRIS BECĪTIS. Intervēja Kristīne Rotbaha, Rita Treija, Ieva Tihovska. Rīga 20017. Kristīnes Rotbahas personīgais arhīvs.
- ³¹ VIA DOLOROSA. Staļinisma upuru liecības. 2. grāmata. Sast. ANDA LĪCE. Rīga 1993, 47. lpp.
- ³² Ibidem, 210. lpp.
- ³³ REGĪNA VANAGA. Intervēja Ilze Mileiko. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4530.
- ³⁴ MARTA ETELVĪNE ĢEĢERE. Intervēja Ingus Barovskis, Tērvete 2017. Ingus Barovska personīgais arhīvs.

- ³⁵ KĀRLIS MILLERS. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/2293.
- ³⁶ VIKTORIJA SIVAČOVA. Intervēja Ingus Barovskis, Janīna Kursīte. Silene 2016. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4455.
- ³⁷ ZELMA MŪZIS. 21. zinātniskā ekspedīcija Dolē un Valkas rajonā. Pieejams: <http://garamantas.lv/lv/file/view/486051> (skatīts 23.09.2017.).
- ³⁸ AINA SAKNE. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/2383.
- ³⁹ LEO JANSONS, ARTURS ŽVINKLIS. Latviešu padomju folklorā: klasisko folkloras formu vulgarizācijas mēģinājums (1947–1954). In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2016, Nr. 2, 123.–158. lpp.
- ⁴⁰ Gan šajā, gan citos stāstos – J. Staļina nāves ziņas saņemšana tiek vienādota ar viņa nāvi, kas gan bijusi vairākas dienas iepriekš; dzīvesstāstu materiālā šie notikumi visbiežāk netiek šķirti.
- ⁴¹ NADĪNA GRENNBERGA. Intervēja Ingus Barovskis, Katrīna Kūkoja. Dundaga 2014. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4141.
- ⁴² ASTRĪDA BAROVSKA. Intervēja Ingus Barovskis. Roja. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4317.
- ⁴³ HERMĪNE ŠOTTMANE. Intervēja Ingus Barovskis, Janīna Kursīte, Rūta Šmite. Daunorišķi 2016. Ingus Barovska, Rūtas Šmites, Janīnas Kursītes personīgais arhīvs.
- ⁴⁴ MARTA ETELVĪNE ĢĒĢERE. Intervēja Ingus Barovskis, Tērvete 2017. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ⁴⁵ ROBERTS PŪRIŅŠ. Intervēja Andrejs Edvīns Feldmanis. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/0366.
- ⁴⁶ IEVA GARDA. Teksts un konteksts personīgās pieredzes stāstos. In: Latvijas mutvārdu vēsture. Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība. Rīga 2007, 177.–185. lpp., šeit 179. lpp.
- ⁴⁷ KĀRLIS TIMERMANIS. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/426.
- ⁴⁸ Par to plašāk: DĀTAVS, Staļina kritikas atspoguļojums, 537.–555. lpp.
- ⁴⁹ Ibidem, 549. lpp.
- ⁵⁰ Ibidem, 550. lpp.
- ⁵¹ JURIS DOBELIS. Intervēja Andrejs Edvīns Feldmanis. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/2398.
- ⁵² MONIKA ŽURAVSKA. Intervēja Janīna Kursīte. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs Nr. 4553.
- ⁵³ HEDVIGA PUGA. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/679.
- ⁵⁴ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja Ingus Barovskis. Rīga 2016. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ⁵⁵ EDIJA REIBATE. Intervēja Marika Loginova. Gita Šperlinga. Jūrkalne 2002. Pieejams: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?id=20842> (skatīts 28.09.2017.).
- ⁵⁶ MARIJA KLĀSONE. Intervēja Gunta Harwey. Saukas pagasts 2000. Pieejams: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?id=20929> (skatīts 28.09.2017.).
- ⁵⁷ ZENTA SMILGAINE. Intervēja Māra Zirnīte. Kuldīga 2003. Pieejams: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?id=20733>, skatīts (30.09.2017.).
- ⁵⁸ DZINTRA IRBĪTE. Intervēja Ingus Barovskis, Janīna Kursīte, Rūta Šmite. Daunorišķi 2017. Ingus Barovska, Rūtas Šmites, Janīnas Kursītes personīgais arhīvs.
- ⁵⁹ JANĪNA KURSĪTE. Zīmju valoda: latviešu žesti. Rīga 2016, 127. lpp.

SUMMARY

This article is based on the interviews devoted to life stories. Research is dedicated to people's reactions to the news about the death of Josif Stalin. The possible consequences of whether and how these reactions changed the Soviet reality are also analysed. Issues like death of dictators and rituals of their burials or those practiced within society, passing and receiving of the information and canonization of dictators in Soviet Union have rarely been in the spotlight of research. When somebody who has been "mythical" to such an extent dies, it is an important event. Their death may cause various reactions – mass mourning, despair, but also joy and ludicrous events. Furthermore, the meaning of social memory within the context of historical research and creation of myths is of a great consequence. The most important question is how the phenomenon of the death of Stalin interacts with life stories of people of that time, especially its impact on their everyday life. Thus, different perspectives of historical event are illuminated. The death of such historical figures often becomes a reference point of common consciousness of society. Also, it is a matter of creating new rituals and may become an important turn of political history.

Life stories in the article are systematized according to three points of view: 1) mourning when the news about death of Stalin became known; 2) anecdotic stories when narrator, after receiving the information about the death of Stalin, found himself/herself in an extraordinary, even funny situation; 3) expressions of joy and sanctions imposed as a repercussion of this joy. The stories of the third group are less common; usually the narrators, who refer to these feelings, admit that their relatives or friends have been deported as a result of Stalin's politics in 1940s or 50s.

The main conclusion of the research is that narratives about the death of Stalin construct an important reference point of individual history in almost all the memories of narrators. Mourning as one of reactions in that moment is a problematic phenomenon, and hence narrators dissociate themselves from mourning, or tell about it in the third person, not revealing or even concealing their personal reaction and feelings. In non-verbal language, mourning is expressed as paying tribute within the frame of propaganda; in several stories the hug is also revealed, when people affirm mourning to each other. In some cases, the feelings of emptiness and fear are also expressed as brought about by passing away of the leader.

When speaking about individual history, anecdotic events are of a great importance and the memories thereof denote various problems – incomplete operation of propaganda, attitude towards Stalin, ambiguous actions of authorities, and threat.

Expressions of joy were dangerous than. As we can see from the cited archive materials, the real criminal cases were possible. The repressions implemented by Stalin's regime explain the rejoicing at the death of aggressor. The life stories incorporated into this category are homogeneous; it is the expression of joy that varies.

The "Stalin's time" is an important phenomenon both of the 20th century's political history, and also from the perspective of personal history. The life stories form a full circle – the deportations of 1941 and 1949, collectivization and the death of Stalin, which concludes the cycle of this historical period.

Pottery and Hillforts: Some Aspects of Pottery Production During the Late Bronze Age in the Territory of Latvia

Keramika un pilskalni: trauku izgatavošanas tehnoloģiskie aspekti vēlajā bronzas laikmetā Latvijas teritorijā

Vanda Visocka, *Mg. hist.*

Scientific Assistant at the University of Latvia Faculty of History and Philosophy

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-mail: vanda.visocka@lu.lv

The paper is dedicated to the technological aspects of pottery production in the Late Bronze Age in the territory of Latvia. For the purposes of the current research, nine pottery assemblages were analysed. As hillforts appeared in the Late Bronze Age, they represented the dominant aspects of pottery production in this period, therefore this type of settlement was chosen for the analysis. Two types of analytical techniques were used for this research: visual (macroscopic) and ceramic petrography (microscopic). For the petrographic analysis, 78 thin sections were made from all the analysed hillfort ceramic collections. In this paper, the structure of clay, as well as temper, vessel shape, size and wall thickness were analysed and grouped.

Keywords: Late Bronze Age, Ceramics, Pottery production, clay matrix, tempering traditions.

Pētījums veltīts keramikas trauku izgatavošanas tehnoloģiskajiem aspektiem, kuri konstatējami vēlā bronzas laikmeta pilskalnu materiālā. Kopumā analizētas deviņu pilskalnu keramikas kolekcijas, kas pārklāj visu Latvijas teritoriju. Pētījumā izmantotas divu veidu analīzes – vizuālā un keramikas petrogrāfija. Pēdējai kopumā sagatavoti 78 keramikas plānslipējumi. Rakstā analizēti šādi keramikas trauku tehnoloģiskie aspekti: māla veidmasa, liesinātāji, trauku izmērs, izgatavošanas tehnika, forma un sienu biezums.

Atslēgvārdi: vēlālais bronzas laikmets, keramika, māla trauku izgatavošana, veidmasa, liesinātāju tradīcijas.

Introduction

Pottery and its production during the Late Bronze Age in the territory of Latvia is an interesting topic, which has enjoyed a quite extensive attention among the researchers. Overall, there have been

studies about pottery of this period in the context of its visual appearance and connections with ethnicity, as well as its distribution in the region. For example, a detailed study of striated pottery in the context of ethnogenesis of the Balts was presented by the archaeologist Jānis Graudonis.¹ The most detailed pottery study of this period, which includes clay matrix and tempering analysis using binocular microscope, has been implemented by archaeologist Andrejs Vasks.² Although these studies yield important information about pottery and its connection to the traditions and cultural aspects of prehistoric societies, they do not include detailed clay matrix and tempering analysis, nor view its interaction with visual appearance of ceramic, using laboratory analysis, in this case – ceramic petrography. It should be noted that since these studies new data have been collected on the basis of excavations of Late Bronze Age settlements (for

example, Krievu kalns, Padure, Rušenica hillforts, etc.).

In this study, the author has chosen to analyse ceramic assemblages of Late Bronze Age hillforts (Fig. 1.). There is a number of reasons for selecting this type of settlement for analysis: 1) in the territory of Latvia, hillforts appear as a dominant type of settlement in the Late Bronze Age, thereby they represent the main aspects of craftsmanship during this period, including pottery production; 2) few field settlements have been discovered in the territory of Latvia, therefore the material to work with is scarce; 3) Additionally, in the opinion of the author, it is important to analyse one type of settlement to define the main tendencies in the pottery production in the region. For this paper, ceramic assemblages of nine hillforts were chosen: Western part of Latvia: Krievu kalns (7133 sherds), Paplaka (858 sherds) and Padure (~ 7800 sherds) hillforts; Lower part of Daugava river:

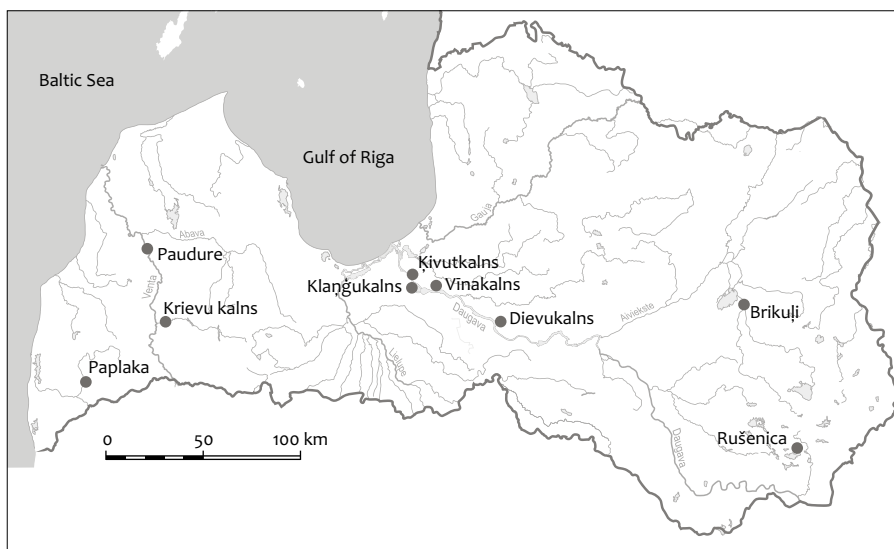

Fig. 1. Location of the analysed settlements.

1. att. Analizēto pieminekļu lokācija kartē.

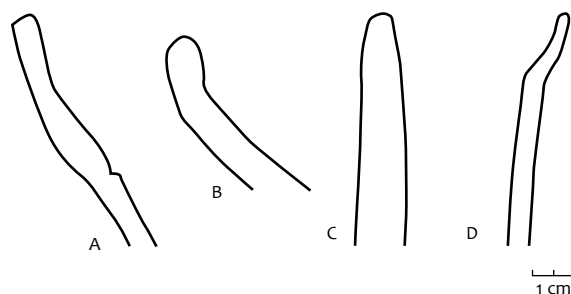

Fig. 2. **Common shapes of pottery.** A – CS (Klaņģukalns A9960); B – S (Padure A13673:115); C – IC (Vīnakalns I field – 1st layer); D – IK (Brikuļi A12468:196).

2. att. **Sastopamās trauku profila formas.** A – CS (Klaņģukalns A9960); B – S (Padure A13673:115); C – IC (Vīnakalna I laukums – 1. kārtā); D – IK (Brikuļi A12468:196).

Dievukalns (3499 sherds), Klaņģukalns (3707 sherds), Ķivutkalns (~ 38 000), Vīnakalns (3057) hillforts; Eastern part of Latvia: Brikuļi (33 107 sherds), Rušenica (2198 sherds) hillforts. The author must note that Ķivutkalns and Brikuļi collections, due to their massive amount, have not been fully analysed in this study. Although these collections have not been fully analysed by the author, the collected information still presents the main tendencies of the pottery production in these settlements.

The aim of this paper is to study the technological aspects of pottery production.*

Although surface treatment and firing of pottery are substantial variables, these questions will not be discussed in the study. The pottery surface treatment and its geographical distribution³ is a well-studied topic, whereas the study of firing process requires complex analysis which, for now, is not available to the author. Two techniques of analysis were used for the purposes of this study: visual (macroscopic) and ceramic petrography (microscopic).

For visual analysis, simple measurements of wall thickness, rim diametral size and largest temper grain were made. The profile forms of pots were grouped using the Rimute Rimantiene vessel profile shape classification (with modifications of A. Vasks (IK)⁴ and Valdis Bērziņš (IC)⁵ – IC (barrel-shaped); CS, S (curved); IK (biconical – medium curved axis in the shoulder part of the vessel) (Fig. 2.).⁶

For petrographic analysis, 78 ceramic thin sections were made. Pottery samples were chosen to make up a representative selection of the surface treatment variation: as striated pottery overall is the dominant type in the Late Bronze Age (in Dievukalns, striated pottery makes up 72% of the collection, Klaņģukalns – 50.3%, Ķivutkalns – 90%, Krievu kalns – 74.6%, Padure – 52.1%, Paplaka – 73% and Vīnakalns – 74%, whereas in Brikuļi and Rušenica it is not dominant, forming 26.6% and 32% of collection), 38 thin sections of this group were made, smoothed – 18 Ts, textile impressed – 13 Ts and coarse-slipped – 9 Ts.

* This paper is based on author's master's thesis "Traditions of pottery craft in Late Bronze and Earliest Iron Age in the territory of Latvia" (defended on 12.06.2017, University of Latvia Faculty of History and Philosophy).

As the IC vessel shape is the dominant, most of the samples are from vessels with this type of profile form. The wall thickness of samples varied from 0.5 cm to 1.8 cm. The structure of clay matrix, as well as the main tendencies of tempering and their interaction with visual features of the vessels were studied using this analytical technique.

Clay variations

The structure of the clay is the dominant aspect, which determines the use of the material for pottery production. Ethno-archaeological studies reveal that potters knew exactly what kind of clay is needed in order to make a qualitative vessel either as a result of knowledge transfer from ancestors or from their own experience.⁷

In the territory of Latvia, only secondary clay⁸ is present.⁹ In this region, the deposits of clay minerals occurs in Quaternary, Jurassic, Triassic and Devonian periods. As clay beds of the Devonian period are not located as deep in the Earth's surface as the rest of them in this region,¹⁰ it would be consistent to assume that the clay of this period was used to make vessels. In the petrographic analysis, eight possible variations of clay were distinguished, using criteria of the coarseness of natural inclusions and their sorting in the clay (Fig. 3.):

- 1) Clay with fine inclusions, well sorted. This type is rich in silt and fine sand, rarely has sand inclusions. This is the most common clay type, 41% of samples belongs to this group;
- 2) Clay with fine, medium sorted inclusions. This type is rich in silt, fine sand is common, while sand is rare. 10% of the samples belongs to this group. It is not present in four collections – Brikuļi, Kļauģukalns, Vinakalns and Paplaka;
- 3) Clay with fine inclusions, poorly sorted. This clay type is rich in silt and fine sand, sand is rare. 11% of the samples belong to this group. This type of clay is not present in three collections – Dievukalns, Ķivutkalns and Rušenica;
- 4) Clay with medium coarse, well sorted inclusions. This type is one of the rarest among all. Only 3% of the samples belong to this group. It is notable that only two collections contain this type of clay – Ķivutkalns (KIV7 – rich in fine sand and sand, whereas silt is rare) and Krievu kalns (SKRU1 – rich in silt and fine sand, sand is rare);
- 5) Clay with medium coarse, medium sorted inclusions. 4% of the samples belong to this group. Three collections contain this type of clay – Brikuļi (BR9), Dievukalns (DK10) and Rušenica (RU3). Samples of Brikuļi and Rušenica rarely contain silt, they are rich in fine sand and sand, whereas in Dievukalns sample silt and fine sand are common, they are also rich in sand inclusions;
- 6) Clay with medium coarse, unsorted inclusions. This type of clay is rich in fine sand and sand, while silt is rare. This group is the second most common among all. 15% of the samples belong to this group. This type is not present in two collections – Dievukalns and Rušenica;
- 7) Clay with coarse, medium sorted inclusions. This type of clay is rich in sand, fine sand is common, but silt is rare. 4% of the samples belong to this group. This type is identified only in Dievukalns collection (DK3, DK7, DK9);
- 8) Clay with coarse, unsorted inclusions. This type of clay is rich in sand, fine sand is common, silt is rare. 12% of the samples belong to this group. It is not present in Brikuļi, Krievu kalns, Padure and Paplaka collections.

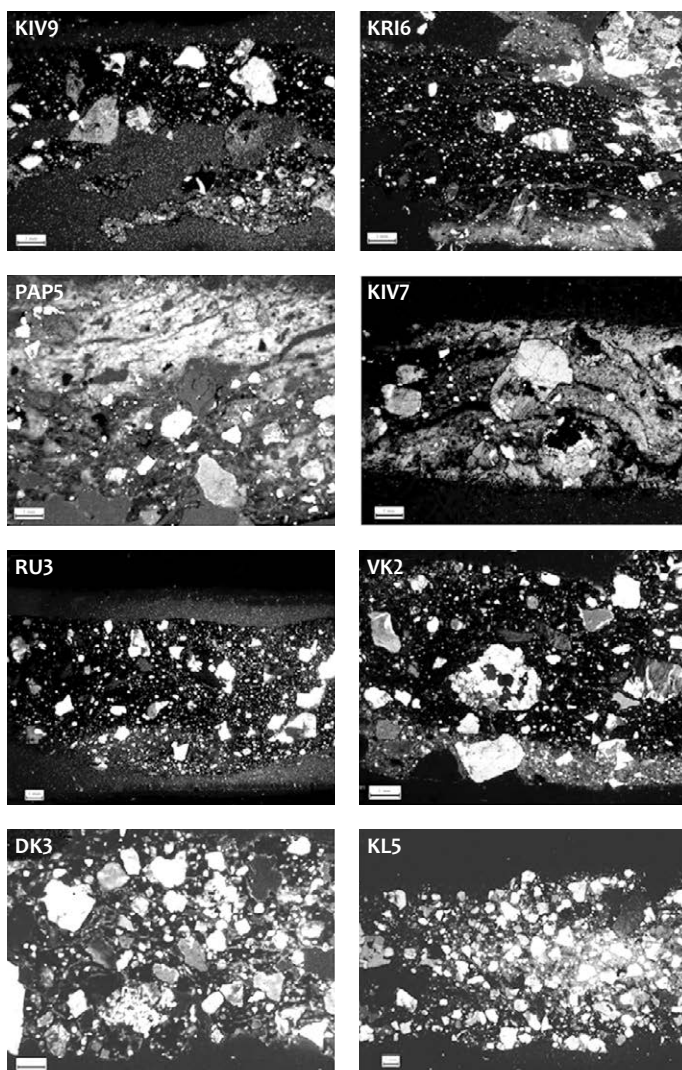

Fig. 3. **Clay groups.** KIV9 – Group 1; KRI6 – Group 2; PAP5 – Group 3; KIV7 – Group 4; RU3 – Group 5; VK2 – Group 6; DK3 – Group 7; KL5 – Group 8 (V. Visocka microscope-photo, crossed polarizers).

3. att. **Konstatētās māla masas grupas.** KIV9 – 1. grupa; KRI6 – 2. grupa; PAP5 – 3. grupa; KIV7 – 4. grupa; RU3 – 5. grupa; VK2 – 6. grupa; DK3 – 7. grupa; KL5 – 8. grupa (V. Visocka mikrofoto, krustoti polarizatori).

Tempering materials

In this study, four main tempering recipes were distinguished: 1: clay + granitic rock; 2: clay + granitic rock + organic (mostly plant material); 3: clay + granitic rock + iron compounds; 4: clay + granitic rock + grog (Fig. 4.). It is important to note that for some of the non-plastics it is still an open question whether they were added as a temper or did they already naturally occur in the clay (lumps of iron compounds and organic matters, as well). This question will be discussed later in the study. It is important to note that tempering traditions and their variations in the analysed hillforts are not correlated with different surface treatments. Non-correlation of surface treatment and temper may show the existence of independent pottery craft traditions. Unfortunately, there is no

study about relation of the surface treatment to the vessels' function and social meaning to make further assumptions. Hence, this question will not be discussed in the current study.

Granitic rock tempering: This is the most common tempering material not only in the territory of Latvia, but in the Baltic states and Scandinavia, as well.¹¹ Granitic rock is common in all eight clay groups. By visual analysis, four tempering qualities of granitic rock can be distinguished: 1) fine (1–2 mm); 2) medium (2–4 mm); 3) coarse (4–6 mm); 4) rough (6–10 mm) (Fig. 5.).

The most common is medium sized granitic rock tempering, 57% of all analysed samples belongs to this group. In 27% of the cases, coarse granitic rock tempering is common in pottery ware. This group is dominant in three collections – Dievukalns (in 41% of samples), Vinakalns (31%) and

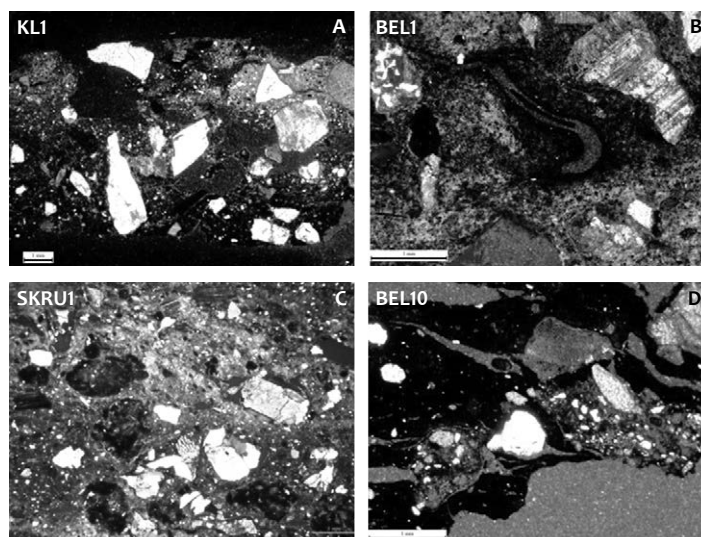

Fig. 4. **Tempering materials.** A – granitic rock; B – organics; C – iron compounds; D – grog (A, B, D – V. Visocka's, C – O. Stilborg's microscope-photo, crossed polarizers).

4. att. **Liesinātāji.** A – granītiskie ieži; B – organika; C – dzelzs savienojumi; D – šamots (A, B, D – V. Visockas, C – Ū. Stilborga mikrofoto, krustoti polarizatori).

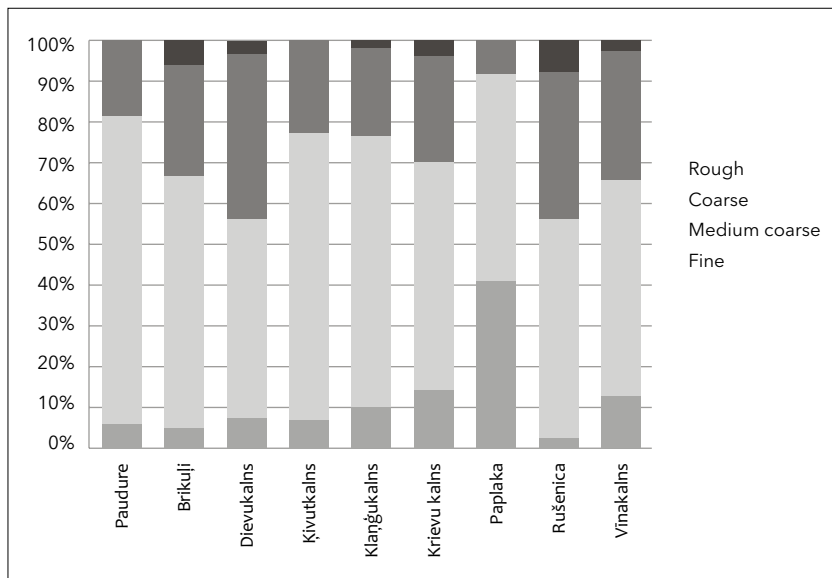

Fig. 5. The amount of granitic rock qualities in the analysed ceramic collections.

5. att. Granitisko iegu variāciju procentuālais daudzums analizētajās kolekcijās. No augšas uz leju – ļoti rupji, rupji, vidēji rupji, smalki.

Rušenica (36%). In 12% of all the samples, fine granitic rock tempering is present. The Paplaka collection makes up a notable exception with 41% of the samples having a fine granitic rock tempering. Rarest among all is rough granite tempering – only 4% of the samples belong to this group. This group does not occur in three collections – Ķivutkalns, Padure and Paplaka.

Petrographic analyses show that medium sized granitic rock tempering is added to clay matrix in larger quantity than other variations. It is notable that in two collections – Ķivutkalns and Kļanģukalns – coarse granitic rock tempering is added to clay matrix more often than other variations.

Grog tempering: By visual analysis, the author did not find any grog in clay matrix. A different situation is observed in the petrographic analyses. 8% of all

samples contained grog tempering. Consequently, it is not widely distributed in this region. It is notable that in two collections – Dievukalns and Vīnakalns – this tempering material is not present. It is not known precisely, whether the absence of this material in these two collections is accidental (the chosen samples did not contain it) or it really was not used as a temper in these hillforts.

Grog was mainly from a different clay than the vessel clay matrix. In the sample BEL6, the clay of grog is fine, unsorted, only silt is common, whereas the vessel clay is fine, sorted, rich in silt and fine sand. The clay of sample BEL10 is fine, medium sorted, but the clay in the grog is coarse and unsorted, rich in fine sand and sand inclusions and with granitic rock temper. In the sample KIV8, the clay is coarse,

unsorted, rich in sand, whereas the clay of the grog grain is medium coarse, unsorted, rich in fine sand, with granitic rock temper. The clay matrix of the sample KRI9 is medium coarse, unsorted, rich in fine sand, whereas the clay in the grog grain is fine, sorted and with silt inclusions.

In some cases, the added grog grains are from the same clay. In the sample BR5, the clay is fine, sorted and rich in fine sand, the clay of the grog grains might be from the same clay bed, as it is with fine, sorted inclusions as well. The clay matrix of the sample KL2 is fine, unsorted, as well as the clay of the grog grains.

In some collections, grog tempering is used in clay with fine impurities: In Brikuļi, grog occurs in the first group of clay, in Padure in the first and second group and in Kļauņukalns – in the third group. In contrast, in the Ķivutkalns and Krievu kalns collections, grog tempering is used for medium and coarse clays (sixth and eighth group). Grog is not present in three clay groups – fourth, fifth and seventh.

Organics: Of all the possible organic materials, only plant remains were distinguished in this study. By visual analysis, some traces of plant stalks were identified in the clay matrix (in Krievu kalns and Ķivutkalns collections), whereas the petrographic analyses revealed that 42% of samples contain plant material remains. The author wants to emphasize that only some (VK1, BR1 and KL5) samples contained more than one piece of plant material. This raises serious doubts about this material as a temper. The plant material in the pottery ware might be accidental.

Lumps of iron compounds: This ferrihydrite group compound is quite a strange phenomenon in the clay matrix, which is not widely distributed in the ceramic collections of Late Bronze Age. This possible tempering material, of all the analysed, is common only in the collection of Krievu

kalns. Therefore, further analysis is based on the data from this collection.

12% of Krievu kalns samples contain lumps of iron compound in their matrix. The distinguished ferrihydrites in the clay matrix are mainly in the shape of dark brown, brown or reddish brown elongate lumps. Their distribution in the clay matrix differs – in some, they are well sorted medium sized (2–4 mm), in others – unsorted, coarse (4–6 mm).

Iron compounds, as well as slag, are common in some Iron Age collections – Ķente,¹² Asote,¹³ Tērvete¹⁴ in Latvia and Siksälä Kalmetemagi in Estonia.¹⁵ Ceramic researcher Baiba Dumpe defines these iron compounds as tempering material, as potters could have technological, practical, aesthetic and symbolical reasons for adding it in the clay.¹⁶ In the opinion of the author, more extensive analysis of the lumps of iron compounds in the clay matrix should be carried out before assuming it as a temper.

Coiling techniques

The only distinguished vessel construction technique in all the analysed collections is coiling. There are three main variations of coiling techniques – N, H and U.¹⁷ In the analysed ceramic collections, two coiling techniques were distinguished – N and U. In all the collections, the dominant coiling technique is N – Kļauņukalns (71% of all the identifiable techniques), Ķivutkalns (82%), Padure (86%), Paplaka (80%) and Krievu kalns (100%), Dievukalns (70%), Rušenica (84%), Vīnakalns (74%) and Brikuļi (55%). It is notable that Brikuļi is the only collection where U technique is used to make pottery in such a high proportion (45% of all identifiable techniques). The author must note that in Krievu kalns collection, as it is seen above, only N technique is present.

In some cases, it was possible to distinguish the height of clay coils used for vessel construction. The height mainly varies from three to five cm, but in some occasions, it can reach 10 cm (for example, in Padure: A13673:121 – 6 cm, A13673:114 – 7.5 cm; Ķivutkalns: X-5-4 – 9.2 cm; Brikuļi: A12405:444 – 8 cm, etc.). In the cases of N technique, the thickness of sherds varies from 0.4 to 1.6 cm, whereas U – 0.6 to 1.8 cm. These data show that the thickness of vessel wall is not one of the factors determining the choice of a specific coiling technique. Analysing the correlation between coiling techniques and surface treatment, it is observed that within all the treatment types the dominant is N technique (striated – in 73% of samples, smooth – 78% and coarse-slipped – 75%, textile impressed – 57%). It is notable that the textile impressed pottery is the only type, where U technique is used to make pottery in such a high amount (43%).

Traces of fingerprints from pressing the clay coils together were found on some pottery samples. For instance, in Vīnakalns collection, one striated sherd with impressions of fingers in the inner surface were found, whereas in Brikuļi (A12405:413) and Krievu kalns (A13957:58) the impressions of fingers were found on the bottom part of the vessels' outer surface. Such imprints, most likely, were caused by the potter pressing together the first coil with the bottom part of the vessel. In the opinion of the author, these impressions could also have been left on the surface for aesthetic reasons.

Size and shape

Based on the collected data, the pottery can be divided into four groups according to size: 1) miniature (2–6 cm in rim diameter); 2) small (6–10 cm); 3) medium (10–20 cm); 4) large (20–40 cm).

Miniature vessels: Pottery of this size makes up a small part of all the collections analysed (Ķivutkalns – 0.01%, Kļauģukalns – 0.11%, Vīnakalns – 1%, Brikuļi – 0.7%, Padure – 0.07% and Krievu kalns – 3%). In two collections – Dievukalns and Paplaka – the miniature vessels were not found.

Archaeologist A. Vasks argues that miniature vessels are made from one clay lump without adding any temper.¹⁸ Analysing miniature pottery, it is seen that in 37% of samples no tempering material was added, whereas in 25% of samples sand is seen in the clay matrix. The author must note that it is not precisely known whether sand was added as a tempering material or already was present in the clay. It is notable that in some cases pieces of granitic rocks of various sizes (2–6 mm) were found in the clay. In the opinion of the author, these granite pieces were not used as a tempering material for these vessels. Most likely, they are accidental.

The dominant sizes for miniature vessels varies from five to six cm (54% of all the analysed), less common are those three to four cm in diameter (39%). Only in two collections – Ķivutkalns and Rušenica – there were vessels with a diameter of two cm. It could be possible that there have been such small vessels in other settlements, as well, but that they have not been preserved. Wall thickness for this size of pottery varies from 0.5 to 1.6 cm. As the number of samples is insufficient, it is problematic to study statistics of dominant wall thickness of vessels of this size. Hence, the correlation between wall thickness and miniature pottery size will not be discussed in this study. The shape of these vessels is mainly IC, only in Krievu kalns collection there is a pot whose profile form is slightly curved (possibly CS?).

The Late Bronze Age miniature pottery has no ornamentation on the surface. In 89% of the samples the surface is smooth,

while in Krievu kalns some vessels with slightly striated surface have been found (11%). This might indicate a local tradition in this settlement. Overall, miniature pots and their technological aspects are similar in all the analysed collections.

Small vessels: Although small vessels are present in all the analysed collections, they are present in limited numbers (Dievukalns – 8%, Vinakalns – 5%, Kļauģukalns – 4%, Brikuļi – 8%, Rušenica – 9%, Padure – 4%, Paplaka – 8% and Krievu kalns – 9%). The exception is Ķivutkalns, where the small vessels make up 19% of sherds with identifiable size.

The dominant sizes for small vessels vary from 9 to 10 cm in rim diameter (in 52% of cases). Quite common are the pots with diameter of seven to eight cm (48%). Wall thickness for this size of pottery varies from 0.4 to 1.6 cm. The most common are thin (0.4 to 0.6 cm) and medium thick (0.6 to 0.9 cm) walls, while thick walls (0.9 to 2 cm) are rare. To the clay matrix of small vessels, mainly 2 to 5.5 mm of max. grain size were added as tempering material. It is notable that in three samples (Brikuļi, vessel size – 8 cm; Ķivutkalns – 7 and 8 cm) no tempering material was added.

The dominant profile form for small vessels are IC (60% of samples), quite common is CS (37%), rare – S (3%). The last profile form was found only in Krievu kalns collection. The surface of these pots is mainly striated or smooth, in some cases – coarse-slipped.

Medium sized vessels: The pots of this size are the dominant in all the analysed collections (Dievukalns – 62% of all vessels of identifiable diameter; Ķivutkalns – 62%. Kļauģukalns – 68%, Vinakalns – 62%, Brikuļi – 57%, Rušenica – 76%, Padure – 76%, Paplaka – 74% and Krievu kalns – 70%).

The dominant sizes for medium sized vessels vary from 15 to 20 cm in rim

diameter (in 70% of cases), less common are 10 to 15 cm (30%). Wall thickness for this size of pottery varies from 0.4 to 1.8 cm. The dominant wall thickness, unlike in small vessels, is medium (52%) and thick (46%), rarely – thin (2%). In clay matrix of medium sized vessels, mainly one to nine mm of max. grain size was added as a tempering material. Overall, the clay matrix of medium sized vessels is coarser than that of small pots.

The dominant profile form for medium sized vessels is IC (52%), CS is common (37%), less – S (10%), rare – IK (1%). The last profile form is distinguished only in Krievu kalns collection. All the variations of surface treatment are common in the vessels of this size group.

Large vessels: The pots of this size are the second most common in all the analysed collections (Dievukalns – 30%, Kļauģukalns – 27.8%, Ķivutkalns – 19%, Vinakalns – 32%, Brikuļi – 34.3%, Rušenica – 14.8%, Krievu kalns – 18%, Padure – 19.9% and Paplaka – 18%).

The dominant sizes for large vessels vary from 20 to 30 cm in rim diameter (94% of the cases), the pots with diametrical size from 30 to 40 cm (6%) are a rarity. The wall thickness in this size of pottery varies from 0.4 to 1.8 cm. The dominant wall thickness is thick (67% of the cases), medium thick is also common (31%), while thin is rare (2%). This result indicates that vessel wall thickness overall depends on the size of the vessel. In the clay matrix, grains with sizes from two to nine mm were added as a tempering material to vessels of this size group.

The dominant profile form for large vessels, just like in other size groups, is IC (51%), common is CS (38%), less common – S (6%) and IK (5%). All the variations of surface treatment are common in vessels of this size group.

Conclusions

Clay which was used by potters can be divided into eight groups according to the coarseness and sorting of natural inclusions. Late Bronze Age potters in this region mainly used clay with fine inclusions, however, coarse clay was common for vessel production, as well. Samples containing the seventh clay group were found only in Dievukalns collection. This might indicate that in this region other clay beds were emptied, and potters had to use what was left or the potters here had other preferences.

As tempering material, granite was mainly used. The uniform size of the granitic rock grains indicate that a mesh might have been utilized to prepare this tempering material before adding it to clay. Tempering materials other than granite rock are much less common. In all the pottery clay recipes granite is present, at times next to other tempering materials.

The most common coiling technique is N. Brikuļi is the only collection, where U technique was used for coiling more often than in other hillforts. This might indicate a local technological tradition in this settlement.

The dominant shape of vessels does not change due to size. In all cases, the most common are IC and CS shapes, less frequent – S and IK shapes. The correlation between vessel size and wall thickness has been observed in this study. The main tendency is that a bigger pot has thicker walls. This result is to be expected, as for a bigger vessel to be more stable, thicker walls are needed.

Overall, similar pottery production technological aspects are seen in all the analysed collections. In some cases local variations are distinguished, however, they are not significantly different from the dominant tendencies in this region. These local variations might indicate knowledge transmission from other regions.

Abbreviations

A – inventory code of National History Museum of Latvia for archaeological artefacts.

BR, BEL, DK, KIV, KRI, SKRU, KL, PAP, RU, VK – codes of ceramic thin sections (from first – Brikuļi, Padure, Dievukalns, Ķivutkalns, Krievu kalns (SKRU, as well), Kļauņukalns, Paplaka, Rušenica, Vinakalns).

XRF – X-ray fluorescence analysis.

Ts – thin section.

REFERENCES AND EXPLANATIONS

- ¹ JANIS GRAUDONIS. Sthrihovannaja keramika na teritorii Latviskoi SSR i nekotorye voprosi etnogeneza Baltov. In: *Iz Dverneishei Istorii Baltskih Narodov*. Riga 1980, s. 59–69.
- ² ANDREJS VASKS. Keramika epokhi pozdnei bronzy i rannego zheleza Latvii. Riga 1991, s. 197.
- ³ For example, ANDREJS VASKS. Apmetās keramikas izplatība Latvijā. In: *Arheoloģija un Etnogrāfija XVIII*, 1996, pp. 147–154; ANDREJS VASKS. Par tekstilās keramikas izplatību Latvijā bronzas un dzelzs laikmetā. In: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 2001, No. 4, pp. 51–62.

- ⁴ VASKS, Keramika epokhi pozdnei bronzy, s. 21.
- ⁵ VALDIS BĒRZIŅŠ. Sārņates apmetnes klasifikācija un statistiskā analīze. In: Arheoloģija un Etnogrāfija XXI, 2003, pp. 53–74, here pp. 54–55.
- ⁶ RIMUTE RIMANTIENĒ. Die Steinzeitfischer an der Ostseelagune in Litauen. Vilnius 2005, p. 45.
- ⁷ For example: MEREDITH ARONSON, JAMES SKIBO, MIRIAM STARK. Production and Use Technologies in Kalinga Pottery. Kalinga Ethnoarchaeology: Expanding Archaeological Method and Theory 1994, pp. 88–89.
- ⁸ Also known as sedimentary clay. It is a clay that has been geologically transported from the site of its formation and redeposited elsewhere.
- ⁹ VALDIS SEGLIŅŠ, AUSTRĀ STINKULE, ĢIRTS STINKULIS. Derīgie izrakteņi Latvijā. Rīga 2013, p. 54.
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ THOMAS ERIKSSON. Grog tempering during Scandinavian Bronze Age. In: Naturwissenschaftliche Analysen vor- und frūgeschichtlicher Keramik III: Anwendungsbereiche, Auswertungsmöglichkeiten, 2013, pp. 331–351, here p. 355.
- ¹² BAIBA DUMPE. Podniecība Ķentes pilskalnā – pa Ādolfa Stubava pētījumu pēdām. In: Arheoloģija un Etnogrāfija XXVIII, 2014, pp. 32–48.
- ¹³ BAIBA DUMPE. Spodrinātā un gludinātā keramika Asotes pilskalna keramikas kolekcijā. In: LNVM Zinātniskie lasījumi 2007.–2010. Rīga 2013, pp. 95–107.
- ¹⁴ BAIBA DUMPE. Bezripas keramika Tērvetes senvietās. In: LNVM Zinātniskie lasījumi 2011–2013. Rīga 2014, pp. 23–32.
- ¹⁵ JURI PEETS. Early Iron Age Iron Production in Siksälä and Southern Estonia. In: A Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval, No. 10. Tartu 2007, pp. 161–166, here p. 162.
- ¹⁶ DUMPE, Bezripas keramika Tērvetes senvietās, 26. lpp.
- ¹⁷ Detailed information about coiling techniques is presented here: BIRGITTA HULTHÉN. On Ceramic Technology during the Scanian Neolithic and Bronze Age. Stockholm 1977 (Thesis and papers in North-European Archaeology, 6), pp. 25–26.
- ¹⁸ ANDREJS VASKS. Brikuļu nocietinātā apmetne: Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā: 1000. g. pr. Kr. – 1000. g. pēc Kr. Rīga 1994, p. 53.

KOPSAVILKUMS

Pētījumā aplūkoti keramikas trauku izgatavošanas tehnoloģiskie aspekti deviņu vēlā bronzas laikmeta pilskalnu materiālā. Rakstā analizēta keramikas trauku veidmasa, pievienotie liesinātāji, trauku izmērs, forma un sienu biezums. Lai gan virsmas apdares veidi un apdedzināšanas process ir būtiski jautājumi šajā aspektā, tie nav sīkāk aplūkoti. Virsmas apdare un tās izplatība šajā reģionā ir plaši pētīts temats. Savukārt apdedzināšanas process ir komplekss jautājums, kas ietver specifiskas analīzes, kuras pētījuma autorei nav pieejamas.

Kopumā konstatētas astoņas māla masas grupas (no smalkiem līdz rupjiem dabiskajiem piejaukumiem ar dažādām variācijām). Aplūkojot māla masas grupu daudzuma attiecību analizētajās keramikas kolekcijās, tika konstatēts, ka vēlā bronzas laikmeta podnieki galvenokārt izmantojuši tādu mālu, kurš bijis ar smalkiem piejaukumiem (1.–3. grupa). Salīdzinoši bieži izmantots arī māls ar rupjiem piejaukumiem (8. grupa). Septītā māla masas grupa konstatēta tikai Dievukalna keramikas kolekcijā. Šāda izvēle neatbilst kopējām pilskalnu podnieku māla masas izvēles tendencēm. Iespējams, ka tajā brīdī, kad

šie trauki izgatavoti, cits māls reģionā nav bijis pieejams vai arī šādai izvēlei bijuši citi iemesli.

Analizētajiem paraugiem konstatētas četras liesinātāju receptu variācijas: 1) māla masa + granītiskie ieži; 2) māla masa + granītiskie ieži + organika; 3) māla masa + dzelzs savienojumi + granītiskie ieži; 4) māla masa + šamots + granītiskie ieži. Granītisko iežu liesinātājs ir pats izplatītākais visās analizētajās kolekcijās. Lielākajā daļā gadījumu veidmasai pievienoti vidēja izmēra (2–4 mm) vai salīdzinoši bieži rupji (4–6 mm) granītiskie ieži. Šādi konstanti izmēri norāda uz to, ka granīta sagatavošanā pirms pievienošanas veidmasai ticis izmantots siets vai tamlīdzīgs priekšmets.

Keramikas trauku izgatavošanai vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta podnieki izmantojuši tikai māla kārtu sastiprināšanas tehniku. Analizētajos pieminekļos konstatēti divi kārtu sastiprināšanas paņēmieni – N un U. Visās analizētajās keramikas kolekcijās dominējošā kārtu sastiprināšanas tehnika ir N. Interesanti, ka Brikuļos, atšķirībā no pārējām kolekcijām, bieži trauku darināšanā izmantota arī U tehnika. Šāds rezultāts, iespējams, liecina par individuālām trauku izgatavošanas tradīcijām Brikuļu pilskalnā. Trauku konstruēšanai paredzēto grīztu garums nepārsniedz 10 cm, tas saistāms ar trauku tehniskajiem aspektiem, respektīvi, garākas kārtas apgrūtina trauka formas izveidi.

Visiem traukiem neatkarīgi no to izmēru grupas dominējošā profila forma ir IC, bieži sastopama arī CS, reti S un IK. Miniaturajiem traukiem pārsvarā sastopama mucveida forma, izņemot Krievu kalnā, kur vienam traukam ir viegli profilēta forma. Tika konstatēts, ka sienu biezums ir atkarīgs no trauka izmēra. Šāds rezultāts ir loģisks, jo lielākam traukam nepieciešamas biezākas sienas, lai tas būtu pietiekami stabils. Tomēr sastopami arī tādi lielie trauki, kuru sienas ir plānas, un tas, visticamāk, ir saistīts ar trauka funkciju.

Kopumā analizētajās kolekcijās novērojami līdzīgi keramikas trauku izgatavošanas tehnoloģiskie aspekti, vien atsevišķos gadījumos konstatēti lokāli varianti, kas varētu norādīt uz zināšanu pārnesei un ietekmēm no citiem reģioniem.

Acknowledgements

Author would like to thank ceramic researcher Ole Stilborg and archaeologist Adrejs Vasks for consultations and encouragement.

Pateicības

Šī darba tapšanā pateicība pienākas keramikas pētniekam Ūlem Stilborgam un arheologam Andrejam Vaskam.

Muižu kultūras vērtību aizsardzība Cēsu apriņķī 1919. un 1920. gadā

Protection of Cultural Heritage in Manor Houses of Cēsis District in 1919 and 1920

Kristīne Zaļuma, *Mg. sc. soc.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante
Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra pētniece
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
E-pasts: kristine.zaluma@lnb.lv

Rakstā aplūkots muižu kultūras vērtību aizsardzības pasākumu komplekss Cēsu apriņķī 1919. un 1920. gadā, to galvenokārt realizēja Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas deleģētie kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki divos apriņķa apgabalos. Raksta mērķis ir atspoguļot muižu kultūras vērtību aizsardzības organizēšanas apstākļus Cēsu apriņķī, uzsvērot šo procesu nozīmīgumu Latvijas atbrīvotajā daļā, kas vēl nesen bija atradies tiešā frontes līnijā. Sarežģītos apstākļos Latvijas Pagaidu valdība bez rūpēm par pārtiku un saimnieciskās dzīves problēmām uzdrošinājās atrast līdzekļus un deleģēt pienākumus cilvēkiem, kuru uzdevums bija apzināt saglabājušās muižu kultūras vērtības un organizēt to aizsardzību.

Mainoties ģeopolitiskajai situācijai un veidojot valstī stabilus pamatus, Latvijas pārvaldes institūcijas lēma kustamās kultūras vērtības pārvietot, uzkrāt un saglabāt, par nozīmīgu kultūras mantojuma daļu atzīstot arī kultūras vērtības, kas vēsturiski bija koncentrējušās muižās. Rakstā kā avoti galvenokārt izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva un Latvijas Nacionālās bibliotēkas materiāli.

Atslēgvārdi: Vidzemes muižas, Cēsu apriņķis, kultūras mantojums, kultūras vērtību aizsardzība, kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki, muižu bibliotēkas.

The article addresses the arrangements for cultural heritage protection in the manors located within Cēsis district and mainly carried out by the Ministry of Education of the Provisional Government of Latvia in 1919 and 1920, sending its appointed cultural heritage protection plenipotentiary to particular regions of this district. It is the purpose of this article to reflect the conditions underlying cultural heritage protection issues of the time in a territory recently exposed to direct military activities during the Independence War (1918–1920). Despite food supply difficulties and other economic problems of the government at the time, nevertheless, resources

were found for survey of cultural heritage still preserved in the manors of Vidzeme, and for protection thereof. This article is based upon the materials of Latvian National Archives and the National Library of Latvia, as well as periodicals.

Keywords: manors of Vidzeme, protection of cultural heritage, Cēsis district, cultural heritage, commissioners-protectors of cultural values.

Vidzemes muižu kultūras vērtību aizsardzības jautājumi Latvijas historiogrāfijā nav speciāli pētīti, tāpēc galvenās atziņas balstītas uz materiāliem, kurus līdz šim pētnieki maz izmantojuši. Mūsdienās arvien būtiskāk ir līdzās politiskās vēstures pamatlinijām atklāt līdzvērtīgi svarīgo sabiedrības ikdienas dzīvi, kur viena no sastāvdaļām, raksturojot notikumus 1919. un 1920. gadā, bija cilvēku dažādā attieksme pret kultūras vērtībām, ilgstoši atrodoties ārkārtīgi sarežģītos dzīves apstākļos. Var uzskatīt, ka raksts par vēstures notikumiem Cēsu apriņķī ir turpinājums iesāktajam tematam par muižu kultūras vērtību aizsardzību Latvijā 1919. un 1920. gadā saistībā ar norisēm Valmieras apriņķī.¹

I

1905. gada notikumus masveidā tika dedzinātas Vidzemes muižas, latviešu daļā izpostot 73 īpašumus.² Salīdzinot postījumus četros Vidzemes latviešu daļas apriņķos (Cēsu, Rīgas, Valkas, Valmieras), visvairāk bija cietušas Rīgas un Cēsu apriņķa muižas. 1905. gada novembrī un decembrī Cēsu apriņķī pilnībā vai daļēji nopostīja 32 muižas vai gandrīz pusi no šajās teritorijās postītajiem īpašumiem. Ap šo laiku sagatavotais muižu un mācītājmuižu reģistrs³ liecina, ka 20. gadsimta sākumā Cēsu apriņķī, neskaitot pusmuižas, ietilpa

16 mācītājmuižas un 118 muižas, bet Jāņa Bokaldera (1885–1982), Latvijas Pagaidu valdības Zemkopības ministrijas Statistikas nodaļas vadītāja (1919–1925), 1919. gada oktobrī sagatavotajos datos uzrādītas 16 mācītājmuižas, 15 valsts un 98 privātās muižas, tātad bez mācītājmuižām 113 īpašumi. No visām privātajām muižām 80 piederēja vāciešiem, astoņas – latviešiem, piecas – krieviem, divas – poļiem, vēl divas – Zemnieku agrārbankai, un viena bija Cēsu pilsētas īpašums.⁴ Tam, kādēļ muižu skaits 20. gadsimta sākumā un J. Bokaldera datos atšķirās, varētu būt vairāki skaidrojumi: atšķirīgie mērķi, ar kādiem dati publicēti – vienā gadījumā tā ir karte ar vietu reģistru, citā – muižu un to zemju apjoma uzskaitījums, kas paredzēts izmantošanai Latvijas agrārās reformas pasākumiem un balstīts uz 1915. gada datiem. Tomēr jādomā, ka galvenais iemesls bija 1905. gada vēsturisko notikumu sekas, kad atsevišķu muižu kungu mājas vairs neatjaunoja un muižās neturpinājās saimnieciskā darbība. Būtiski norādīt, ka, sastādot apriņķa muižu datus 1919. gada oktobrī, tajos nebija iekļauta aktuālā informācija par zaudējumiem, jo karadarbība vēl nebija beigusies.

Līdzīgi kā citos Vidzemes apriņķos, kultūras vērtību drošības un aizsardzības problēmas sākotnēji risināja pilsētas komandantūra ar tās pakļautībā izveidotu speciālu rekvizīcijas komisiju. Cēsis komisijas pārziņā atradās vairākas kultūras vērtību krātuves, kuras savas varas laikā bija ierīkojuši lielinieki, svedot no apriņķa muižām rekvizētās kolekcijas. Tās bija izvietotas tautas (pilsētas) bibliotēkas telpās, kur atradās 15 000–20 000 grāmatu; Cēsu Jaunās pils (*das Neue Schloss Wenden*) tornī, kur glabājās daļēji izpostītā fon Zīversu (*von Sievers*) dzimtas bibliotēka; biedrības “Harmonija” (*Harmonie-Gesellschaft*) telpās, kur atradās bibliotēka un citas kolekcijas; pilsētas valdes telpās, kur glabājās gleznu un dažādu kolekciju krājums – apmēram

70–80 dažādu gleznu oriģināli, kopijas un reprodukcijas; Mantu atdošanas komisijas noliktavā, kur galvenokārt bija novietotas mēbeles un arheoloģisko priekšmetu krājumi.⁵ Uzglabājot kultūras vērtības dažādās vietās un apstākļos pilsētā, nebija iespējams organizēt atbilstošus aizsardzības pasākumus.

Tā kā Iekšlietu ministrijas pārraudzībā esošā Galvenās rekvizīcijas komisija un pie latviešu komandantūrām deleģētās nodaļas pilsētās un citās apdzīvotās vietās galvenokārt nodarbojās ar pārtikas sagādes un saimnieciskās dzīves jautājumiem, kultūras vērtību aizsardzības nodrošināšanai un pārņemšanai Latvijas Pagaidu valdība meklēja citus risinājumus. Tā rezultātā 1919. gada augustā Vidzemē sāka darboties kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki. Amatpersonas bija pakļautas Izglītības ministrijas ģenerālpilnvarniekam kultūras vērtību aizsardzības lietās Latvijā, kurš savukārt pildīja Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas (sākotnēji tā saucās Kultūras nodaļa) rīkojumus.⁶

Kultūras vērtību aizsardzības jautājumi laiku pa laikam bija aktualizēti arī laikrakstos: 1919. gada augustā Kārlis Straubergs (1890–1962) ziņoja⁷ par Izglītības ministrijas 2. departamenta pakļautībā nodibināto Kultūras nodaļu, kuras vadību viņš bija uzņēmis un kuras struktūra vēl tika organizēta. Nodaļas izveidošanas galvenais uzdevums bija pārvaldīt kultūras vērtību lietas Latvijā; nedaudz vēlāk citā reizē norādīts,⁸ ka “nepārredzamā” posta apstākļos kultūras vērtību jautājumam uzmanību pievērsusi valdība un deleģējusi Izglītības ministriju nodrošināt jau tā cietušo bibliotēku, arhīvu un mākslas kolekciju aizsardzību, neļaujot turpināt postīšanu. Savukārt visus nepieciešamos procesus kultūras vērtību aizsardzībai organizē ministrijas iecelti pilnvarnieki trīs Ziemeļlatvijas apriņķos, vislielāko uzmanību pievēršot frontes apgabalam.

Vienu no pirmajām 1919. gada augusta sākumā ar Valkas, Cēsu un Valmieras

apriņķa pilnvarnieka Jāņa Strauberga (1886–1952) rīkojumu uz drošākām telpām pārveda Cēsu Jaunās pils fon Ziversu dzimtas daļēji izpostīto bibliotēku. Pārveidošanai paredzētās grāmatas atradās tikai divās pils istabās, no kurām viena vairs nebija slēdzama. Otrās, slēdzamās, istabas durvis bija uzlauztas, abās telpās visas grāmatas bija sagāztas uz grīdas un pa daļai saplēstas. Latviešu kareivji, kuri apdzīvoja pili un kuriem bija uzdots rūpēties arī par ēkā esošajām kultūras vērtībām, paši postīja kādreiz saturā un apjomā tik iespaidīgo pils bibliotēku. Pirms pili apmetās latviešu kareivji, lielinieki bibliotēku bija likuši mierā un atstājuši pilnīgā kārtībā, bet vācieši, kas ienāca vasaras sākumā, bija sadauzījuši bibliotēkas skapjus, grāmatas pa daļai bija izsvaidījuši un izvazājuši. Igaunņu karaspēka kareivji, kas drīzumā ienāca pilsētā, posta darbus Cēsu Jaunajā pilī turpināja ar vēl lielāku aizrautību.⁹ No plašā krājuma līdz mūsdienām saglabājušās pils bibliotēkas grāmatas atrodas Cēsu Vēstures un mākslas muzeja un Latvijas Nacionālās bibliotēkas krātuvēs, tās ir nozīmīgi avoti, lai raksturotu kultūras dzīves norises Vidzemē vairāku gadsimtu garumā.

No 1919. gada 15. augusta Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas vadība par Cēsu apriņķa kultūras vērtību lietu pilnvarnieku oficiāli norīkoja Arturu Štālu (1897–1951).¹⁰ Jau 22. augustā viņš ar Cēsu apriņķa priekšnieka starpniecību izsūtīja apkārtrakstu (cirkulāru) visām pagastu izpildu komitejām ar uzaicinājumu paziņot par pamestām vai atstātām kultūras vērtībām muižās – bibliotēkām, mākslas darbiem u. tml., kā arī norādīja, ka par minētajām kultūras vērtībām vietējai varai jāuzņemas pagaidu aizsardzība. Bez tam A. Štāls apkārtrakstā norādīja, ka kultūras vērtības nedrīkst atdot atpakaļ īpašniekiem bez viņa īpaša rīkojuma, kā arī visas iespējamās ziņas par nodarītiem postījumiem,

arhīvu stāvokli, sastāvu u. c. “*situācijām jāiesniedz un jānosūta tieši viņam cirkulārā norādītajā adresē – “Cēsis, Rīgas iela 44”*”.¹¹

Uz iepriekš minēto apkārtrakstu pilnvarnieks A. Štāls pēc kāda laika saņēma 15 atbildes.¹² Ieguvis fragmentāras ziņas par kultūras vērtību stāvokli un aizsardzību Cēsu apriņķī, viņš 1919. gada augustā un oktobrī, neņemot vērā šķēršļus un grūtības, personīgi apbraukāja 22 muižas: Āraišu mācītājmuižu (*Arrasch-Pastorat*), Auļu (*Aula*), Drabešu (*Drobusch*), Dzērbenes (*Serben*), Gatartas (*Gotthardsberg*), Jaunpiebalgas (*Neu-Pebalg*), Jaunraunas (*Ronneburg-Neuhof*), Jaunskujenes (*Neu-Schujen*), Kaives (*Kayenhof*), Katrīnas (*Catharinenhof*), Kļavkalna (*Klawekaln*), Ķēču (*Fossenberg*), Launkalna (*Launekaln*), Rankas (*Ramkau*), Ruckas (*Rutzky*), Sermūkšu (*Sermus*), Skujenes (*Schujen*), Spāres (*Sparenhof*), Vecpiebalgas (*Alt-Pebalg*), Vecraunas (*Ronneburg*), Veismaņu (*Weissenstein*) un Veselauskas (*Veselavas; Wesselshof*) muižu.¹³ Ķēču muiža, kas atradās 22 km no Cēsīm, nekad nav administratīvi atradusies Cēsu apriņķī, bet ir iekļāvusies Rīgas apriņķī. Domājams, ka šajā laikā, lai apzinātu un pārņemtu kultūras vērtības, ne vienmēr bija nozīme vietas administratīvi teritoriālajai pakļautībai konkrētam apriņķim. Tā kā šī muiža atradās tieši uz apriņķu robežas un bija maršrutā pa ceļam, to apsekoja Cēsu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieks.

Lielākā daļa A. Štāla apbraukāto muižu bija cietušas no dažādu varu karaspēkiem (Gatartas, Jaunraunas, Jaunskujenes, Katrīnas, Kļavkalna, Ķēču, Rankas, Ruckas, Sermūkšu, Skujenes, Spāres, Veismaņu muiža), tāpēc tajās aizsargājamas kultūras vērtības bija saglabājušās fragmentāri (visbiežāk grāmatas un mēbeles) vai bija ļoti bojātas. No visām apsekotajām muižām pilnīgi tukšas no kultūras vērtībām bija Drabešu, Dzērbenes, Jaunpiebalgas, Vecpiebalgas, Veselauskas (tur jau no 1916. gada bija ierīkota bērnu patversme) un Vecraunas

muiža. Tomēr nomaļākajos muižu īpašumos, piemēram, Launkalna muižā, joprojām glabājās vērtīgas bibliotēkas, mākslas priekšmetu u. c. kolekcijas. Tikai dažās muižās bija iespēja kultūras vērtību aizsardzību uzticēt muižas pārvaldniekam (Auļu, Gatartas, Rankas muižā), bet retākos gadījumos tās atradās īpašnieku pārziņā (Kaives muižā, Āraišu mācītājmuižā).

1919. gada vasaras beigās, lai Cēsīm un apriņķī vairākās vietās esošās kultūras vērtības varētu atbilstoši uzglabāt, A. Štāla pienākums bija atrast vietu krātuvei, kurā būtu iespējams sakoncentrēt visas bez aizsardzības esošās kultūras vērtības vienuviet, t. sk. arī no apriņķa muižām pārvestās. Krātuvē bija plānots sakārtot, sistematizēt un reģistrēt pārvietotos priekšmetus.

Piemērotu krātuvi pilnvarnieks A. Štāls sameklēja Cēsu pilsētas Vaļņu ielas 11 nama četrās istabās, ko atbilstoši arī iekārtoja. Saistībā ar grāmatu pārvietošanu, kas bija plānota 8–10 dienās, bija nepieciešams vēl viens darbinieks, kuram pilnvarnieks par dienas darbu maksāja deviņus rubļus Latvijas naudā. Izrādījās, ka vissarežģītāk bija pārvietot kultūras vērtības no pilsētas valdes telpām. Pēc padomju valdības aiziešanas no Cēsīm bija palicis liels grāmatu krājums, tā aizsardzību “zināmā mērā” bija uzņēmusies valde, pēc kuras iniciatīvas bija uzsākta pilsētas bibliotēkas iekārtošana. Saksarsmē ar valdības norikoto kultūras vērtību pilnvarnieku pilsētas valde aktualizēja jautājumu par tiesībām uz grāmatām. Pēc vairākkārtējām pārrunām vietējā vara tomēr uzskatīja, ka visas juridiskās un ētiskās tiesības uz šo grāmatu krājumu tai ir lielākas nekā valdībai, tomēr piekrita, ka atdos valdībai nepieciešamo grāmatu krājumu. Pilnvarnieks A. Štāls norādīja, ka atbilstoši valdības instrukcijām šādos apstākļos pārņemts grāmatu krājums atrodas tiešā valsts aizsardzībā un tikai valdībai uz tām ir juridiskas tiesības. Lai arī principiāli Cēsu pilsētas valde palika pie

saviem uzskatiem, no domstarpībām izdevās izvairīties. Meklējot abpusēji labvēlīgu risinājumu, A. Štāls ierosināja Cēsu pilsētas bibliotēkai vajadzīgās grāmatas reģistrēt un pārņemt aizsardzībā, atstājot pagaidu lietošanas tiesības.¹⁴

II

Šajos procesos un notikumos liela nozīme bija arī iesaistītajām personībām. Cēsu pilsētas bibliotēkas pirmais pārzinis, sākotnēji arī tās vienīgais darbinieks, tolaik medicīnas students, bija Augusts Brutāns (1893–1967), kurš bija atsaucīgs sadarbībai ar Izglītības ministriju un plānoja 1920. gada janvārī¹⁵ iesniegt pārskatu par bibliotēkai nodotām valsts grāmatām. Kopumā Cēsu pilsētas bibliotēka darbību uzsāka ar 5496 reģistrētām grāmatām.¹⁶ Lai arī A. Brutāns vēlāk kļuva par ārstu pilsētas slimnīcā, Cēsu pilsētas bibliotēku viņš vadīja līdz pat 1947. gadam, daudzu gadu garumā liekot lietā iemaņas, ko studenta gados bija ieguvis Tartu Universitātē un studentu korporācijas *Letonija* bibliotēkā.¹⁷ Bez visa vēl zināms, ka A. Brutāns pildījis Latvijas Republikas Cēsu pilsētas valdes pilsētas galvas biedra amatu (1920–1921) pirmajā vēlētajā sastāvā,¹⁸ un tas tikai rāda, ka viņš ilgstoši bijis ietekmīgākā un zinošākā persona kultūras vērtību jautājumos Cēsīs un apriņķī.

Starp pārvietotajām vērtībām pilnvarnieks A. Štāls kā īpaši vērtīgas savā pārskatā¹⁹ atzīmējis biedrības “Harmonija” bibliotēku un arheoloģijas priekšmetu kolekciju, kā arī Gatartas muižā atrasto gleznu ar uzrakstu “1813. Lūk še, kā šeit dzīvo!”, kuru to dienu glezniecības darbu eksperti gleznotāji pieskaitīja pie viena no latviešu glezniecības pirmajiem darbiem. Mūsdienās mākslas darbs glabājas Latvijas Nacionālā mākslas muzeja krājumā un uzskatāms par vienu no tā īpašajiem

dārgumiem. Līdz šim joprojām nav izdevies atklāt gleznas autoru un darba rašanās apstākļus.

Paralēli A. Štāla darbībai 1919. gada septembrī Cēsu apriņķa austrumu un dienvidaustrumu daļā par Cesvaines pilnvarnieku kultūras vērtību aizsardzības lietās apstiprināja Jūliju Lūsi.²⁰ Līdzīgi kā A. Štāls, arī J. Lūsis, saņemot pilnvaras no Izglītības ministrijas, 1919. gada 25. septembrī laikrakstos, kā arī ar vietējo komandantu starpniecību noteikta apgabala iedzīvotājiem izziņoja par kultūras vērtību nodošanu vietējām iestādēm, kuras tālāk parūpēsies par to aizsardzību. Tā kā citu rūpju dēļ apziņošana varēja izrādīties neefektīva, arī J. Lūsis apbraukāja muižas noteiktajā teritorijā, lai personīgi pārlicinātos par lietu stāvokli tajās un vajadzības gadījumā dotu attiecīgus rīkojumus un spertu vajadzīgos soļus pamesto mantu aizsardzībai. Kultūras vērtībām, kas bija īpaši apdraudētas, pilnvarnieks ierīkoja pagaidu uzglabāšanas punktu Cesvaines Kraukļu muižā (*Grawendahl*).²¹

Sarežģītajos apstākļos Cesvaines pilnvarnieks J. Lūsis apbrauca muižas piefrontes apgabalā (Vecgulbene–Bolvi–Lubāna–Berkova–Laudona–Pļaviņas). Šajā teritorijā atradās īpašumi, kas pirms Pirmā pasaules kara (1914–1918) iekļāvās Cēsu un Valkas apriņķī. Nedaudz vēlāk viņš saņēma rīkojumu apzināt situāciju arī dažās Rīgas apriņķa muižās. Minētā piefrontes apgabala muižās kultūras vērtības praktiski nebija atrodamas, jo bija cietušas no igauņu karaspēka 1919. gada jūnijā un jūlijā. Daudz labākā stāvoklī atradās muižas uz austrumiem no minētās līnijas, kur vēl daļēji bija saglabājušās kultūras vērtības.²²

1919. gada septembrī un oktobrī nepilna mēneša laikā J. Lūsis apbraukāja 27 muižas,²³ no kurām, ja pieņemam muižu piederību konkrētiem apriņķiem pirms Pirmā pasaules kara, 14 muižas – Cesvaines mācītājmuiža (*Sesswegen-Pastorat*),

Cesvaines (*Sesswegen*), Ērgļu (*Erlaa*), Lazdonas (*Lasdohn*), Liepkalna (*Linden*), Liepkalna-Ozolmuižas (*Linden-Ohsolshof*), Liezeres (*Lösern*), Lubāna (*Lubahn*), Ļaudonas (*Laudohn*), Vecodzienas (*Odsen*), Vecpiebalgas, Vestienas (*Festen*), Viesienas (*Fehsen*), Zelgauskas (*Selgowsky*) muiža – atradās Cēsu apriņķī, deviņas – Bolva (*Bolwa*), Druvienas (*Druwen*), Galgauskas (*Golgowsky*), Jaungulbenes (*Neu-Schwanenburg*), Kropes (*Kroppenhof*), Lizuma (*Lisohn*), Sinoles (*Sinohlen*), Tirzas (*Tirsen*), Vecgulbenes (*Alt-Schwanenburg*) muiža – atradās Valkas apriņķī un četras – Berkovas (*Borkowitz*), Jaunbebru (*Neu-Bewershof*), Kokneses (*Kokenhusen*), Stukmaņu (*Stockmannshof*) muiža – atradās Rīgas apriņķī. No visām apsekotajām muižām pilnīgi tukšas no kultūras vērtībām bija Berkovas, Bolva, Ērgļu, Galgauskas, Kokneses, Liepkalna, Liepkalna-Ozolmuižas, Lazdonas, Liezeres, Lubāna, Stukmaņu, Tirzas, Vecodzienas, Vecpiebalgas, Vestienas un Viesienas muiža. Svarīgi, ka vairākās muižās kultūras vērtību aizsardzību un drošību apņēmas nodrošināt muižas pārvaldnieks (Jaunbebru, Kropes, Lizuma, Sinoles, Vecgulbenes, Zelgauskas muižā), bet bija gadījumi, kad kāds no muižas pilnvarniekiem to atteicās darīt, piemēram, Druvienas muižā.

Jau 1919. gada novembra sākumā J. Lūsi mobilizēja un viņš uzsāka dienestu kā “*Vidzemes divīzijas papildu bataljona VI rotas kareivis*”. Diemžēl, atstājot pilnvarnieka amatu, viņš nebija paspējis nokārtot amatpersonas darba lietas.²⁴ Formāli J. Lūsis no amata bija atteicies, un viņa vietā par Vidzemes austrumu un dienvidaustrumu daļas pilnvarnieku kultūras vērtību lietās uz pagaidu laiku iecēla Kārli Ozolu. Viņam deva rīkojumu J. Lūša Kraukļu muižā iekārtoto krātuvi pārvietot uz Rankas muižu, kā arī pārņemt iepriekšējā pilnvarnieka dokumentāciju, bet apkopotu pārskatu par lietu gaitu nosūtīt Izglītības ministrijai.²⁵ Pilnvarnieks K. Ozols atbilstoši iespējām

apsekoja un organizēja aizsardzību gan Cēsu, gan Valkas apriņķa muižās.

Aizsardzības pasākumu kontekstā pilnvarnieki domāja arī par tām kultūras vērtībām, kas nebija pamestas, bet pastāvēja riski tās zaudēt. Šeit jāpiemin mācītāja Kārļa Roberta Auniņa (arī Aunings, 1834–1914) bibliotēka Cesvaines mācītājmuižā.²⁶ Tajā atradās apmēram 1000–1500 dažādu grāmatu latviešu, vācu, angļu un franču valodā, starp kurām bija īpaši vērtīgi seni latviešu literatūras pieminekļi. Auniņu dzimta šo grāmatu krājumu bija vākusi 200 gadu garumā. Lielinieku laikā apjomā bagātā bibliotēka bija pilnīgi sajaukta, tāpēc pirmajā brīdī par krājumu nebija iespējams iegūt pārskatāmu informāciju. Kaislīgs bibliofils bijis ne tikai mācītājs K. R. Auniņš, bet arī viņa tēvs muižas dārznieks Johans (Jānis) Auniņš (1803–1888), kura interešu lokā bija literatūra gan par latviešu garīgo, gan laicīgo dzīvi. Ar mācītāja Auniņa kundzi – Johannu Karolinu Matildi, dzimusi Zilmane (*Sielmann*) – bija panākta vienošanās, ka viņa bibliotēku sakārtos un nevienai privātpersonai tālāk nepārdos. Viņas nodoms bija bibliotēkas latviešu valodas grāmatu krājumu nodot Latvijas valsts īpašumā, Izglītības ministrijas pārziņā. Iespējams, ka daudzās intensīvās sarunas ar bibliotēkas mantinieci un neatlaidīgā vēlme pārņemt bibliotēku valsts aizsardzībā saistāma ar gadījumu, kas piemeklēja citu vērtīgu bibliotēku. 1919. gadā Cēsu kauju laikā (19.–23. jūnijā) nodega Raunas mācītājmuiža (*Ronneburg-Pastorat*), kurā atradās mācītāja Ādama Jendes (1861–1918) krātā vērtīga bibliotēka.²⁷

Saistībā ar A. Štāla iecelšanu Latvijas kultūras vērtību ģenerālpilnvarnieka amatā (1919. gada oktobris – 1920. gada aprīlis) 1919. gada oktobrī par Cēsu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieku apstiprināja Augustu Apsīti (rakstnieka pseidonīms Apsehdēls, 1880–1932), kurš amatu pildīja līdz 1920. gada 1. janvārim.²⁸ Arī A. Apsītis ar

laikraksta palīdzību aicināja²⁹ vietējo sabiedrību glābt vēl glābjamo un ziņot par vērtīgām bibliotēkām, mākslas darbiem un mūzikas instrumentiem muižās, kam nepieciešama aizsardzība. Savas darbības periodā viņš apbraukāja daļu noteiktajā apgabalā esošo muižu, kuras bija pametuši to īpašnieki, neatstājot īpašumu pilnvarnieka pārziņā. A. Apsīša ziņojumā³⁰ raksturota situācija Auciema (*Autzem*), Mazstraupes (*Klein-Roop*), Raiskuma (*Raiskum*), Stalbes (*Stolben*), Tenņu (*Tenne*) un Unguru (*Orellen*) muižā. Gan pirms Pirmā pasaules kara, gan agrārās reformas gaitā šīs muižas administratīvi atradās Valmieras apriņķī, izņemot pēdējo, kas ietilpa Cēsu apriņķī. Tā kā muižās nebija, ar ko vienoties par kultūras vērtību aizsardzību, A. Apsītis pieņēma lēmumu organizēt to pārvietošanu uz Cēsu Valsts krātuvi. Lai to izdarītu, bija nepieciešams transports, toreiz – iejūgti rati (dokumentos – šķūtis), kuru sagādāšana praktiski nebija iespējama, jo ar tiem nodrošināja tikai Valmieras apriņķa komandantu kara vajadzībām. Transporta jautājumu komandantūrā kārtoja arī minēto muižu valsts ieceltais pārzinis – valsts zemju agronoms, bet par nepieciešamību piešķirt iejūgtus ratus Izglītības ministrijai pakļautajam kultūras vērtību pilnvarniekam neviens neko nezināja.

Lai nerastos lieki pārpratumi un varētu sekmīgi organizēt kultūras vērtību aizsardzību īpašnieku pamestajos namos, ģenerālpilnvarnieks A. Štāls lūdza Cēsu apriņķa valsts zemju inspektoram iesūtīt Zemkopības ministrijas pārziņā esošo muižu sarakstu,³¹ kas gan pārskatītajos arhīva dokumentos nebija atrodams.

Bez pienākumiem apzināt pamestās vai novārtā atstātās kultūras vērtības pilnvarniekam vēl bija tās jāatlasa atdošanai atpakaļ īpašniekiem pēc Izglītības ministrijas izstrādātiem norādījumiem. Viņa pienākumos ietilpa arī bezīpašnieka krājumu izdošana dažādām valsts institūcijām, iestādēm

un organizācijām. Līdz 1919. gada 1. augustam pieprasījumus par kultūras vērtību atdošanu atpakaļ, ko Cēsis vairākās krātuvēs galvenokārt bija izvietojuši lielinieki, bija iesniegušas 11 personas.³²

Darba apjoma un daudzo pienākumu dēļ Izglītības ministrijas Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļa Cēsu apriņķa pilnvarniekam organizēja regulāru palīdzību darbam Valsts krātuvē. 1919. gada novembrī uz Cēsīm komandēja nesen izveidotās Valsts bibliotēkas (mūsdienās – Latvijas Nacionālā bibliotēka) darbinieci Elzu Štengeli (1888–1971),³³ bet decembra sākumā par palīdzību norīkoja Izglītības ministrijas darbinieci bibliotekāri Ženiju Ivanovu.³⁴

Pilnvarnieka amats bija nepateicīgs, darbietilpīgs un problēmu pilns, tāpēc bieži bija vērojama personāliju maiņa. 1919. gada 14. decembrī no pilnvarnieka un krātuves pārzināšanas pienākumu pildīšanas atteicās A. Apsītis, kā iemeslu minot sliktu veselības stāvokli.³⁵ Tā kā uzreiz nebija iespējams vietā atrast jaunu amatvīru, ģenerālpilnvarnieks A. Štāls tomēr lūdza A. Apsīti vēl kādu laiku formāli uzņemties pilnvarnieka amatu, līdz atradis vietnieku.³⁶

Nevarētu teikt, ka bija grūtības atrast nākamo amatvīru, jo uz vakanto vietu pēc paša iniciatīvas pieteicās kāds cēsnieks, A. Apsīša paziņa R. Baltiņš, kurš Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas vadītāju K. Straubergu lūdza turpmāk uzticēt viņam šos pienākumus, jo bija personīgi pazīstams ar ģenerālpilnvarnieku A. Štālu, un arī lielākā daļa vērtību Cēsu Valsts krātuvē esot nonākušas, pateicoties tieši viņam.³⁷ Nav zināmi iemesli, kāpēc turpmāk Cēsu apriņķī vairs neiecēla pilnvarnieku, bet 1920. gada janvāra sākumā A. Apsītis Izglītības ministrijas Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas Cēsu Valsts krātuvi nodeva ministrijas ieceltai pilnvarnieka vietniecei – bibliotekārei Ž. Ivanovai.³⁸ Starp nodotajām lietām norādīti neregistrēti grāmatu, mākslas darbu un arheoloģisko izrakumu krājumi, kā arī

astoņi stikloti grāmatu skapji.³⁹ Ž. Ivanovas galvenie pienākumi krātuvē bija sakārtot, sistematizēt un reģistrēt kultūras vērtības, lai daļu būtu iespējams atdot atpakaļ to īpašniekiem, bet bezīpašnieka krājumu sagatavot nosūtīšanai uz Rīgu.

III

Laikā no 1920. gada 1. janvāra līdz 1. martam Cēsu Valsts krātuve pilnībā pabeidza grāmatu klasificēšanu un kārtošanu pa nodaļām (kopā 24 270 sējumu), kā arī paredzētajā kārtībā sareģistrēja īpašnieku pieprasītās grāmatas.⁴⁰ 29. februārī visi plānotie darbi Cēsu Valsts krātuvē bija pabeigti, sākās bezīpašnieka kultūras vērtību sagatavošana nosūtīšanai uz Rīgu.⁴¹

Lai sekmētu ātrāku kultūras vērtību, galvenokārt grāmatu un gleznu, šķirošanu un sagatavošanu pārvešanai uz Rīgu, no 1920. gada 13. aprīļa⁴² Cēsu Valsts krātuvē atkārtoti strādāja Valsts bibliotēkas darbiniece E. Štengele, bet no jauna bija pievienojies Valsts mākslas muzeja (mūsdienās – Latvijas Nacionālais mākslas muzejs) darbinieks gleznotājs Konrāds Ubāns (1893–1981). Jau maija vidū⁴³ Izglītības ministrija informēja Valsts bibliotēkas pārzini Jāni Misiņu (1862–1945), ka no Cēsu Valsts krātuves uz Rīgu pārvietotās grāmatas tai jāpārņem savā pārziņā.

Kultūras vērtību atdošana to īpašniekiem bija komplicēts un laikietilpīgs vairāku pasākumu komplekss, tāpēc dažkārt kustamo mantu atgūt tā arī neizdevās. 1920. gada jūnijā Cēsu Valsts krātuves grāmatu krājums atradās Rīgā Izglītības ministrijas telpās Basteja bulvārī 7 (mūsdienās – Zigfrīda Annas Meierovica bulvāris 10) un kādreizējā Rīgas Pareizticīgo garīgā semināra ēkā Puškina bulvārī 9 (mūsdienās – Kronvalda bulvāris 9), ko drīzumā plānoja oficiāli nodot Valsts bibliotēkas rīcībā.⁴⁴ Tiem, kuri bija iesnieguši pieprasījumus, paziņoja, ka

grāmatas varēs saņemt tikai tad, kad krājumu oficiāli pārņems Valsts bibliotēka.⁴⁵ No Cēsīm atvesto grāmatu kārtošanā piedalījās trīs bibliotēkas darbinieces – pieredzējuši E. Štengele, Elza Sloka (1894–1969) un Paulina Ūdris (1890–1966). Kā īpašs uzdevums bija noteikts atsevišķi atlasīt īpašnieku pieprasītās grāmatas.⁴⁶

Grāmatu atdošanas termiņu īpašniekiem pagarināja līdz 1920. gada 1. jūlijam, bet tās drīkstēja atdot tikai ar Izglītības ministrijas Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļas atļauju.⁴⁷ Lai arī formāli pieteikšanās sākotnējais⁴⁸ un daži jau pagarinātie termiņi kultūras vērtību pieprasīšanai bija beigušies, grāmatas bija tā kultūras vērtību daļa, ko izsniedza vēl vairākus gadus pēc noteiktā laika. Piemēram, 1919. gada 27. septembrī lūgumrakstu atgūt dzimtas bibliotēku, tam pievienojot grāmatu sarakstu, iesniedza Gatartas muižas īpašnieks Viktors fon Ziverss (*von Sivers*, 1867–1943).⁴⁹ Kādreizējās muižas bibliotēkas 400 sējumus viņam Valsts bibliotēka izsniedza 1922. gada 13. septembrī. Parakstoties par saņemšanu, V. fon Ziverss norādīja, ka attiecībā uz grāmatām viņam vairs nav nekādu prasību pret Latvijas valdību.⁵⁰

1920. gada sākumā nesaskaņas un nepārvarami iebildumi no Zemkopības ministrijas puses radīja apstākļus, kuros kultūras vērtību aizsardzība un pilnvarnieku darbība Cēsu apriņķī bija jāpārtrauc.⁵¹ Tādējādi 1920. gada vidū Izglītības ministrijas kultūras vērtību pārņemšanas darba procesi Cēsu apriņķī bija noslēgušies un nākamie posmi turpinājās galvenokārt nesen dibinātajās atmiņas institūciju krātuvēs Rīgā.

Secinājumi

1919. un 1920. gadā Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas Cēsu Valsts krātuvē nepilna gada laikā tika pārvietotas gan lielinieku rekvizētās, gan Latvijas

Pagaidu valdības institūciju aizsardzībā pārņemtās kultūras vērtības no muižām u. c. vietām, uzsākot intensīvu aizsardzībā pārņemto vērtību uzskaites un sakārtošanas posmu. Paralēli tam saskaņā ar Izglītības ministrijā apstiprinātām instrukcijām kultūras vērtības atdeva atpakaļ to īpašniekiem.

Būtiski, ka kultūras vērtību apzināšana Cēsu apriņķī bija sadalīta divos apgabalos, kur katrā no tiem darbojās Izglītības ministrijas iecelts kultūras vērtību aizsardzības lietu pilnvarnieks. Tomēr visas Cēsu apriņķī pārņemtās kultūras vērtības netika pārvietotas uz Valsts krātuvi. Piemēram, daļu grāmatu no Cēsu pilsētas valdes telpām atstāja pilsētas bibliotēkas pagaidu lietošanai, savukārt Cēsu apriņķa austrumu daļā vērtības sākotnēji vienkopus novietoja Kraukļu muižā, bet pēc tam tās pārvietoja uz Rankas muižu.

Neskaidro apstākļu un daudzo pienākumu dēļ pilnvarnieki laiku pa laikam mainījās, sarežģījot jau tā grūti realizējamo darba procesu izpildi. Par pirmo Cēsu apriņķa pilnvarnieku tika iecelts vēlākais Latvijas kultūras vērtību ģenerālpilnvarnieks A. Štāls, kuru amatā nomainīja A. Apsītis. Savukārt Cēsu apriņķa austrumu un dienvidaustrumu daļā vispirms darbojās

J. Lūsis, kuru pēc mobilizācijas Latvijas bruņotajos spēkos amatā nomainīja K. Ozols. Vēl pie visa Pirmais pasaules karš, Igaunijas neatkarīgās valsts (24.02.1918.) un Latvijas neatkarīgās valsts (18.11.1918.) proklamēšana un Neatkarības karš (1918–1920) radīja neskaidrības muižu piederībai konkrētam apriņķim, kā arī to pakļautībai kādai no varām, bet galvenokārt Latvijas Pagaidu valdības institūcijām un iestādēm.

Cēsu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieki savas darbības laikā paspēja apsekot 56 muižas, no kurām 22 īpašumos kultūras vērtības bija pilnībā izpostītas. Tomēr no apsekotajām muižām tieši Cēsu apriņķī atradās 36, kas būtībā nebija pat trešā daļa no visām 113 apriņķa muižām. Īpašumos, no kuriem kultūras vērtību pārvietošanu nebija iespējams organizēt, par drošības pasākumu nodrošināšanu parakstījās muižu pārvaldnieki.

1920. gada maijā no Cēsu Valsts krātuves visas kultūras vērtības bija pārvietotas uz Rīgu, kur tās savā pakļautībā un aizsardzībā pārņēma Izglītības ministrija. Muižās, kuru kultūras vērtības nenonāca valsts aizsardzībā, turpinājās postījumi un valdīja aizmirstība, kā rezultātā Latvija nenovēršami zaudēja daudzus kultūras un vēstures pieminekļus.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sk. KRISTĪNE ZAĻUMA. Muižu kultūras vērtību aizsardzība Valmieras apriņķī 1919. un 1920. gadā. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2016, Nr. 1, 87.–98. lpp. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Zurn_Vesture_1.pdf (skatīts 17.07.2017.).
- ² Oficiāls saraksts par Vidzemes muižām, kuras revolucionāri līdz 1. janvārim 1906. gadā izpostījuši. In: Zemkopis, 18.01.1906., 34. lpp.; ASTAF VON TRANSEHE-ROSENECK. Die Lettische Revolution. Bd. 2: Die Sozialdemokratie. Die Katastrophe. Berlin 1907, S. 391–393.
- ³ Wegekarte des Wendenschen Kreises mit den Kirchspiel- und Gutsgrenzen. Hrsg. vom Liv- und Estländischen Landeskultur-Büreau auf Grund der im Besitz der Livländischen Ritterschaft befindlichen Kreis-Wegekarte. Riga 1908, 1 Kt. nebst Namensverzeichnis der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen.
- ⁴ J[ĀNIS] BOKALDERS (sast.). L[atvijas] P[agaidu] W[aldība] Semkopības Ministrija. Latvijas semes ihpaschumi. Widseme (Rigas, Walmeeras, Zehsu un Walkas apriņķi). Riga 1920, 14.–15. lpp.

Krājumā sastādītās tabulas balstītas uz Vidzemes landrātu kolēģijas 1915. gada statistikas un kadastra nodaļu materiāliem un datiem.

- ⁵ Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas (turpmāk – IM) Valkas, Cēsu un Valmieras apriņķa pilnvarniekam kultūras vērtību aizsardzības lietās (turpmāk – p.) Jāņa Strauberga pārskats par bibliotēkām un muzejiem Vidzemes Ziemeļu apriņķos [latv. val.], 17.08.1919. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 1632-2-923, 1.–2. lp.; Cēsu apriņķa p. Artura Štāla pārskats par darbību Cēsis un apriņķī [latv. val.], 22.08.1919. LNA LVVA, ibidem, 3.–4. lp.; IM ģenerālpilnvarnieka kultūras vērtību aizsardzības lietās Latvijā (turpmāk – ģp.) Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļai (turpmāk – ABMN) [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lp.
- ⁶ IM ABMN vadītāja Kārļa Strauberga pārskats par nodaļas darbību līdz 1920. gada 31. martam [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 141. lp.
- ⁷ [KĀRLIS] STRAUBERGS. Kultūras vērtību krāšana. In: Latvijas Sargs, 12.08.1919., 3. lpp.
- ⁸ J. Kultūras vērtību apsardzība Latvijā. In: Latvijas Sargs, 07.09.1919., 1.–2. lpp.
- ⁹ IM Valkas, Cēsu un Valmieras apr. p. Jāņa Strauberga pārskats par bibliotēkām un muzejiem Vidzemes Ziemeļu apriņķos [latv. val.], 17.08.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 1.–2. lp.; Cēsu apr. p. Artura Štāla pārskats par darbību Cēsis un apriņķī [latv. val.], 22.08.1919. LNA LVVA, ibidem, 5. lp.
- ¹⁰ IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lp.
- ¹¹ Cēsu apr. p. Artura Štāla pārskats par darbību Cēsis un apriņķī [latv. val.], 22.08.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 3. lp.
- ¹² IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lp.
- ¹³ Cēsu apr. p. Artura Štāla pārskats par darbību Cēsis un apriņķī [latv. val.], 22.08.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 3.–6. lp.
- ¹⁴ Ibidem, 4.–5. lp.
- ¹⁵ Cēsu pilsētas bibliotēkas bibliotekāra Augusta Brutāna ziņojums IM ģp. Arturam Štālam [latv. val.], 24.12.1919. LNA LVVA, ibidem, 77. lp.
- ¹⁶ A[UGUSTS] BRUTĀNS. Cēsu pilsētas bibliotēka. In: Cēsu Vēstis, 06.10.1939., 2. lpp.; DACE CEPURĪTE. Cēsu bibliotēka 90 gados. Cēsis 2011, 91. lpp.
- ¹⁷ CEPURĪTE, Cēsu bibliotēka, 34., 48. lpp.
- ¹⁸ Albuma lapa “Latvijas Republikas Cēsu pilsētas valde pirmā vēlēta sastāvā (no 1920. līdz 1921. gadam)”. Cēsu Vēstures un mākslas muzejs, CM F 115747.
- ¹⁹ IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.
- ²⁰ Ibidem; Cēsvaines p. Jūlija Lūša pārskats par darbību kultūras vērtību nodošanas lietā [latv. val.], 11.10.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 22.–23. lp.
- ²¹ Cēsvaines pilnvarnieka Jūlija Lūša pārskats par Cēsvaines pilnvarnieka darbību kultūras vērtību nodošanas lietā [latv. val.], 11.10.1919. LNA LVVA, ibidem, 22.–23. lp.
- ²² Ibidem.
- ²³ Ibidem.
- ²⁴ Lūgumraksts Vidzemes divīzijas Papildu bataljona komandierim no IM ģp. Artura Štāla Cēsis. Kopija [latv. val.], 16.11.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 142. lp.
- ²⁵ IM Vidzemes austrumu un austrumu-ziemeļu daļas p. Kārļa Ozola apliecība. Noraksts [latv. val.], 20.11.1919. LNA LVVA, ibidem, 148. lp.

- ²⁶ Cesvaines p. Jilija Lūša pārskats par darbību kultūras vērtību nodošanas lietā [latv. val.], 11.10.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 22.–23. lp.; IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.
- ²⁷ IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.
- ²⁸ Ibidem.
- ²⁹ APSIŠU AUGUSTS. Uzaicinājums. In: Cēsu Vēstnesis, 03.12.1919., 3. lpp.
- ³⁰ IM p. Augusta Apsiša apbraukuma ziņojums IM ABMN vadītājam [latv. val.], Cēsis, 18.10.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 24.–25. lp.
- ³¹ IM ABMN ģp. Artura Štāla lūgumraksts Cēsu apriņķa valsts zemju inspektoram [latv. val.], 20.11.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 144. lp.
- ³² Cēsu Mantu uzņemšanas komisijas priekšsēdētāja ziņojums Vispārējā departamenta Arhīvu–bibliotēku–muzeju nodaļai [latv. val.], 29.05.1920. LNA LVVA, 1632-2-927, 54. lp.
- ³³ IM ABMN ģp. Artura Štāla norādījumi Cēsu apr. p. Augustam Apsītim. Noraksts [latv. val.], 24.11.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 130. lp.; Valsts bibliotēkas (turpmāk – VB) darbinieces Elzas Štengeles apliecība par došanos uz Cēsīm [latv. val.], 22.11.1919. LNA LVVA, ibidem, 139. lp.
- ³⁴ IM ABMN ģp. Artura Štāla norādījumi Cēsu apr. p. Augustam Apsītim. Noraksts [latv. val.], 06.12.1919. LNA LVVA, ibidem, 107. lp.
- ³⁵ Cēsiniēka R. Baltiņa vēstule IM ABMN vadītājam Kārlim Straubergam. Noraksts [latv. val.], Cēsis, 30.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-924, 6. lp.
- ³⁶ IM ģp. Artura Štāla vēstule Cēsu apr. p. Augustam Apsītim [latv. val.], 16.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 33. lp.
- ³⁷ Cēsiniēka R. Baltiņa vēstule IM ABMN vadītājam Kārlim Straubergam. Noraksts [latv. val.], Cēsis, 30.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-924, 6. lp.
- ³⁸ IM p. vietnieces Ženijas Ivanovas ziņojums IM ģp. Arturam Štālam [latv. val.], 05.01.1920. LNA LVVA, ibidem, 7. lp.; Akts par Cēsu apr. p. Augusta Apsiša Cēsu Valsts krātuves nodošanu bibliotekārei Ženijai Ivanovai [latv. val.], 02.01.1920. LNA LVVA, ibidem, 8. lp.
- ³⁹ Akts par Cēsu apr. p. Augusta Apsiša Cēsu Valsts krātuves nodošanu bibliotekārei Ženijai Ivanovai [latv. val.], 02.01.1920. LNA LVVA, ibidem, 8. lp.
- ⁴⁰ IM p. vietnieces Ženijas Ivanovas pārskats par IM Cēsu Valsts krātuvi no 1920. g. 1. janv. līdz 1. martam [latv. val.]. LNA LVVA, ibidem, 108. lp.
- ⁴¹ IM p. vietnieces Ženijas Ivanovas ziņojums IM ģp. Arturam Štālam [latv. val.], 29.02.1920. LNA LVVA, ibidem, 50. lp.
- ⁴² IM ģp. Artura Štāla paziņojums Cēsu rajona pilnvarniecei Ženijai Ivanovai. Noraksts [latv. val.], 13.04.1920. LNA LVVA, 1632-2-937, 17. lp.
- ⁴³ IM Vispārējā departamenta ABMN vadītāja vietas izpildītāja paziņojums VB pārzinim [latv. val.], 18.05.1920. LNA LVVA, ibidem, 62. lp.
- ⁴⁴ VB pārziņa palīga Mārtiņa Stumberga ziņojums IM ABMN [latv. val.], 05.06.1920. LNA LVVA, 1632-2-927, 59. lp.
- ⁴⁵ Ibidem; VB telpu jautājums. Noraksts, mašīnrakstā [latv. val.], 20. gs. 20. gadi. Latvijas Nacionālā bibliotēka (turpmāk – LNB), Rīga, RXA 164-1 (1c), 20. lp.
- ⁴⁶ [Piezīmes] [latv. val.], 1920. LNB, Rīga, RXA 164-19a, 36. lp.
- ⁴⁷ IM Vispārīgā departamenta ABMN vadītāja vietas izpildītāja paziņojums Cēsu pilsētas bibliotēkas pārzinim Augustam Brutānam. Noraksts [latv. val.], 07.06.1920. LNA LVVA, 1632-2-926, 11. lp.
- ⁴⁸ Šeit domāts sākotnēji noteiktais termiņš – 1919. gada 1. augusts. Sk.: Apkārtraksts [latv. val.], 06.1920. LNA LVVA, 1632-2-927, 60. lp.

- ⁴⁹ Liste der aus Gotthardsberg am von Herrn Artur Stahl fortgebrachten Bücher [Gatartas muižas bibliotēkas aizvesto grāmatu saraksts]. Kopija [vācu val.], 27.09.1919. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 235-1a-39, 71.–72. lp.
- ⁵⁰ Grāmatu saraksts ar VB atdotajām grāmatām Viktoram fon Zīversam [latv. val., vācu val.], 13.9.1922. LNA LVA, ibidem, 73.–76. lp.; VB direktora Mārtiņa Stumberga ziņojums Skolu departamentam [latv. val.], 16.09.1922. LNA LVA, ibidem, 77. lp.
- ⁵¹ IM ģp. Artura Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABMN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.

SUMMARY

This article dedicated to Cēsis district is a sequel of investigations concerning history of cultural heritage protection in manors of Vidzeme during 1919 and 1920.

In the second half of 1919, cultural heritage objects from manors and other places in Cēsis district were already requisitioned by Latvian Bolsheviks and subsequently the Provisional Government officials moved these to the State Depository of the Ministry of Education at the time located in the town of Cēsis. Contrary to the practice carried out in nearby Valmiera district, Cēsis district was divided in two regions, each led by a special official or the so-called plenipotentiary for cultural heritage issues appointed by the Ministry of Education. Due to the constantly changing working conditions and numerous obligations assigned to the commissioners, the latter were often replaced causing even more complications in the already tangled heritage protection activities. The first commissioner appointed to Cēsis district in August 1919 was Arturs Štāls (1897–1951), later the general commissioner for cultural heritage issues in Latvia in October of the same year was replaced by Augusts Apsītis (alias Apsesdēls, 1880–1932). The eastern part of Cēsis district was supervised by two other commissioners: Jūlijs Lūsis (from September 1919) and Kārlis Ozols (from November 1919) respectively. Administrative chaos caused by the events of World War I (1914–1918), the proclamation of national statehood of Estonia (February 24, 1918) and Latvia (November 18, 1918), as well as the Independence War in Latvia (1918–1920) affected assignment of particular manors to a particular district, perpetuating endless discussions and disagreements between the Ministry of Education and other government institutions partly responsible for protection and preservation of cultural heritage objects.

Cultural heritage commissioners acting in Cēsis district managed to visit 56 manors, concluding that in 22 cases the cultural heritage objects thereof were completely destroyed. Official statements of these commissioners frequently mentioned Latvian Bolsheviks and Estonian Army (the ally of Latvia during the Independence War) as the ones responsible for that vandalism. Referring to the administrative borders of Cēsis district as drawn before World War I, only one third of all the manors belonging to this territory prior to 1914 were inspected in 1919, i.e., 36 objects. In cases when it was impossible to relocate heritage objects from a manor to State Depository, the local stewards or (less frequently) landlords had to sign a document imposing an obligation of responsibility for preservation of cultural heritage in particular manor.

During less than five months in 1919 and 1920, the transportation of cultural heritage objects to State Depository in Cēsis was concluded, and the next stage of survey, registration and systematization of these objects was performed accordingly. Heritage

objects were moved from the State Depository to Riga in May 1920, assigned under protection of various institutions subject to the Ministry of Education. Meanwhile, under the existing legislation, some heritage objects were returned to their owners both at the time when they were stored at the State Depository in Cēsis and later on, when these objects had already been forwarded to other institutions, e.g., the National Library, the War Museum, etc.

In the manors which were not inspected by state officials in 1919 and 1920, the devastation and neglect of unique cultural heritage objects prevailed, thus causing irreversible loss of cultural and historical evidence.

Rīgas pilsētas sociālās palīdzības iestādes Maskavas priekšpilsētā 20. gadsimta sākumā

Social Care Institutions of Riga City in *Maskavas priekšpilsēta* at the Beginning of the 20th Century

Beāte Lielmane, *Mg. hist.*

UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas Komunikācijas un informācijas sektora vadītāja

Pils laukums 4–206, Rīga, LV-1050

E-pasts: zizife@gmail.com

Rakstā aplūkotas sociālās palīdzības iestādes Maskavas priekšpilsētā, kuras 20. gadsimta sākumā (līdz Pirmajam pasaules karam) pārraudzīja Rīgas pilsēta. Pēc Rīgas industrializācijas 19. gadsimta otrajā pusē pilsēta saskārās ar jaunām sociālām problēmām, kuras radīja migrācijas izraisītā straujā iedzīvotāju skaita palielināšanās. Iepriekš sociālās palīdzības funkcijas galvenokārt bija vietējo reliģisko un etnisko kopienu rokās, tomēr augstas iedzīvotāju mobilitātes apstākļos ar to vairs nepietika, un pilsētai vajadzēja uzņemties arvien aktīvāku lomu sociālo problēmu risināšanā. Raksta mērķis ir raksturot pilsētas dibinātās un uzturētās sociālās palīdzības iestādes un to ietekmi uz konkrētās Rīgas apkaimes iedzīvotājiem.

Atslēgvārdi: sociālā palīdzība, Maskavas priekšpilsēta, sociālā vēsture, nakts patversmes, bērnu aprūpe, 20. gadsimta sākums.

The article reflects upon the social care institutions monitored by the city of Riga in *Maskavas priekšpilsēta* – the eastern suburb of Riga – at the beginning of the 20th century (until World War I). Following the industrialization of Riga in the second half of the 19th century, the city faced new social issues caused by rapid population growth, which derived from migration. Previously the functions of social care were in the hands of local religious and ethnic communities, however, considering the high population mobility, it proved to be insufficient, and the administration of the city had to take a more active part in resolving social issues. The aim of the article is to examine the social care institutions founded and maintained by the city and their influence on the population of a specific neighbourhood of Riga.

Keywords: social care, *Maskavas priekšpilsēta*, social history, night shelters, child care, the beginning of the 20th century.

Ievads

Rīgas modernizācija 19. un 20. gadsimta mijā izpaudās ne vien tās arhitektonisko formu un pilsētībūvniecisko risinājumu izmaiņās, bet arī attieksmē pret sociālajām problēmām, kuras bija radušās, mainoties sociālekonomiskajiem apstākļiem. Migrācijas rezultātā, strauji palielinoties iedzīvotāju skaitam,¹ Rīgā uz dzīvi apmetās arvien lielāks skaits darba meklētāju no tuvākajām Krievijas impērijas guberņām, visvairāk no Vidzemes, Kurzemes, Kauņas, Vitebskas un Viļņas guberņas.² Tā kā iebraucēji ievērojami atpalika pēc profesionālās kvalifikācijas un izglītības līmeņa,³ Rīgā saasinājās sociālās problēmas.

Rūpes par trūkcūcietējiem un citiem neaizsargātiem sabiedrības locekļiem (bērniem, vecāka gadagājuma cilvēkiem un slimniekiem) ir bijušas viens no pilsētas pienākumiem pret saviem iedzīvotājiem jau kopš viduslaikiem. Šo centienu institucionalizācija pamatojās gan uz ētiskajām kristiešu vērtībām, gan uz racionāliem apsvērumiem, ka pārdomāta sociālās palīdzības sistēma ir pamats sabiedrības drošībai un sociālajai stabilitātei.⁴ Tomēr gadsimtiem ilgi sociālās palīdzības sniegšana bija vietējo kopienu pārraudzībā, un lielākoties palīdzību tās sniedza tikai savas kopienas locekļiem. Kamēr iedzīvotāju mobilitāte bija zema un indivīda saikne ar savu kopienu bija cieša gandrīz visu mūžu, šāda pieeja palīdzības sniegšanā bija apmierinoša. Tomēr 19. gadsimta beigās, kad iedzīvotāju mobilitāte palielinājās un uz dzīvi pilsētā ieradās iebraucēji, kuri nebija saistīti ar pilsētā mītošajām kopienām, ar to vairs nepietika.⁵

19. gadsimta beigās Rīgas pilsētas valde izmainīja savu pieeju sociālās palīdzības sniegšanā, dibinot arvien jaunas iestādes dažādās pilsētas apkaimēs. Raksta mērķis ir raksturot pilsētas dibinātās un uzturētās sociālās palīdzības iestādes vienā

no šādām apkaimēm – Maskavas priekšpilsētā, kā arī novērtēt to ietekmi uz apkaimes iedzīvotājiem. Ar Maskavas priekšpilsētu (dēvēta arī par Maskavas forštati) šajā rakstā apzīmēta nosacīta kultūrvēsturiska teritorija,⁶ kura aplūkojamajā laika posmā ietilpa Rīgas Maskavas pilsētas daļas⁷ 1. un 4. iecirknī.

Iepriekš sociālās palīdzības iestādes un to darbība ir pētītas plašākā Rīgas kontekstā. Lielu ieguldījumu sniedzis vēsturnieks Jānis Bērziņš, kurš pilsētas sociālajām problēmām pievērsies no strādniecības skatpunkta.⁸ Nedaudz Rīgas realizētajai sociālajai politikai ir pievērsusies arī Dzidra Ozoliņa,⁹ savukārt sociālo situāciju Rīgā un ar to saistītās sociālās problēmas pētījumos aplūkojusi Vita Zelče.¹⁰ Pētnieku redzeslokā ir arī bijušas konkrētas sociālās problēmas un iestādes, kas ar to risināšanu nodarbojušās,¹¹ tomēr iepriekš uzmanības centrā nav bijusi konkrēta pilsētas apkaime. Pievērsties vienai no Rīgas apkaimēm, nevis visai pilsētai kopumā, labāk ir iespējams redzēt ietekmi, kuru atstāja sociālās palīdzības iestāžu izveidošana konkrētā pilsētas daļā. Maskavas priekšpilsēta kā etniski un sociāli daudzveidīga pilsētas daļa ar samērā lielu iebraucēju īpatsvaru var noderēt par labu piemēru tam, kā Rīgas pilsētas valde centās atrisināt modernām lielpilsētām raksturīgās sociālās problēmas.

Pētot Rīgas pilsētas valdes darbības pārskatus,¹² kuros raksturota tās pārraudzībā esošo iestāžu darbība, iespējams iegūt vērtīgus datus par cilvēkiem, kas tajās dzīvojuši un tās apmeklējuši. Pārskatos arī aprakstīta iestāžu ēku celtniecības gaita un plānojums. Tas sniedz priekšstatu par to, cik daudz iedzīvotāju izmantoja Rīgas apkaimē esošo iestāžu pakalpojumus un kādi viņi bija, kā arī kādus pakalpojumus šajās iestādēs varēja saņemt. Tādējādi ir iespējams izvērtēt, kā sociālo palīdzības iestāžu darbība ietekmēja apkaimes sociālo vidi.

Situācijas raksturojums

Rīgu 19. gadsimta beigās skāra līdzīgas problēmas kā citas Eiropas pilsētas, kuras industriālās revolūcijas iespaidā piedzīvoja strauju urbanizāciju un darbaspēka pārstrukturizāciju. Lai gan dzīves līmenis industrializētajos centros pieauga, tomēr risks nokļūt zem nabadzības sliekšņa lielai daļai pilsētnieku bija ļoti augsts.¹³

Reizē ar nabadzības draudiem jaunas sabiedrības grupas, strādnieku, rašanās līdzī nesa vairākus iepriekš mazāk aktuālus sociālos izaicinājumus, piemēram, nebija, kam pieskatīt bērnus, valdība nedrošība par ienākumiem un savu darbvietu (rūpnīcas un manufaktūras bieži bankrotēja, piemēram, 20. gadsimta pašā sākumā Krievijas impēriju piemeklēja smaga ekonomiskā krīze, ko bija izraisījusi starptautiskā valūtas tirgus sašaurināšanās, kā arī labības cenu kritums, kura rezultātā Rīgā tika slēgtas 30 rūpnīcas¹⁴). Nācās strādāt ilgas un nogurdinošas darba stundas, kas atstāja negatīvu iespaidu uz darbinieku veselību, kā arī izraisīja pārmērīgu alkohola patēriņu. Šī nelabvēlīgā situācija īpaši negatīvi ietekmēja mazāk aizsargātos sabiedrības locekļus – bērnus. Presē bieži lasāms par gadījumiem, kad sievietes mēģināja atbrīvoties no jaundzimušajiem, atstājot tos, piemēram, namu koridoros¹⁵ vai atējās.¹⁶

Par nopietnu problēmu un biežu parādību industrializētajās Eiropas pilsētās kļuva bez pieaugušu uzraudzības atstāti bērni, kuri pavadīja dienas klaiņojot. Ielās bērni jau no agra vecuma varēja saskarties ar pilsētas dzīves ēnas pusi un nereti tika iesaistīti likumpārkāpumos. Lai ar to cīnītos, bija nepieciešami dienas centri, bērnudārzi, patversmes un skolas, kur bērni tiktu pieskatīti līdz vecumam, kad tie uzsāktu darba gaitas.¹⁷ 20. gadsimta sākumā tieši palīdzība bērniem un jauniešiem kļuva par vienu no galvenajām sociālajām prioritātēm.¹⁸

Rīgā šāda veida sociālās problēmas visvairāk skāra pilsētas rūpnieciskās apkaimes. Viena no tām bija Maskavas priekšpilsēta. Lai gūtu labāku priekšstatu par nepieciešamību Maskavas priekšpilsētā izveidot sociālās palīdzības iestādes, jāraksturo šīs apkaimes iedzīvotāju sastāvs un sociālā vide. Aplūkotajā laika posmā tā bija etniski un konfesionāli daudzveidīgā kā Rīgas apkaime. Neilgi pirms Pirmā pasaules kara tās iedzīvotāju etnisko sastāvu veidoja aptuveni 45% krievu, 15% ebreju, 15% poļu, 13% latviešu, 7% lietuviešu un 2% vāciešu¹⁹ ar atbilstoši tikpat plašu konfesionālo daudzveidību – 30% pareizticīgo, 26% katoļu, 15% jūdaistu, 14% vecticībnieku un 13% luterāņu. Kopumā teritorijā mitinājās 77 732 iedzīvotāji, no kuriem lielākā daļa (62,6%) bija iebraucēji. Lai gan pārējās Rīgas priekšpilsētās un to iecirkņos lielāko daļu iedzīvotāju veidoja iebraucēji, to sastāvs bija viendabīgāks, un tajos visos lielākā etniskā grupa bija latvieši un visvairāk pārstāvētā konfesija – luterānisms,²⁰ tādējādi Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju sastāvs Rīgas kontekstā bija unikāls.

Ņemot vērā neviendabīgo iedzīvotāju sastāvu, dažādu konfesiju un tautību pārstāvji veidoja uz kopienu orientētu dzīvi, kas izpaudās ciešā saiknē ar savu draudzi un dievnamu. Īpaši ciešas bija vecticībnieku un ebreju kopienas, kuras dzīvoja lielā noslēgtībā no pārējiem. Dzīve kopienā Maskavas priekšpilsētas iedzīvotājiem bija sava veida drošības garants, jo, nonākot grūtībās, bija iespējams saņemt palīdzību no citiem kopienas locekļiem.

Līdz 19. gadsimta beigām tieši šāda veida organizācijas, kuras balstījās uz kopienas vai atsevišķu mecenātu līdzekļiem, lielā daļā Rīgas nodrošināja sociālo palīdzību. Maskavas priekšpilsētā 20. gadsimta sākumā atradās vairākas privāti uzturētas sociālās palīdzības iestādes: Romanova (mūsdienās Lāčplēša) ielā 108 atradās Rīgas Labdarības biedrības uzturētā Marijas

bērnu patversme, Katoļu ielā 23 atradās 1878. gadā dibinātais dienas internāts un katoļu patversme meitenēm,²¹ Maskavas ielā 112 – Grebenščikova bērnu patversme un nespējnieku nams, Sadovņikova ielā 20 – Sadovņikova nespējnieku nams, Jaroslavas (Ludzas) ielā 43 – ebreju nabagu palīdzības iestāde, Maskavas ielā 60 – tautas ēdnīca un tējnīca (atklāta 1894. gadā), un Lielā Kalna ielā 4 – Rīgas atturībnieku biedrības uzturētā tējnīca (atklāta 1901. gadā).²²

Vispamanāmākās Maskavas priekšpilsētā bija krievu labdarības iestādes – ņemot vērā krievu īpatsvaru šajā apkaimē, tas ir likumsakarīgi. Visvecākā no tām bija Grebenščikova vecticībnieku draudzes bērnu patversme un skola, kura darbojās kopš 18. gadsimta beigām, tomēr 1828. gadā Krievijas valdība to slēdza. Skolas darbība tika atjaunota 1866. gadā,²³ un 1893. gadā tika uzcelta jauna ēka, kurā izvietojās gan Grebenščikova skola, gan nespējnieku nams.²⁴ Ēka tika celta tā, lai spētu pildīt abas funkcijas – skolot bērnus un nodrošināt dzīvesvietu trūcīgiem un slimiem cilvēkiem.²⁵

Kad 19. gadsimta pirmajā pusē tika izveidota Grebenščikova draudzes uzturēta labdarības iestāde, pareizticīgajiem iedzīvotājiem Maskavas priekšpilsētā tādas vēl nebija. Šī situācija uztrauca turīgākos pareizticīgos tirgotājus, jo viņi saprata, ka pilsēta nespēj parūpēties par visiem grūtībās nonākušajiem. Pateicoties viena tirgotāja iniciatīvai, 1876. gadā toreizējā Mazajā Dzirnau ielā tika ierīkots tieši pareizticīgajiem rīdziniekiem paredzēts nespējnieku nams.²⁶ Līdzekļus tā ierīkošanai bija novēlējis Pēterburgas I ģildes tirgotājs Firss Mironovs Sadovņikovs,²⁷ kurš bija dzimis Rīgā, šeit bija apglabāti viņa vecāki, tādēļ viņam rūpēja pareizticīgo krievu stāvoklis pilsētā. Pēc četriem gadiem nespējnieku namā tika atklāta arī bezmaksas skola zēniem, bet vēl pēc gada – meitenēm.²⁸

Vēl viena nozīmīga krievu pareizticīgo kopienas izveidotā labdarības iestāde bija Rīgas Labdarības biedrības nodibinātā patversme un skola,²⁹ kuras mērķis bija parūpēties par Maskavas priekšpilsētas jaunatni un pasargāt to no nelabvēlīgās ielu ietekmes.³⁰ Rīgas maģistrāts biedrībai 1866. gadā uzdāvināja gruntsgabalu tagadējā Lāčplēša ielā, un 1868. gadā tajā tika pabeigta patversmes un skolas celtniecība. 1874. gadā par godu Krievijas imperatora Aleksandra II meitai Marijai tā tika nosaukta par Marijas bērnu patversmi. 1875. gadā gruntsgabalā tika uzcelta vēl viena ēka, kurā tika izvietota Aleksandra skola.³¹ Kā liecina pieejamās ziņas par 1883. gadu, Marijas bērnu patversmē pastāvīgi uzturējās 55 bērni un 45 pagaidu iemītnieki.³² Kopumā šajā patversmē bija vieta aptuveni 75 bērniem.³³

Līdzīgi par savas kopienas trūcīgajiem un bērniem rūpējās arī Maskavas priekšpilsētas ebreju kopiena. Jaroslavas ielā atradās 1888. gadā dibinātā nabagu palīdzības iestāde, kurā bija patversme pieaugušajiem un bērnu nams, kā arī zupas virtuve. Pieejamie dati liecina, ka patversmē 1911. gadā uzturējās aptuveni 85 cilvēki, bet bērnu nāmā – 37 bērni.³⁴

Savukārt ēdnīcas-tējnīcas Maskavas priekšpilsētā tika ieviestas, lai cīnītos ar pilsētā pieaugošo alkoholismu. 1901. gadā izveidotā Pilsētas labdarības tautas atturības komiteja Rīgas strādnieku rajonos atvēra ēdnīcas-tējnīcas, kurās netirgoja alkoholiskos dzērienus. Par zemu cenu strādnieki tajās varēja paēst uzturvielām bagātu maltīti un labi pavadīt laiku, nedodoties uz tuvējo krogu.³⁵

Šādām organizācijām un iniciatīvām bija liels devums sociālās vides uzlabošanā, tomēr Maskavas priekšpilsētā joprojām bija augsts noziedzības līmenis un vairākas nopietnas sociālās problēmas, kuru risināšanai bija nepieciešama aktīva un mērķtiecīga pilsētas iejaukšanās, sevišķi, lai

sniegtu atbalstu nesenajiem iebraucējiem, kuri tikai pakāpeniski sāka iekļauties vietējās kopienās. Liela daļa iebraucēju bija nākuši no mūsdienu Lietuvas, Polijas un Latgales teritorijas, tādēļ galvenokārt viņi bija katoļi. Iepriekš tā bija maz pārstāvēta konfesija, katoļu īpatsvars Rīgā 19. gadsimta otrajā pusē nepārsniedza 6%,³⁶ tādēļ ienācējiem atbalstu šajā viņiem nepazīstamajā vietā bija grūti rast.

Rīgā 1802. gadā bija dibināta “nabagu direkcija”, kura darbojās līdz 1886. gadam. Pēc tam šīs iestādes funkcijas pārņēma pilsētas valdes trūcīgo apgādes nodaļa.³⁷ Tās pārraudzībā atradās vairākas palīdzības iestādes, kuru mērķis bija sniegt sociālo palīdzību dažādām grūtībās nonākušajām sabiedrības grupām.

Jāņem vērā, ka šajā periodā vairākas pilsētas, starp kurām bija arī Rīga un citas Krievijas impērijas pilsētas, ievēroja principu, ka ikkatriai sabiedrībai jāgādā par saviem locekļiem, t. i., tiem, kuri Rīgas gadījumā ir pierakstīti pilsētas nodokļu valdē. Laikā, kad iedzīvotāju mobilitāte bija zema, tas bija pamatoti, tomēr 19. gadsimta beigās, kad pilsētu bija skāruši urbanizācijas procesi un vairāk nekā puse iedzīvotāju bija dzimuši ārpus Rīgas, šāds princips sociālo problēmu risināšanai nebija piemērots.³⁸ Citviet Eiropā šāds likums tika atcelts jau sen,³⁹ piemēram, viena no pirmajām, no tā atteicās Anglija, kur iedzīvotājiem bija tiesības uz sociālo atbalstu, ja viņi kopienā bija nodzīvojuši vismaz gadu. Kontinentālajā Eiropā priekšgājēja bija Vācu impērija, kur šis termiņš bija divi gadi,⁴⁰ arī Norvēģijā bija nepieciešams nodzīvot divus gadus, lai būtu tiesības saņemt sociālo palīdzību, bet Dānijā – piecus gadus.⁴¹

Nemot vērā, ka šis likums ierobežoja iespējas atrisināt sociālās problēmas, Rīgas pilsētas valde bija spiesta savās iestādēs zināmu vietu skaitu rezervēt arī tiem, kuri nebija pierakstīti Rīgas nodokļu valdē.⁴²

Savukārt ebreju atbalstam līdzekļi tika ņemti no speciāla nodokļa, kas ienāca no pārdotās košera gaļas. Citās pilsētās un pagastos pierakstītos iedzīvotājus nepieciešamības gadījumā atbalstīja Rīgas pilsētas pretubagošanas biedrība, kuru savukārt atbalstīja Rīgas pilsēta no privātās iniciatīvas līdzekļiem.⁴³

Pārmaiņas sociālās palīdzības jomā atspoguļo Rīgas pilsētas valdes atvēlētie līdzekļi iedzīvotāju sociālajai palīdzībai. 1886. gadā tai tika iztērēti 315 923 rubļi, 1895. gadā šī summa bija palielinājusies līdz 420 020 rubļiem,⁴⁴ savukārt 1913. gadā tā sasniedza 1 109 366 rubļus.⁴⁵ Tomēr, ņemot vērā, ka šo izdevumu palielinājumam līdztekus notika strauja iedzīvotāju skaita palielināšanās, atvēlētie līdzekļi nebija pietiekoši lieli. Tas saistāms ar to, ka 20. gadsimta sākumā Rīgas pašvaldībai papildus savu funkciju nodrošināšanai daļa līdzekļu bija jāatvēl arī vairākām valsts aparāta funkcijām, no kurām lielākos tēriņus veidoja policijas uzturēšana. Tādēļ Rīgai mazāk līdzekļu atlika pilsētas pamatvajadzību, tostarp sociālās palīdzības, nodrošināšanai.⁴⁶

Tomēr līdzekļu pieaugums ļāva pilsētā izeidot jaunas sociālās palīdzības iestādes, un līdz Pirmajam pasaules karam pilsētas pārvaldībā atradās jau 19 šādas iestādes.⁴⁷ Trīs no tām izvietojās Maskavas priekšpilsētā: bērnu dārzs un silīte Jēkabpils ielā 19, pusaudžu darba nams un patversme Sarkanajā ielā 4 un naktspatversme Fridriķa ielā 9.⁴⁸

Pusaudžu darba nams un patversme Sarkanajā ielā 4

19. gadsimta beigās Rīgas pilsētas valde un sabiedrība kopumā sāka aizdomāties par problēmām, ko radīja bērnu un jauniešu nonākšana uz ielas. Īpaši šo problēmu saasināja pilsētas industriālā attīstība, jo arvien vairāk vecāku rūpniecās

pavadīja garas darba stundas, tādējādi nespējot pieskatīt savus bērņus. Lai Maskavas priekšpilsētas trūcīgajiem jauniešiem būtu iespēja apgūt arodu, Rīgas pilsētas valde 1896. gada decembrī vienojās par darba nama izbūvi Sarkanajā ielā 4.⁴⁹ Izvēlēta vieta nebija nejauša, jo tā atradās tieši strādnieku kvartāla centrā.⁵⁰

Iestāde bija domāta 12–15 gadus veciem zēniem⁵¹ no nabadzīgām ģimenēm. Tika paredzēts, ka mācību laikā zēni uzturētos mācību ēkā, bet naktis, svētdienās un brīvdienās – savās mājās. Tomēr, veidojot darba namu, tika padomāts arī par to, ka trūcīgie bērņi bieži nāca no nelabvēlīgām ģimenēm, tādēļ, ja radās pamatotas bažas par to, ka ģimenē viņi ir pakļauti sliktai ietekmei, tie varēja pārcelties uz ēkā izvietotajām internāta telpām. Tādējādi iestāde rūpējās ne tikai par zēnu apmācīšanu, bet arī par aprūpi. Vietu skaits šajā internātā gan bija ierobežots – sākotnēji varēja uzņemt ne vairāk kā 10 zēņus.⁵²

Darba nama un internāta ēka tika atklāta 1902. gada 7. novembrī,⁵³ un tās celtniecība pilsētai izmaksāja 27 010 rubļus.⁵⁴ Jau 1903. gadā ēka tika paplašināta, uzcelot trešo stāvu, kurā tika izvietota virtuve, vadītāja dzīvoklis, noliktava, telpa apkalpošajam personālam un ēdnīca. Piebūve izmaksāja 4576 rubļus.⁵⁵ Trešā stāva būve tika pabeigta 1904. gada 15. jūlijā.⁵⁶

Darba namā zēni varēja iegūt vienu no četrām profesijām: galdnieks, drēbnieks, atslēdznieks vai kurpnieks. To, kādu amatu zēni apgūs, izvērtēja skolas administrācija, cik vien iespējams, ņemot vērā viņu vēlnes.⁵⁷ Kopā ar zēniem patversmes ēkā dzīvoja arī katra apgūstamā aroda meistars: galdnieks, atslēdznieks, kurpnieks un drēbnieks.⁵⁸ Viņi par saviem līdzekļiem iegādājās darbnīcām nepieciešamās iekārtas un apmācīja audzēkņus sava amata prasmēm.⁵⁹ Sākot ar otro mācību gadu, audzēkņiem bija iespējams arī nopelnīt nelielu atlidzību⁶⁰ – 50 kapeikas nedēļā,⁶¹

bet, sākot ar trešo mācību gadu, – 75 kapeikas.⁶² Nauda parasti tika izmaksāta zēnu vecākiem vai aizbildņiem zēnu klātbūtnē, mācības pabeidzot. Ja zēni skolu nepabeidza vai tika no tās izslēgti, nauda palika iestādei.⁶³ Jaunākie zēni, kuri vēl nespēja strādāt ar instrumentiem, iestādē veica mājasdarbus.⁶⁴

Trūcīgākie zēni, kuri nāca no īpaši nelabvēlīgām ģimenēm, pastāvīgi dzīvoja patversmē, bet tie, kuri dzīvoja kopā ar savu ģimeni, darba namu varēja apmeklēt no pulksten sešiem ritā līdz septiņiem vakarā.⁶⁵ Ņemot vērā, ka zēni skolā pavadīja visu dienu, patversmē tika piedāvātas arī trīs ēdienreizes, bet pašiem nabadzīgākajiem – četras (tostarp vakariņas).⁶⁶

Kopmītnēs, ēdamistabā, kā arī atpūtas brīžos zēņus uzraudzīja iestādes pārraugi – viens no skolotājiem, kuri dzīvoja patversmes telpās. Viņa pienākumos arī ietilpa pavadīt vakarus kopā ar patversmes zēniem.⁶⁷

Vairāki iestādes audzēkņi mācījās netālaļājā Rīgas pilsētas 3. apvienotajā elementārskolā Kazaku (tagadējā Abrenes) ielā 2,⁶⁸ tomēr lielākā daļa zēnu bija mazizglītoti, tādēļ svētdienās darba namā no pulksten vieniem līdz trijiem bija iespējams mācīties lasīt un rakstīt krievu valodā, rēķināt un apgūt ticības mācību. Papildus tam vasarā notika fizikultūras stundas, bet ziemā – dziedāšanas. Kopš 1905. gada patversmē darbojās balalaikas ansamblis.⁶⁹ Tādējādi zēniem darba namā bija iespēja ne tikai apgūt arodu, bet arī iegūt pamatzināšanas un nodarboties ar radošām aktivitātēm.

Aizgādību par patversmes zēnu labklājību uzņēmās A. Litcas Dāmu klubs. Dāmu kluba biedres ieradās uz pusdienām, lai pārbaudītu pasniegtā ēdiena kvalitāti. Tāpat viņas rūpējās par zēnu apģērbu un veļu, kā arī uzraudzīja, lai viņi svētdienās apmeklētu baznīcu,⁷⁰ kas bija svarīgi zēnu tikumiskajai audzināšanai.

No atklāšanas brīža līdz 1902. gada beigām iestādē tika uzņemti 18 zēni, no

kuriem seši tika uzņemti pilnīgā pakļautībā.⁷¹ Tomēr zēnu skaits turpināja pieaugt, un darbības pirmajos gados patversmē uzturējās aptuveni 60 zēnu. Lielākā daļa no viņiem bija pareizticīgie. Piemēram, no 63 zēniem, kuri 1904. gadā apmeklēja patversmi, 27 bija pareizticīgie, 19 – vecticībnieki, 16 – luterāņi un viens – katoļis.⁷² Dati rāda, ka skolu neapmeklēja ebreju bērni, tas varētu būt skaidrojams ar to, ka ebreju kopiena pati uzturēja savas izglītības iestādes. Tāpat ebreju vidū bija neliels rūpnieciskā strādnieku īpatsvars, jo ebreji galvenokārt bija nodarbināti nelielās ģimenes darbnīcās un tirdzniecībā,⁷³ tādēļ apmācība ārpus mājām nebija nepieciešama. Iestādē 33 zēni nebija pierakstīti Rīgā, bet 30 bija⁷⁴ – tas liecina, ka Rīgas pilsētas valde pakāpeniski sāka mainīt savu attieksmi pret iebraucējiem un viņu ģimenēm. Iestādes uzturēšana gadā izmaksāja ap 10 000 rubļu, un, ņemot vērā, ka mācību maksas tajā nebija, šīs izmaksas pilnībā tika segtas no pilsētas līdzekļiem.⁷⁵

1906. gadā iestādē jau bija 88 zēni, no kuriem 41 bija pierakstīti Rīgā, bet 47 citviet.⁷⁶ 35 bija pareizticīgie, 13 – luterāņi, deviņi – katoļi un 31 – vecticībnieks.⁷⁷ Šie dati liecina, ka mācīties gribētāju skaits turpināja palielināties un uzņemšanas kārtība, kas ļāva mācīties arī zēniem, kuru izcelsmes vieta nebija Rīga, palika nemainīga. 1906. gada Ziemassvētkos notika pirmais iestādes izlaidums. Pēc četrus gadus mācībām katru no četrām aroda nodaļām pabeidza viens zēns. Katram zēnam par piemiņu skola dāvināja sudraba kabatas pulksteni,⁷⁸ un tā kļuva par tradīciju arī nākamajos izlaidumos.

Vietējie iedzīvotāji izrādīja lielu interesi par šo iestādi un vēlējas, lai arī viņu bērni bez maksas apgūtu kādu arodu, tādēļ, lai darba namā un patversmē varētu uzņemt vairāk zēnu, pilsēta nolēma to paplašināt. 1908. gadā pilsētas dome par 1301 rubli iegādājās blakus esošo gruntsgabalu, lai tur uzbūvētu ēkas piebūvi. Bija plānots, ka

pēc piebūves pabeigšanas audzēkņu skaitu varētu palielināt pat līdz 100–120.⁷⁹ Pār-būvei tika atvēlēti 33 tūkstoši rubļu,⁸⁰ un darbi tika pabeigti 1910. gada decembrī. Esošajai ēkai tika piebūvētas divas jaunas trīsstāvīgas korpusa daļas. Būvdarbus veica būvuzņēmējs Ludvigs Neiburgs.⁸¹

Pēc ēkas pār-būves pagrabā atradās atslēdznieka darbnīca un gatavo darbu noliktava. Pirmajā stāvā bija kurpnieka un atslēdznieka darbnīcas. Vecajā korpusā tika ierīkoti divi divistabu dzīvokļi ar virtuvi meistariem, bet otrajā stāvā – šūšanas darbnīca, guļamistaba 18 zēniem un garderobe.⁸² Trešajā stāvā izvietojās ēdnīca, zāle mūzikas stundām un istabas kalpiem, bet vecajā korpusa daļā – virtuve, garderobe un meistara dzīvoklis.⁸³ Pēc paplašināšanas iestādē bija vieta 18 pastāvīgi dzīvojošiem zēniem un 100 apmeklētājiem.⁸⁴

Pateicoties ēkas paplašināšanai, 1911. gadā arodu apguva jau 115 zēni. No tiem 59 bija pierakstīti Rīgā, bet 56 citviet. Pareizticīgie bija 48, luterāņi – 24, katoļi – septiņi, bet vecticībnieki – 36.⁸⁵ Savukārt 1914. gadā patversmē bija jau 126 mācekļi, no kuriem 22 bija pilnīgā iestādes aizgādībā. Lielākā daļa no viņiem (55) joprojām bija pareizticīgie, 21 bija luterāņi, 18 – katoļi un 32 – vecticībnieki. Aplūkojot pieejamos datus, redzams, ka arodus apguva aptuveni vienāds skaits mācekļu: 36 zēni apguva atslēdznieka arodu, 29 – galdnieka, 34 – kurpnieka un 27 – šuvēja.⁸⁶

Sākoties Pirmajam pasaules karam, darba nams un patversme darbību uzreiz nepārtrauca, tomēr mācekļu skaits samazinājās – 1915. gadā patversmē bija tikai 98 mācekļi. Mācības šajā gadā pabeidza 14 zēni, no kuriem divi bija apguvuši atslēdznieka, četri – galdnieka, seši – kurpnieka un divi – šuvēja arodu.⁸⁷ Pēc Pirmā pasaules kara darba nams un patversme pārtrauca savu darbību.⁸⁸

Ar šādas iestādes palīdzību bērniem tika dota iespēja apgūt nepieciešamās prasmes,

lai sagatavotu tos darba tirgum. Kā kvalificētiem strādniekiem viņiem bija izredzes iegūt labāk atalgotu darbu nekā tiem, kuriem nebija specialitātes. Krievijas impērijā melnstrādnieka alga vidēji bija gandrīz divas reizes mazāka nekā kvalificētam strādniekam.⁸⁹ Šis ir labs piemērs, kā pilsētas valde pievērsās problēmas cēloņa risināšanai, nevis tikai tās sekām. Mācot jauniešiem arodu, samazinās iespējamība, ka nākotnē tiem vēl būs nepieciešama cita veida sociālā palīdzība.

Bērnudārzs un silīte Jēkabpils ielā 19

Vēl viens veids, kā risināt nepieskatīto bērnu problēmu, bija bērnudārza un silītes izveidošana, šajā gadījumā pievērsties

mazāko bērnu labklājībai. Lai nodrošinātu ģimenei iztiku, 19. gadsimta beigās aizvien vairāk pilsētā dzīvojošo sieviešu strādāja garas darba stundas ārpus mājas, īpaši rūpniecās un manufaktūrās, tādēļ radās nepieciešamība pēc iestādēm, kurās strādājošie vecāki varētu dienas laikā atstāt savus bērnus pieskatīšanai.⁹⁰

1910. gadā pilsētas dome palielināja atbalstu jaunu palīdzības iestāžu ierīkošanai un tika ielānota bērnudārza un silītes izveide Maskavas priekšpilsētas iedzīvotājiem.⁹¹ Līdzīgas iestādes, kuras nodarbojās ar bērnu aprūpi, jau bija atvērtas Hermana ielā 19 (dibināta 1655. gadā),⁹² Hospitāļu ielā 1 (dibināta 1870. gadā), Patversmes ielā 23 (dibināta 1884. gadā),⁹³ Matīsa ielā 79 (dibināta 1877. gadā)⁹⁴ un Sparģeļu ielā 2 (dibināta 1907. gadā).⁹⁵ Tas liecina,

1. att. Bērnudārzs un silīte Jēkabpils ielā ap 1912. gadu. Autors nezināms. In: Kratkij obzor dejatel'nosti Rihzskoj gorodskoj upravu za 1912. g. Rīga 1913.

Fig. 1. Kindergarten and nursery at Jēkabpils iela around 1912. Author unknown. In: Kratkij obzor dejatel'nosti Rihzskoj gorodskoj upravu za 1912. g. Rīga 1913.

ka Maskavas priekšpilsētā pilsētas ierikota vieta bērnu pieskatīšanai tika izveidota salīdzinoši vēlu.

1911. gadā pilsētas dome bērnudārza un silītes izveidei par 12 000 rubļiem iegādājās 390 kvadrātasis (aptuveni 1775 m²) lielu zemes gabalu⁹⁶ tagadējā Jēkabpils ielā.⁹⁷ Ēkas celtniecības darbi tika uzsākti 1911. gadā, un 1912. gadā tie tika pabeigti. Tā paša gada 29. oktobrī jaunā iestāde tika atklāta.⁹⁸ Jaunbūvētajai ēkai bija četri stāvi ar pagrabu, kur atradās saldētava, katlu telpa un noliktava, bēniņos bija veļas mazgātava un žāvētava. Ēkā tika ierīkots apkures katls un ventilācija. Kopumā ēkas būve izmaksāja 92 100 rubļu.⁹⁹

Bērnudārzs un silīte bija domāta galvenokārt maznodrošināto strādnieku bērnu pieskatīšanai. Jau šajā laikposmā pastāvēja izpratne par to, ka pirmie bērna dzīves gadi ir svarīgākie tālākajā attīstībā un ir svarīga bērnu fiziskā un emocionālā aprūpe.¹⁰⁰ Bērnudārzs tika uzskatīts par iestādi, kurā bērni jāsagatavo mācībām skolā, tomēr šī sagatavotība attiecās nevis uz tādu pamatprasmju apgūšanu kā lasīšana, rakstīšana un rēķināšana, bet gan uz bērna garīgās dzīves veidošanu un personības attīstību.¹⁰¹ Tādējādi arī šajās iestādēs, līdzīgi kā reliģisko kopienu uzturētajās iestādēs, liela uzmanība tika pievērsta tam, lai bērnus audzinātu kristīgā garā par tikumiskiem cilvēkiem.

Iestādē bija iespējams atstāt abu dzimumu bērnus no zīdaiņa līdz astoņu gadu vecumam¹⁰² – mazākos silītē, bet lielākos bērnudārzā. Lai vecāki varētu atstāt savus bērnus uz visu darbadienu, iestāde darbojās no pussešiem rītā līdz septiņiem vakarā.¹⁰³ Bērnu pieskatīšana nebija bezmaksas, tomēr maksa par pakalpojumu nebija pārāk augsta – par vienu bērnu vecākiem bija jāmaksā trīs kapeikas dienā,¹⁰⁴ kas bija aptuveni vienas tramvaja biļetes cena.¹⁰⁵

Kopumā iestādē bija vieta 200 bērniem.¹⁰⁶ 1913. gada laikā tika pieņemti

433 bērni, no kuriem 235 bija zēni un 198 – meitenes. Visvairāk (92) iestādē pieskatīšanai atstāja 1–2 gadus vecus bērnus, 78 bērni bija 7–8 gadus veci, 63 – līdz viena gada vecumam, 54 – 4–5 gadus veci, 52 – 5–6 gadus veci, 38 – 6–7 gadus veci, 36 – 2–3 gadus veci un 20 – 3–4 gadus veci. Šie dati rāda, ka pieskatīšanai visvairāk tika atstāti pavisam mazi bērni līdz divu gadu vecumam, tātad sievietēm pēc bērna piedzimšanas iespējami ātrāk bija jāatgriežas darbā. No šajā gadā aprūpētajiem bērniem 147 bija pareizticīgie, 20 – luterāņi, 143 – katoļi un 123 – vecticībnieki.¹⁰⁷ Lielais pareizticīgo, vecticībnieku un katoļu bērnu īpatsvars un ievērojami zemākais luterāņu skaits labi parāda, kuru kopienu locekļi vairāk bija nodarbināti darbā rūpnīcās un nespēja pieskatīt savus bērnus. Ebreju bērnu šajā iestādē nebija vispār – tas skaidrojams ar to, ka ebreju sievietes gandrīz nekad nestrādāja algotu darbu un varēja palikt mājās ar bērniem. Aplūkojot datus par to, vai bērni bija pierakstīti Rīgā, redzams, ka no bērnudārzā gada laikā pieskatītajiem 242 bērniem lielākā daļa (175) nebija pierakstīti Rīgā – pierakstīti bija tikai 67. Līdzīga situācija bija arī silītē, kur no visiem bērniem (191) Rīgā nebija pierakstīti 155, bet 36 bija.¹⁰⁸ Tas liecina, ka šīs iestādes pakalpojumus galvenokārt izmantoja iebraucēji.

1913. gadā iestāde ieņēma 1548,34 rubļus, no kuriem 836 rubļus veidoja samaksa par bērnu pieskatīšanu. Tomēr iestādes uzturēšanas izmaksas bija samērā augstas – 17 280,83 rubļi,¹⁰⁹ tādēļ lielāko daļu no tām sedza pilsēta.

Kara vajadzībām 1914. gada novembrī iestādes telpās tika ierīkota pilsētas lazarete, un bērnu pieskatīšanas iestāde tika pārcelta uz līdzīgiem namiem citviet pilsētā.¹¹⁰ Ņemot vērā, ka rūpnīcas kara laikā tika evakuētas, pēc kara bērnudārzs un silīte darbību pārtrauca un kļuva par slimnīcu.¹¹¹

Ir grūti pilnībā izvērtēt šāda tipa iestāžu devumu Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju un viņu bērnu labklājībai. Tāpat var apšaubīt, vai viena šāda iestāde spēja atrisināt tādas problēmas kā bērnu atstāšana novārtā un zīdaiņu pamešana. Tomēr bērnudārza un silītes izveide deva iespēju vecākiem, it īpaši nesenaļiem iebraucējiem, kuriem Rīgā nebija tuvinieku, darba laikā atstāt savus bērnus aprūpei un pieskatīšanai.

Naktspatversme Fridriķa ielā 9

19. gadsimta beigās Rīgas pilsētā sāka darboties naktspatversmes, kurās iedzīvotāji par nelielu samaksu varēja pārļaut nakti. Īpaši nepieciešama šāda palīdzība kļuva ekonomiskās lejupslīdes periodos, jo tieši tad arvien vairāk strādnieku zaudēja darbu un vairs nespēja samaksāt īres maksu.¹¹² Pirmā naktspatversme bezpajumtniekiem Rīgā tika atklāta 1880. gadā Marijas

ielā 49.¹¹³ To uzturēja un pārraudzīja Rīgas literāri praktiskā pilsoņu savienība.¹¹⁴

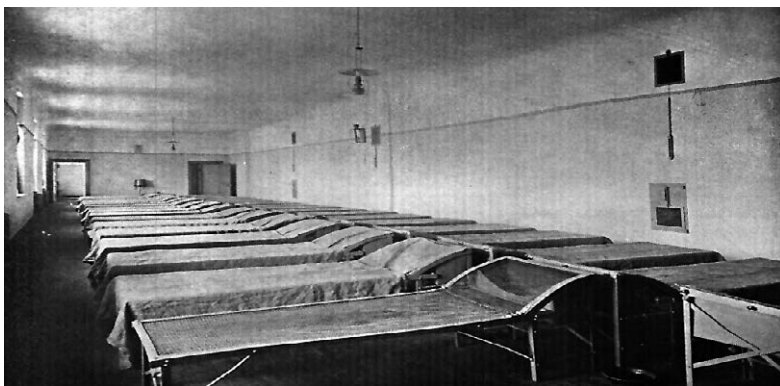
1910. gadā pilsētas dome palielināja atbalstu jaunu palīdzības iestāžu ierīkošanai un tika iepļānota pirmās pilsētas uzturētās vīriešu naktspatversmes celtniecība Fridriķa ielā.¹¹⁵ Tās būvniecība tika uzsākta tajā pašā gadā, un šim mērķim pilsēta atvēlēja 78 tūkstošus rubļu.¹¹⁶ Naktspatversme tika atvērta 1912. gadā, un tajā bija paredzēta vieta aptuveni 200 cilvēkiem.¹¹⁷

Patversmes ēka bija četrus stāvus augsta, tās pagrabā atradās sētnieka dzīvoklis, noliktava, ogļu un malkas glabātuve, apkures katls un veļas mazgātava; 1. stāvā atradās priekštelpa, ģērbtuve, mazgāšanās telpa, garderobe, žāvētava un sarga dzīvoklis; 2. stāvā – noliktava, divas istabas kalpotājiem, virtuve, ēdnīca, sarga guļamistaba un dzīvoklis; 3. stāvā – vadītāja dzīvoklis, divas guļamistabas un sarga dzīvoklis; 4. stāvā – sešas istabas patversmes apmeklētājiem.¹¹⁸

2. att. Naktspatversme Fridriķa ielā ap 1912. gadu. Autors nezināms. In: *Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravys za 1912. g.* Rīga 1913.

Fig. 2. Night shelter at Fridriķa iela around 1912. Author unknown. In: *Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravys za 1912. g.* Rīga 1913.

3. att. Guļamistaba naktspatversmē Frīdriķa ielā ap 1912. gadu. Autors nezināms. In: *Kratkij obzor dejatel'nosti Rihzskoj gorodskoj upravys za 1912. g.* Rīga 1913.

Fig. 3. Bedroom in night shelter at Frīdriķa iela around 1912. Author unknown. In: *Kratkij obzor dejatel'nosti Rihzskoj gorodskoj upravys za 1912. g.* Rīga 1913.

Iekšējie patversmes kārtības noteikumi paredzēja, ka patversmē ziemas laikā¹¹⁹ pieņēma no sešiem līdz astoņiem vakarā, bet vasaras laikā no septiņiem līdz deviņiem vakarā. Nakšņošana patversmē izmaksāja 10 kapeikas, cenā bija iekļautas vakariņas un brokastis, tādējādi apmeklētājiem bija iespēja ne tikai iegūt naktsmājas, bet arī paēst. Naktspatversmē netika pieņemti dzērāji un kārtības traucētāji.¹²⁰

Ierodoties patversmē, nakšņotājiem bija jānododas uz ģērbtuvu, kur bija jānodod savas virsdrēbes un apavi, preti saņemot halātu, čības un dvieļi. Rūpējoties par higiēnu un infekcijas slimību izplatības novēršanu, iekšējās kārtības noteikumi paredzēja, ka tālāk jānododas uz mazgāšanās telpu, kur obligāti jānomazgā seja, rokas un kājas un nepieciešamības gadījumā jāiet vannā. Pēc tam apmeklētājs varēja doties uz savu guļvietu vai ēdnicu, kur varēja saņemt putru un rupjmaizi.¹²¹

Katram naktspatversmes iemītniekam bija jāieņem sava gultas vieta ziemas mēnešos ne vēlāk par deviņiem, bet vasarā – desmitos vakarā. Naktsmiera laikā

nedrīkstēja sarunāties un trokšņot, kā arī visās naktspatversmes telpās bija aizliegts smēķēt. Pa dienu patversmē uzturēties nedrīkstēja, tādēļ apmeklētājiem naktspatversme ziemas mēnešos bija jāpamet laikā no sešiem līdz septiņiem rītā, bet vasarā – no pieciem līdz sešiem rītā.¹²²

1912. gadā divu mēnešu laikā kopš atvēršanas patversmē jau bija nakšņojis 11 021 apmeklētājs un iestādes ieņēmumi veidoja 664,20 rubļus. Institūcijas uzturēšana izmaksāja 3691,94 rubļus,¹²³ tādēļ atlikusi summa tika segta no pilsētas līdzekļiem. Savukārt 1913. gada laikā naktspatversmē bija nakšņojuši 48 212 cilvēki: janvārī 5520 vīrieši, februārī – 4033, martā – 3273, aprīlī – 2698, maijā – 2211, jūnijā – 2497, jūlijā – 2385, augustā – 3613, septembrī – 4984, oktobrī – 5990, novembrī – 5411, decembrī – 5597. Apmeklējumu sadalījums pa mēnešiem liecina, ka ziemas mēnešos patversmi apmeklēja apmēram divas reizes vairāk cilvēku nekā vasaras mēnešos. Darbības pārskatos tika uzskaitīts arī tas, cik bieži patversmē nakšņoja konkrētas personas. Mēneša laikā katru dienu

patversmē bija nakšņojuši 512 cilvēki, savukārt bieži (aptuveni 10–15 reizes mēnesī) – 602 cilvēki.¹²⁴ Šie dati rāda, ka samērā daudzi cilvēki naktspatversmi izmantoja ilgstoši, un tas liecina par pieejamu dzīvokļu trūkumu Maskavas priekšpilsētā un citviet Rīgā.

Arī naktspatversme, līdzīgi kā bērnu dārzs un silite tagadējā Jēkabpils ielā, 1914. gada 17. jūlijā pārtrauca darbību, un tās ēkā tika ierīkota lazarete ievainotajiem. Līdz slēgšanas brīdim 1914. gadā to bija apmeklējuši 26 242 vīrieši.¹²⁵

Secinājumi

Sociālās palīdzības sniegšanu trūkumcietējiem, vecāka gadagājuma cilvēkiem, slimniekiem un bāreņiem vietējās reliģiskās kopienas nodrošināja pašas. Kopienas atbalsts parasti nāca no tai pašai tautībai, bet vēl biežāk – no konfesijai piederīgajiem. Maskavas priekšpilsētā, ņemot vērā tās iedzīvotāju sastāvu, vislielāko sociālo palīdzību saņēma krievu (gan pareizticīgo, gan vecticībnieku) un ebreju kopiena. Nozīmīgākās privāti uzturētās iestādes bija Grebenščikova nespējnieku nams un skola, Sadovņikova nespējnieku nams un skola, kā arī Marijas bērnu patversme.

Lai cīnītos ar urbanizācijas un industrializācijas radītajām sekām sociālajā jomā, 20. gadsimta sākumā sociālās palīdzības nodrošināšanā aktivizējās Rīgas pilsētas valde. Maskavas priekšpilsēta kā viena no Rīgas industrializētajām apkaimēm bija no tām pilsētas daļām, kurā līdztekus privātām iestādēm tika ierīkotas trīs Rīgas pilsētas pakļautībā esošas

iestādes: jauniešu darba nams un patversme Sarkanajā ielā 4, bērnu dārzs un silite Jēkabpils ielā 19 un naktspatversme Fridriķa ielā 9.

Rīgas pilsētas valdes centieni atbilda laikmeta priekšstatiem un izpratnes maiņai par palīdzības sniegšanas nepieciešamību, it īpaši bērniem un jauniešiem. Tādēļ divās no trim pilsētas valdes uzturētajām iestādēm Maskavas priekšpilsētā rūpējās par bērniem un jauniešiem. Kā liecina dati par jauniešu darba namu Sarkanajā ielā un bērnu dārzu un siliti Jēkabpils ielā, iestādēs tika uzņemti arī bērni un jaunieši, kuri nebija pierakstīti Rīgā. Tas liecina, ka Rīgas pilsētas valdei, lai atrisinātu nepieskatīto un novārtā atstāto bērnu problēmu, nācās mainīt savus principus attiecībā pret palīdzības sniegšanu iebraucējiem.

Daļa pilsētas īstenotās sociālās palīdzības bija vērsta uz problēmu cēloņa risināšanu, piemēram, sniedzot nabadzīgiem jauniešiem iespēju apgūt arodu. Bet daļa cīnījās tikai ar problēmas sekām, piemēram, naktspatversme, kura sniedza īslaicīgu palīdzību, piedāvājot pajumti grūtībās nonākušajiem.

Ņemot vērā, ka iestāžu uzturēšanas izmaksas bija augstākas nekā to ienākumi (jauniešu darba namam ienākumu nebija vispār), bez regulāra pilsētas finansējuma to darbība nebūtu iespējama.

Neilgi pēc minēto iestāžu atklāšanas sākās Pirmais pasaules karš, kas radīja jaunus izaicinājumus sociālās palīdzības jomā. Tomēr 20. gadsimta sākumā saskatāmi iedīgi turpmākajai pilsētas īstenotajai sociālajai politikai, kurā pilsēta uzņemas arvien lielāku lomu savu iedzīvotāju sociālo problēmu risināšanā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Iedzīvotāju skaits Rīgā 1867. gadā bija 102 590, 1897. gadā 255 879, bet 1913. gadā jau 507 976. Sk.: FRIEDRICH VON JUNG-STILLING. Riga in den Jahren 1866–1870: ein Beitrag zur Städte-Statistik. Riga 1873, S. 37; NIKOLAJ ALEKSANDROVICH TROJNICKIJ (red.). Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rosijskoj imperii, 1897 g. t. 21. Līfljandskaja gubernija. Sankt-Peterburg 1905, s. 3; EUGEN SHTIDA (red.). Perepis' naselenija v g. Rige i Rizhskom patrimonial'nom okruge ot 5 dekabrja 1913 g. Riga 1914, s. 21.
- ² JĀNIS KRASTIŅŠ (red.). Riga: 1860–1917. Riga 1978, 21. lpp.
- ³ Pirmā Viskrievijas tautas skaitīšana liecina, ka lasītprasmes un rakstītprasmes līmenis guberņās, no kurām bija lielākā daļa ienācēju, bija zems: Kauņas guberņā 42%, Viļņas – 29%, bet Vitebskas – 25%. Sk.: ADOLF GRIGOR'EVICH RASHIN. Naselenie Rossii za 100 let (1813–1913). Statisticheskie ocherki. Moskva 1956, s. 308.
- ⁴ BEATE ALTHAMMER, MICHÈLE GORDON. Integrierende und fragmentierende Effekte von kommunaler Armenfürsorge in Köln und Glasgow (1890–1914). In: Archiv für Sozialgeschichte 46, 2006, S. 61–85, hier S. 61.
- ⁵ FRIEDRICH LENGER. European Cities in the Modern Era, 1850–1914. Leiden 2012, p. 173.
- ⁶ Robežas iezīmē Daugava, dzelzceļa līnija un tagadējā Slāvu iela.
- ⁷ Maskavas pilsētas daļas 2. un 3. iecirknī ietilpa Grīziņkalns un daļa mūsdienu Centra rajona.
- ⁸ Sk.: JĀNIS BĒRZIŅŠ. Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914. Rīga 2009; JĀNIS BĒRZIŅŠ. Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900–1914. Rīga 1997; JĀNIS BĒRZIŅŠ. Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā XIX gadsimta 90. gados. Rīga 1970.
- ⁹ Sk.: DZIDRA OZOLIŅA. Rīgas “pilsētas tēvi” un viņu komunālā politika (1877–1913). Rīga 1976.
- ¹⁰ Sk.: VITA ZELČE. Prostitūcija Rīgā 19. gadsimta 90. gados. In: Latvijas Arhīvi 1999, Nr. 1, 74.–95. lpp.
- ¹¹ Sk.: GUNTIS VĀVERIS. Atturības biedrību darbība Rīgā un tās apriņķī, 1891–1914. In: Latvijas Arhīvi 2014, Nr. 3/4, 81.–117. lpp.
- ¹² Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za. Riga 1904–1916.
- ¹³ ALTHAMMER, Integrierende und fragmentierende Effekte, S. 61.
- ¹⁴ KRISTĪNE VOLFARTE, ERVĪNS OBERLENDERS (sast.). Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g. Rīga 2004, 19. lpp.
- ¹⁵ Atrasts bērns. In: Rīgas Pilsētas Policijas Avīze, 23.11.1889., 2. lpp.
- ¹⁶ Atrasts bērna liķis. In: Rīgas Pilsētas Policijas Avīze, 23.12.1895., 1. lpp.
- ¹⁷ JOAN NEUBERGER. Hooliganism. Crime, Culture, and Power in St. Petersburg, 1900–1914. Berkeley, Los Angeles, London 1993, p. 196.
- ¹⁸ OLGA FEJTOVÁ. From Mercy and Charity to the System of State and Municipal Care for the Poor in Prague in the Long 19th Century. In: OLGA FEJTOVÁ, MILAN HLAVAČKA (eds.). Poverty, Charity and Social Welfare in Central Europe in the 19th and 20th Centuries. Cambridge 2007, pp. 92–122, here p. 115.
- ¹⁹ SHTIDA, Perepis' naselenija, s. 22.
- ²⁰ Ibidem.
- ²¹ Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas iss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916. un 1917. gadā: datu tabula par Maskavas priekšpilsētas pilsētas un privātajām iestādēm [vācu val.], 1918. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 2791-1-63, 37. lp.
- ²² Ibidem, 37. lp.v.
- ²³ PAULA ZVIRBULIS. Sabiedriskā palīdzība Rīgā. In: TEODORS LĪVENTĀLS, VALTERS SADOVSKIS (red.). Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei. Rīga 1932, 561–572. lpp., šeit 569. lpp.

- ²⁴ Grebenščikova nabagmājas būvprojekts Rīgas pilsētas Būvniecības komisijai [krievu val.], 22.04.1893. LNA LVVA, 2761-3-5862, 9.–10. lp.
- ²⁵ Grebenščikova sākumskolas un patversmes vadības būvprojekts Rīgas pilsētas Būvniecības komisijai [krievu val.], 21.09.1894. LNA LVVA, *ibidem*, 15. lp.
- ²⁶ Riga und seine Bauten, hrsg. vom RIGASCHEN TECHNISCHEN VEREIN und RIGASCHEN ARCHITEKTEN-VEREIN. Riga 1903, S. 266.
- ²⁷ Tageschronik. In: Das Inland, 22.06.1853., S. 543.
- ²⁸ Riga und seine Bauten, S. 266.
- ²⁹ ZVIRBULIS, Sabiedriskā palīdzība Rīgā, 569. lpp.
- ³⁰ 5-letie Russkago Blagotvoritel'nago o-va v' Rig'. In: Segodnja, 05.11.1927.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² K. P. GEJTER. Putevoditel' po Rigi i eja okrestnostjam. Riga 1885, s. 70.
- ³³ RŪDOLFS KĻAVIŅŠ. Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā. In: TEODORS LĪVENTĀLS, VALTERS SADOVSKIS (red.). Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei. Rīga 1932, 535.–543. lpp., šeit 536. lpp.
- ³⁴ Von der Armenpflege in Riga. In: Rigasche Zeitung, 14.10.1911., S. 1.
- ³⁵ BURCHARD VON SCHRENCK. Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung. Riga 1909, S. 257.
- ³⁶ FRIEDRICH VON JUNG-STILLING (Hg.). Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1. Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonialgebiet. Riga 1883, S. 12–13.
- ³⁷ KĻAVIŅŠ, Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā, 535. lpp.
- ³⁸ *Ibidem*.
- ³⁹ Ko dara mūsu pilsētas valde? Rīga 1913, 27. lpp.
- ⁴⁰ LENGER, European Cities, p. 173.
- ⁴¹ SCHRENCK, Beiträge zur Statistik, S. 185.
- ⁴² KĻAVIŅŠ, Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā, 535. lpp.
- ⁴³ AUGUSTS ZVEJNIEKS. Nespējnieku un trūcīgo pilsoņu apgāde. In: TEODORS LĪVENTĀLS, VALTERS SADOVSKIS (red.). Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei. Rīga 1932, 557.–561. lpp., šeit 557. lpp.
- ⁴⁴ Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas īss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916 un 1917. gadā: datu tabula par Rīgas pilsētas vidējiem gada tērpiem uz sociālo aizgādību no 1881. līdz 1912. gadam [vācu val.], 1918. LNA LVVA, 2791-1-63, 39. lp.
- ⁴⁵ *Ibidem*, 39. lp.v.
- ⁴⁶ OZOLIŅA, Rīgas “pilsētas tēvi”, 188. lpp.
- ⁴⁷ Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas īss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916 un 1917. gadā: datu tabula par pilsētas un privātajām iestādēm [vācu val.], 1918. LNA LVVA, Rīga, 2791-1-63, 35.–38. lp.
- ⁴⁸ *Ibidem*, 37. lp.
- ⁴⁹ Locales. In: Dūna Zeitung, 15.11.1900., S. 5.
- ⁵⁰ Locales. In: Dūna Zeitung, 01.02.1901., S. 5.
- ⁵¹ Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas īss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916 un 1917. gadā: pusaudžu darba nams [vācu val.], 1918. LNA LVVA, 2791-1-63, 16. lp.
- ⁵² Locales. In: Dūna Zeitung, 15.11.1900., S. 5.
- ⁵³ Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas īss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916. un 1917. gadā: pusaudžu darba nams [vācu val.], 1918. LNA LVVA, 2791-1-63, 16. lp.

- ⁵⁴ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1904 g. Riga 1905, s. 87.
- ⁵⁵ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1903 g. Riga 1904, s. 78.
- ⁵⁶ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1904 g., s. 86.
- ⁵⁷ Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas īss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916. un 1917. gadā: pusaudžu darba nams [vācu val.], 1918. LNA LVVA, 2791-1-63, 16. lp.v.
- ⁵⁸ KĻAVIŅŠ, Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā, 536. lpp.
- ⁵⁹ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1904 g., s. 87.
- ⁶⁰ Ibidem.
- ⁶¹ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1906 g. Riga 1907, s. 101.
- ⁶² Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1910 g. Riga 1911, s. 122.
- ⁶³ Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas īss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916. un 1917. gadā: pusaudžu darba nams [vācu val.], 1918. LNA LVVA, 2791-1-63, 17. lp.
- ⁶⁴ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1907 g. Riga 1908, s. 105.
- ⁶⁵ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1904 g., s. 86.
- ⁶⁶ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1903 g., s. 77.
- ⁶⁷ Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas īss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916. un 1917. gadā: pusaudžu darba nams [vācu val.], 1918. LNA LVVA, 2791-1-63, 17. lp.
- ⁶⁸ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1904 g., s. 87.
- ⁶⁹ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1905 g. Riga 1906, s. 95.
- ⁷⁰ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1904 g., s. 87.
- ⁷¹ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1903 g., s. 78.
- ⁷² Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1904 g., s. 87.
- ⁷³ TROJNICKIJ, Pervaja vseobshhaja perepis', s. 161.
- ⁷⁴ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1904 g., s. 87.
- ⁷⁵ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1915 g. Riga 1916, s. 95.
- ⁷⁶ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1906 g., s. 101.
- ⁷⁷ Ibidem.
- ⁷⁸ Ibidem, s. 102.
- ⁷⁹ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1907 g., s. 114.
- ⁸⁰ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1909 g. Riga 1910, s. 109.
- ⁸¹ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1910 g., s. 97.
- ⁸² Ibidem.
- ⁸³ Ibidem, s. 100.
- ⁸⁴ Ibidem, s. 122.
- ⁸⁵ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1911 g. Riga 1912, s. 125.
- ⁸⁶ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1914 g. Riga 1915, s. 126.
- ⁸⁷ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravj za 1915 g., s. 94.
- ⁸⁸ KĻAVIŅŠ, Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā, 536. lpp.
- ⁸⁹ JURIJ IL'ICH KIR'JANOV. Zhiznennyj uroven' rabochih Rossii (konec XIX – nachalo XX v.). Pieejams: <http://istmat.info/node/51> (skatīts 10.08.2017.).

- ⁹⁰ ALFRĒDS STARIS. Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam. Lielvārde 2000, 110. lpp.
- ⁹¹ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1910 g., s. 100.
- ⁹² Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas īss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916. un 1917. gadā: datu tabula par Mītavas priekšpilsētas pilsētas un privātajām iestādēm [vācu val.], 1918. LNA LVVA, 2791-1-63, 38. lp.
- ⁹³ Ibidem, 36. lp.
- ⁹⁴ Ibidem, 37. lp.
- ⁹⁵ Ibidem, 36. lp.
- ⁹⁶ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1911 g., s. 99.
- ⁹⁷ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1910 g., s. 100.
- ⁹⁸ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1912 g. Rīga 1913, s. 122.
- ⁹⁹ Ibidem, s. 125.
- ¹⁰⁰ Krippen und Kinderbewahranstalten. In: Rigasche Zeitung, 15.03.1912., S. 1.
- ¹⁰¹ Ibidem.
- ¹⁰² Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas īss pārskats par Rīgas pilsētas sociālās aizgādības iestāžu darbību 1916. un 1917. gadā: bērnu dārzs un silīte [vācu val.], 1918. LNA LVVA, 2791-1-63, 11. lp.v.
- ¹⁰³ Ibidem.
- ¹⁰⁴ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1912 g., s. 125.
- ¹⁰⁵ PETR RUCKIJ (sost.). Rīga i okrestnost': putevoditel' s planami g. Rigi i Rizhskogo vzmor'ja. Rīga 1910, s. 9.
- ¹⁰⁶ KĻAVIŅŠ, Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā, 536. lpp.
- ¹⁰⁷ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1913 g. Rīga 1914, s. 107.
- ¹⁰⁸ Ibidem, 108.
- ¹⁰⁹ Ibidem.
- ¹¹⁰ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1914 g., s. 127.
- ¹¹¹ KĻAVIŅŠ, Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā, 536. lpp.
- ¹¹² BĒRZIŅŠ, Latvijas rūpniecības, 186. lpp.
- ¹¹³ Lokales. In: Rigasche Zeitung, 16.12.1911., S. 4.
- ¹¹⁴ BĒRZIŅŠ, Latvijas rūpniecības, 186. lpp.
- ¹¹⁵ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1910 g., s. 100.
- ¹¹⁶ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1912 g., s. 132.
- ¹¹⁷ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1910 g., s. 100.
- ¹¹⁸ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1912 g., s. 132.
- ¹¹⁹ No 1. oktobra līdz 1. aprīlim.
- ¹²⁰ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1912. g., s. 134.
- ¹²¹ Ibidem.
- ¹²² Ibidem.
- ¹²³ Ibidem, 135.
- ¹²⁴ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1913. g., s. 115.
- ¹²⁵ Kratkij obzor dejatel'nosti Rizhskoj gorodskoj upravy za 1914. g., s. 133.

SUMMARY

Besides brand new architectural forms and town-planning solutions, the rapid industrialization of Riga during the second half of the 19th century was accompanied by a different attitude towards growing social issues caused by changes in the socioeconomic situation.

For centuries, social care was predominantly under control of the local religious and ethnic communities, which mainly reserved it for the members of their community. While the mobility of people was low and ties to their community were strong, this type of system could work, but the influx of immigrants, strangers to the local communities, forced to change the system. Previously, social care was intended only for the taxpayers registered in Riga, however, considering that more than a half of the population of Riga came from the other parts of the Russian Empire, inevitably, it was impossible to resolve serious social issues without providing assistance to immigrants. Riga City Council had to make significant improvements in their policies towards meeting the social needs of immigrants, and was compelled to take a more active role in solving the current social issues.

The emergence of a new social group – workers – exacerbated some of the social issues. These included unattended children, uncertainty about income and employment, the problem of alcoholism, as well as long and exhausting working hours, which left a negative impact on workers' health.

Maskavas priekšpilsēta as one of the more industrialized neighbourhoods of Riga became one of those parts of the city in which, along with private social care institutions, three institutions under the authority of the administration of Riga were founded: a youth work house and shelter at Sarkanā Street 4, a kindergarten and nursery at Jēkabpils Street 19 and a night shelter at Fridriķa Street 9. The emphasis on child care as the example of *Maskavas priekšpilsēta* (two of the three institutions were intended for children and adolescents) indicates a new outlook on the needs of children. Also, according to the admission data of the institutions, more than a half of the enrolled children were not registered in Riga and came from the families of migrants.

Some of the issues were tackled by addressing the cause of the problem, for example, providing poor adolescents with an opportunity to acquire a profession. Yet, some measures only gave an immediate relief, for instance, night shelters, which provided a refuge to the homeless, but did not help them finding a new home. Since the maintenance costs of institutions were higher than their income, the existence of the institutions depended on the financial support of the city.

The beginning of World War I interrupted the ongoing social initiatives, and brought into forefront other more immediate social issues. However, at the beginning of the 20th century, the origins of the forthcoming city's social policy, which would proceed to take on a more important role in addressing the social problems of its inhabitants, are evident.

Valstspapīru spiestuves izveidošana un pirmie darbības gadi (1919–1921)¹

Establishment and Operation of State Printing House (1919–1921)

Agita Ančupāne, *Mg. hist.*

Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma glabātāja

Palasta iela 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: agita@rigamuz.lv

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas Latvijas Pagaidu valdībai bija jārisina vairāki nozīmīgi jautājumi. Viena no būtiskākajām jomām, kas steidzami jāsakārto, bija finanšu sfēra. Latvijas Pagaidu valdībai trūka ne tikai naudas līdzekļu, bet arī dažāda veida vērtspapīru,² piemēram, zīmogmarku, pastmarku, bandroļu,³ obligāciju un tirdzniecības un rūpniecības zīmju,⁴ kas bija nepieciešamas veiksmīgai valsts ekonomiskai darbībai. Lai segtu augošo valsts vajadzību pēc vērtspapīriem un naudas zīmēm, Finanšu ministrijas pakļautībā tika nodibināta Valstspapīru spiestuve. Raksta mērķis ir atspoguļot Valstspapīru spiestuves izveidošanas nepieciešamību un apstākļus un spiestuves darbības pirmo posmu no izveidošanas līdz 1921. gadam, kad spiestuve tika pārcelta uz jaunām telpām, paverot jaunas attīstības un paplašināšanās iespējas.

Atslēgvārdi: Valstspapīru spiestuve, poligrāfijas vēsture, Rihards Zariņš, Finanšu ministrija, Valsts kases naudas zīmju izgatavošana.

After establishment of independent Latvia, the Provisional Government had to deal with a number of important issues. The most urgent ones included the financial sphere. The Latvian Provisional Government not only lacked funds, but also various types of securities, such as stamps, duty stamps, parcel posts and bonds that were necessary for a successful economic activity of the state. In order to meet the growing need for securities and banknotes, the State Printing House was established under the authority of the Ministry of Finance. The aim of the current article is to reflect upon the necessity and circumstances of the State Printing House establishment and the first stage of its operation from its founding until 1921, when the printing works were moved to new premises, opening up novel possibilities for development and expansion.

Keywords: State Printing House, Rihards Zariņš, Ministry of Finance, history of printing industry, production of national treasury bills.

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas 1918. gada 18. novembrī viena no būtiskākajām problēmām, ko nācās risināt jaunās valsts pārvaldei, bija vērtspapīru⁵ trūkums un vienotas naudas lietošana visā Latvijas teritorijā. Pēc Pirmā pasaules kara Latvijas teritorijā apgrozībā atradās gan cara, gan Krievijas Valsts domes nauda, tāpat arī vācu okupācijas varas naudas zīmes, kā arī pilsētu parāda zīmes. Bija skaidrs, ka ir ne tikai nepieciešams noteikt lietošanai vienotas naudas zīmes, bet ir vajadzīga arī sava – Latvijas nauda,⁶ tomēr to nevarēja uzreiz ieviest, jo trūka gan papīra, gan iespiedmašīnu, gan apmācīta personāla naudas zīmju un citu vērtspapīru iespiešanai. Latvijas Pagaidu valdība rada risinājumu, pašu nepieciešamāko vērtspapīru ražošanu nododot privātām spiestuvēm. Tomēr militārpolitisko apstākļu dēļ pirmo Latvijas vērtspapīru iespiešana notika ar pārtraukumiem, bet valsts vērtspapīru spiestuvi izveidoja tikai 1919. gada jūlijā.⁷

Pirmie Latvijas Pagaidu valdības vērtspapīru pasūtījumi privātām tipogrāfijām

Latvijas Pagaidu valdības pirmais vērtspapīru izgatavošanas pasūtījums bija pastmarkas, kuras valdība pasūtīja iespīest privātā tipogrāfijā. Pirmās Latvijas valsts pastmarkas bija 5 kapeiku jeb “Saules” pastmarkas, kuras tika iespīestas Aleksandra Šnakenburga litogrāfijā.⁸

Latvijas Pagaidu valdība 1918. gada decembra sākumā apstiprināja Anša Ciruļa zīmētās Latvijas pirmās pastmarkas paraugu un nodeva to drukātavai iespīest. 1918. gada 17. decembrī¹⁰ tika laistas apgrozībā 5 kapeiku pastmarkas, kas bija iespīestas Šnakenburga litogrāfijā uz krievu un vācu kara karšu baltajām pusēm, – tas liecina par papīra trūkumu, lai gan presē to pamatoja ar viltojumu apkarošanu.¹¹

Jaunajai Latvijas valstij bija nepieciešami dažāda veida vērtspapīri sekmīgai valsts attīstībai, īpaši ekonomikas jomā. Nespējama nodrošināt nepieciešamos iespīeddarbus, Pagaidu valdība atļāva vietējām tabakas fabrikām iespīest dažādās privātās spiestuvēs bandroles tabakas precēm, kuras pēc tam apzīmogoja attiecīgās valsts iestādes.¹² Piemēram, Rūtenberga tabakas fabrika ar Pagaidu valdības atļāuju pasūtīja Andersona spiestuvei papīrosu bandroles.¹³

Pēc Sarkanās armijas iebrukuma Latvijas Pagaidu valdība, turpinot savu darbību Liepājā, 1919. gada janvārī valsts vērtspapīru izgatavošanu pasūtīja Gotlība Daniela Meijera litogrāfijai, kur iespīesana notika valsts ierēdņu uzraudzībā. Pirmie iespīestie vērtspapīri Meijera litogrāfijā bija 5 kapeiku pastmarkas, kuras laida apgrozībā 1919. gada 5. februārī. “Saules” pastmarkas iespīeda arī citās kapeiku nominālvērtībās, bet papīra trūkuma dēļ – gan uz plāna papīra bez ūdenszīmēm, gan uz papīra ar ūdenszīmēm.¹⁴ Vēlāk G. Meijera litogrāfijā sāka izgatavot arī pirmās Latvijas Valsts kases zīmes.¹⁵ Pastmarku izgatavošanu Meijera litogrāfijā uzraudzīja pasta un telegrāfa ierēdņi, bet Finanšu ministrijas pārstāvji uzraudzīja bandroļu un Valsts kases zīmju 25 rubļu un 1 rubļa vērtībā iespīesšanu.¹⁶ 1919. gada 22. martā finanšu ministram tika dota atļāuja izlaist valsts naudas zīmes par 25 miljoniem rubļu viena, piecu, desmit un divdesmit piecu rubļu vērtībā.¹⁷ Papīra trūkuma dēļ Latvijas Valsts kases zīmes iespīeda uz vācu papīra ar dažādām ūdenszīmēm, ko vācu okupācijas iestādes izmantoja dokumentu iespīest. ¹⁸

Latvijas Pagaidu valdībai valsts vērtspapīru iespīesšanu Liepājā nācās pārtraukt, kad 1919. gada 16. aprīlī puča rezultātā Pagaidu valdības locekļi bija spīesti patverties uz kuģa *Saratov*.¹⁹ No iespīestajām Valsts kases zīmēm Kārļa Ulmaņa valdība laida apgrozībā tikai nelielu daļu – 26 000 naudas zīmju 25 rubļu nominālvērtībā, bet naudas

laišanu apgrozībā un iespiešanu Meijera litogrāfijā turpināja Andrieva Niedras vadītā valdība. Tā laida apgrozībā G. Meijera spiestuvē jau izgatavotās 1 rubļa naudas zīmes un 25 rubļu naudas zīmes, kā arī spiestuvē esošās pusgatavās 25 rubļu naudas zīmes ar jauniem sērijas apzīmējumiem un kontrolskaitļiem.²⁰ Sacelšanās laikā no G. Meijera spiestuves pazuda nenoteikts skaits gatavu un pusgatavu naudas zīmju, kuras vēlāk parādījās apgrozībā.²¹

K. Ulmaņa Latvijas Pagaidu valdība valsts naudas zīmju iespiešanu Liepājā atsāka 1919. gada 1. jūlijā,²² turpinot iespiest 1 rubļa un 25 rubļu naudas zīmes, šajā laikā Meijera drukātava iespieda arī vēl vienu Latvijas pastmarku, kas bija vēlta Rīgas atbrīvošanai. Pastmarkas autors bija mākslinieks bija Jūlijs Fībigis, un to laida apgrozībā 1919. gada 24. jūlijā.²³ Pēc spiestuves darbības atjaunošanas Latvijas valsts vērtspapirus tajā iespieda līdz pat 1919. gada oktobra beigām.²⁴

Valsts vērtspapīru drukāšana privātajās spiestuvēs bija tikai daļējs un īslaicīgs problēmas risinājums, un bija skaidrs, ka valstij ir nepieciešama sava vērtspapīru drukātava.

Valstspapīru spiestuves izveidošana

Kad Latvijas Pagaidu valdība bija atgriezusies Rīgā, Finanšu ministrija valsts vērtspapīru iespiešanai 1919. gada jūnijā sāka nomāt Aleksandra Groseta spiestuvi Mārstaļu ielā.²⁵ Šo pašu spiestuvi naudas maiņas zīmju iespiešanai no 1919. gada sākuma līdz maijam bija izmantojusi arī Rīgas Strādnieku deputātu padome.²⁶

Valstspapīru spiestuves pirmais pārvaldnieks Jānis Mozaļevskis²⁷ savā atskaitē Finanšu ministrijas Kredīta departamentam norāda uz virkni grūtību, ar kurām nācās saskarties, iekārtojot spiestuvi.²⁸ Pirmkārt, pastāvēja problēmas ar

tehniku – iespiedmašīnas bija nepieciešams pieslēgt pilsētas elektrības vadiem. Līdz tam mašīnas darbināja ar gāzes dzinējspēku, bet pilsēta ar gāzi apgādāja tikai dažas stundas dienā. Tāpat vajadzēja uzstādīt arī dzinēju, kas sākotnēji bija bojāts, bet uzņēmums, kuram tas bija jāsalabo un jāuzstāda, bija nolaidīgi izturējies pret savu darbu. Tomēr 15. jūlijā visi sagatavošanas darbi bija pabeigti un spiestuve varēja uzsākt Valsts kases naudas zīmju iespiešanu. Otrkārt, pastāvēja problēma ar darbaspēku. Rīgā šajā laikā bija ļoti maz litogrāfu, pārvedēju, tipogrāfu un cinkogrāfu,²⁹ kas bija nepieciešami vērtspapīru izgatavošanai. Valstspapīru spiestuves pārvaldniekam bija izdevies atrast cilvēkus divām maiņām pie divām litogrāfu mašīnām, vienai maiņai pie trešās litogrāfu mašīnas, vienai maiņai pie divām tipogrāfu mašīnām un trīs maiņām pie numerāciju drukāšanas mašīnas. Pārējām divām litogrāfu un divām tipogrāfu mašīnām, sākot iespiest Valsts kases zīmes, vēl nebija izdevies atrast meistarus. Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks uzskatīja, ka šo problēmu dēļ spiestuves kārtīgu darba organizēšanu trijās maiņās varēs ieviest ne ātrāk kā 1919. gada septembra beigās.³⁰

J. Mozaļevski par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku ar 1919. gada 15. jūliju apstiprināja finanšu ministrs.³¹ Septembrī ar finanšu ministra rīkojumu, sākot ar 1919. gada 28. jūliju, tika apstiprināti vēl divi Valstspapīru spiestuves ierēdņi – par tehniskās nodaļas vadītāju tika iecelts Jūlijs Albrehts, bijušais A. Groseta tipogrāfijas vadītājs, bet Alberts Prande tika iecelts par spiestuves grafikas nodaļas vadītāju.³² Valstspapīru spiestuvē strādāja arī bijušais Liepājas G. Meijera drukātavas darbinicu kontrolieris Aleksandrs Pētersons,³³ tātad, lai nodrošinātu Valstspapīru spiestuvi ar kvalificētiem strādniekiem, spiestuves darbā tika noalgoti strādnieki no Liepājas, kas līdz šim jau bija izgatavojuši Valsts kases naudas zīmes.

Valstspapīru spiestuves pirmie darbības gadi (1919–1921)

1919. gada 28. jūlijā Valstspapīru spiestuve ar divām litogrāfijas mašīnām sāka drukāt Valsts kases zīmes 5 rubļu vērtībā.³⁴ Par šo notikumu nedaudz novēloti ziņoja arī vietējā prese. Piemēram, 2. augustā laikraksts "Latvijas Sargs", kā arī 3. augustā laikraksts "Darbs" publicēja identiskus rakstus, kuros ziņoja, ka "Latvijas valsts papīru drukāšanai Finanšu ministrija nonomājusi bijušo A. Groseta grafisko iestādi līdz ar tipogrāfiju. Patlaban viņu iekārto un šimbrīžam jau drukā bandroles, štempelmarkas u. c. Par drukātavas pārzini iecelts mākslinieks J. Mozaļevskis".³⁵ Savukārt 16. augustā laikraksts "Baltijas Vēstnesis" ziņoja, ka Groseta spiestuvē uzsāka valsts naudas zīmju drukāšana 5 rubļu nominālvērtībā, un solīja lasītājiem, ka tās tiks laistas apgrozībā nākamajā nedēļā.³⁶

Laika posmā no 1919. gada 28. jūlija līdz 31. augustam Valstspapīru spiestuvē darbojās gravieru darbnīca, kur tika izstrādāti iegravējumi 5 un 10 rubļu naudas zīmēm, kā arī iespiestuve, kurā divās maiņās ar divām mašīnām 16 darba stundās izgatavoja 4000 loksnes naudas zīmju jeb katru dienu apmēram 400 000 rubļu.³⁷ Kā norāda Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks J. Mozaļevskis, pirmajās dienas darbs ritēja lēni. Pārvaldnieka pieņemtie darbinieki bija ar nelielu pieredzi, piemēram, skaitītājas un kārtotājas esot strādājušas dienu un nakti, jo nebija vēl iestrādājušas un, lai nepieļautu kļūdas, visu pārskaitīja divreiz. Problēmas esot sagādājuši arī mehāniskās numerācijas mašīna, kas pieļāva daudz kļūdu. Par spīti visiem sarežģījumiem, laika posmā no 19. līdz 25. augustam uz Valsts kasi tika izsūtītas 5 rubļu Valsts kases zīmes 52 183 300 rubļu vērtībā, bet 25. augustā tika uzsākta arī 10 rubļu bankošu iespiešana.³⁸

Viena mēneša laikā drukātavā tika pieņemti 56 strādnieki un 51 kalpotājs,

bez 5 rubļu naudas zīmēm nodrukātas arī bandroles sērkokoņiem (13 500 loksnes), bandroles tējai (1000 loksnes), "Saules" pastmarkas 15 kapeiku vērtībā (2356 loksnes); spiestuve lielā vairumā drukāja arī dažādas veidlapas un grāmatas Finanšu ministrijai, kurai mēneša laikā tika nodrukātas 41 515 loksnes veidlapu un 3313 grāmatas. Spiestuve drukāšanai bija sagatavojusi 3 000 000 zīmogmarku dažādās vērtībās, 1 725 000 marku teātra biļetēm, 3×2000 plakātu 5% aizņēmumam trīs veidos, 340 000 lokšņu tējas bandroļu un gatavojās 100 rubļu naudas zīmju drukāšanai.³⁹

Neņemot vērā šos rādītājus, Valstspapīru spiestuve tomēr nespēja nodrošināt Valsts kases zīmju pietiekamu ražošanas apjomu. 27. augustā "Baltijas Vēstnesis" ziņoja par gauso Valstspapīru spiestuves darbību tās tehnisko trūkumu dēļ, norādot arī, ka Finanšu ministrija jautājumu risina un ir nosūtījusi četras personas uz ārzemēm, lai iegādātos vajadzīgās lietas un priekšmetus spiestuves darbības uzlabošanai.⁴⁰

1919. gada 18. augustā arī Valsts kontroles I departamenta direktora vietas izpildītājs, vecākais inspektors Roberts Lielais norādīja uz vairākām nepilnībām Valstspapīru spiestuves darbībā, atzīdams, ka bijusi A. Groseta drukātava nav piemērota valsts vērtspapīru iespiešanai aizsardzības un iekārtojuma ziņā. Valsts kontroles vecāko inspektoru ne tikai neapmierināja drukātavas rentes līguma noslēgšana un inventāra pārņemšana bez Valsts kontroles pārstāvja piedalīšanās, bet arī pati naudas iespiešana, kas būtu jāveic atsevišķā telpā, kādu bijušajā A. Groseta spiestuvē nebija iespējams ierīkot. Tāpat R. Lielais norādīja, ka nepieciešama naudas zīmju un citu vērtību glabātava. Spiestuvē nebija sakārtota arī visa nepieciešamā dokumentācija, nebija ieviestas grāmatas, kur reģistrēt naudas zīmju un citu vērtību izgatavošanai paredzētā papīra saņemšanu.⁴¹

Pēc vecākā inspektora R. Lielā ziņojuma tika sastādīta instrukcija valsts kontroles pārstāvjiem Valstspapīru spiestuvē, tā paredzēja, ka kontrolieriem jāseko, lai akmens uzgriezumi pastāvīgi atrastos slēgtā vietā, kā arī lai tiktu ieviestas reģistra grāmatas. Kontrolieriem bija jāpārbauda arī izgatavotās naudas zīmes un citas vērtības un bojāto naudas zīmju un citu vērtību iznīcināšana spiestuves telpās.⁴²

Valstspapīru spiestuves pirmais pārvaldnieks J. Mozaļevskis pārskatā Finanšu ministrijas Kredīta departamentam par spiestuves darbību laika posmā no 1919. gada 28. jūlija līdz 31. augustam norādīja uz vairākiem drošības pasākumiem, kas pasargāja Latvijas naudas zīmes pret viltojumiem un iespējamām zādzībām no spiestuves telpām. J. Mozaļevskis norādīja: tā kā nauda tiek izgatavota mehāniski, to neesot iespējams viltot, jo aizsargdrukai un reljefam esot nepieciešami tādi paši metāla šabloni, kādi ir Valstspapīru spiestuvē un kurus stingri apsargājot un no darbnīcas ārā nenesot. Darbinieki spiestuves telpās tīkot kontrolēti, un nevienu darbu saistībā ar vērtspapīriem darbinieki neveic vieni. Tāpat sargiem bija aizliegts ielaist nepiederošas personas spiestuves telpās, kur varēja iekļūt vienīgi ar atļaujām, kuras izsniedzis Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks.⁴³

Rihards Zariņš (1869–1939), nākamais Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks ar 20 gadu darbu pieredzi Krievijas vērtspapīru izgatavošanā,⁴⁴ par J. Mozaļevska spiestuves pārvaldību un zināšanām izteicies visai skarbi, norādot, ka spiestuvē “*nauda tika izgatavota litogrāfiskā tehnikā, kurā visātrāk un tajā pašā tehnikā varēja vislabāk viltot*”,⁴⁵ bet pašu pārvaldnieku raksturojis šādi: “*Ja es viņam ko stāstīju, tad viņš izrādīja it kā viņš jau visu to zīn, bet īstenībā viņš it neko nezināja, bet gribēja tikai izgrozīties, lai es ticētu viņa zināšanām.*”⁴⁶ Apstākļos, kādos Latvijas naudas zīmes tika iespiestas, neko labāku nebija iespējams izgatavot gan

tādēļ, ka trūka apmācīta personāla, gan spiestuvju tehnisko iespēju un kvalitatīva papīra trūkuma dēļ. Ironiski, ka uz Valsts kases zīmēm bija uzdrukāts uzraksts “*Par Valsts kases zīmju viltošanu vai viltoto zīmju uzglabāšanu un izplatīšanu vainīgos sodīs ar visu tiesību zaudēšanu un spaidu darbiem līdz 12 gadiem*”,⁴⁷ tomēr naudas viltojumi bija viena no lielākajām Valstspapīru spiestuves problēmām, jo gandrīz visu tās pastāvēšanas laiku tai pārmeta nespēju izgatavot naudas zīmes, kuras būtu ļoti grūti viltot.⁴⁸

Kaut arī darbinieku skaits bija nepietiekams un tehnika novecojusi, Valstspapīru spiestuves darbinieki centās izpildīt valsts pasūtījumu noteiktajos termiņos, strādājot virsstundas, par ko tika arī attiecīgi atalgoti. Piemēram, 1919. gada 23. augustā prēmijas par Valsts kases zīmju 5 rubļu vērtībā drukāšanu saņēma 10 Valstspapīru spiestuves darbinieki, prēmijas lielums svārstījās no 50 līdz 200 rubļiem.⁴⁹ 1919. gada 30. augustā ar Finanšu ministrijas Kredīta departamenta direktora rīkojumu par virsstundu darbu un darbu svētdienās tika atalgoti 34 spiestuves darbinieki, prēmijas lielums atkarībā no virsstundām svārstījās no 15 līdz 500 rubļiem.⁵⁰ Drukātava strādāja 24 stundas diennaktī, izņemot svētdienas.⁵¹

Lai Valstspapīru spiestuve spētu veiksmīgi darboties, valstij tajā bija jāiegulda lieli līdzekļi. 1919. gada augusta, septembra un oktobra Ministru kabineta sēdēs Finanšu ministrijai regulāri tika piešķirti aizdevumi Valstspapīru spiestuves vajadzībām. Piemēram, 1919. gada 29. augusta Ministru kabineta sēdē Finanšu ministrijai tika piešķirti 300 000 rubļu kā aizdevums Kredīta departamentam Valstspapīru spiestuvei dažādu mašīnu un materiālu iegādei un kārtējam vajadzībām. 1. septembra sēdē tika piešķirti vēl 160 000 rubļu papīra iegādei ārzemēs Valsts kases zīmju izgatavošanai un 100 000 rubļu spiestuves kārtējiem rēķiniem, 7. oktobri spiestuvei tika piešķirti vēl 500 000 rubļu.⁵² Kopumā laika

posmā no 1919. gada līdz 1922. gadam spiestuvē valsts ieguldīja 926 801 latu.⁵³

Pavēlēs par Valstspapīru spiestuves darbiniekiem redzams, ka spiestuves darbības pirmajos mēnešos darbinieku rotācija no viena amata uz citu un jaunu darbinieku pieņemšana, kā arī veco atlaišana bija visai liela. Tas bija saistīts ne tikai ar darbinieku trūkumu un pieredzējušāku darbinieku pārceļšanu atbildīgākos amatos, bet arī ar darbinieku nedisciplinētību un pārkāpumiem, par kuriem tie tika vai nu pazemināti amatā, vai atlaisti no darba. Piemēram, pamatojoties uz tehnikas nodaļas vadītāja ziņojumu 1919. gada 3. oktobrī, no darba Valstspapīru spiestuvē tika atlaista skaitītāja M. Efferte par nolaidīgu izturēšanos pret savu uzdevumu izpildīšanu un nepaklausību.⁵⁴ Šajā pašā dienā tika izteikts arī stingrs rājiens kancelejas darbvedei Almai Krustiņsonai un grāmatvedim I. Nandsim par nolaidīgu izturēšanos pret saviem pienākumiem.⁵⁵ Lai gan pārvaldnieks J. Mozaļevskis apgalvoja, ka naudas iespiešana tiek rūpīgi uzraudzīta, 1919. gada septembrī par to, ka bija pazudusi viena lapa ar 10 rubļu naudas zīmēm, no darba tika atstādināta Eksteina kundze un pārceļta par šķirošanas nodaļas uzrauga palīgu.⁵⁶

Valstspapīru spiestuves darbību apgrūtināja ne tikai tehniska rakstura problēmas un kvalificēta darbaspēka trūkums, to kavēja un uz laiku pārtrauca Rietumu brīvprātīgo armijas uzbrukums. 1919. gada naktī no 9. uz 10. oktobrī, kad bermontieši pietuvojās Rīgai, Pagaidu valdība un vairākums Tautas padomes locekļu devās uz Cēsīm,⁵⁷ bet pēc Ministru prezidenta K. Ulmaņa mutiska ziņojuma no Valstspapīru spiestuves steidzīgi tika izvesta un evakuēta tehnika un materiāli, tomēr lielu daļu steigas dēļ izvest nevarēja.⁵⁸ Uz Cēsīm izveda arī pusgatavās un gatavās 5 un 10 rubļu naudas zīmes. Lai gan Cēsīs valsts naudu neiespieda, gatavās naudas zīmes tur numurēja ar rokas numerātoru.⁵⁹ Uz Cēsīm

tika evakuēti arī 26 spiestuves darbinieki, to skaitā litogrāfi, pielicēji, uzraugi un uzraugu palīgi, mašīnu meistari, pielicējas un skaitītājas.⁶⁰

No spiestuves tās evakuācijas laikā tika nozagts neliels daudzums 5 rubļu naudas zīmju bez kontrolskaitļiem, lielā daudzumā 10 rubļu naudas zīmju brāķi, kas bija paredzēti iznīcināšanai, un deviņas loksnes 25 rubļu naudas zīmju, kuras vēlāk parādījās apgrozībā.⁶¹

Darbi spiestuvē tika pārtraukti līdz 16. oktobrim, bet darbiniekiem, kas pēc šī datuma bez attaisnojoša iemesla neieradās darbā, neizmaksāja algu par kavētajām dienām.⁶²

Kaut gan pastāvēja apdraudējums cilvēkiem un iekārtām, Valstspapīru spiestuvei vajadzēja turpināt strādāt. 17. oktobrī Valstspapīru spiestuves litogrāfijas nodaļa stipri cieta apšaudē,⁶³ tika sabojāta vienīgā giljošu⁶⁴ mašīna.⁶⁵ 23. oktobrī 5 un 25 rubļu Valsts kases zīmju oriģinālakmeņus evakuēja uz Helsingforsu Somijā, kur Latvijas valsts naudas zīmju iespiešana turpinājās Tilmaņa spiestuvē.⁶⁶ Kopā ar Valsts kases zīmju oriģinālakmeņiem uz Somiju devās četri spiestuves darbinieki.⁶⁷ 1919. gada 4. novembrī no granātu šķembām gāja bojā divas Valstspapīru spiestuves strādnieces, Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks izdeva rīkojumu izmaksāt strādnieču piederīgajiem naudas summas, kas nepieciešamas apbedīšanas izmaksu segšanai.⁶⁸

Bermontiādes pēdējās dienās Rīgā ieradās mākslinieks R. Zariņš, kas divdesmit gadus bija nostrādājis Krievijas Valstspapīru spiestuvē. Jau 1919. gada 13. novembrī Finanšu ministrijas Kredīta departaments lūdza finanšu ministru apstiprināt R. Zariņu par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku, sākot ar 1919. gada 10. novembri, bet J. Mozaļevski pārceļa par pārvaldnieka biedru.⁶⁹

Iespaidis par Latvijas Valstspapīru spiestuvi R. Zariņam esot bijis nospiedošs, jo

visas mašīnas bijušas ļoti vecas, bet telpas nepiemērotas, sliktas un nolietotas.⁷⁰ R. Zariņš uzskatīja, ka nevienam neesot bijis skaidrs, kā pareizi aprēķināt iespaidarbu izmaksas, turklāt problēmas sagādāja arī papīra, krāsu un citu izejmateriālu trūkums.⁷¹

Jaunais Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks ieviesa ļoti stingru darba kārtību, tomēr problēmas vēl joprojām sagādāja mašīnu un izejmateriālu trūkums. 1919. gada beigās Valstspapīru spiestuvē strādāja jau 245 darbinieki, to skaitā 125 strādnieki un 120 kalpotāji.⁷² Salīdzinājumā ar 1919. gada augusta beigām darbinieku skaits bija dubultojies – tas norāda gan uz lielo darba apjomu, kas spiestuvei bija jāveic, gan aktīvu darbinieku meklēšanu.

1919. gada 18. novembrī tika laistas apgrozībā Valstspapīru spiestuvē iespiestās Latvijas valsts proklamēšanas atceres pastmarkas. To mākslinieks bija R. Zariņš, kurš zīmēja arī nākamās Valstspapīru spiestuvē izgatavotās pastmarkas – Kurzemes atbrīvošanas pastmarkas, Latgales atbrīvošanas pastmarkas, Satversmes sapulces atklāšanas piemiņas pastmarkas un Latvijas Sarkana Krusta pastmarkas.⁷³

Naudas iespiešana notika gan dienā, gan naktī, trijās maiņās, bet spiestuve 1920. gadā vēl joprojām nespēja apmierināt Valsts kases zīmju pieprasījumu, jo novecojušās mašīnas regulāri lūza un strādāja ļoti lēni. Papīrs bija ļoti sliktas kvalitātes, un uz tā nodrukātā nauda sāka izirt jau pēc pāris nedēļām.⁷⁴ Tādēļ 1919. gada septembrī tika pieņemts lēmums naudas papīru, kas nepieciešams naudas zīmju izgatavošanai, iegādāties no Anglijas.⁷⁵ Spiestuves pārvaldnieks R. Zariņš 1920. gada martā finanšu ministram solīja, ka, par spīti grūtībām, naudas trūkums drīzumā tikšot novērsts.⁷⁶

Valsts kases naudas zīmes turpināja iespiest litogrāfijas tehnikā,⁷⁷ jo aprīkojuma un meistarību trūkuma dēļ nebija iespējams

uzreiz pāriet uz jaunām naudas zīmju izgatavošanas tehnikām. Turklāt R. Zariņš uzskatīja, ka pārāk sarežģītā vairākkārtīgā druka sadārdzinās naudas zīmju iespiešanas izmaksas un paildzinās izgatavošanas procesu, bet nebūt nenodrošinās tās pret viltošanu.⁷⁸

1920. gada sākumā spiestuvē izgatavoja arī Valsts kases maiņas zīmes 5, 10, 25 un 50 kapeiku vērtībā, kuras iespieda uz parastā rakstāmpapīra bez ūdenszīmēm.⁷⁹

Papīra trūkums bija aktuāls jautājums, tāpēc spiestuves iespaidarbiem centās izmantot dažādas rezerves un sliktas kvalitātes papīru. A. Groseta tipogrāfijas noliktavā bija saglabājušās nepabeigtās Rīgas Strādnieku deputātu padomes naudas zīmes, kuras Valstspapīru spiestuve gribēja izmantot tādām saimnieciskām vajadzībām kā bandrolēšana un iepakošana, tomēr Finanšu ministrija atļāva izmantot tikai no vienas puses nodrukātās negatīvās naudas zīmes, kas bija jāizmanto pastmarku izgatavošanai.⁸⁰ Pastmarkas tika izgatavotas gan uz Rīgas Strādnieku deputātu padomes nepabeigtajām 5 un 10 rubļu naudas zīmēm, gan uz Rietumu brīvprātīgo armijas Jelgavā iespiestajām 10 marku naudas zīmju loksneņiem. Pastmarku izgatavošanai izmantoja arī plānu papīru ar un bez ūdenszīmēm.⁸¹

Analizējot tabulu, redzams, ka nepilna gada laikā Valstspapīru spiestuve izgatavoja vairāk nekā 10 miljonus Valsts kases zīmju, bet ļoti lielos apjomos iespieda bandroles akcīzes precēm – tas norāda uz Latvijas iekšēja tirgus izaugsmi. Lielos apjomos tika iespiestas arī pastmarkas un zīmogmarkas. Valsts kases maiņas zīmju nelielais skaits izskaidrojams ar to, ka maiņas zīmes kapeiku vērtībās sāka iespiest tikai 1920. gada sākumā un līdz aprīlim apgrozībā tika izlaistas tikai maiņas zīmes 50 kapeiku vērtībā.⁸²

Dzelzceļa biļetes Valstspapīru spiestuve iespieda neilgu laika posmu, jo šo

1. tabula. No 1919. gada jūlija līdz 1920. gada aprīlim Valstspapīru spiestuvē izgatavoto vērtspapīru un iespieddarbu skaits. Avots: Valstspapīru spiestuve. In: Ekonomists, 15.01.1924., 25. lpp.

Table 1. The number of securities and printed works produced at the State Printing House from July 1919 to April 1920. Source: Valstspapīru spiestuve. In: Ekonomists, 15.01.1924., p. 25.

Vērtspapīru veids	Izgatavotais daudzums, gab.
Valsts kases zīmes	
1 rbļ. ⁸³	2 278 000
5 rbļ.	1 800 384
10 rbļ.	3 360 365
25 rbļ.	1 396 064
50 rbļ.	415 000
100 rbļ.	1 298 824
50 kap. maiņas zīmes	1 176 000
Pastmarkas	16 011 419
Baltkrievijas pastmarkas	3 070 736
Zimogmarkas	8 862 935
Bandroles	95 437 987
Dažādi spieduma darbi	738 686
Dzelzceļa biļetes	656 000
Brīvmaizes kartiņas	212 707
Tirdzniecības un rūpniecības zīmes	59 672
Loterijas biļetes	50 000

iespieddarbu izgatavošanu pārņēma Dzelzceļa tipogrāfija. Tirdzniecības un rūpniecības zīmes bija nepieciešamas uzņēmumiem kā apliecinājums nodokļu nomaksai, un tās bija jāiegādājas katru gadu. Valstspapīru spiestuve iespieda arī Latvijas Sarkanā Krusta loterijas biļetes.

Pieaugot darba apjomam, turpināja augt arī spiestuves darbinieku skaits. 1920. gada 1. aprīli spiestuvē strādāja 304 darbinieki, no tiem 103 bija kvalificēti strādnieki, 65 palīgstrādnieki, 68 ierēdņi, kas nodarbināti ražošanā, un 68 ierēdņi, kas bija administratīvie, grāmatvedības un pārvaldes darbinieki. 1920. gada aprīli

no darba Valstspapīru spiestuvē pēc paša vēlēšanās aizgāja tās pirmais pārvaldnieks J. Mozaļevskis.⁸⁴ 1920. gada 1. jūnijā par spiestuves pārvaldnieka biedru tika pieņemts inženieris metalurģis, ķīmiķis Oskars Āboltiņš.⁸⁵

1921. gada vidū finanšu ministrs Rīngolds Kalnings (1873–1940) izdeva rīkojumu par Valstspapīru spiestuvi, kas noteica spiestuves pakļautību, pārvaldi un uzdevumus – tie bija pirmie apstiprinātie spiestuves darbību reglamentējošie noteikumi. Rīkojums noteica, ka spiestuve ir valsts uzņēmums, kas atrodas finanšu ministra pārziņā. Spiestuvi vada pārvaldnieks, kuru

ieceļ finanšu ministrs un apstiprina Ministru kabinets. Spiestuves galvenais uzdevums bija valsts vērtspapīru un citu valsts drukas darbu veikšana, bet spiestuve drikstēja pēc pārvaldnieka ieskatiem izpildīt arī sabiedrisko iestāžu un privātpersonu pasūtījumus, ja tas nekavē valsts drukas darbus.⁸⁶

Valstspapīru spiestuves iekšējā darba kārtība tika stingri noteikta, par nepaklausību vai apzināti pieļautām kļūdām spiestuves darbinieki tika sodīti – izsakot rājienu, piespriežot naudas sodus vai atlaižot tos no darba. Tā, piemēram, 1920. gada janvārī par pienākumu neizpildīšanu no darba tika atlaista skaitītāja A. Puriņa.⁸⁷ Spiestuves pārvaldnieks R. Zariņš neiecietīgi izturējās pret tiem darbiniekiem, kas apzināti atteicās izpildīt savus darba pienākumus, īpaši tad, ja bija jāizgatavo kāds steidzams vai svarīgs pasūtījums. 1920. gada 30. maijā par neierašanos darbā svētdienā ar vienas dienas algas ieturēšanu tika sodītas trispadsmit kārtotājas, kuras, kā norāda R. Zariņš, neieradās veikt darbu, *“kur bija ārkārtīga darba vajadzība”*.⁸⁸ Savukārt pielicējai Tatjanai Tihomirovai tika izteikts stingrs rājiens un brīdinājums par atteikšanos strādāt. Pielicēja bija atteikusies veikt darbus, kas nebija viņas tiešie pienākumi, tomēr saskaņā ar iekšējo darba instrukciju strādniekiem, kuri nebija nodarbināti savā jomā, bija jādara citi darbi. Arī šajā gadījumā R. Zariņš uzsvēra prasību strādāt spiestuvē ar pilnu atdevi: *“Kas to nevar saprast, ka svabadam personālam jāizpalīdz tur, kur tas vajadzīgs, var bez kavēšanās atstāt darbu drukātavā.”*⁸⁹

R. Zariņš neļāva spiestuves darbiniekiem arī neprofesionāli uzvesties spiestuves telpās, kurās bija kategoriski aizliegts lietot alkoholu. Par pārkāpumiem darbinieki tika sodīti ar atlaišanu no darba. 1920. gada 24. februārī tika izteikts stingrs rājiens litogrāfijas pārvedējam Vossam par lieku vārdu lietošanu, savukārt litogrāfijas mašīnmeistaru Liepu atlaida no darba par

“mežonīgu uzvešanos”.⁹⁰ 1920. gada 5. martā par kolektīvu alkohola iegādāšanos un lietošanu Valstspapīru spiestuves telpās ar naudas sodiem 50 rubļu apmērā katram tika sodīti septiņi spiestuves darbinieku uzraugi, bet mašīnmeistarus Treilihu un Dagi atlaida no darba par trokšņošanu dzērumā pie Valstspapīru spiestuves.⁹¹ Ar naudas sodiem tika sodīti arī tie darbinieki, kuru neuzmanības dēļ tika sabojāti jau izgatavotie vai sagatavošanas posmā esošie pasūtījumi.⁹²

Par vienu no savām darbiniecēm – darbvedi A. Krustiņsoni, 1920. gada 18. septembrī⁹³ R. Zariņš ziņoja ārlietu ministram, uzskatot viņu par vācu spiedi. R. Zariņš bija uzzinājis, ka ārlietu ministrs plāno pieņemt A. Krustiņsoni par ministrijas kurjeri starp Latviju un Zviedriju, un nolēma brīdināt ministru, ka grasās atlaist darbvedi, jo *“iekšējā izlūku nodaļa”* ziņojusi, ka tur aizdomās A. Krustiņsoni kā vācu aģenti. Turklāt esot fotogrāfiski pierādījumi *“no viņas piedalīšanās dzīrēs ar Landesvēra oficieriem”*.⁹⁴ R. Zariņš arī vērsa uzmanību uz to, ka viņa darbvede ģērbjas ļoti uzkrītoši, ko par savu algu nevarētu atļauties, kā arī uzsvēra: *“No dažādiem Valstspapīru drukātavas materiālu piegādātājiem viņa ņem kukuļus šokolādes bonbonu kastīšu un dārgu puķu veidā.”*⁹⁵ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks ziņoja: viņam esot pierādījumi tam, ka spiestuves darbvede sniedzot informāciju par tipogrāfijas vajadzībām kādai krievu-vācu firmai un ka spiestuves darbiniekus, kas komandēti uz Vāciju, izseko šīs firmas aģenti.⁹⁶

Lai gan R. Zariņš spiestuves strādnieku darbu stingri uzraudzīja un vērtēja, tomēr par virsstundu darbu tika samaksāts, tāpat kā par darbu oficiālajās brīvdienās. Turklāt 1920. gada sākumā ar R. Zariņa rīkojumu pareizticīgie ierēdņi un strādnieki drikstēja neierasties darbā pareizticīgo Ziemassvētku svinību dienās.⁹⁷

Jau 1921. gada sākumā⁹⁸ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks R. Zariņš bija

2. tabula. 1920./1921. budžeta gadā Valstspapīru spiestuvē izgatavoto vērtspapīru skaits.

Avots: Valstspapīru spiestuve. In: Ekonomists, 15.01.1924., 25. lpp.

Table 2. The number of securities produced at the State Printing House in fiscal year 1920–1921.

Source: Valstspapīru spiestuve. In: Ekonomists, 15.01.1924., p. 25.

Vērtspapīru veids	Izgatavotais daudzums, gab.
Valsts kases zīmes	7 175 461
Maiņas zīmes	41 124 100
Pastmarkas	24 811 123
Zimogmarkas	7 336 029
Bandroles	183 936 606

izstrādājis iekšējās kārtības un darba noteikumus, kurus pieņēma tikai 1923. gada 16. oktobrī.⁹⁹ Iekšējās kārtības un darba noteikumiem Valstspapīru spiestuvē bija vairākas sadaļas – vispārējie noteikumi, iekšējās kārtības noteikumi un noteikumi spiestuves darbiniekiem. Pēdējie sastāvēja no 98 paragrāfiem un vairākām apakšnodaļām: noteikumi nodaļu vadītājiem, noteikumi darbnīcu uzraugiem un viņu palīgiem, noteikumi tehnisko darbu vadītājiem, mašīnmeistariem un skaitītājiem, noteikumi palīgstrādniekiem un ielaidējam un noteikumi mācekļiem.

1920. gadā Valstspapīru spiestuve sastāvēja no šādām darbnīcām un nodaļām: mākslas gravēšanas nodaļa, fototehniskā darbnīca, saliktuve, pusgatavo vērtību noliktava, tipogrāfijas darbnīca, litogrāfijas darbnīca, kārtošanas darbnīca, grāmatietuves darbnīca, bibliotēka, ambulance, remontmehāniskā nodaļa, saimniecības nodaļa, materiālu noliktava, kā arī pārvalde (kanceleja, grāmatvedība un ekspedīcija).¹⁰⁰

1921. gada 1. aprīlī spiestuvē strādāja 321 darbinieks, no tiem 107 kvalificētie strādnieki, 77 palīgstrādnieki, 66 ierēdņi, kas nodarbināti ražošanā, un 71 ierēdnis.¹⁰¹ Kopš 1919. gada septembra Valstspapīru spiestuves darbinieku skaits bija trīskāršojies – tas norāda uz uzņēmuma straujo izaugsmi un pasūtījumu daudzumu.

Salīdzinot ar ražošanas apjomu 1. tabulā, redzams, ka 1920./1921. budžeta gadā tika izgatavots mazāk Valsts kases naudas zīmju. Savukārt Valsts kases maiņas zīmju ražošanas pieaugums bija ļoti ievērojams, tas saistīts ar nepieciešamību pēc nelielu nominālu naudas zīmēm. Ievērojami pieaudzis arī saražoto bandroļu daudzums. Bandroļu ražošanas apjoms pieauga līdz 183 936 606 gabaliem, kas ir par vairāk nekā 88 miljoniem vairāk nekā iepriekšējā pārskata periodā. No tā var secināt, ka pieauga legālais akcīzes preču tirgus, kas savukārt liecina par Latvijas ekonomikas izaugsmi. Pieaudzis bija arī izgatavoto pastmarku daudzums, bet nedaudz krities iespiesto zīmogmarku apjoms. Valstspapīru spiestuve 1920./1921. budžeta gadā izgatavoja arī citus vērtspapīrus un iespieddarus, tomēr nav saglabājusies informācija par to veidu un apjomu.

Valstspapīru spiestuve 20. gadsimta 20. gadu sākumā turpināja attīstīties, un spiestuves telpas Mārstaļu ielā kļuva pārāk šauras un nepiemērotas lielu valsts pasūtījumu veikšanai, tādēļ Finanšu ministrija 1920. gada martā pēc pārvaldnieka R. Zariņa ieteikumiem no Jūlija Dālfelda nopirka ēku Maskavas un Puškina ielas stūrī, kur agrāk atradās bijusī Augusta Liras spiestuve.¹⁰² Valstspapīru spiestuves vēsturē sākās jauns posms, kurā spiestuve isā

laika posmā izauga par lielāko poligrāfijas uzņēmumu Latvijā, kas spēja veikt visdažādākos darbus, sākot ar vienkāršu veidlapu izgatavošanu un beidzot ar greznu grāmatu un sarežģītu vērtspapīru drukāšanu.

Secinājumi

Valstspapīru spiestuvi nodibināja Finanšu ministrija, lai nodrošinātu jaunizveidoto Latvijas valsti ar tai nepieciešamajiem vērtspapīriem. Valstspapīru spiestuve pirmajos darbības mēnešos galvenokārt izgatavoja Valsts kases naudas zīmes un vērtspapīrus, kas nesa valstij ienākumus, piemēram, bandroles un zīmogmarkas. Izvērtējot nodrukāto vērtspapīru daudzumu, var secināt, ka pirmajos darbības gados Valstspapīru

spiestuvei bija jāpieņem lieli Valsts kases naudas zīmju un vērtspapīru pasūtījumi, uz to norāda arī strauji pieaugošais darbinieku skaits. Valstspapīru spiestuves darbību un pasūtījumu izpildi kavēja gan militārpolitiskie notikumi 1919. gadā, gan spiestuves tehniskais aprīkojums un iekārtojums, kas bija novecojis un nolietots, kā arī izejmateriālu trūkums un neprofesionāls darbspēks. Lai uzlabotu spiestuves darbību, valsts ieguldīja lielus finanšu līdzekļus jaunu mašīnu iegādei, kā arī vajadzīgajā daudzumā piesaistīja profesionāļus un apmācīja jaunus darbiniekus, tomēr valstī pieauga vajadzība pēc dažāda veida vērtspapīriem, īpaši Valsts kases naudas zīmēm, bet to spiestuve nespēja nodrošināt. Tādēļ tika pieņemts lēmums spiestuvi paplašināt un pārcelt uz jaunām, daudz piemērotākām telpām.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir nodaļa no autores maģistra darba “Valsts papīru spiestuve un naudas kaltnes (1919–1940): izveidošana, darbība un loma poligrāfijas nozarē Latvijā”, zinātniskais vadītājs: Latvijas Universitātes profesors Ilgvars Butulis.
- ² Par vērtspapīriem tika uzskatītas ne tikai akcijas, obligācijas un vekseli, bet arī pastmarkas, zīmogmarkas, bandroles, tirdzniecības un rūpniecības zīmes u. c.
- ³ Bandrole – tipogrāfiski iespiesta papīra loksne, ko uzlīmē ar akcizi apliekamām patēriņa precēm kā apliecinājumu nodokļu nomaksai.
- ⁴ Tirdzniecības un rūpniecības zīme – pamata nodokļa samaksas apliecinājuma dokuments, kas tirdzniecības, rūpniecības, apdrošināšanas un kredita uzņēmumiem jāizpērk katru gadu.
- ⁵ Primāri Latvijas valstij bija nepieciešamas valsts kases naudas zīmes un tādi vērtspapīri kā pastmarkas, zīmogmarkas, bandroles, tirdzniecības un rūpniecības zīmes un obligācijas.
- ⁶ ALEKSANDRS PLATBĀRZDIS. Latvijas nauda. Stokholma 1971, 7.–9. lpp.
- ⁷ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 6824-3-220, 2. lp.
- ⁸ Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.; Valsts papīru spiestuve. In: *Latviešu Konversācijas vārdnīca*. 22. sēj., red. Arveds Švābe. Rīga 2004, 45092.–45093. sl.
- ⁹ Pēdējās ziņas. In: *Jaunais Vārds*, 10.12.1918., 3. lpp.
- ¹⁰ Latvijas pasts, telegrafs un telefons 1918.–1938. Rīga 1938, 29. lpp.
- ¹¹ Rīga. In: *Lidums*, 23.12.1918., 5. lpp.; Latvija. In: *Baltijas Ziņas*, 31.12.1918., 3. lpp.
- ¹² Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.
- ¹³ ALFREDS BĪLMANS (galv. red.). Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados. Rīga 1928, 376. lpp.

- ¹⁴ EDUARDS ŠNEIDERS. Latvijas pastmarkas. Rīga 1935, 3.–4. lpp.
- ¹⁵ Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.
- ¹⁶ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.
- ¹⁷ Latvijas Pagaidu valdība. In: *Latvijas Sargs*, 04.04.1919., 2.–3. lpp.
- ¹⁸ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 15. lpp.
- ¹⁹ VALDIS BĒRZIŅŠ (atb. red.). 20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīga valsts 1918–1940. Rīga 2003, 85. lpp.
- ²⁰ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 8., 17., 24. lpp.
- ²¹ *Ibidem*, 16. lpp.
- ²² Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.
- ²³ Latvijas pasts, telegrafs un telefons 1918.–1938., 29., 32. lpp. Latvijas Pasta vēsturei veltītajā grāmatā, kas izdota 1938. gadā, par šīs pastmarkas izdošanas laiku norādīts 1919. gada 24. jūlijs, lai gan jau jūnijā varēja nopirkt Rīgas atbrīvošanas pastmarkas 15 kapeiku vērtībā sk.: Pastmarkas. In: *Baltijas Ziņas*, 16.06.1919., 2. lpp. Eduarda Šneidera Latvijas pastmarku katalogā par Rīgas atbrīvošanas pastmarkas izlaišanas datumu minēts 1919. gada 15. jūnijs Sk.: ŠNEIDERS, Latvijas pastmarkas, 15. lpp.
- ²⁴ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ Konrāda Ubāna atmiņas par Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīmju izgatavošanu 1919. gadā, 09.04.1969. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, VRVM 102995, 1. lp. Pēc lielinieku karaspēka ienākšanas un Latvijas Pagaidu padomju valdības varas pārņemšanas par likumīgu naudas līdzekli tika atzīta nauda, kas bija apgrozībā Padomju Krievijā un kas Latvijas teritorijā radīja grūtības, jo trūka sīko maiņas zīmju. Rīgas Strādnieku deputātu padome pieņēma lēmumu laist apgrozībā savu papīra naudu – 1, 3, 5 un 10 rubļu naudas zīmes, kuras iespieda nacionalizētajā A. Groseta spiestuvē. Sk.: KRISTĪNE DUCMANE, ĒVALDS VĒCIŅŠ. Nauda Latvijā. Rīga 1995, 126.–128. lpp.
- ²⁷ Jānis jeb Ivans Mozaļevskis (saskaņā ar finanšu ministram iesniegto raksturojumu pie lūguma apstiprināt viņu par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku) dzimis 1890. gada 12. septembrī, pēc tautības krievs, pareizticīgais, beidzis Mākslas amata skolu. Jāņa Mozaļevska raksturojums pie lūguma apstiprināt viņu par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-203, 25. lp.
- ²⁸ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-220, 2. lp.
- ²⁹ Cinkogrāfs izgatavoja cinka klišejas tipogrāfiskam iespiedumam.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ Finanšu ministrijas Kredīta departamenta direktora v. i. Jāņa Rapas lūgums finanšu ministram Robertam Erhardam apstiprināt Jāni Mozaļevski par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-203, 23. lp.
- ³² Finanšu ministrijas Kredīta departamenta direktora Jāņa Rapas lūgums finanšu ministram Robertam Erhardam apstiprināt Albertu Prandi par Valstspapīru spiestuves grafikas nodaļas vadītāju, 09.1919. LNA LVVA, *ibidem*, 76. lp.
- ³³ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pavēle par Aleksandra Pēterona iecelšanu par spiestuves pārvaldnieka palīgu administratīvajā darbā, 17.09.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 18. lp.
- ³⁴ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-220, 2. lp.
- ³⁵ Valdības iestāžu darbība jūlija mēnesī. In: *Latvijas Sargs*, 02.08.1919., 2. lpp.; *Vietējās Ziņas*. In: *Darbs*, 03.08.1919., 3. lpp.

- ³⁶ Valsts naudas zīmju drukāšana. In: Baltijas Vēstnesis, 16.08.1919., 3. lpp.
- ³⁷ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-220, 2. lp.
- ³⁸ Ibidem.
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ Par Latvijas naudas drukāšanu. In: Baltijas Vēstnesis, 27.08.1919., 3. lpp.
- ⁴¹ Valsts kontroles I departamenta vecākā kontroliera Roberta Lielā ziņojums par Valstspapīru spiestuvi, 18.08.1919. LNA LVVA, 1312-15-151, 1. lp.
- ⁴² Ibidem, 4. lp.
- ⁴³ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-220, 2. lp.
- ⁴⁴ RIHARDS ZARIŅŠ. Richarda Zariņa atmiņas. Rīga 2015, 351. lpp.
- ⁴⁵ Ibidem, 212. lpp.
- ⁴⁶ Ibidem.
- ⁴⁷ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 16. lpp.
- ⁴⁸ Piemēram, Valsts Saimniecības departamenta direktora Jāņa Mieža paskaidrojums Finanšu ministram par R. Zariņa sūdzību, 05.1932. LNA LVVA, 4597-3-3302, 17. lp.
- ⁴⁹ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pavēle par sevišķa atalgojuma piešķiršanu par valsts kases naudas zīmju 5 rubļu vērtībā drukāšanu, 23.08.1919. LNA LVVA, 1312-41-67, 5. lp.
- ⁵⁰ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska rīkojums par sevišķu atalgojumu par virsstundām un svētdienu darbu, 30.08.1919. LNA LVVA, ibidem, 6. lp.
- ⁵¹ Valstspapīru spiestuves kalpotāju algas par janvāra mēnesi, 01.1921. LNA LVVA, 1312-15-151, 16. lp.
- ⁵² Noraksti no Valdības un Ministru kabineta sēžu protokoliem un to izvilcumi 1918.–1919. g. LNA LVVA, 6824-3-196, 125., 127., 154. lp.
- ⁵³ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.
- ⁵⁴ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka pavēle Nr. 54 par skaitītājas M. Effert atlaišanu, 03.10.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 24. lp.
- ⁵⁵ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka rakstisks rājiens kancelejas darbvedei Almai Krustiņšonei un grāmatvedim I. Nadsim, 03.10.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 27. lp.
- ⁵⁶ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pavēle Nr. 31 par Ekstein kundzes atstādīnāšanu no amata, 05.09.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 14. lp.
- ⁵⁷ BĒRZIŅŠ, 20. gadsimta Latvijas vēsture, 118. lpp.
- ⁵⁸ Valsts kontroles kontroliera palīga I. Veilanda akts par zīmogu atvēršanu bez Valsts kontroles pārstāvja klātbūtnes Valstspapīru spiestuvē sakarā ar evakuāciju, 24.10.1919. LNA LVVA, 1312-15-151, 6. lp.
- ⁵⁹ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 19., 22. lpp.
- ⁶⁰ Evakuēto Valstspapīru spiestuves darbinieku un kalpotāju saraksts, 10.1919. LNA LVVA, 6824-3-203, 106. lp.
- ⁶¹ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 20.–21., 24. lpp.
- ⁶² Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska rīkojums Nr. 71 grāmatvedības nodaļai par algu atvilkumiem par neierašanos darbā, 30.10.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 36. lp.
- ⁶³ Valsts kontroles kontroliera palīga I. Veilanda akts par Valstspapīru spiestuves litogrāfijas nodaļas bojājumiem sakarā ar bumbas sprādzienu, 17.10.1919. LNA LVVA, 1312-15-151, 8. lp.
- ⁶⁴ Giljošu mašīna – papīra aizsargzīmju un litogrāfijas ornamentālu liniju gravējamā mašīna.
- ⁶⁵ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.

- ⁶⁶ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.
- ⁶⁷ Valstspapīru spiestuves darbinieku algu saraksti, 1919. LNA LVVA, 1312-30-116, 20. lp.
- ⁶⁸ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska rikojums grāmatvedības nodaļai par bojā gājušo darbinieču apglabāšanas izmaksu segšanu, 05.11.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 39. lp.
- ⁶⁹ Finanšu ministrijas Kredīta departamenta direktora Jāņa Rapas lūgums finanšu ministram Robertam Erhardam iecelt Rihardu Zariņu par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku, 13.11.1919. LNA LVVA, 6824-3-203, 135. lp.
- ⁷⁰ ZARIŅŠ, Richarda Zariņa atmiņas, 212. lpp.
- ⁷¹ Ibidem.
- ⁷² Valstspapīru spiestuves kalpotāju algas par janvāra mēnesi, 1921. LNA LVVA, 1312-15-151, 8. lp.
- ⁷³ Latvijas pasts, telegrafs un telefons 1918.–1938., 30. lpp.
- ⁷⁴ ZARIŅŠ, Richarda Zariņa atmiņas, 313. lpp.
- ⁷⁵ Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdes protokola noraksts, 01.09.1919. LNA LVVA, 6824-3-196, 127. lp.
- ⁷⁶ Finanšu ministrijas sēdes protokols Nr. 1, 16.03.1920. LNA LVVA, 6824-3-246, 2. lp.
- ⁷⁷ Naudu izgatavoja gludspieduma tehnikā, kurā par iespiedformu tiek izmantota akmens plāksne – tā sauktais litogrāfijas akmens.
- ⁷⁸ ZARIŅŠ, Richarda Zariņa atmiņas, 213. lpp.
- ⁷⁹ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 30. lpp.
- ⁸⁰ Finanšu ministrijas sēdes protokols Nr. 2, 18.03.1920. LNA LVVA, 6824-3-246, 8. lp.
- ⁸¹ ŠNEIDERS, Latvijas pastmarkas, 6.–11. lpp.
- ⁸² PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 30. lpp.
- ⁸³ Kārļa Ulmaņa valdībai atgūstot varu, Gotliba Meijera spiestuvē tika izgatavoti 2 miljoni viena rubļa naudas zīmju, vēlāk tika izgatavoti vēl 2 278 000 viena rubļa naudas zīmju, bet nav precīzi zināms, cik no tām ir izgatavotas G. Meijera spiestuvē Liepājā un cik Valstspapīru spiestuvē Rīgā. Publicētajos pārskatos par Valstspapīru spiestuves darbību viena rubļa naudas zīmes neparādās, tāpat arī arhīva materiālos nav informācijas par to, ka Valstspapīru spiestuve būtu iespiedusi viena rubļa naudas zīmes. Tomēr A. Platbārzdis uzskata, ka daļa no 2 278 000 viena rubļa naudas zīmju tika iespiesta Valstspapīru spiestuvē. Sk.: PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 18. lpp.
- ⁸⁴ Finanšu ministra Kārļa Puriņa rikojums Nr. 215 par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka biedra Jāņa Mozaļevska atlaišanu, 29.04.1920. LNA LVVA, 1312-30-115, 79. lp.
- ⁸⁵ Finanšu ministra Kārļa Puriņa rikojums Nr. 238 par Oskara Āboltiņa iecelšanu Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka biedra amatā, 01.06.1920. LNA LVVA, ibidem, 98. lp.
- ⁸⁶ Rikojums par valsts papīru spiestuvi, 1921. LNA LVVA, 1312-31-681, 45. lp.
- ⁸⁷ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums par vecākās skaitītājas A. Puriņas atlaišanu, 07.01.1920. LNA LVVA, 1312-30-115, 4. lp.
- ⁸⁸ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums par 13 darbinieču sodīšanu ar vienas dienas algu, 30.05.1920. LNA LVVA, ibidem, 99. lp.
- ⁸⁹ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums Nr. 259 par pielicējai Tatjanai Tihomirovai izteiktu rājienu un brīdinājumu par neierašanos darbā, 30.06.1920. LNA LVVA, ibidem, 112. lp.
- ⁹⁰ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums Nr. 161 par litogrāfijas mašīnmeistara Liepas atlaišanu no darba, 24.11.1920. LNA LVVA, ibidem, 34. lp.
- ⁹¹ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums par mašīnmeistaru Treiliha un Dages atlaišanu no darba, 30.10.1920. LNA LVVA, ibidem, 172. lp.
- ⁹² Piemēram, Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums par naudas sodu piešķiršanu, 05.1920. LVA LVVA, ibidem, 90. lp.

- ⁹³ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa vēstule ārlietu ministram, 18.09.1920. LNA LVVA, 1313-1-156, 2. lp.
- ⁹⁴ Ibidem.
- ⁹⁵ Ibidem.
- ⁹⁶ Ibidem.
- ⁹⁷ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rīkojums Nr. 117, 05.01.1920. LNA LVVA, 1312-30-115, 3. lp.
- ⁹⁸ Iekšējās kārtības un darba noteikumi Valstspapīru spiestuvē, 1921. LNA LVVA, 1312-31-681, 23.–39. lp.
- ⁹⁹ Valsts kontroles Revīzijas komisijas protokols, 16.02.1940. LNA LVVA, 1312-31-685, 268. lp.
- ¹⁰⁰ Valstspapīru spiestuves darbinieku un strādnieku algu saraksti, 1920. LNA LVVA, 1312-41-67, 67. lp.
- ¹⁰¹ Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.
- ¹⁰² BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.

SUMMARY

After the establishment of the independent state of Latvia on November 18, 1918, one of the most important problems to be addressed by the new government was the lack of securities and the use of unitary money throughout the territory of Latvia. It was clear that not only it was necessary to determine the use of a single banknote, but also to introduce Latvia's own money. However, printing of banknotes and other securities could not be implemented immediately because of the lack of paper, printing machines and trained staff. Latvian Provisional Government initially found a solution by transferring the printing of the most necessary securities to private printing houses, however, in order to meet the growing need for securities of the new state, the State Printing House was established in July, 1919.

In July 1919, Latvian Provisional Government began to lease the former printing house of Aleksandrs Grosets at Mārstaļu iela in Riga. On July 15, artist Jānis Mozaļevskis was appointed as the head of the printing house. He faced a number of difficulties in setting up the work of the State Printing House, most importantly, the outdated printing machines, lack of electricity and shortage of professional staff.

On July 28, 1919, the State Printing House started printing the treasury bills with the value of 5 rubles on two lithography machines. During the period from July 28 to August 31, 1919, the engraving workshop of the State Printing House worked on development of engravings for the banknotes of 5 and 10 rubles, while the printing house itself produced 4 000 sheets or about 400 000 rubles during a day (2 shifts worked on 2 printing machines for 16 hours a day). Within one month, 56 workers and 51 servants were employed in the printing house, which also issued various types of parcel posts, stamps and forms for the Ministry of Finance. Despite the shortage of staff and outdated equipment, the employees of the State Printing House tried to execute public procurement within the prescribed time limits by working overtime, which was remunerated accordingly. The printing house worked 24 hours a day, 6 days a week, and to carry out urgent orders the employees also worked on Sundays. Despite these figures, the State Printing House was unable to provide a sufficient amount of national treasury bills.

The operation of the State Printing House was complicated not only by technical problems and the lack of skilled labour; it was delayed and temporarily interrupted by the attack of the West Russian Volunteer Army. The equipment and materials were urgently evacuated from the State Printing House, however, due to the urgency it was impossible to evacuate it entirely. Printing works were stopped until October 16, but those employees who did not return to work after this date with a valid reason for absence, were not paid their salary for the missed days.

In the last days of the Bermontiad, artist Rihards Zariņš, who had worked in the Russian State Printing House for 20 years, arrived in Riga and was approved as the new head of the State Printing House. Zariņš introduced a strict order and began to create new workshops and divisions; the number of employees also increased rapidly.

In the early 1920s, the State Printing House continued its development and the premises in Mārstaļu iela became too incommodious and unsuitable for large public procurements. Therefore, in March 1920, the Ministry of Finance, following the recommendations of Rihards Zariņš, bought a building in the corner of Maskavas and Puškina iela (the former printing house of Augusts Lira) from Jūlijs Dālfelds. Thereby commenced a new phase in the history of the State Printing House – soon it grew into the largest printing house in Latvia, capable of various assignments, from simple production of forms to issuing luxurious books and complex securities.

Ieskats Graudu ģimenes rēderejas darbībā trimdā

Insight into Grauds Family Shipping Company Operation in Exile

Dāvis Beitlers, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktors

Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja vēsturnieks

Palasta iela 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: davis.beitlers@tvnet.lv

Rakstā sniegts neliels ieskats Friča Grauda (1888–1942), lielākā starpkaru Latvijas laika kuģīpašnieka, kuģu un rēderejas liktenī pēc Latvijas okupācijas un aneksijas 1940. gadā. Tā kā F. Grauda kuģi nonāca Rietumvalstīs, caur konkrētā piemēra prizmu aplūkotas latviešu trimdas saimnieciskās aktivitātes, pieskaroties arī zināmu elementu pārmantotībai no starpkaru Latvijas perioda. Šāds skats uz latviešu trimdas vēsturi Latvijas historiogrāfijā nav ierasta parādība – esam raduši uzlūkot, vētīt un analizēt pamatā trimdā vērojamos kultūras procesus, nedaudz arī diplomātiski politiskās norises un šo jomu mijiedarbi ar padomju posma un mūsdienu Latvijas realitāti.

Atslēgvārdi: latviešu trimda, kuģniecība, uzņēmējdarbība, Latvijas Republikas diplomātiskās pārstāvniecības Rietumos.

The article provides a brief insight into the fate of the ships and shipping company of the interwar Latvia's leading shipowner Fricis Grauds (1888–1942) in the Western countries after the occupation and annexation of Latvia in 1940, taking a look at Latvian economic activities in the exile, touching upon the inheritance of certain elements from the interwar period of Latvia. Such view of the history of Latvian exile in the historiography of Latvia is not an unusual phenomenon: we have the opportunity to study and analyze the cultural processes underlying the exile, viewing the diplomatic and political developments and the interaction of these areas with the reality of the Soviet period and modern Latvia.

Keywords: Latvian exile, shipping, business, diplomatic missions of the Republic of Latvia in the West.

Otrā pasaules kara sākumā Rietumvalstu – ASV un Lielbritānijas – pārvalditajos ūdeņos atradās vai nonāca 13 Latvijas kuģi, kuriem karalaikā pievienojās vēl vairāki, kas pārstāvēja nozīmīgu nu jau bijušās Latvijas Republikas tirdzniecības flotes daļu. Septiņi no šiem kuģiem – tvaikoņi “Everagra”, “Everalda”, “Everasma”, “Everelza”,

“Everoja”, “Ķegums” un “Evertons” – bija Friča Grauda rēderejas kuģi. Pats kuģīpašnieks krita par upuri padomju varas represijām un 1942. gadā mira izsūtījumā Solīkamskā, tomēr rēdera ģimenei – atraitnei un bērniem – izdevās izdzīvot un jau pašā kara sākumā nokļūt Rietumos. ASV, kur bija nonākuši gandrīz visi Rietumu ūdeņos peldošie F. Grauda kuģi, likumiski saglabājās šo kuģu saistība ar Latvijas Republiku: ASV valdība neatzina padomju okupācijas varas likumiskos jauninājumus okupētajā Latvijā – to vidū nacionalizāciju, turpretī atzina Latvijas Republikas pilsoņu īpašumtiesību kontinuitāti, trimdā daļēji saglabājot kuģu saistību ar *de iure* pastāvošās Latvijas diplomātiskajām pārstāvniecībām. Tālab F. Grauda mantinieki klaidā varēja saglabāt ģimenes īpašumus un atjaunot okupētajā Latvijā likvidētās, bet saskaņā ar Rietumu likumiem nepārtraukti pastāvošās rēderejas faktisko darbību, ko kara sākumā uz dažiem gadiem pārtrauca vienīgi F. Grauda kuģu ekspluatācija ASV kara dienestā. Graudu ģimenes rēdereja *F. V. Grauds Shipping Company*, kuras galvenais īpašnieks un vadītājs bija F. Grauda vecākais dēls Vilnis Grauds (dz. 1923), uzskatāma par vienīgo latviešu rēdereju trimdā, kas darbojās ilgstoši.¹ Piemēram, igauņiem trimdā rēdereju netrūka, taču latviešu kuģīpašniekiem veicās mazāk spīdoši – gan tādēļ, ka Rietumos bija salīdzinoši nedaudz karu pārdzīvojušo peldlīdzekļu, gan emigrējušo kuģīpašnieku mazā skaita dēļ.

Starpkaru gados Graudu ģimenes rēdereja bija vadošais kuģniecības privātzņēmums Latvijā un ģimenes galvas – uzņēmuma vadošā akcionāra F. Grauda – nopelnu kontā bija būtiska līdzdalība gan jaunās Latvijas Republikas tirdzniecības flotes pamatu likšanā pēc Pirmā pasaules kara, gan tās attīstībā turpmākajos gados, kā arī aktīva sabiedriskā rošība. Te jāatzīmē kaut vai Latvijas jahtkluba izveide 1924. gadā un t. s. Grauda balvas iedibināšana, ko

saņēma katrā sezonā visvairāk jūras jūdžu nobraukušās Latvijas jahtas īpašnieks. Līdz 1940. gada vidum F. Grauds bija kļuvis par lielāko tvaikoņu īpašnieku un vienu no pašiem ietekmīgākajiem jūrniecības darbiniekiem Latvijā: viņam un viņa ģimenes locekļiem piederēja 25 tvaikoņi. Par to visu viņam vēlāk nācās samaksāt ar smagām padomju varas represijām, ko darbīgais latviešu jūrniecības korifejs tā arī nepārcieta.

1940. gada vasarā, kad Latviju okupēja Padomju Savienība, F. Grauds, iespējams, apzinādamies tālākos notikumus, aktīvi centās aizkavēt un nepieļaut savu īpašumu nokļūšanu jaunās varas rokās. Viņš vēlējās parūpēties gan par saviem kuģiem, kas atradās ASV, gan galveno iecerēto mantinieku Vilni, kuram, sasniedzot 20 gadu vecumu (1943. gada 1. februāri), pienācās pārņemt tēva īpašumus.

ASV ar F. Grauda kuģiem jau pirms kara operēja Tora Ekerta ģimenes uzņēmums (*Thor Eckert & Co., Inc.*) Ņujorkā, un 1940. gada 29. jūnijā F. Grauds līdzšinējās T. Ekerta aģentūras pilnvaras vēl paplašināja, uzticot tai savu kuģu vispārēju pārraudzību un dodot telegrāfiskus rīkojumus savu kuģu kapteiņiem izpildīt šīs firmas rīkojumus.² Ekerta aģentūras ietekme uz Grauda kuģiem bija gandrīz neierobežota, jo, zūdot sakariem ar Latviju un tajā palikušo māti Elzu, V. Grauds izvēlējās Ekerta firmas līdzīpašnieci Gerdu Ekerti par savu tiešo aizbildni līdz pilngadības³ sasniegšanai. 29. jūnija dokuments stingri noteica, ka T. Ekerta aģentūras kuģi, ar kuriem tā operēja un kuri tātad saglabājami kā rēdera mazgadīgā dēla mantojums, ir visiem līdzekļiem jāaizsargā pret jebkādam Padomju Savienības varas iestāžu pretenzijām (tādas sovjeti izvīrēja uz ikvienu Rietumos nonākušo *de facto* bijušās Latvijas Republikas pavalstnieku īpašumu, pasludinot to par “padomju mantu”), un nekādā gadījumā nebija pieļaujama to izvešana ārpus ASV. “Nesekojet nekādiem rīkojumiem par

1. att. Kuģīpašnieks Fricis Grauds ap 1916. gadu. Foto no Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma.

Fig. 1. Shipowner Fricis Grauds around 1916. Photo from collection of the Museum of the History of Riga and Navigation.

kuģu atgriešanos [padomju ietekmes sfērā esošajā/okupētajā] Latvijā vai Krievijā; ziņiet, ka šīs pavēles nebūšu izdevis es, pat ja tās būs parakstītas ar manu vārdu – “Kaptgrauds” vai “Rēdereja Grauds” vai kā citādi – un tās būs izdevušas vai apstiprinājušas oficiālās Latvijas vai Krievijas varas iestādes,”⁴ Ekerta aģentūrai stingri piekodināja sirmais rēderis, faktiski nodrošinot kuģu nenonākšanu padomju varas rokās (tiesa, tikai aģentūras paklausības gadījumā). F. Grauda kategorisko nevēlēšanos piedzīvot to, ka ASV esošie rēderejas tvaikoņi nonāktu Padomju Savienības ricībā, apliecina

vēl kāds fakts: nepilnu mēnesi pēc Latvijas okupācijas, 1940. gada jūnijā, F. Grauds, uzzinājis par padomju varas iestāžu centieniem pārņemt ASV esošos Latvijas kuģus, no kuriem vairums bija tieši F. Grauda īpašums, uzņēmējs – raizēdamies gan par kuģiem, gan savu vairāk nekā pusmiljonu lielo naudas noguldījumu ASV bankās – lūdzis Džonu Vailiju (*John C. Wiley*), ASV valdības pārstāvi (sūtņi) Latvijā, lai neka vējoties tiktu nokārtota kuģu pārreģistrēšana ASV kuģu reģistros.⁵

Galveno F. Grauda īpašumu mantinieku V. Graudu no Padomju Savienības pārstāvju

nagiem bija paglābusi laimīga likteņa nejaušība, jo vēl kara priekšvakarā jauneklis nokļuva Rietumos – ārpus padomju varas ietekmes sfēras. Jau no pusaudža gadiem F. Grauds savu dēlu audzināja kā nākamo kuģīpašnieku, ievadīdams viņu kuģniecības praksē. 1939. gada rudenī, šķiet, tūlīt pēc sešklasīgās pamatskolas beigšanas Rīgā, sešpadsmitgadīgo Vilni tēvs kā jaunāko matrozi iekārtoja darbā uz sava tvaikoņa “Everasma”, tiešo atbildību par dēlu uzticot diviem šā kuģa virsniekiem – kapteinim Miķelim Pērkonam un pirmajam stūrmanim Sergejam Bolam. Vēstulē kapteinim 1939. gada 21. oktobrī F. Grauds sniedz virkni norāžu, kā viņa dēls un mantinieks audzināms un uzturams. Sadzīvīskā ziņā šie noteikumi Vilnim nekādu īpašu statusu kuģa sadzīvē neparedzēja, gluži otrādi – tikai visstingrāko disciplīnu. Raugieties, lai Vilnis “uz kuģa kārtīgi uzvedas un izpildītu Jūsu un stūrmaņu pavēles,” norādīja F. Grauds.

“Viņam ir jaunākā matroža alga; tāpat viņam vajaga būt uz deka [kuģa klājs – D. B.] no rītiem arī tai pašā laikā, kad nāk citi kuģa ļaudis; tāpat viņam arī jāizpilda matroža darbi kā jūrā, tā ostā. Laikā vajaga būt pie galda, un, ja nav pie galda, tad par ēdienu laika nokavēšanu viņam pēc tam vairs ēdienu uz galda nepasniegt. Tāpat arī skatīties, lai viņš kārtīgi uzvedas [...]. Malā bez prasīšanas un atļaujas viņam nav tiesības iet. [...] Viņam ir jāmācās visi jūras un kuģa darbi, stūrēt un kompasu pazīt, un arī jāiet uz jūras pirmai stūrmaņa sardzei līdzī. [...]”

Īpaši stingri F. Grauds piekodināja dēlu vajadzības gadījumā sodīt gan ar ierakstu algas grāmatiņā, gan tūlītēju ziņojumu tēvam par “palaidnībām un kārtīgu neuzvešanos”.⁶

Vienlaikus F. Grauds, veikli reaģējot uz tikko notikušo Latvijas okupāciju, darīja visu, lai nodrošinātu veiksmīgu dēla nākotni Amerikā: 1940. gada 29. jūnija

norādījumos par operēšanu ar kuģiem un rūpēm par dēlu F. Grauds lūdza Ekerta aģentūrai nodrošināt Vilnim politiskā bēgļa statusu ASV,⁷ rakstīja vēstules Ņujorkas bankai *Irving Trust Company*, kurā glabājās lielākā daļa F. Grauda naudas un zelta,⁸ lūgdams līdz Viļņa divdesmitajai dzimšanas dienai izsniegt viņam noteiktu summu gadā, pēc tam sniedzot pilnu pieeju visiem noguldījumiem.⁹ 18 gadu vecumā V. Grauds vismaz daļēji nokārtoja formalitātes ASV pavalstniecības iegūšanai, tā kļūdamas par šīs valsts piederīgo.¹⁰

Īpašumtiesībām *de iure* saglabājoties, *de facto* karalaikā visi Latvijas pavalstnieku kuģi, arī Graudu tvaikoņi, nonāca ASV varas iestāžu rīcībā. 1941. gada 6. jūnijā ASV Kongress pieņēma likumu par dikā stāvošu ārzemju kuģu pārņemšanu (*Idle Foreign Vessel Act*), paredzot noteiktu atlīdzību, kuģi pārņemot, vai arī atpakaļ atdošanu un samaksu par kuģa lietošanu aktīvas ekspluatācijas starplaikā, kā arī kuģa vērtības samaksu tā bojāejas gadījumā. Formāli saglabādami savus īpašniekus, latvisko apkalpi un sarkanbaltsarkano karogu mastā, ASV faktiskā rīcībā nonākušie Latvijas tvaikoņi privātfirmu uzdevumā sāka veikt reisu starp Atlantijas okeāna zemju ostām.¹¹ To vidū bija pieci Graudu kuģi, kurus ASV Valsts Jūrniecības komisija (*Maritime Commission*) 1941. gada 6. jūnijā pārņēma laika nomā, 4. decembrī parakstot vienošanos ar T. Ekerta aģentfirmu kā galveno pilnvarnieci.¹² 1941. gada 8. decembrī ASV iesaistījās karā, un Latvijas kuģi tika nodoti valsts militārajiem resoriem – Kara kuģniecības pārvaldei (*War Shipping Administration*).¹³ Pēckara periodu Rietumvalstu udeņos sagaidīja trīs Graudu kuģi – “Everagra” un “Ķegums” no 1941. gadā ASV valdības pārņemtajiem un vēlāk, kara izskaņā, ASV rīcībā nonākušais “Evertons”.¹⁴

1943. gadā V. Grauds uzsāka priekšdarbus, lai pārņemtu savus īpašumus un rēdereju atjaunotu (faktiski jaundibinātu).

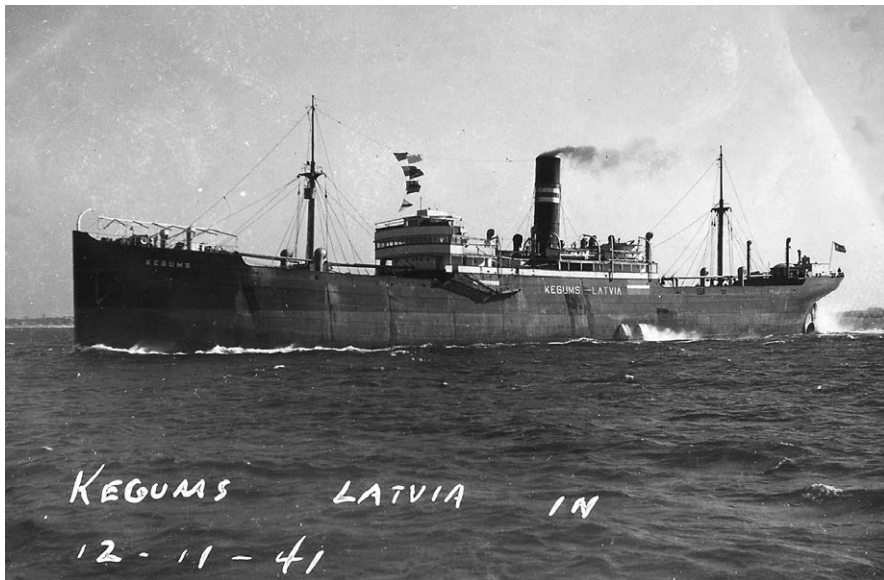
2. att. Jaunais kuģīpašnieks Vilnis Grauds (otrais no kreisās) uz tvaikoņa “Evertons” klāja 20. gs. 40. gados. Foto no Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma.

Fig. 2. Shipowner Vilnis Grauds (second from the left) on the steamer “Evertons” in the 1940s. Photo from collection of the Museum of the History of Riga and Navigation.

Balstoties uz dokumentu, kas iecēla viņu par F. Grauda īpašumu galveno mantinieku un pilnvarnieku, V. Grauds nevilcinoties tiesai Ņujorkā, kuras aizsardzībā kopš 1942. gada iesaldēti atradās F. Grauda īpašumi, pieprasīja atļauju faktiski pārņemt šos īpašumus.¹⁵ Tā paša 1943. gada 28. maijā, jau divus gadus pirms kara beigām, ASV Kara kuģniecības pārvalde (*War Shipping Administration*), atsaukdamās uz 1941. gada 6. jūnija likuma noteikumiem, kas pamatoja pārņemšanu, nodeva īpašnieku rīcībā divus karadarbību pārcietušos tvaikoņus “Everagra” un “Ķegums”.¹⁶

Atsākt reālu uzņēmējdarbību ar atgūtajiem tvaikoņiem jau 1943. gadā kavēja vairāki faktori. Pirmkārt, V. Grauds tika iesaukts obligātajā karadienestā ASV karaflotē, kuru pabeidza tikai 1946. gadā (līdz tam atgūtos kuģus viņš atstāja T. Ekerta

aģentūras gādīgajās rokās), un, otrkārt, tā kā 1942. gada iesaldēšanas lēmums par kuģu pārņemšanu Ņujorkas aizgādības tiesā vienīgi noraidīja padomju iestāžu prasības, bet konkrēti nenoteica īpašumu tālāko likteni, tad īsā laikā Graudu īpašumiem uzradās ne viens vien interesents un aizgādības pretendents no malas. Savas pretenzijas izvirzīja gan padomju kuģniecības struktūras, gan jau pieminētā struktūra *Alien Property Custodian*,¹⁷ kas atradās ASV valdības paspārnē un karalaikā nodarbojās ar politiski šaubīgo ārvalstnieku īpašumu pārņemšanu, turklāt jau kārtējo reizi Graudu kuģu lietās iesaistījās arī Latvijas diplomātiskie pārstāvji. Jau 1941. gada rudenī, kad acimredzot V. Grauds pirmoreiz izteica Ņujorkas tiesnesim vēlmi līdz ar pilngadību pārņemt viņam novēlētos kuģus, Latvijas sūtniecības darbinieki Vašingtonā, ievērojot

3. att. Graudu ģimenes kuģis “Kegums” 1941. gada 12. novembrī. Foto no Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma.

Fig. 3. The Grauds family steamer “Kegums” on November 12, 1941. Photo from collection of the Museum of the History of Riga and Navigation.

Latvijas Republikas Civillikuma noteikumus par to, ka šādos gadījumos tomēr nav iespējams izslēgt arī pārējo mantinieku tiesības uz t. s. neatņemamo daļu,¹⁸ uzņēmās pārējo F. Grauda ģimenes locekļu – atraitnes Elzas un divu jaunāko bērnu – kā promesošu¹⁹ Latvijas pavalstnieku interešu aizstāvību.²⁰ To pieļāva jau minētais ASV un Latvijas 1928. gada nolīguma²¹ 21. punkts. Paši sūtniecības aizstāvamie – pārējie Graudu ģimenes locekļi, potenciālie mantinieki – šai lietā aktīvi iesaistījās 1945. gada sākumā.

Kara beigās Rietumos no okupācijas varu plosītās Latvijas nonāca V. Grauda māte un F. Grauda atraitne E. Grauda kopā ar meitu un Viļņa māsu Rozāliju, viņas apmetās Zviedrijā, Stokholmā. Tur pavisam drīz viņām pievienojās arī Elzas dēls, Viļņa un Rozālijas brālis Gunārs Grauds (dz. 1926), kurš 1944. gadā bija iesaukts

nacistiskās Vācijas darba dienestā, pabijis Vācijā, Dānijā, Polijā, bet, uzzinājis, ka māte un māsa nonākušas Stokholmā, ar kādu kuģi tur nokļuvus pats.²² Zviedrijā nonākusi ģimenes daļa, dzenot pēdas “pazudušajam dēlam” Vilnim un ģimenes īpašumiem, drīz vien noskaidroja, ka tie meklējami ASV un ka īpašumi “*kļuvuši par civiltiesiska strīda priekšmetu*”. Uzzinājusi arī to, ka uz F. Grauda īpašumiem pretendentu netrūkst un ka viņas un divu jaunāko bērnu intereses patlaban aizstāv sūtniecība Vašingtonā, 1944. gada 21. decembrī E. Grauda rakstīja sūtnim Alfrēdam Bilmanim, lūgdama komentēt šīs ziņas un sagādāt viņai un bērniem ieceļošanas vīzu ASV; droši vien aizdomās par padomju varas centieniem sagrābt ģimenes īpašumus, visvairāk E. Graudu uztrauca ziņas par kaut kādas “*ārzemju sabiedrības*” pretenzijām, kurai

neesot zināma (respektīvi – viņai zināma) nacionālā piederība.²³ Šķiet, A. Bilmanis bija patiesi gandarīts, saņemot šādu ziņu, un par pazudušo mantinieku atrašanos nekavējoties paziņoja tiesnesim Ņujorkā, kurš līdz E. Graudas iebraukšanai ASV lietas tālāko virzību nobloķēja.²⁴ Tā kā vīzas izgādāšana bija visai ilgstošs pasākums, tad Zviedrijā palikušajiem ģimenes locekļiem nepilnu gadu nācās pavadīt visai saspringtā emocionālā stāvoklī un samierināties ar pavisam skopu informāciju par to, kas notiek Amerikā. 1945. gada 27. jūnija vēstulē sūtnim A. Bilmanim E. Grauda neslēpa neizpratni gan par T. Ekerta aģentūras, gan pašas dēla Viļņa savādo izturēšanos:

“No sava dēla Viļņa esmu saņēmusi tikai vienu vēstuli, izrakstītu 15. janvārī, bet no dēla advokāta vienīgi dažas telegrammas. Un Gerdas Eckerts kundzes nedaudzās vēstules ir rakstītas tik piesardzīgi un izvairīgi runāt par lietu, ka arī tās nevar ņemt nopietni. Vienīgā izeja – nokļūt pašai Amerikā un visas šīs dīvainības un to atrisinājumu noskaidrot uz vietas.”²⁵

Šāda iespēja E. Graudai radās tikai 1945. gada oktobrī, un “apsolitajā zemē” redzētais viņu nemaz neiepriecināja; viņas iespaids par lietas apstākļiem bija iesaistītajām ASV pārvaldes un tiesu sistēmas struktūrām ārkārtīgi neglaimojošs: “viss tas ir tik mākslīgi, tik rafinēti izvīts caur otru sarežģītājās advokātu “stratēģijās”, ka pilnā vārda nozīmē manam dēlam [Vilnim] ir liegta jebkura pieeja pie līdzekļiem”.²⁶ Arī oficiālā paziņojumā ASV tiesu instancēm E. Grauda paziņoja, cik negatīvs jau prombūtnes laikā bijis viņas iespaids par to, kā ASV notiek viņas promesošā (faktiski mirušā) vīra atstāto īpašumu aizsardzība un pārvaldība.²⁷ Līdz ar E. Graudas izceļošanu uz ASV abi viņas bērni tika nosūtīti uz Londonu, kuras bankās glabājās daļa Graudu ģimenes naudas. 1947. gadā viņi izceļoja

uz ASV, kur pievienojās pārējiem ģimenes locekļiem.²⁸

1946. gada sākumā,²⁹ kad no karadienesta atgriezās V. Grauds, visi Graudu īpašumi tomēr nonāca likumīgo mantinieku rokās, galveno daļu saņēma Vilnis, kura vienpersoniskā rīcībā 1946. gada 15. februārī Ņujorkas tiesnesis nodeva lielāko no abiem sākumā atgūtajiem tvaikoņiem – kuģi “Ķegums”.³⁰ Drīz pēc tam Ņujorkā darbību uzsāka atjaunotā Graudu ģimenes rēdereja F. V.³¹ *Grauds Shipping Company* Viļņa vadībā, ar savu daļu piedalījās arī brālis Gunārs.³² Sākumā uzņēmums, kas galvenokārt veica kravu pārvadājumus Dienvidamerikā, operēja ar diviem kuģiem – tvaikoņiem “Ķegums” un “Everagra”,³³ bet 1948. gadā ASV valdība ģimenei atdeva arī trešo saglabājušos tvaikoni – “Evertons”, kas līdz tam Graudu kuģu lietās nebija iesaistīts, jo nonāca ASV tikai kara nogalē, un ar to operēja vienīgi ASV valdība. Tāpat Graudu ģimenei izdevās iegūt daļējas kompensācijas par ASV dienestā nogremdētajiem trim tvaikoņiem, kā arī, iespējams, par britu dienestā bojāgājušo kuģi “Everoja”. 50. gadu sākumā kā savas kompānijas apakšuzņēmumu Graudi izveidoja arī nelielu kuģniecības aģentūru *Everst Shipping Company*, kas operēja ar citu kuģīpašnieku rīcībā esošiem kuģiem, bet 1958. gada sākumā vēl mazliet paplašināja savu līdzšinējo darbību, nomainot nosaukumu (jaunais nosaukums – *Grauds Shipping*) un atrašanās vietu, no Ņujorkas pārceļoties uz Floridu.³⁴

Visai sarežģītas trimdā bija V. Grauda attiecības ar latviešiem un Latvijas Republikas diplomātiskajām un konsulārajām pārstāvniecībām.³⁵ V. Graudam nebūt nebija pienākums reķināties, piemēram, ar trimdas tautiešiem – darba meklētājiem –, komplektējot savu kuģu apkalpes, vai ar *de facto* zaudētās tēvzemes diplomātisko un konsulāro turpinājumu klaidā, reģistrējot savus kuģus kā piederīgus noteiktai

valstij un uzņemoties zināmas saistības ar tās pārvaldi. Kuģipašnieks varēja pilnībā integrēties mītnes valsts tautsaimnieciskajās un administratīvajās struktūrās, kā tas lielā mērā arī notika V. Grauda darbības gadījumā – viņš kļuva par ASV pilsoni. Vēl vairāk: gan “Everagru”, gan “Evertonu” Graudi pārreģistrēja, un tie kuģoja ar tā sauktajiem lētajiem karogiem³⁶ – Panamas un Hondurasas karogu, kas pat vairs nesaistījās ar ASV struktūrām. Tomēr “Ķeguma” mastā līdz kuģa bojāejai turpināja plīvot sarkanbaltsarkanais karogs, saglabājot Latviju kā piederības valsti. Atgriezies Graudu īpašumā, šis savulaik lielākais Latvijas Republikas tirdzniecības flotes kuģis veica pārvadājumus starp Ņujorku un Ņūfaundlendu (vēlāk starp ASV un Franciju) un Latvijas (latviešu) jūrniecības vēsturē ir ievērojams ar to, ka bija vienīgais pēckara Rietumos, kas vismaz nomināli, ja ne faktiski tika uzskatīts par Rīgas ostai piederīgu,³⁷ kā arī vienīgais visā pasaulē, kas tobrīd vēl peldēja ar Latvijas Republikas karogu.

Latvijas karogs kuģa mastā, kā jau noprotams no iepriekšminētā, nozīmēja to, ka tvaikonis un attiecīgi arī tā īpašnieks bija pakļauts ne tikai vietējiem – ASV varas iestāžu izdotajiem normatīvajiem regulējumiem, bet arī Latvijas Republikas likumiem un likumīgajām pārstāvniecībām, kas šos likumus uzturēja spēkā. Vēstulē Latvijas sūtniecībai Vašingtonā 1946. gada 12. aprīlī V. Grauds solīja un apņēmas arī turpmāk kuģim saglabāt Latvijas karogu un pakļaut kuģi visiem Latvijas Republikas likumiem, kā arī diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību autoritātei.³⁸ Atbilstoši Latvijas likumiem konsulārajām un trimdā arī diplomātiskajām pārstāvniecībām bija tiesības apstiprināt gan kuģa kapteiņu, gan pārējo apkalpes locekļu dienesta līgumus (munsturrullus), savu pilnvaru robežās izsniedzot vai pagarinot jūrnieku personas dokumentus un iekasējot konsulārās nodevas par šiem pakalpojumiem.³⁹

Jau karalaikā, kuģim vēl esot ASV kara iestāžu rīcībā, Latvijas sūtniecības Vašingtonā pārstāvji gādāja, lai kuģa apkalpē viss noritētu likumiski korekti. Tā, piemēram, sūtniecības atašejs Anatols Dinbergs pirms kārtējās kuģa apkalpes apstiprināšanas 1943. gada 3. decembrī bija sevišķi noraižējies par kāda kuģa virsnieka – otrā mehāniķa – amatā iecelamā jūrnieka kvalifikāciju, ko apliecināja sen anulēts pagaidu diploms, kuru gan, pēc pašu kuģa ļaužu un aģentfirmas teiktā, tuvākajās dienās bija paredzēts aizstāt ar Panamas konsulāta Ņujorkā izdotu diplomu ar stabilu likumisko spēku. A. Dinbergs pret lietu izturējās ļoti atbildīgi, vairākkārt apmeklējams kuģi cerībā ieraudzīt šo jauno Panamas konsulāta izdoto dokumentu (gaidītais papīrs gan tā arī nenonāca Latvijas diplomātu redzeslokā, un iecerētais kadrs palika bez kārotā amata un kuģa virsnieka statusa).⁴⁰ 1946. gada vasarā, kad ar “Ķegumu” jau faktiski bija atsācis operēt V. Grauds, sūtniecībai nācās iejaukties arī, piemēram, jaunā rēdera konfliktā ar kapteini Alfrēdu Kiršfeldu, kuram V. Grauds pēkšņi uzteica kapteiņa vietu, turklāt, kā uzskatīja un sūtnim A. Bilmanim sūdzējās pats kapteinis, tas noticis ārkārtīgi netaktiskā veidā.⁴¹ Tiesa, A. Kiršfelds jau bija cienījamais gados (71 gads) un, domājams, tieši tādēļ tomēr bija spiests atstāt kuģa vadību.

Kaut arī kuģis bija piederīgs Latvijas Republikai un ASV nonākušo latviešu kuģotāju skaits vienas kuģa komandas sastādīšanai bija vairāk nekā pietiekams, jūrnieku nacionālās piederības ziņā “Ķeguma” apkalpe⁴² gan karalaikā, gan pēc kara bija tikai daļēji latviska. 1946. gada novembrī latviešu kuģa komandā bija mazliet vairāk nekā trešdaļa – 37% (14 no 38); tiesa, visa virsniecība aizvien palika latviska: kuģa priekšgalā bija kapteinis Sergejs Bols, stūrmaņi Kārlis Ūdriņš, Fricis Puķe un Alfrēds Miksons, radiotelegrāfists Ansis Kerns, kuģu mehāniķi Fricis Rūsis, Jānis Norītis

un Grigorijs Kotovs (arī Latvijas Republikas pilsonis). Otrā lielākā nacionālā grupa kuģa apkalpē bija somi (29%; tātad gan drīz baltieši),⁴³ viņiem sekoja briti (16%), divi hondurasieši un pa vienam norvēģim, zviedram, vācietim, amerikānim un gvatemalietim.⁴⁴ Visai līdzīgs nacionālais sastāvs "Ķeguma" komandā bija vērojams gan divus gadus iepriekš – 1944. gada sākumā (vienīgi tad britu bija mazliet mazāk iepretim portugāļiem),⁴⁵ gan kuģa bojāejas gadā – 1948. gada maijā.⁴⁶

Grūti pateikt, kas mudināja V. Graudu atšķirībā no abiem pārējiem atgūtajiem kuģiem uz "Ķeguma" saglabāt Latvijas karogu, nenoliedzami pakļaujot sevi saistībām, kas ne tikai vairoja formalitātes, bet dažbrīd arī varēja sagādāt zināmus saimnieciskos apgrūtinājumus. Jādomā, ka gadījumā, ja uzņēmēja redzeslaukā uzpeldētu kāds izteikti izdevīgs darījums, ko draudētu apgrūtināt kuģa "latviskā" piederība, sarkanbaltsarkanais karogs no kuģa masta tiktu dedzīgi novilkts. Tomēr šāds brīdis nepienāca: "Ķeguma" mūžs aprāvās jau 1948. gada 8. decembrī, kad ceļā no ASV uz Franciju biezā miglā agri no rīta trīs jūras jūdzes no krasta Biskajas līcī pieieejas Žirondas upē pārlūza tā korpuss, kuģim iegrimstot smiltīs; tvaikonis tika atzīts par bojāgājušu, bet apkalpe izglābās.⁴⁷

"Everagra" Graudu rēdereju atstāja 1952. gadā, bet "Evertons" – 1954. gadā; tikai šie kuģi atšķirībā no "Ķeguma" neaizgāja bojā, bet tika pārdoti: "Everagra" nonāca kāda Honkongas rēdera īpašumā, tika pārdēvēta par *Sanantonio* (ar Panamas karogu) un aizgāja bojā 1957. gadā, savukārt "Evertons" tika pārdots sagriešanai lūžņos Trūnā, Lielbritānijā. No tēva mantoto⁴⁸ kuģu vietā V. Grauds 1954. un 1961. gadā iegādājās divus samērā jaunus t. s. *Liberty* tipa tvaikoņus, nodēvēdams tos savu bērnu vārdā – par *Chris* un *Dana*. No tvaikoņa *Chris* Vilnim piederēja $\frac{2}{3}$, Gunāram – atlikusi trešdaļa, bet, kad Vilnis iegādājās otro

no abiem kuģiem, Gunārs rēdera nodarbošanos atstāja, uzsākot viesnīcnieka karjeru Dienvidspānijā.⁴⁹ Vilnis rēdera darbību turpināja līdz 60. gadu vidum un otrajai pusei (precīzs gadskaitlis nav noskaidrots).

Vismaz rēderejas darbības sākumposmā, 1946.–1948. gadā, V. Grauds izrādīja arī zināmas rūpes par tautiešu nodarbinātību, vai nu paša, vai savu kapteiņu ierosmes vadīts, savu iespēju robežās piedāvādams vai intereses gadījumā nodrošinādams latviešu jūrniekiem darbvietas uz savas firmas kuģiem. Tādas sarunas Grauda uzņēmuma pārstāvjiem bijušas ar Dānijā palikušo latviešu kapteini Kārli Vētru 1947. gadā,⁵⁰ zviedru motorkuģa *Svea* kapteini Pēteri Lici, kurš 1947. gada decembrī no V. Grauda saņēmis laipnu darbvietas piedāvājumu⁵¹ (galu galā tas gan nav ticis pieņemts, vai arī pieņemts īslaicīgi) un, iespējams, vēl kādu jūrnieku. Vismaz līdz 50. gadu vidum un otrajai pusei V. Grauds labprāt sadarbojās ar dažiem latviešu jūrniekiem, piemēram, kapteiņiem Kārli Kirmušku⁵² vai S. Bolu, kuram V. Grauds arī pēc viņa sākotnēji vadīto bijušo Latvijas tirdzniecības flotes kuģu pārdošanas vai bojāejas⁵³ un dažu gadu sadarbības pārtraukuma⁵⁴ 1954. gadā vai 1955. gada sākumā uzticēja vadīt vienu no ASV laikā jauniegūtajiem kuģiem – tvaikoni *Chris*, turklāt deva uz šā kuģa darbu vēl vairākiem latviešu jūrniekiem.⁵⁵ Tomēr, neskaitot šos atsevišķos gadījumus, kuros (S. Bola gadījumā noteikti), visticamāk, samanāms nevis pašreizējais cēls patriotisms, bet gan tiekšanās pēc ticamiem un zināmiem cilvēkiem, – savas nācijas interesēs Graudi rīkojās, ciktāl tas netraucēja uzņēmējdarbībai, ekonomiskās interesēs izvirzot priekšplānā un upurējot tām savu tautiešu atbalstīšanu, ja tas varēja kavēt finansiālā labuma gūšanu.

Īpaši skaļi trimdas sabiedrībā izskanēja kāds atgadījums 1949. gadā, kad V. Grauds piemānījis Flensburgas baltiešu jūrskolas (*D. P. Navigation and Sea-Engineering*

School at Flensburg) administrāciju un jaunos latviešu jūrasbraucējus, sākotnēji pats piedāvādams no latviešu jūrnikiem, tai skaitā jūrskolas absolventiem, sastādīt visu atjaunotā un ekspluatācijā drīz nododamā tvaikoņa "Evertons" 37 cilvēku lielo komandu. "Vecie jūras braucēji jau bija sasaiņojuši savus jūrnieru maisus, lai pēc 5 trimdā pavadītiem gadiem atkal kāptu uz kuģa klāja un iekļautos savā darbā, bet jaunie ar nepacietību gaidīja brīdi, kas tik labvēlīgi pašķiris viņiem ceļu pēc skolas beigšanas tūdaļ stāties praktiskajā darbā,"⁵⁶ situāciju tēlaini atstāta preses žurnālists. Tomēr, spītējot jūrnieru cerībām, 14. jūnijā – mēnesi pēc laipnā piedāvājuma izteikšanas – Flensburgas latviešu jūrnierības saimi sasniedza ziņa, ka jau pirms četrām dienām "Evertons" devies jūrā ar pilnībā sakomplektētu vācu apkalpi, kurā "ar lielām pūlēm" atradusies vieta tikai vienam latvietim. Tas, kas jūrskolas un latviešu jūrnieru saimi pārsteidzis visvairāk, ir V. Grauda ārkārtīgais cinisms un nevērība pret saviem tautiešiem – cienijamais rēderis ne tikai vairākkārt atteicies sarunāties latviski, bet uz vairākiem praktiskas dabas problēmjaudājumiem (piemēram, par jūrnieru ģimeņu izmitināšanu), atcirtis: "I don't care!"⁵⁷ Vēlāk izrādījās, ka V. Grauds nav vēlējis apgrūtināt sevi ar noteikumiem, ko par DP (*Displaced Persons*) nometnieru pieņemšanu darbā paredzēja starptautiskās bēgļu aprūpes struktūras, turklāt vācieši bijuši ar mieru strādāt par mazākām algām nekā latviešu jūrnieri...

Šajā situācijā jāsecina: laikam gan nebija piepildījušās savulaik izteiktās kāda latviešu trimdas žurnālista cerības, ka ASV armijā dienotais latviešu jauneklis V. Grauds (lidztekus citiem latviešu puikām) "Latviju un savu tautu nepiemirsīs, bet daudz ko darīs tās labā".⁵⁸ Tai pašā laikā V. Grauda rīcība, apejoties ar tautiešiem ne pārāk ētiski 1949. gadā, nebūt nebija unikāla – vismaz ne baltiešu emigrantu vidū, jo jau pēc dažiem gadiem, 1955. gadā, latviešu trimdas

prese ziņoja, kā savus tautiešus jūrnierus "iznesuši cauri" "brīvās pasaules" igauņu kuģipašnieki. Proti, lai gan pēc Igauņu jūrnieru arodbiedrības ierosmes igauņu kuģipašniekiem bija ar saistību rakstu jāgarantē saviem tautiešiem darbvietas uz viņiem piederošajiem kuģiem, daži Zviedrijā dzīvojoši igauņu kuģipašnieki, spītējot noslēgtajam kolektīvajam līgumam, tomēr igauņu vietā pieņēmuši uz saviem kuģiem sveštautiešus un kuģiem uzvilkuši Libērijas un Kostarikas karogus. Saskardamies ar tautiešu neizpratni, igauņu rēderi atrunājās, ka kuģu līdzipašnieki esot amerikāņi un ka tas it kā atbrīvojot viņus no saistībām ar Igauņu jūrnieru arodbiedrību, kamēr Starptautiskā Transporta federācija, kurā bija iesaistījusies arī Igauņu jūrnieru arodbiedrība, bija igauņu jūrnieru pusē un pieprasīja igauņu jūrnierus pieņemt darbā uz kuģiem sveštautiešu vietā.⁵⁹ Abu gadījumu sastatījums rosina pārdomas par to, cik noderīga dažkārt varētu būt bijusi līdzīga latviešu jūrnieru arodorganizācija trimdā, par kādas izveidi domas šad un tad uzplaiksnīja, bet nekad neieguva taustāmas aprises.

Graudu ģimenes jaunās rēderu paaudzes visai merkantilo domāšanas veidu un dažbrīd no ideālistiskas morāles viedokļa pagrūti attaisnojamo rīcību, kā arī vecākā dēla, iespējams, visai sarežģītās attiecības ar māti nekavējās izsmiet un, šķiet, mazliet piemelojot,⁶⁰ teju demonizēt padomju puses propagandas saindētie publicisti, kuru asajā sarkasmā un ironijā, iespējams, tomēr bija kaut niecīga daļa taisnības. Tā, piemēram, savā "Banānu grāmatā" 1980. gadā publicists Jānis Lapsa ņirgājas par V. Grauda mantkārtīgo dzišanos pēc mātes īpašumiem, vēloties iemantot it kā no Latvijas trimdā līdzpaņemtās vērtslietas un dolārus, kas "vilinoši čabēja viņas zutenī", beigu beigās nekrietni izmantoto, apkrāpto un pilnībā "aptīrīto" māti ievietojot veco ļaužu pansionātā.⁶¹

Šajā rakstā vien virspusēji iezīmēta neliela epizode parādībā, ko varam dēvēt par latviešu saimniecisko darbību, konkrētāk – uzņēmējdarbību trimdā. Ieskiecēti daudz plašāk un dziļāk izzināmi pētnieciskie jautājumi, atklājot to, kā zināmu apstākļu kopums ļāva trimdā saglabāt starpkaru Latvijas tautsaimniecībā samērā nozīmīgu Latvijas Republikas pavalstnieku īpašuma daļu un trimdā esošajiem Latvijas pārstāvjiem ļāva turpināt kopt noteiktu tautsaimniecības sektoru, šajā gadījumā – kuģniecības nozari.

Iespēju atjaunot šo ģimenes rēdereju un saglabāt lielo īpašumu piederības juridisko nepārtrauktību noteica trīs faktori: pirmkārt, ģimenes īpašumu, ieskaitot kuģu, laicīga nonākšana un saglabāšanās ASV – tātad Rietumos, ārpus Padomju Savienības

ietekmes sfēras; otrkārt, F. Grauda galvenā mantinieka V. Grauda laicīga nonākšana Rietumos un citu ģimenes pārstāvju emigrācija; treškārt, minētās ASV politiskās nostādnes, atzīstot gan Latvijas Republiku *de iure*, gan tās pilsoņu īpašumtiesības. Trešo faktoru neapšaubāmi veicināja un pastiprināja izlēmīgā un tālredzīgā Latvijas sūtņa Vašingtonā A. Bilmaņa kaismīgās rūpes, lai Rietumos esošo Latvijas pilsoņu īpašumu pasargātu no nokļūšanas Padomju Savienības rokās (tas ir atsevišķa raksta vērts temats), nemitīgi un neatslābstoši atgādinot par Latvijas Republikas un tās pilsoņu tiesībām un interesēm ASV valdībai.⁶² Tajā pašā laikā, kā redzams, V. Grauds lielā mērā attālinājās no savas izcelsmes valsts un tautiešiem, pilnībā integrējoties mītnes valsts tautsaimniecības struktūrā, kļūstot par tai piederīgu gan saimnieciski un juridiski, gan idejiski.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Protams, F. Graudu ģimenes rēdereja latviešu trimdā Rietumos nebija gluži vienīgā: ASV darbojās, piemēram, kuģīpašnieks Jānis Zalcmāns, Lielbritānijā – Arturs Zēbergs, tomēr šo rēderu darbība nebija tik plaša un ilgstoša kā Graudu ģimenes rēderejas gadījumā.

² F. Grauda vēstule aģentūrai *Thor Eckert & Co., Inc.* Noraksts [angļu val.], 29.06.1940. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 293-1-1922, 41. lpp.

³ Nav īsti skaidrs, uz kādām likuma normām balstīts šis pilngadības sasniegšanas vecums – 20 gadi. Latvijas likumā tolaik bija noteikts 21 gada vecums, tādēļ iespējams, ka izejas punkts šai gadījumā ir vai nu ASV, konkrētāk, Ņujorkas štata, likumu normas, vai arī F. Grauda paša izvēlēts noteikts intelektuālā un morālā brieduma vecums.

⁴ F. Grauda vēstule aģentūrai *Thor Eckert & Co., Inc.* Noraksts [angļu val.], 29.06.1940. LNA LVVA, 293-1-1922, 41. lpp.

⁵ ASV sūtņa Latvijā un Igaunijā Dž. Vailija ziņojums ASV Valsts departamentam par Padomju Savienības politiskajām interesēm un to izpausmēm Latvijā 1940. gada vasarā. National Archives and record Administration, RG 59, File M1177, Roll 19, 860, p. 851/2. Ziņas no šā avota publicētas: DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga 2007, 443. lpp.

⁶ F. Grauda vēstule kapteinim M. Pērkonam ar norādījumiem par tvaikoņa “Everasma” vadību. Noraksts, 21.10.1939. LNA LVVA, 293-1-1922, 44. lpp.

⁷ F. Grauda vēstule aģentūrai *Thor Eckert & Co., Inc.* Noraksts [angļu val.], 29.06.1940. LNA LVVA, ibidem, 41. lpp.

⁸ A. Bilmaņa vēstule kuģu īpašniecei E. Graudai. Noraksts, 16.02.1945. LNA LVVA, 293-1-1925, 5. lpp.

⁹ F. Grauda vēstule bankai *Irving Trust Company* Ņujorkā. Noraksts [angļu val.], 26.06.1940. LNA LVVA, 293-1-1922, 43. lpp.

- ¹⁰ Latvijas sūtniecības Vašingtonā petīcija ar argumentiem par labu Grauda mantojuma sadalīšanai [angļu val.], 19.05.1942. LNA LVVA, 293-1-1922, 34. lp.
- ¹¹ A. Bilmaņa nota ASV Valsts sekretariātam. Noraksts [angļu val.], 11.12.1941. LNA LVVA, 293-1-1896, 3.–4. lp.
- ¹² Laika nomas līgumi starp ASV Valsts Jūrniecības komisiju un aģentūru *Thor Eckert & Co., Inc.* par tvaikoņa “Everagra”, “Everalda”, “Everelza”, “Ķegums” un “Everasma” nodošanu laika nomā ASV valdībai. Kserokopijas [angļu val.], 04.12.1941. LNA LVVA, 293-1-1921, 24., 27.–30. lp.
- ¹³ Kara beigās šiem kuģiem pievienojās arī no vācu okupācijas varas pārņemtais F. Grauda tvaikonis “Evertons”.
- ¹⁴ 1943. gadā šis tvaikonis, būdams vācu dienestā un pārdēvēts par *Rotersand*, nogrima Hamburgas ostā, bet vēlāk, kara beigās, nonāca ASV militārās pārvaldes rīcībā, kas kuģa vraku izremontēja un atgriezta tam sākotnējo, vācu okupācijas varas nomainīto nosaukumu “Evertons”.
- ¹⁵ A. Bilmaņa vēstule E. Graudai. Noraksts, 16.02.1945. LNA LVVA, 293-1-1925, 5. lp.
- ¹⁶ ASV Kara kuģniecības pārvaldes (*War Shipping Administration*) paziņojumi par tvaikoņu “Everagra” un “Ķegums” nodošanu [angļu val.], 28.05.1943. LNA LVVA, 293-1-1922, 81.–82. lp.
- ¹⁷ Respektīvi – Sveštautiešu īpašumu aizgādniecības birojs.
- ¹⁸ Civillikums. Septītā nodaļa: Līdzmantinieku savstarpējās attiecības un mantojuma dalīšana. In: Valdības Vēstnesis, 23.02.1937.
- ¹⁹ Tobrīd viņu atrašanās vieta sūtniecībai nebija zināma, un faktiski tā līdz 1944. gadam vēl bija okupētā Latvija.
- ²⁰ A. Bilmaņa argumentācijas uzmetums Grauda mantojuma dalīšanas lietā Ņujorkas tiesā (*Sorrogate's Court*) 1942. gada jūlijā [angļu val.], [1942]. LNA LVVA, 293-1-1922, 20.–21. lp.
- ²¹ Draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgums starp Latviju un Amerikas Savienotajām Valstīm (*Treaty between the United States and Latvia, of Friendship, Commerce and Consular rights*). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=42697> (skatīts 02.09.2017.).
- ²² Gunāra Grauda (1926) atmiņas, pierakstītas 12.10.1990. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļa (turpmāk – RVKM LKVN), uzziņu sistēmas personas kartīte “Gunārs Grauds”, sastādīta 1990. gadā.
- ²³ E. Graudas vēstule A. Bilmanim, 21.12.1944. LNA LVVA, 293-1-1925, 1.–2. lp.
- ²⁴ E. Graudas vēstule A. Bilmanim, 16.02.1945. LNA LVVA, ibidem, 4. lp.
- ²⁵ E. Graudas vēstule A. Bilmanim, 27.06.1945. LNA LVVA, ibidem, 10. lp.
- ²⁶ E. Graudas vēstule A. Bilmanim, 15.10.1945. LNA LVVA, ibidem, 11. lp.
- ²⁷ E. Graudas vēstule Latvijas sūtniecības Vašingtonā juriskonsultam Robertam Lo (*Robert Law*), 23.08.1945. LNA LVVA, ibidem, 13. lp.
- ²⁸ G. Grauda atmiņas, pierakstītas 12.10.1990. RVKM LKVN uzziņu sistēmas personas kartīte “Gunārs Grauds”.
- ²⁹ ARVĪDS KĀRKLIŅŠ. Latvijas Republikas tirdzniecības flote 1918–1948. Manuskripts [mašīnrakstā]. Rīgas RVKM LKVN zinātniskais arhīvs, Ja 2, 133. lp.
- ³⁰ Ņujorkas tiesneša Džeimsa Delahantija (*James Delahanty*) lēmums par tvaikoņa “Ķegums” nodošanu Viļņa Grauda faktiskā rīcībā [angļu val.], 15.02.1946. LNA LVVA, 293-1-1922, 91. lp.
- ³¹ Tie ir Viļņa Grauda priekšvārdu iniciāļi: viņš nereti lietoja abus vecāko dotos vārdus – Fricis Vīlnis.
- ³² Domājams, ka Elza un Rozālija nebija līdzpašnieces un savu daļu mantojuma vai nu izņēma naudā (kompensācijas par bojāgājušajiem kuģiem), vai norakstīja abiem brāļiem.
- ³³ -Ls. No 17 vēl palikuši 2. In: Tēvzeme, 14.05.1947.
- ³⁴ V. Grauda paziņojums Latvijas sūtniecībai Vašingtonā par uzņēmuma vietas maiņu [angļu val.], 01.02.1958. LNA LVVA, 293-1-1927, 19. lp.

- ³⁵ Tā, piemēram, Otrā pasaules kara sākumā Latvijas sūtniecībai Vašingtonā radās tā arī nepierādītas aizdomas, ka kuģniecības aģentūra *Thor Eckert & Co., Inc.*, idejiski ietekmējot un pret Latvijas diplomātiem noskaņojot arī tobrīd vēl nepilngadīgo V. Graudu, savtīgos nolūkos uzsākusi pusslepenu sadarbību ar Padomju Savienības struktūrām, viešot iespējamu šo īpašumu nonākšanu padomju varas rokās. Kā rāda tālākie notikumi, tas tomēr nenotika.
- ³⁶ Šajās valstīs kuģu īpašniekus vilināja galvenokārt zemākas ostas nodevu likmes.
- ³⁷ Viens vienīgs kuģis ar Latvijas karogu. In: *Latvju Ziņas*, 17.06.1948.; J. VESTFĀLIS. “Ķegums” brauc ar Latvijas karogu: latviešu jūrnierki pasaules ūdeņos un svešās zemēs. In: *Latvija*, 12.03.1948.
- ³⁸ V. Grauda vēstule A. Bilmanim, 12.06.1946. LNA LVVA, 293-1-1927, 5. lp.
- ³⁹ Latvijas sūtniecības Vašingtonā atašeja A. Dinberga ziņojums A. Bilmanim par kuģa apkalpes apmeklējumu, 25.05.1946. LNA LVVA, 293-1-1928, 9. lp.; A. Dinberga ziņojums Bilmanim par kuģa apkalpes apmeklējumu, 29.11.1946. LNA LVVA, ibidem, 11. lp.; A. Dinberga ziņojums A. Bilmanim par jaunā kapteiņa J. Matisona apstiprināšanu, 18.12.1947. LNA LVVA, ibidem, 14. lp.
- ⁴⁰ A. Dinberga ziņojums A. Bilmanim par kuģa apmeklējumu, 07.12.1943. LNA LVVA, ibidem, 1.–2. lp.
- ⁴¹ Kapteiņa A. Kiršfelda vēstule A. Bilmanim, 17.07.1946. LNA LVVA, 293-1-1924, 15. lp.; A. Kiršfelda vēstule A. Bilmanim, 31.07.1946. LNA LVVA, 293-1-1927, 17. lp.
- ⁴² Precīzu ziņu par citu pēckara gados ekspluatēto Graudu ģimenes kuģu apkalpju sastāvu autora rīcībā nav.
- ⁴³ Kuģu apkalpē pēc kara nozīmīga vieta somiem bija arī uz igauņu kuģiem.
- ⁴⁴ Tvaikoņa “Ķegums” komandas locekļu saraksts, 27.11.1946. LNA LVVA, 293-1-1927, 12. lp.
- ⁴⁵ Tvaikoņa “Ķegums” komandas locekļu saraksts, 14.03.1944. LNA LVVA, 293-1-1924, 6. lp.
- ⁴⁶ Tvaikoņa “Ķegums” komandas locekļu saraksts, 21.05.1948. LNA LVVA, ibidem, 17. lp.
- ⁴⁷ Bordo tuvumā nogrimis “Ķegums”. In: *Latviešu Ziņas*, 05.01.1949.
- ⁴⁸ “Evertons” pēc atgūšanas, šķiet, vispirms tika nodots F. Grauda atraitnei Elzai (sk. jurista Kārļa Kļaviņa vēstuli Latvijas sūtniecībai Vašingtonā latviešu kuģīpašumu jautājumos, 06.06.1948. LNA LVVA, 293-1-1933, 5. lp.).
- ⁴⁹ G. Grauda atmiņas, pierakstītas 12.10.1990. RVKM LKVN, personas kartīte “Gunārs Grauds”.
- ⁵⁰ Kapteiņa K. Vētras vēstule A. Bilmanim, 12.09.1947. LNA LVVA, 293-1-1943, 21. lp.
- ⁵¹ Kapteiņa P. Liča vēstule A. Bilmanim, 29.12.1947. LNA LVVA, ibidem, 23. lp.
- ⁵² Kapteiņa K. Kirmuškas vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 23.02.1955. LNA LVVA, ibidem, 123. lp.
- ⁵³ “Everagra” pārdota Honkongai 1950. gadā, “Ķegums” gāja bojā 1948. gada decembrī, un “Evertons” tika pārdots Lielbritānijai 1954. gadā.
- ⁵⁴ Pēdējo no Friča Grauda kuģiem – tvaikoni “Evertons” – S. Bols vadīja līdz 1949. gadam.
- ⁵⁵ Kapteiņa K. Kirmuškas vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 23.02.1955. LNA LVVA, 293-1-1943, 123. lp.
- ⁵⁶ V. O. “Latvji, brauciet jūriņā...”: Kā amerikanizējies latviešu rēderis piemānīja mūsu jūrnierkus. In: *Latvija*, 17.12.1949.
- ⁵⁷ “Mani tas nesatrauc” / “Man tas nerūp” – angļu val.
- ⁵⁸ “TRIMDA”. Ari amerikāņu armijā ir latvieši. In: *Latvju Doms*, 22.11.1945.
- ⁵⁹ Igauņu jūrnierku arodbiedrība brīvajā pasaulē. In: *Latvija Amerikā*, 20.04.1955.
- ⁶⁰ Daudzas detaļas šajā ironiski skumajā pasāžā nesaskan ar arhīva dokumentu liecībām, tai skaitā jau iepriekš pieminētām – jādama, piemēram, ka diezin vai Elza Grauda ar pilnu klēpi naudas un vērtslietu būtu sūtīnī A. Bilmanim sūdzējusies par absolūtu trūkumu (protams, viņas vārdu patiesumu šajā vēstulē pārbaudīt būtu pagrūti un naudai, kā zināms, ir tendence agrāk vai vēlāk

tomēr izsikt). Tāpat var tikai apbrīnot padomju publicistu J. Lapsu par tik privātu un neglaimojošu detaļu izdibināšanas māku, kādas pieminētas rakstā, – turklāt dažas ar precīziem datumiem.

⁶¹ Sk.: JĀNIS LAPSA. Banānu grāmata: reportāža ar atkāpēm. In: Karogs 1980, Nr. 9, 21.–22. lpp.

⁶² Tuvāk par šo aspektu sk., piem.: EDGARS ANDERSONS. Baltijas valstu liktenis vēstures svaru kausos. In: Laiks, 01.06.1983., 3. lpp.; JŪLIJS FELDMANS. Latvijai veltīts mūžs [par A. Bilmaņa dzīvi un darbību]. In: Laiks, 30.01.1952., 5. lpp.

SUMMARY

The current article, dedicated to the activities of the Gauds family shipping company in the United States, superficially highlights one episode in historical processes that we can call the Latvian economic activity – business – in exile, an episode that only touches upon other, much wider and profound research areas. It demonstrates how a specific set of circumstances permitted in exile environment to preserve the relatively significant part of the property of the Republic of Latvia citizens in the interwar period and also allowed the Latvians in exile to continue operations in the shipping industry as a specific sector of the economy.

The described “F. V. Gauds Shipping Company”, which actually existed from 1943 until the middle of the 1960s, was the largest and longest-standing shipping company in Latvian exile, but was not too big – both owners Vilnis Gauds and his brother Gunars Gauds during the Second World War and after the war operated only five steamers – “Everagra”, “Ķegums” (even in exile this steamer was registered in the structures of the Republic of Latvia), “Evertons”, “Chris” and “Dana”. Several family-owned ships were operated by the United States government during the war and after that Gauds family received compensation from the US government for stranded ships.

The possibility to reinstate the Gauds family shipping company and maintain the continuity of the legal status of a large property was determined by three factors: firstly, the timely location, moving and preservation of family properties, including ships, in the United States; secondly, the early arrival of Vilnis Gauds, the main heir of shipowner Fricis Gauds, to the United States and the emigration of other family members; thirdly, the US policy in question, acknowledging both the *de iure* recognition of the Republic of Latvia and the ownership of its citizens. The third factor was undoubtedly encouraged and intensified by the resolute and forward-thinking Latvian envoy (minister) in Washington Alfred Bilmanis: within his authority, he tried to save (generally successfully) the property of Latvian citizens in the West from falling into the hands of the Soviet Union, constantly and unremittingly reminding of the rights and interests of the Republic of Latvia and its citizens to the US government. At the same time, as can be seen, V. Gauds to a great extent became distanced from his country, the Republic of Latvia and his compatriots, other Latvians in the exile, as he became fully integrated (economically and ideologically) into the life of receiving country. His relations with other Latvians were extremely complicated. A vivid example of this tendency was a case where V. Gauds acted contrary to promises and, one might say, “gentlemen’s agreement” with the administration of D. P. Navigation and Sea-Engineering School at Flensburg on the provision of jobs to one of the company’s vessels – “Evertons” – in 1949. Not always V. Gauds agreed with Latvian diplomatic structures and was more willing to cooperate with the authorities and various agencies of the receiving country.

Baltijas Universitātes dibināšanas gaita (1945–1946)

Foundation of the Baltic University (1945–1946)

Evīta Feldentāle, *Mg. hist.*

Latvijas Okupācijas muzeja Audiovizuālo materiālu krātuves speciāliste

Raiņa bulvāris 7, Rīga, LV-1050

E-pasts: evita.feldentale@omf.lv

Rakstā aplūkota Baltijas Universitātes dibināšanas gaita Hamburgā, Vācijā, no 1945. gada vasaras līdz 1946. gada martam un atklāts ceļš no idejas par Hamburgas Universitātes Akadēmiskajiem kursiem līdz Baltijas Universitātes darbības uzsākšanai. Lai gan sākotnēji Universitātes veidošana bija akadēmiski izglītoto latviešu bēgļu plāns, tomēr tā īstenošanā tika iesaistīti arī igauņi un lietuvieši. Secināts, ka idejas attīstība līdz darbības uzsākšanai neaizņēma daudz laika un tās veidotāji saskārās ar finansiālām un materiālām grūtībām. Situācija pēc Otrā pasaules kara bija grūta ne tikai bēgļiem, bet arī pašiem vāciešiem.

Atslēgvārdi: Baltijas Universitāte, bēgļi, augstākā izglītība, Hamburga, Vācija.

The article addresses the foundation of the Baltic University in Hamburg, Germany from the summer of 1945 to March of 1946. The article analyses the pathway from the idea to create academic courses under the auspices of the Hamburg University to the beginnings of the Baltic University. Initially, the idea of creating a university was a plan of the academically educated Latvian refugees, but later Estonians and Lithuanians were also involved in its implementation. It was concluded that the period of time from the idea until the beginning of study work at the university was short, and initiators of the university faced financial and material problems. The situation after the Second World War was fraught with difficulties not only for the refugees but also for local Germans themselves.

Keywords: Baltic University, refugees, higher education, Hamburg, Germany.

Baltijas Universitāte bija augstākā mācību iestāde Vācijā, Lielbritānijas okupācijas zonā, ko 1946. gada martā izveidoja Baltijas valstu bēgļi. Universitāte tika nodibināta, lai Baltijas valstu jauniešiem sniegtu iespējas studēt, bet mācībspēkiem – nodarboties ar zinātni. Universitātes pastāvēšanas laikā vairākkārt tika mainīts tās nosaukums. Līdz šim bijuši nedaudzki mēģinājumi izpētīt Baltijas Universitātes vēsturi (latviešu valodā – Arnolds Grāmatiņš, Irēna Ondzule,

igauņu valodā – Elmars Jerveso (*Elmar Järvesoo*), lietuviešu valodā – Danute Jan-kauskaite-Eidukiene (*Danutė Jankauskaitė-Eidukienė*) un Sigits Miknaitis (*Sigitas Miknaitis*), Nīderlandē – Helga Merica (*Helga Merits*) (dokumentālā filma *The Story of the Baltic University*, 2015)). Tomēr šie darbi pamatā balstās uz atsevišķu cilvēku atmiņām, kas publicētas galvenokārt periodikā, nevis uz paplašinātiem arhīvu materiālu pētījumiem. Tāpat līdz šim nav pievērsta uzmanība atsevišķi Universitātes dibināšanas procesam, jo visbiežāk atmiņās dalījušies studenti, kas Universitātes izveidošanā nebija iesaistīti. Raksta mērķis ir atklāt ceļu no idejas par Akadēmisko kursu izveidi latviešu jauniešiem līdz Baltijas Universitātes darbības uzsākšanai. Raksta pamatā ir iepriekš pētniecībā neizmantoti materiāli no Baltijas Universitātes rektorāta arhīva, kas atrodas Upsālas Universitātes bibliotēkā Zviedrijā, tāpat izmantota periodika.

Baltijas Universitāte – idejas attīstība

Dzīve pēc Otrā pasaules kara no jauna bija jāuzsāk ne tikai bēgļiem, bet arī pašiem vāciešiem. Iedzīvotāji saskārās ar dažādām problēmām, viena no tām bija augstākās izglītības sistēmas darbības atjaunošana. Lielākā daļa Vācijas augstāko izglītības iestāžu Otrajā pasaules karā bija cietušas fiziski – to ēkas un aprīkojums bija daļēji vai pavisam iznīcināts. Cita problēma bija mācībspēku trūkums, jo bija sācies denacifikācijas process, kas ietvēra aizliegumu bijušajiem Vācu nacionālsociālistiskās strādnieku partijas biedriem turpmāk strādāt par pasniedzējiem.

Vācijas okupācijas zonu militārās pārvaldes bija noteikušas, ka bēgļu studenti nevar veidot vairāk kā 10% no visu studentu kopskaita Vācijas augstākās izglītības iestādēs,¹ un tas lielākajai daļai bēgļu jauniešu no Baltijas aprūtināja studiju

uzsākšanu vai turpināšanu un padarīja to neiespējamu. Nelielais studiju vietu skaits bēgļiem bija jādala ne vien starp baltiešiem, bet arī ar bēgļiem no Čehoslovākijas, Rumānijas, Polijas un citām valstīm. Atkarībā no kopējā bēgļu skaita tiem pienācās noteikts daudzums no piešķirtā studiju vietu skaita. Laika gaitā tas mainījās, bet parasti visvairāk studiju vietu tika poļiem, proporcionāli to skaitam, tomēr no visām bēgļu grupām visaktīvāk vēlējas studēt tieši baltieši – viņi veidoja 55% no visiem bēgļiem – studētgrībētājiem.² Poļi veidoja 30%, bezvalstnieki – 7,5%, bet dienvidslāvi – 6%.³ Ierobežojums liedza lielākajai daļai Baltijas valstu jauniešu, kas bija pametuši Latvijas, Lietuvas un Igaunijas teritoriju, iegūt iespēju turpināt vai no jauna uzsākt studijas. Punkts par bēgļu studentu skaita ierobežojumu darbojās arī britu okupācijas zonā, kurā nodibināja Baltijas Universitāti.

Ceļš no idejas par Akadēmisko kursu izveidi līdz Baltijas Universitātes atvēršanai laika ziņā nebija ilgs, tomēr tas nebija viegls. Viss sākās 1945. gada vasarā, kad emigrējušie Latvijas Universitātes profesori – Fricis Gulbis,⁴ Edgars Dunsdorfs⁵ un Eižens Leimanis⁶ – latviešu bēgļu nometnē Lībekā apsprieda ideju par Akadēmisko kursu izveidi latviešu jauniešiem. Par ieinteresētību izglītības jautājuma risināšanā liecina arī profesora F. Gulbja ievēlēšana par Latviešu Centrālās komitejas (LCK) Izglītības, mākslas un kultūras nozares vadītāju.⁷

Hamburga Akadēmisko kursu izveidošanai tika izvēlēta, jo atrodas Anglijas okupācijas zonas centrā. No Lībekas nometnes nonākot Hamburgā, latvieši satika igauņu pārstāvjus, kas pievienojās idejai par Akadēmisko kursu veidošanu. Igaunų bēgļu pārstāvji līdzīgu lūgumu par igauņu studentu uzņemšanu Hamburgas Universitātē militārās pārvaldes vadībai bija iesnieguši jau 1945. gada 27. augustā. Pieņemot, ka

lietuviešiem varētu būt līdzīgas intereses attiecībā uz savas jaunatnes izglītošanu (lietuvieši bija vērsušies pie vāciešiem ar lūgumu ļaut lietuviešu jauniešiem studēt vācu universitātēs vēl pirms Otrā pasaules kara beigām⁸), tika nolemts pieaicināt arī lietuviešu pārstāvjus.⁹ Tika izveidota organizācijas komiteja, kurā latviešus pārstāvēja profesors F. Gulbis, igauņus – profesors Juliuss Megiste (*Julius Mägiste*), bet lietuviešus – profesors Vlads Stanka (*Vladas Stanka*).¹⁰ Tajā sākotnēji vēl darbojās igauņis E. Jerveso, docētājs, un lietuvietis Vilis Misulis (*Vilis Misiulis*), advokāts.

Organizācijas komitejai tika ierādītas telpas augstceltnes *Deutscher Ring* telpās Hamburgā. Komiteja bez Akadēmisko kursu veidošanas koordinēja arī latviešu studentu pieteikšanos Vācijas universitātēs. 1945. gada septembrī 4% no palikušajām vietām vācu universitātēs tika piešķirti baltiešiem, tāpēc paralēli notika pieteikšanās gan Akadēmiskajiem kursiem, gan Vācijas universitātēm. Arī pēc tam, kad Baltijas Universitāte bija izveidota, tai tika atstātas tiesības izvēlēties studentus studijām vācu universitātēs.¹¹ Universitātē bija iecelta atbildīgā persona studentu nominēšanai pārējai uz Vācijas universitātēm.

Sarunas ar Hamburgas Universitātes vadību tika uzsāktas 1945. gada 28. septembrī. Kursu veidotāji vēlējās piekļuvi 25 telpām, kurās noturēt lekcijas dažādosursos, atļauju izmantot bibliotēku un citus nepieciešamos institūtus, kas atradās Universitātes pakļautībā. Tāpat tika apsvērta iespēja baltiešu studentiem apmeklēt lekcijas pie vācu pasniedzējiem, bet baltiešu mācībspēkiem – lasīt lekcijas arī vācu studentiem.¹²

Sarunas ar Hamburgas Universitātes vadību, lai arī sākotnēji daudzsološas, nebija veiksmīgas. Tika paziņots, ka Hamburgas Universitāte nespēj nodrošināt visu, ko profesors F. Gulbis organizācijas komitejas vārdā bija lūdzis Akadēmisko kursu izveidei. Priekšroka tika dota vācu studentiem,

norādot, ka gadījumā, ja vācu studenti nebūs piepildījuši auditoriju, tad baltiešu studenti varētu pievienoties. Līdzīga atbilde sekoja arī par aprikojumu un pieeju bibliotēkai, jo grāmatas nebija pieejamas pietiekamā apjomā.¹³

Neilgi pēc sarunu uzsākšanas LCK apkārtrakstā 1945. gada 1. oktobrī tika publicēts profesora F. Gulbja aicinājums atsaukties bijušajiem Latvijas Universitātes un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas mācībspēkiem, lai organizētu studentu un vēlāk, iespējams, vidusskolas absolventu akadēmiskos kursus.¹⁴ Sākotnēji tika paredzēts, kaursos tiks dota iespēja pabeigt Latvijā iesāktās studijas, tāpēc tika publicēts atsevišķs aicinājums arī studentiem, lai noskaidrotu to studentu skaitu, kas savas studiju gaitas vēl nebija beiguši. Nezinot, kā situācija izvērtīsies, aicinājums tika izteikts arī tiem jauniešiem, kas tikko bija beiguši vidusskolu vai ģimnāziju un vēlējās uzsākt studijas.¹⁵ Aicinājumam, uz kuru gan pasniedzēji, gan studenti varēja atsaukties deviņas dienas, sekoja negaidīti liela ieinteresētība gan no potenciālo pasniedzēju, gan no studentu puses. Līdzīgi aicinājumi tika izsludināti arī starp lietuviešu un igauņu bēgļiem.

Pēc šiem aicinājumiem 1945. gada 15. oktobrī tika noskaidrots, ka britu okupācijas zonā Vācijā atrodas 168 mācībspēki (33 igauņi, 65 lietuvieši, 70 latvieši) un 1329 studenti (182 igauņi, 498 lietuvieši, 649 latvieši).¹⁶ Šis skaitlis turpmāk tika izmantots kā arguments, lai pamatotu universitātes izveidošanu. Vēlāk vienmēr tika minēts, ka mācībspēku un studentu skaits, iespējams, ir lielāks, jo tie bija apmetušies arī citās Vācijas okupācijas zonās.

Paralēli sarunām ar Hamburgas Universitātes vadību militārajai pārvaldei 18. oktobrī tika nodots iesniegums ar lūgumu veidot *Academic Courses for the Baltic D.P. at Hamburg*¹⁷ (Akadēmiskos kursus Baltijas tautu pārvietotajām personām

Hamburgā),¹⁸ jo sākotnēji tika saņemta Hamburgas Universitātes principiāla piekrišana sadarbībai.¹⁹ Tomēr pēc atteikuma saņemšanas ideja tika attīstīta tālāk un akadēmisko kursu vietā tika nolemts veidot universitāti. Iesnieguma izskatīšana bija veiksmīga, un projekta virzība uzraugošajās iestādēs bija sākusies – oktobrī pirmo reizi savstarpējā sarakstē starp militārās pārvaldes nodaļām parādījās atsauce uz dibināmo universitāti. Tas, ka britu militārās pārvaldes institūcijas (kurās tobrīd strādāja vairāki bijušie britu profesori) atļāva dibināt universitāti, skaidrojams ar vairākām sakritībām. Viena no tām bija skaidrība, ka baltiešu jaunatnei, kas vēlējās studēt, nebūs pieejams pietiekami daudz vietu Vācijas universitātēs.²⁰

Atsevišķs iesniegums tika iesniegts Lielbritānijas Ārlietu ministrijā, no kuras 1945. gada 18. novembrī tika saņemta atļauja dibināt Baltijas Universitāti.²¹ 1945. gada 24. decembrī tika saņemta arī Militārās pārvaldes karagūstekņu un bēgļu nodaļas majora H. R. Džeikobsa (*H. R. Jacobs*) atļauja ierīkot *Baltic Camp University* (Baltijas nometnes universitāte). Atļauja tika sniegta, pamatojoties uz iesniegumā norādīto informāciju par astoņām iespējamām fakultātēm, apzināto mācībspēku skaitu un aptuveni 2200 studentiem,²² kas izvietotos bijušās vācu apdrošināšanas sabiedrības²³ debesskrāpja *Deutscher Ring* telpās.²⁴ Trīs stāvos tika paredzēts izvietot auditorijas un universitātes administrāciju, lai gan šo telpu, kā norādīja profesors F. Gulbis, nav pietiekami paredzamajam studentu skaitam.²⁵

Atļaujas iegūšana skaidrojama ar to, ka militārajā pārvaldē darbojās vairāki bijušie britu universitāšu profesori, kuri atbalstīja ideju par iespēju bēgļu jaunatnei iegūt akadēmisku izglītību.²⁶ Universitātes darbības pirmajā mēnesī okupētās Vācijas administrācijā notika lielāki pārkārtojumi. Mājup devās demobilizētie universitāšu mācībspēki, kas bija devuši atļauju dibināt

universitāti, līdz ar to augstākajā administrācijā, kuras darbinieki bija mainījušies, zuda agrākās simpātijas jaunajai bēgļu universitātei. To dibinot, militārā valdība bija paturējusi savās rokās uzraudzību pār universitātes mācību programmu un mācībspēku politiskās uzticamības pārbaudi, bet UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) rokās bija nodota sagāde un citas saimnieciskas lietas. Ar šādu sadalījumu UNRRA darbinieki bija neapmierināti, vēlēdamies būt noteicēji par visām universitātes lietām.²⁷ Neapmierināti ar UNRRA darbu bija arī universitātes veidotāji, to pierāda organizācijas raksturojums viņu atmiņās. Kā atceras profesors E. Dunsdorfs, attieksme pret baltiešiem krasi mainījās pēc tam, kad vadību pārņēma UNRRA, viņu nepatika tieši vērsās pret tiem bēgļiem, kuri nevēlējās atgriezties Padomju Savienībā:²⁸

“[...] tā kā *Deutscher Ring* atradās UNRRAS 74. nodaļas pārziņā, līdz ar šo rīkojumu nākamās universitātes likteņus sāka ietekmēt šīs palīdzības organizācijas darbinieki. Termins “palīdzības organizācija” nozīmēja, ka palīdzību saņēma kā bēgli, tā arī šīs organizācijas angļiski runājošie darbinieki tādā proporcijā, kādu pēdējie atzina par pareizu un vēlamu”.²⁹

Tas arī iezīmēja cīņas sākumu starp UNRRA un universitātes administrāciju par tās pastāvēšanu – UNRRA sākotnēji vēlējās visus bēgļus nošķirt pēc to tautības, tādā veidā izšķirot izveidoto organizācijas komiteju un pārtraucot universitātes veidošanas darbu. Tomēr universitāti glāba cits UNRRA nodaļas labklājības ierēdnis,³⁰ amerikānis Roberts Rigls (*Robert C. Riggles*),³¹ kuram ideja par Baltijas Universitāti šķita personīgi simpātiska³² – viņš bija saistīts ar augstākās izglītības sistēmu ASV. Pirms pārcelšanas uz Eiropu R. Rigls bija strādājis Čikāgas Universitātē, Merilendas

Universitātē un Ohaio Štata universitātē.³³ Viņš iestājās par dibināmo universitāti, un tā saglabāja sākotnēji piešķirtās telpas.

Universitātes organizācija

Paralēli tika izstrādāts plāns veidot astoņas fakultātes ar 24 nodaļām. 1945. gada 7. novembrī³⁴ nolēma izveidot

- 1) Arhitektūras un inženierzinātņu fakultāti ar arhitektūras un inženierzinātņu nodaļu;
- 2) Filoloģijas fakultāti ar filoloģijas, filozofijas, pedagogijas, vēstures un teoloģijas nodaļu;
- 3) Ķīmijas fakultāti ar ķīmijas, ķīmiskās tehnoloģijas un farmācijas nodaļu;
- 4) Lauksaimniecības fakultāti ar lauksaimniecības, mežkopības, kultūrinženierzinātņu, ģeodēzijas un veterinārmedicīnas nodaļu;
- 5) Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti ar matemātikas un dabaszinātņu nodaļu;
- 6) Medicīnas fakultāti ar medicīnas un zobārstniecības nodaļu;
- 7) Mehānikas fakultāti ar mehānikas, elektrotehnikas un tehnoloģijas nodaļu;
- 8) Tautsaimniecības un tieslietu fakultāti ar tautsaimniecības un tieslietu nodaļu.³⁵

Fakultātes tika veidotas, ievērojot mācībspēku pieejamību, kas bija gatavi uzņemt pasniedzēju lomu, tāpēc fakultātēs iekļāvās tādas nodaļas, kas klasiskajās universitātēs veidotu atsevišķas fakultātes.³⁶ Ziņas par to, ka top izglītības iestāde baltiešu bēgļiem, parādījās arī presē.³⁷

Tālāk tika veikti praktiski organizatoriskie darbi – paredzētajām fakultātēm piesaistīti mācībspēki, veidotas mācību programmas. Pamatā tās tika pārņemtas no Latvijas Universitātes,³⁸ mazāk no Tartu Universitātes.³⁹ Tas skaidrojams ar trīs Baltijas valstu pasniedzēju proporciju – visvairāk

pasniedzēju nāca tieši no Latvijas. Lielākā fakultāte Baltijas Universitātes pastāvēšanas laikā bija Medicīnas fakultāte. Tās nozīmību apliecina fakts, ka sākotnēji bija paredzēts veidot atsevišķu Medicīnas skolu, bet plāns dažādu iemeslu dēļ neizdevās. Medicīnas fakultātes izveidošanā piedalījās profesori Normunds Vētra un Dr. med. Jānis Šulcs, abi tajā darbojās kā pasniedzēji.⁴⁰

Starp bēgļiem bija daudz medicīnas studentu (1945. gada novembrī bija apzināti ap 40 medicīnas studentu, bet 1946. gada janvārī jau 77⁴¹), tāpēc paralēli Baltijas Universitātes veidošanai tika apsvērta ideja par Baltijas Medicīnas skolas (*Baltic Medical School*) izveidi Lībekas latviešu slimnīcas paspārnē. Medicīnas skolas izveides idejas autors bija vēlākās Baltijas Universitātes Medicīnas fakultātes dekāns, tobrīd Latvijas Sarkanā Krusta organizācijas priekšsēdētājs profesors N. Vētra. Sarunas par skolas izveidi notika jau 1946. gada novembrī.⁴² Ideja netika realizēta, jo britu okupācijas zonas izvirzītie nosacījumi skolas dibināšanai pēckara apstākļos ar ierobežotiem līdzekļiem nebija īstenojami. Militārā pārvalde vēlējās redzēt Lielbritānijas standartiem atbilstošu universitātes slimnīcu, bet latviešu slimnīca Lībekā neatbilda noteiktajiem minimālajiem standartiem – nepieciešamais slimnieku gultu skaits uz vienu studentu bija par mazu,⁴³ tajā maksimāli ietilpa 200 slimnieku.⁴⁴ Lai plānu īstenotu, būtu vajadzējis pārvietot Lībekas latviešu slimnīcu uz piemērotākām telpām, bet tas nebija iespējams. Tāpat nolūkotajai slimnīcai kvalitatīva studiju procesa nodrošināšanai trūka nepieciešamā aprīkojuma (piemēram, elektrokardiogrāfa, diatermijas aparāta u. c.⁴⁵) un dažādu laboratoriju.⁴⁶

Jau laikā, kamēr notika sarunas par Medicīnas skolas izveidi, papildus tam, ka vajadzīga slimnīca, izvirzījās jautājums par veidojamās institūcijas diploma atzišanu. Profesors E. Dunsdorfs norādīja, ka būtu nepieciešams iegūt Vācijas vai kādas citas

valsts atzišanu, jo Padomju Savienībā tas nebija iespējams. Vēlāk viņš Baltijas Medicīnas skolas izveides jautājuma aktualizēšanu nosauca par kļūdu, jo kopumā bija vērojama noraidoša attieksme pret šāda jautājuma pozitīvu virzību.⁴⁷ Rezultātā tika nolemts veidot Baltijas Universitātes Medicīnas fakultāti.

Medicīnas fakultātes pastāvēšanai pieeja slimnīcai bija vitāli nepieciešama, tāpēc jau 1946. gada janvārī Medicīnas fakultātes dekāns profesors N. Vētra pievērsa uzmanību Marijas slimnīcai (*Marienkrankehaus*) Hamburgā un latviešu slimnīcai Libekā, kurās topošie baltiešu ārsti savu profesoru uzraudzībā varētu iegūt atbilstošu pieredzi.⁴⁸ Tomēr nevēlēšanās Medicīnas fakultāti atdalīt no Baltijas Universitātes lika uzmanību vērst uz Hamburgā esošo slimnīcu.

Cits plāns paredzēja Lauksaimniecības fakultāti no Hamburgas pārcelt uz Bonnu. Ideja tika pamatota ar Hamburgas nepiemērotību šādām studijām, norādot, ka Bonnas Universitāte ar tās bibliotēkām un laboratorijām, izpētes institūtiem un eksperimentālajām fermām esot atbilstošāka.⁴⁹ Plāns paredzēja, ka Lauksaimniecības fakultāte Bonnā joprojām būtu daļa no Baltijas Universitātes un to ar savu darbību nekādā veidā neietekmētu Bonnas Universitātes administrācija. Nepieciešamība fakultāti pārcelt tika pamatota tā, ka, Baltijas Universitāti izveidojot, tika norādīts meklēt ciešāku kontaktu ar Vācijas universitātēm, piemēram, kā iepriekš minēts – katrā Vācijas universitātē 10% vietu no visa kopējā studentu skaita tika rezervēti bēgļu studentiem.

Organizācijas komitejas rīcībā nodotajās telpās jau 1946. gada 8. un 9. janvārī norisinājās Universitātes dibināšanas konference. To ar svētbrīdi atklāja luterāņu mācītājs Edgars Bergs. Konferencē piedalījās militārās pārvaldes, UNRRA pārstāvji un 40 baltiešu zinātnieki.⁵⁰ Konferences

laikā tika ievēlētas Universitātes pagaidu amatpersonas. Par prezidentu ievēlēja vienu no idejas autoriem – profesoru F. Gulbi.⁵¹ Trīs rektori bija katrs no savas valsts – Igauniju pārstāvēja profesors Ernsts Epiks (*Ernst Öpik*), Latviju – profesors E. Dunsdorfs, bet Lietuvu – profesors V. Stanka.⁵² Baltijas Universitātes organizācijas shēma paredzēja visu trīs Baltijas valstu pārstāvju vienlīdzīgu iekļaušanu tās darbā.⁵³ Par Universitātes akadēmisko padomnieku tika iecelts R. Rigls,⁵⁴ kurš līdz amata pamešanai bija labvēlīgi noskaņots pret Universitātes pastāvēšanu.

Lai uzsāktu darbu, svarīgs uzdevums bija Universitātes statūtu izstrāde, jo atšķirībā no parastām universitātēm šajā bija jāapvieno trīs tautību pārstāvji. Izstrādātie darbības pamatprincipi tika pieņemti 1946. gada 9. janvārī.⁵⁵ Kā savās atmiņās min profesors Dr. Jānis Inveiss, "*Baltijas Universitātes pamatā bija Latvijas Universitātes konstitūcija [Satversme], bet to stipri sarežģīja tās trīs tautību pārvaldes virsslāņojums akadēmiskā plāksnē un angļu un vācu ietekme saimnieciskā plāksnē*".⁵⁶ Lai regulētu to, ka fakultātē būtu pārstāvēti visu trīs Baltijas valstu nacionalitāšu pārstāvji, bija noteikts: katru fakultāti vada dekāns ar diviem dekāna vietniekiem, un katrs no tiem ir no citas valsts – Latvijas, Lietuvas un Igaunijas.⁵⁷

Universitātes organizēšanas process bija intensīvs, notikumi mainījās pat dienas laikā. Kaut arī dibināšanas konference tika aizvadīta veiksmīgi, pienāca ziņas, ka piešķirtās telpas jāpamet. Tas tika paziņots 25. janvāra sedē, norādot, ka telpas piešķirtas militārās pārvaldes vajadzībām. Profesors F. Gulbis gan bija noskaidrojis, ka Universitāte darbu varēja uzsākt tai piešķirtajā Zoo nometnē Hamburgā, kur bija paredzēta studentu un mācībspēku apmešanās.⁵⁸ Tomēr tobrīd jau tika meklēta cita piemērota vieta okupācijas zonā – tika apsvērts arī Universitāti pārcelt uz Bonnu.

Alternatīva bija arī tehnisko fakultāšu pārceļšana uz Kalna akadēmiju Klaustālē, kuras darbība nebija atsākta, bet telpas un aprīkojums bija pieejams.⁵⁹ Šis variants gan tika noraidīts, jo neparedzēja visas institūcijas pārvietošanu, un Bonna atradās tālu no Hamburgas, kas jau sākotnēji bija izvēlēta tādēļ, ka atradās Anglijas okupācijas zonas centrā.

Informācija no militārās pārvaldes par to, ka nākamā universitātes mājvieta varētu būt Hamburgas vēstures muzeja ēka, parādījās 31. janvāra sēdes protokolā. Universitātes akadēmiskais padomnieks R. Rigls norādīja, ka ir pieejams nepieciešamais daudzums stiklu, lai iestiklotu logus.⁶⁰ Tomēr, kā vēlāk tapa skaidrs, neiestiklotie logi bija mazākā problēma.

Hamburgas vēstures muzeja telpas karadarbības rezultātā bija stipri cietušas,⁶¹ tomēr, lai arī ēkas stāvoklis bija slikts, Hamburgas pilsētas mēram nekas nebija iebilstams pret muzeja ēkas nodošanu bēgļu vajadzībām, tā nodrošinot tās ātrāku atjaunošanu. Par muzeja ēkas remontu maksāja Hamburgas pilsētas valde, bet darbus veica UNRRA pieņemtie strādnieki.⁶² Vienošanās tika parakstīta 1946. gada 11. februārī un stājās spēkā 15. februārī. Tā paredzēja Baltijas Universitātes vajadzībām piešķirt ēkas ziemeļaustrumu puses spārnu, ļāva izmantot bibliotēku un lasišanas zāles, kur lekcijas tika noturētas 12 klausītāvās.⁶³ Muzejs savu tiešo darbību plānoja atsākt ne ātrāk kā pēc diviem gadiem, bet, veicinot ēkas atjaunošanu, muzeja telpas kā auditorijas varēja izmantot Baltijas Universitāte.⁶⁴ Universitātei tāpat bija tiesības izmantot ēkas infrastruktūru – apkures sistēmu un elektroinstalācijas.⁶⁵

Ēkai bija nepieciešams steidzams remonts, tādēļ pēc muzeja ēkas apsekošanas sākās papildu finansējuma piesaiste, lai atjaunošana notiktu pēc iespējas ātrāk. Finansiāla palīdzība 6000 reihsmarku apmērā tika lūgta Latvijas Sarkanā Krusta

organizācijai.⁶⁶ Muzejam trūka atbilstošu mēbeļu Universitātes vajadzībām, un, piemēram, 12 galdi tika iegūti no gaisa uzliedojumu patvertnes, 200 krēsli tika pasūtīti galdniecībā.⁶⁷ Virs muzeja ieejas mākslinieks Vilis Krūmiņš izveidoja uzrakstu *Baltic University*,⁶⁸ sienu pirms ieejas zālē izgreznoja ar Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ģerboņiem, kā arī astoņu fakultāšu emblēmām.⁶⁹ V. Krūmiņš izveidoja arī Baltijas Universitātes karogu. Tajā uz balta fona bija attēlotas trīs viļņotas zelta līnijas, kas katra reprezentēja vienu Baltijas valsti.⁷⁰ Viņš arī ar Universitātes karoga motīvu izrotāja izveidoto Universitātes viesu grāmatu. Ieraksti tajā tika veikti no 1946. gada 21. maija līdz 1949. gada 10. oktobrim.⁷¹ Uzraksts *Baltic University* atradās arī kancelejas ēkas ārpusē. Britu militārā valdība šo nosaukumu konkrētajā brīdī bija akceptējusi.⁷² Lai arī piešķirto muzeja telpu tehniskais stāvoklis bija slikts, tajās notika lekcijas.

Pēc sekmīgās dibināšanas konferences 1946. gada janvārī sākās finansējuma piesaiste Universitātes organizēšanai. Šajā brīdī Organizācijas komitejas vārdā notika vēršanās arī pie Latviešu karavīru palīdzības organizācijas, kurai tika lūgts aizdevums 5000 reihsmarku (RM) apmērā Universitātes darbības uzsākšanai;⁷³ lūgtā summa tika saņemta.⁷⁴ Universitātes veidošanu latviešu bēgļi atbalstīja arī, nododot tai nepieciešamas lietas, piemēram, Ēvalds Andersons Universitātes vajadzībām atdeva rakstāmmašīnu,⁷⁵ kas tika nodota sekretariāta vajadzībām. 1946. gada 23. janvāra rektoru sanāsmē tika nolemts, ka studenti, reģistrējoties studijām, var maksāt brīvprātīgu iestāšanās maksu, kas nepārsniedz 20 markas. Iegūtie līdzekļi tika izmantoti organizēšanas izdevumu segšanai.⁷⁶ Studenti pēc iespējam iestāšanās maksu dažādos apjomos labprāt maksāja, to pārtrauca iekasēt 1947. gada 21. jūlijā līdz ar finansiālo apstākļu pasliktināšanos.⁷⁷

Apstākļi bija smagi, trūka mācību materiālu, taču ideja par Baltijas Universitāti bija radusi dzirdīgas ausis arī ārpus Vācijas – mācību materiāli, grāmatas un citas lietas tika sūtītas pat no ASV, Zviedrijas⁷⁸ un Šveices.⁷⁹ Tā kā organizētājiem tāpat kā citiem bēgļiem nebija pieejamas lielas finanses, nepieciešamais aprīkojums, grāmatas un papīrs, viņi vērsās pie dažādām organizācijām visā pasaulē, lai lūgtu praktisku palīdzību. Tā Baltijas Humānā asociācija (*Baltic Humanitarian Association*) Zviedrijā piedāvāja palīdzēt sagādāt grāmatas pēc iesūtītiem sarakstiem, tāpat arī izdot nepieciešamos izdevumus, jo pēckara situācijā Zviedrijā papīrs bija pieejams atšķirībā no Vācijas. Baltijas Humanitārā asociācija sadarbojās ar citām iestādēm visā pasaulē, tāpēc tā vajadzības gadījumā sarakstu ar nepieciešamajām grāmatām varēja nodot arī Sarkanā Krusta pārstāvjiem un citām humānās palīdzības organizācijām Zviedrijā.⁸⁰

Ziedojumiem bija paredzēts konkrēts mērķis, un kopumā tie bija domāti Universitātes darbības nodrošināšanai. Turklāt Universitātei piešķirtā nometne bija sliktā stāvoklī, tajā trūka pat tādu lietu kā naži, dakšiņas un karotes. To uzzinot, Bernsenas latviešu bēgļu nometne pie Hamburgas ziedoja Universitātes vajadzībām pa 300 nažiem, dakšiņām un karotēm.⁸¹ YMCA⁸² organizācija Arhitektūras un inženierzinātņu fakultātei ziedoja papīru un rakstāmpiederumus,⁸³ arī Latviešu Studentu novads Zviedrijā Baltijas Universitātei nosūtīja papīru un rakstāmpiederumus,⁸⁴ pateicības vēstulē profesors F. Gulbis lūdza šādus sūtījumus turpināt.⁸⁵ Papīru ziedoja arī Daņu starptautiskā studentu komiteja.⁸⁶

Arī pārējie bēgļi atbalstīja Baltijas Universitātes pastāvēšanu visā tās darbības laikā, piemēram, latviešu teātris Libekā Universitātes vajadzībām ziedoja 1422 RM, kuras ieguva, 1946. gada maijā izrādot izrādi “Minhauzena precības”,⁸⁷ bet no

Vircburgas latviešu nometnes tika saņemtas 1085 RM,⁸⁸ no Hānavas – 100 RM,⁸⁹ no Fišbahas – 1000 RM,⁹⁰ no Iceho nometnes – 1000 RM,⁹¹ no latviešu teātra Mērbekā – 1530 RM, kas tika iegūtas kā ziedojumi pēc izrādes “Divpadsmitā nakts”,⁹² individuālu ziedojumu Medicīnas fakultātes vajadzībām 143 marku apmērā sniedza Dr. med. Jēkabs Prīmanis,⁹³ Špakenbergas III kooperatīvs Universitātei ziedoja 1000 vācu markas (DM).⁹⁴

1946. gada ziema bija nepieredzēti auksta. Bargie laikapstākļi neatvieglāja bēgļu stāvokli, jo viņu apģērbs bija nonēsāts, bet jauna apģērba pieejamība bija ierobežota. Lai situāciju risinātu, studentēm tika izdalīta dzija un adāmadatas, un viņām vispirms bija jānoada džemperis kādam studentam, tikai pēc tam tās varēja adīt džemperus sev. Tika publicēta informācija, ka ir uzadīti 234 džemperī un 100 pāru vilnas zeķu,⁹⁵ bet to skaits noteikti bija lielāks, jo adīšana turpinājās. Vilnu sagādāja igauņu organizācija, kas nodarbojās ar palīdzības nodrošināšanu labklājības uzlabošanai. Baltijas Humānā asociācija Zviedrijā Baltijas Universitātei 1948. gada janvārī izdalīšanai studentiem un mācībspēkiem nosūtīja četras kastes ar apģērbiem un apaviem gan pieaugušajiem, gan bērniem.⁹⁶ Pateicības vēstule par sūtījuma saņemšanu asociācijai tika nosūtīta 31. martā.⁹⁷ Universitāte gan izveidošanas, gan pastāvēšanas laikā saņēma finansiālus un materiālus ziedojumus.

Baltijas Universitātes darbības uzsākšana un atklāšana

Jau 1946. gada janvārī bija sagatavots viss, lai četras fakultātes varētu sākt lasīt lekcijas, tomēr process ievilkās. 20. februārī, kad Universitātes akadēmiskais padomnieks tikās ar dekāniem, oficiāli tika paziņots, ka Baltijas Universitāti var uzskatīt

par nodibinātu,⁹⁸ taču pirmās vispārīgās lekcijas tika nolasītas tikai 7. martā,⁹⁹ jo daudzi studenti joprojām kārtēja formalitātes ar savu nometņu administrāciju, lai oficiāli pārceltos uz nometni pie Baltijas Universitātes. Arī mācībspēkiem bija problēmas iegūt atļaujas un ierasties Universitātes nometnē.¹⁰⁰ 7. martā pirms lekcijām profesors F. Gulbis teica īsu uzrunu, bet pēc tam sekoja profesora N. Vētras priekšlasījums par tuberkulozi.¹⁰¹ Paralēli lekcijām muzejā norisinājās remontdarbi.¹⁰²

Vēl 13. martā dekāni tikšanās laikā apsprieda studentu lēno ierašanos Universitātē, norādot, ka viens no galvenajiem iemesliem ir studentu transportēšanas veids – tie lielākā skaitā tika vesti kravas mašīnās, un viņiem netika dota iespēja individuāli ierasties nometnē. Tāpat ierašanos kavēja tas, ka studenti bijuši spiesti mainīt savas apmešanās nometnes, kā rezultātā formalitātes, kas saistītas ar nometnes maiņu, bija jākārtā no jauna.¹⁰³ Līdz ar studentu skaita pieaugumu Baltijas Universitātē lekcijas 300 studentiem oficiāli sāka lasīt 1946. gada 14. martā,¹⁰⁴ bet oficiālā Universitātes atklāšana jeb Maija festivāls notika 1946. gada 24. un 25. maijā.¹⁰⁵

Uz atklāšanu tika aicināti arī Hamburgas Valsts operas pārstāvji,¹⁰⁶ Hamburgas Koncertu direkcijas pārstāvji,¹⁰⁷ Hamburgas pilsētas vadība,¹⁰⁸ Hamburgas Universitātes un tās bibliotēkas pārstāvji,¹⁰⁹ Igaunijas Labklājības organizācijas pārstāvji,¹¹⁰ Latvijas Labklājības organizācijas pārstāvji,¹¹¹ Lietuvas Labklājības organizācijas pārstāvji.¹¹² Nav gan zināms, vai visi uz ielūgumu atbildēja un ieradās, bet kopējais Maija festivāla apmeklētāju skaits bija kupls. Arī turpmākajā Universitātes pastāvēšanas laikā katru gadu tika atzīmēts Maija festivāls.

Kopumā atvēršanas svētkus, kuros bija iespējams vērot studentu sagatavotos tautas deju, vingrošanas un kora priekšnesumus, izstādi par Universitātes izveidošanu un piedalīties dievkalpojums (pavisam

bija trīs dievkalpojumi, katrs tautībai savs), apmeklēja ap 200 cilvēku.¹¹³ Universitātes vadība bija parūpējusies, ka atklāšanu iemūžināja profesionāls fotogrāfs. Pēc atvērtajam lekcijām studenti, pasniezdēji, sekretariāta darbinieki un viesi pulcējās muzeja foajē, kur pie sienas atradās mākslinieka V. Krūmiņa gleznotie Baltijas valstu un fakultāšu ģerboņi. Uz kāpnēm Universitātes koris diriģenta Helmera Pavasara vadībā par godu viesiem nodziedāja Anglijas himnu. Pirmā svētku diena noslēdzās ar visu trīs valstu pārstāvju literāriem priekšlasījumiem.¹¹⁴

Līdz ar Universitātes oficiālo nodibināšanu tās vadība sāka dibināt kontaktus ar citām universitātēm Vācijā un pasaulē. Tika izsūtīta informācija par Baltijas Universitātes nodibināšanas faktu un lūgta atļauja attīstīt zinātnisko sadarbību, izmantot to bibliotēkas. Piemēram, šāds paziņojums tika izsūtīts arī Hamburgas Jūras institūtam (*Hamburg Maritime Institute*).¹¹⁵

Secinājumi

Starp bēgļiem, kas 1944. gadā no Latvijas bija nonākuši Vācijā, daļa bija studenti un akadēmiski izglītoti cilvēki. Pārvietoto personu nometnēs atvērtās skolas paredzēja tikai bērnu izglītošanu, bet vācu universitātes savu darbību atjaunoja lēnām, priekšroku dodot vācu studentiem, tāpēc tie latvieši, kas studiju gaitas bija iesākuši Latvijā, vai tie jaunieši, kas vidusskolas un ģimnāzijas gatavības apliecības ieguva bēgļu nometnēs, nevarēja reķināties ar tūlītēju iespēju iegūt augstāko izglītību. Līdzīgā situācijā atradās arī lietuvieši un igauņi.

Situācijas nopietnību saprata profesors F. Gulbis, kurš kopā ar citiem latviešu profesoriem E. Dunsdorfu un E. Leimani 1945. gada vasarā Libekas pārvietoto personu nometnē apsprieda ideju par Akadēmisko kursu izveidi latviešu jauniešiem.

Akadēmiskās izglītības nepieciešamība tika pamatota ar Latvijas neatkarības atjaunošanu un tās turpmākās attīstības veicināšanu. Hamburga kursu organizēšanai tika izvēlēta, jo atradās Anglijas okupācijas zonas centrā. Hamburgā F. Gulbis satika igauņus un vēlāk arī lietuviešus, kuri pievienojās idejai un izveidoja organizācijas komiteju. Vēršanās pie Hamburgas Universitātes vadības septembra beigās veicināja organizatoru optimismu, jo ideja bija radusi dzirdīgas ausis, tomēr prasības, kuras profesors F. Gulbis izvirzīja, pēckara apstākļos nebija iespējams izpildīt.

Oktobra sākumā apkopotie dati par mācībspēkiem un studentiem, kas atradās britu okupācijas zonā Vācijā, rādīja, ka studētgrībētāju netrūkst. Kaut arī tika saņemta negatīva atbilde no Hamburgas Universitātes, ideja tika attīstīta plašāk un tika nolemts veidot ne tikai Akadēmiskos kursus, bet Baltijas Universitāti. Organizācijas komiteja saņēma atļaujas gan no Lielbritānijas Ārlietu ministrijas, gan no okupācijas zonas militārās pārvaldes. Organizatoriem universitātes veidošanas vajadzībām tika ierādītas telpas *Deutscher Ring* augstceltnē. Neņemot vērā dažādas grūtības, Baltijas Universitātes dibināšanas konference notika 1946. gada 8. un 9. janvārī. Universitātes dibināšanu neatviegloja telpu jautājums, kas bija aktuāls visu tās pastāvēšanas

laiku. Drīz pēc dibināšanas konferences militārā pārvalde Universitātei ierādītās telpas nodeva citām vajadzībām, bet tika saņemta atļauja darbu turpināt karā stipri cietušā Hamburgas vēstures muzeja telpās. Pirmās vispārīgās lekcijas Baltijas Universitātē tika nolasītas 1946. gada 7. martā, bet 14. marts tika noteikts par oficiālo studiju darba sākumu. Universitātes atvēršanas svētki norisinājās 24. un 25. maijā.

Universitātes veidošanas gaitā organizētāji sastapās ne tikai ar finansiālām grūtībām, bet arī ar pretestību no atbildīgajām institūcijām, piemēram, sākotnēji piešķirtās telpas tika atņemtas, tāpat arī vēstures muzeja ēku sliktais fiziskais stāvoklis prasīja lielus finansiālos ieguldījumus. Universitātes praktiskā veidošana prasīja finansiālus un materiālus ieguldījumus, kas tika iegūti ziedojumu ceļā. Gan naudu, gan aprikojumu, grāmatas un citas nepieciešamās lietas ziedoja ne tikai bēgļi Vācijā, bet arī cilvēki no citām pasaules valstīm – ASV, Zviedrijas, Kanādas, Dānijas u. c. Tas, ka bēgļi no Baltijas valstīm rūpējās par savas jaunatnes iespējām pabeigt un iegūt augstāko izglītību, organizējot ne vien Baltijas Universitāti, bet arī Baltijas Medicīnas skolu, rāda, ka starpkaru periodā iesāktās akadēmiskās tradīcijas bija saglabājušas savu dzīvotspēju arī tad, kad bēgļi atradās piespiedu prombūtnē ārpus dzimtenes.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Labklājības komitejas ziņojums par [Baltijas Universitātes] studentiem [angļu val.], 20.08.1946. Upsalas Universitātes bibliotēka. Rokrakstu un mūzikas nodaļa, Zviedrija (turpmāk – UUB. RMN.), Lettiska fonden Baltic University. Archiv des Rektorats (Latviešu fonds Baltijas Universitāte. Rektorāta arhīvs) (turpmāk – LFBU. AdR.), Nedre Compactus: 197 547a (turpmāk – NC), 2. mape.
- ² Līdz 1946. gada oktobrim Baltijas Universitātē tika izskatīti 1800 baltiešu pieteikumi studijām Vācijas universitātēs.
- ³ Kopējais pieejamais studiju vietu skaits DP studentiem Vācijas universitātēs 1946./1947. gada ziemas semestrī [angļu val.]. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 9. mape.
- ⁴ Fricis Gulbis – latviešu fiziķis (1891–1956). Baltijas Universitātes izveidotājs un pirmais prezidents (*rector magnificus*).
- ⁵ Edgars Dunsdorfs – latviešu vēsturnieks (1904–2002). Viens no Baltijas Universitātes latviešu rektoriem Hamburgā.

- ⁶ Eižens Leimanis – latviešu matemātiķis (1905–1992).
- ⁷ Apkārtraksts nr. 1. [latv. val.], 09.10.1945. UUB. RMN. Lettiska fonden Estniska, Lettiska, Litauska Documenter (Latviešu fonda igauņu, latviešu un lietuviešu dokumenti). NC: 241 549c.
- ⁸ MARK WYMAN. DPs. Europe's Displaced Persons, 1945–1951. London 2014, p. 160.
- ⁹ ELMAR JARVESO. Baltijas Universitātes sarežģītā dibināšanas gaita. In: Akadēmiskā Dzīve 1987, Nr. 29, 5. lpp.
- ¹⁰ ARNOLDS GRĀMATIŅŠ. Baltijas Universitāte. 1946–1949. Minstere 1989, 10. lpp.
- ¹¹ Aicinājums latviešu studentiem [latv. val.], 09.1945. UUB. RMN. LFB. AdR. NC: 199 547b, 9. mape; JARVESO, Baltijas Universitātes sarežģītā dibināšanas gaita, 8. lpp.
- ¹² Baltiešu Akadēmiskie kursi pie Hamburgas Universitātes [angļu val.]. UUB. RMN. LFB. AdR. NC: 197 547a, 1. mape.
- ¹³ Izvilkums no Izglītības nodaļas vēstules [angļu val.]. UUB. RMN. 05.12.1945. LFB. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.
- ¹⁴ KĀRLIS KĻAVIŅŠ. Baltijas Universitāte pirms 40 gadiem. In: Londonas Avīze, 16.05.1986., 1. lpp.
- ¹⁵ Latviešu nometnēm [latv. val.], 01.10.1945. UUB. RMN. Lettiska fonden Baltic University. Korrespondens och div. arkivalier (turpmāk – LFB. KoDA.) NC: 202 547c, 5. mape.
- ¹⁶ Documents Concerning Baltic University [angļu val.], 1947. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 2280-1v-3, 11. lpp.
- ¹⁷ Tika apsvērts arī tāds nosaukums kā Institūts baltiešu DP akadēmiskai izglītošanai.
- ¹⁸ GRĀMATIŅŠ, Baltijas Universitāte, 10. lpp.; Iesniegums Militārajai pārvaldei Baltiešu DP Akadēmisko kursu dibināšanai Hamburgā [angļu val.]. UUB. RMN. LFB. AdR. NC: 197 547a, 1. mape.
- ¹⁹ Dokumenti, kas skar Baltijas Universitāti [angļu val.]. UUB. RMN. 1947; LNA LVA, 2280-1v-3, 11. lpp.
- ²⁰ Hamburgas DP Studiju centrs [angļu val.], 01.07.1946. UUB. RMN. LFB. AdR. NC: 197 547a, 1. mape.
- ²¹ Prof. Fr. Gulbja archīvs. Documents concerning Baltic University. 1945–1947, Vol. I.
- ²² Baltijas nometnes universitāte [angļu val.], 25.12.1945. UUB. RMN. LFB. AdR. NC: 197 547a, 1. mape.
- ²³ ARNOLDS GRĀMATIŅŠ. Spītīgās degsmes gadi. In: Laiks, 26.09.1979., 5. lpp.
- ²⁴ Prof. Fr. Gulbja archīvs. Documents concerning Baltic University.
- ²⁵ Akadēmiskā padomnieka un rektoru tikšanās [angļu val.], 22.01.1946. UUB. RMN. LFB. NC: 197 547a AdR, 2. mape.
- ²⁶ EDGARS DUNSDORFS. Baltijas Universitāti atceroties. In: IRĒNA ONDZULE (sast.). Baltijas Universitāte 1946–1949. Rīga 1996, 3. lpp.; WALTER NUCHTERN. A. Baltic University. Sydney 2000.
- ²⁷ EDGARS DUNSDORFS. Miļam bērnam daudz vārdu. In: Akadēmiskā Dzīve, 22. lpp.
- ²⁸ DUNSDORFS, Baltijas Universitāti atceroties.
- ²⁹ DUNSDORFS, Miļam bērnam daudz vārdu.
- ³⁰ GRĀMATIŅŠ, Spītīgās degsmes gadi.
- ³¹ Vēlāk R. Rīglu atcēla no amata par pārāk draudzīgu attieksmi pret baltiešiem.
- ³² GRĀMATIŅŠ, Baltijas Universitāte, 12. lpp.
- ³³ Informācijas Biļetens Nr. 10 (30). [angļu val.], 22.03.1947. UUB. RMN. LFB. AdR. NC: 200 547b, 14. mape.
- ³⁴ JĀNIS GABLIKS. Baltijas Universitāte trimdā. In: Latvija Amerikā, 27.01.1996., 6. lpp.

- ³⁵ Baltijas Universitātes fakultātes un nodaļas [angļu val.], 25.05.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 1. mape.
- ³⁶ Izvilkumi no 23. jūlija konferences protokola [angļu val.], 23.07.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 2. mape.
- ³⁷ Baltijas institūts Vācijā. In: Latvju Ziņas, 08.12.1945.
- ³⁸ JURIS KRĀDZIŅŠ. Latvijas Universitātes darba turpinātāja Baltijas Universitāte. In: Austrālijas Latvietis, 17.10.1986., 5. lpp.
- ³⁹ AUGUSTS RAISTERS. Latvijas Universitāte. B. v. 1965, 106. lpp.
- ⁴⁰ KONSTANTĪNS JAKOBSONS. Pa mūža gadu kāpnēm. In: Laiks, 23.22.1960., 5. lpp.
- ⁴¹ Baltijas medicīnas skolas dibināšana [angļu val.], 26.11.1945.; UNRRA Baltijas Universitātes Medicīnas Fak[ultātes] dekāns [latv. val.], 24.01.1946. LFBU. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.
- ⁴² Baltijas medicīnas skolas dibināšana [angļu val.], 26.11.1945. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.
- ⁴³ Pēc angļu standartiem uz 100 studentiem bija nepieciešamas 1000 slimnieku gultas gadā. Baltijas medicīnas skolas dibināšana [angļu val.], 26.11.1945. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.
- ⁴⁴ UNRRA Baltijas Universitātes Medicīnas Fak.[ultātes] Dekāns, 24.01.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.
- ⁴⁵ Ibidem.
- ⁴⁶ Baltijas medicīnas skolas dibināšana [angļu val.], 26.11.1945. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.
- ⁴⁷ Prof. Edgara Dunsdorfa vēstule prof. Normundam Vētram. 03.12.1945. UUB. RMNLFBU. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.
- ⁴⁸ Baltijas Universitātes rektorātam [latv. val.], 24.01.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.
- ⁴⁹ Lauksaimniecības fakultātes pārceļšana uz Bonnu [angļu val.], 07.08.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 3. mape.
- ⁵⁰ JĀNIS GABLIKS. Baltijas Universitāte trimdā. 1946.–1949. g. Dibināšanas 50 gadu atcerei. In: ONDZULE, Baltijas Universitāte 1946–1949, 5. lpp.; 1946. gada 17. janvāra ziņojums. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 1. mape.
- ⁵¹ Arhīvā pieejamajos dokumentos pēc dibināšanas konferences parādās informācija, ka militārā pārvalde neatbalstīja F. Gulbja ievēlēšanu un ieteica amatā iecelt kādu vācieti, tomēr turpmākajā izpētē netika atrasta nekāda informācija par šāda rīkojuma ieviešanu dzīvē.
- ⁵² GABLIKS, Baltijas Universitāte trimdā.
- ⁵³ Baltijas Universitātes organizācijas shēma [angļu val.]. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 1. mape.
- ⁵⁴ UNRRA Baltijas Universitāte – ziņojums [angļu val.], 17.01.1946. UUB. RMNLFBU. AdR. NC: 197 547a, 1. mape.
- ⁵⁵ GRĀMATIŅŠ, Baltijas Universitāte, 12. lpp.
- ⁵⁶ Ibidem.
- ⁵⁷ Dokumenti, kas skar Baltijas Universitāti [angļu val.], 1947. LNA LVA, 2280-1v-3, 10. lp.
- ⁵⁸ Akadēmiskā padomnieka un rektoru tikšanās [angļu val.], 25.01.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 2. mape.
- ⁵⁹ Klaustāle-Herca [angļu val.], 09.01.1946. UUB. RMN. Lettiska fonden Baltic University. Korrespondens och div. arkivalier. NC: 201 547c. BII.
- ⁶⁰ Akadēmiskā padomnieka un rektoru tikšanās [angļu val.], 31.01.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 2. mape.

- ⁶¹ Akadēmiskā padomnieka un rektoru tikšanās [angļu val.], 31.01.1946.; Akadēmiskā padomnieka un rektoru tikšanās [angļu val.], 25.01.1946. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 2. mape; Baltijas nometnes universitāte Hamburgā [angļu val.], 21.02.1946. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 10. mape.
- ⁶² DUNSDORFS, Miļam bērnam daudz vārdu, 21. lpp.
- ⁶³ RAISTERS, Latvijas Universitāte, 99. lpp.
- ⁶⁴ Baltijas nometnes universitāte Hamburgā [angļu val.], 06.02.1946. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 10. mape.
- ⁶⁵ Pieteikums iestādei ieņemt īpašumu [angļu val.], 11.02.1946. LFBU. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.
- ⁶⁶ Profesora E. Dunsdorfa vēstule Latvijas Sarkanā Krusta I Pārvaldes priekšniekam Dr. Med. N. Vētras kungam [latv. val.], 09.02.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ⁶⁷ Akadēmiskā padomnieka un rektoru tikšanās [angļu val.], 13.03.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 2. mape.
- ⁶⁸ Baltijas Universitāte.
- ⁶⁹ ALEKSIS DUNĀJS. Baltijas Universitāte. In: Londonas Avīze, 16.05.1986., 6. lpp.
- ⁷⁰ NUCHTERN, Baltic University.
- ⁷¹ Viesu grāmata [angļu val.]. LFBU. AdR. NC: 200 547b.
- ⁷² DUNSDORFS, Miļam bērnam daudz vārdu, 22. lpp.
- ⁷³ Latviešu Karavīru Palīdzībai [latv. val.], 14.01.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ⁷⁴ Kvīts [latv. val.], 14.01.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ⁷⁵ Kvīts par rakstāmmašīnas nodošanu [latv. val.], 14.01.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ⁷⁶ Rektorāta tikšanās [latv. val.], 25.01.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 201 547c. B1II.
- ⁷⁷ Ziņas par brīvprātīgajām studentu iestāšanās maksām DP Studiju centrā [angļu val.], 21.07.1947. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 10. mape.
- ⁷⁸ Vēstule no Dr. Gunāra Nīstroma (*Gunnar Nystrom*), emeritētā profesora, Mr. Riglam [angļu val.]. Prof. Fr. Gulbja archīvs. Documents concerning Baltic University. 1945–1947, Vol. I.
- ⁷⁹ Konference par Hamburgas DP Studiju centra darbības progresu: protokols [angļu val.], 21.05.1946. P 2. Prof. Fr. Gulbja archīvs. Documents concerning Baltic University. 1945–1947, Vol. I.
- ⁸⁰ Baltijas Humānā asociācija [angļu val.], 19.02.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 12. mape.
- ⁸¹ Latviešu nometne Bornesenā [angļu val.], 03.10.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ⁸² Young Men's Christian Association – Jaunu vīriešu kristīgā savienība.
- ⁸³ YMCA HQ [angļu val.], 09.08.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 201 547c. B1II.
- ⁸⁴ Vēstule prof. Fr. Gulbim [latv. val.], 25.08.1947. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 9. mape.
- ⁸⁵ Latviešu Studentu novads Zviedrijā [latv. val.], 06.02.1948. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 9. mape.
- ⁸⁶ Dāņu starptautiskā studentu komiteja [dāņu val.], 09.07.1948. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 10. mape.
- ⁸⁷ J. Rudziša vēstule prof. Fr. Gulbim [latv. val.], 11.05.1946. Prof. Fr. Gulbja archīvs. Documents concerning Baltic University. 1945–1947, Vol. I.
- ⁸⁸ Prof. Fr. Gulbja vēstule Prof. J. Asarim [latv. val.], 25.06.1946. Prof. Fr. Gulbja archīvs. Documents concerning Baltic University. 1945–1947, Vol. I.
- ⁸⁹ Prof. Fr. Gulbja vēstule V. Korstam, Hanavas latviešu nometnes komendantam [latv. val.], 25.06.1946. Prof. Fr. Gulbja archīvs. Documents concerning Baltic University. 1945–1947, Vol. I.

- ⁹⁰ Franku novada latviešu noietņu apvienībai [latv. val.], 24.09.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ⁹¹ Itzehoe noietnes komendants [latv. val.], 20.07.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ⁹² Baltijas Universitātes prezidents Fr. Gulbis. 1946. gada decembris [latv. val.]. Prof. Fr. Gulbja arhīvs. Documents concerning Baltic University. 1945–1947, Vol. I.
- ⁹³ Pateicība [latv. val.], 14.04.1947. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 198 547a, 5. mape.
- ⁹⁴ Špakenbergas III kooperatīvam [latv. val.], 10.02.1947. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ⁹⁵ Mēneša ziņojums par Baltijas Universitātes darbību 1946. gada septembri [angļu val.]. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 1. mape.
- ⁹⁶ Baltijas Humanitārā asociācija [angļu val.], 30.01.1948. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 9. mape.
- ⁹⁷ DP Studiju centrs [angļu val.], 31.03.1948. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 9. mape.
- ⁹⁸ Akadēmiskā padomnieka un rektoru tikšanās [angļu val.], 20.02.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR, 2. mape.
- ⁹⁹ GRĀMATIŅŠ, Baltijas Universitāte, 13. lpp.
- ¹⁰⁰ Piezīmes [angļu val.], 08.03.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 199 547b, 9. mape.
- ¹⁰¹ Baltijas Universitātes atklāšana Hamburgā [latv. val.]. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B5.
- ¹⁰² Tikšanās Hamburgas vēstures muzejā [angļu val.], 12.02.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 2. mape.
- ¹⁰³ Akadēmiskā padomnieka un rektoru tikšanās [angļu val.], 13.03.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 197 547a, 2. mape.
- ¹⁰⁴ Konference par Hamburgas DP Studiju centra darbības progresu: protokols [angļu val.], 21.05.1946. Prof. Fr. Gulbja arhīvs. Documents concerning Baltic University. 1945–1947, Vol. I.
- ¹⁰⁵ GRĀMATIŅŠ, Baltijas Universitāte, 62. lpp.
- ¹⁰⁶ Hamburgas Valsts operas vadībai [angļu val.], 22.05.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ¹⁰⁷ Hamburgas koncertu rīkošanas vadībai [angļu val.], 22.05.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ¹⁰⁸ Hamburgas pilsētas vadībai [angļu val.], 22.05.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ¹⁰⁹ Universitātes un valsts bibliotēkai [angļu val.], 22.05.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ¹¹⁰ Igaņu labklājības birojam [angļu val.], 22.05.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ¹¹¹ Latviešu labklājības birojam [angļu val.], 22.05.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ¹¹² Lietuviešu labklājības birojam [angļu val.], 22.05.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B4.
- ¹¹³ Baltijas Universitātes studentiem [latv. val.], 30.05.1946. UUB. RMN. LFBU. KoDA. NC: 202 547c. B5.
- ¹¹⁴ ELMAR JARVESO (ed.). Balti Ülikool Saksamaal 1945–1949. Toronto 1991, 64. lk.
- ¹¹⁵ Paziņojums [angļu val.], 25.01.1946. UUB. RMN. LFBU. AdR. NC: 198 547a, 8. mape.

SUMMARY

During the Second World War and after its conclusion, Germany was a destination for many refugees from different European countries suffering in the aftermath of war. Refugees from Baltic states tried to escape from Soviet occupation regimes and headed to Western Europe. After the Second World War, when situation stabilized, refugees started to organize their life in DP camps, establishing schools, choirs, theatres. The numerous academically educated refugees and students amongst Latvians, Lithuanians and Estonians sought opportunities for their students to continue and finish the higher education they had commenced upon previously, in the Baltic states.

In the summer of 1945, in Lubeck DP camp professor Fricis Gulbis together with other Latvian professors Edgars Dunsdorfs and Eižens Leimanis discussed the idea of establishing academic courses for Latvian youth. They chose Hamburg in Germany for its central location and in September 28, 1945 turned to the leadership of Hamburg University, requesting permission to create academic courses for Latvian youth. While in Hamburg, Fr. Gulbis met Estonians and later Lithuanians who also adhered to this idea and created an organizational committee.

At the beginning of October, statistical data was gathered to identify the number of possible lecturers and students in the British occupational zone of Germany. When the answer from Hamburg University was negative, the organizational committee did not give up, but instead decided to establish the Baltic University. They obtained permissions from the Foreign Affairs Ministry of Great Britain and military government of British occupational zone. The organization committee received the premises in the high-rise building of *Deutscher Ring* to use for university purposes and started practical organization of the university. The official establishment of the University was announced in the conference held in January 8 and 9, 1946. Soon after the establishment, premises provided by the military government were granted for other purposes, but organizers received permission to continue their work in the damaged building of the Hamburg History Museum. The first lectures in the Baltic University were held in March 7, 1946, while the study work officially started as of March 14, 1946. The official opening of the Baltic University was held on May 25, 1946.

Organizers faced both financial difficulties organizing university, as well as the opposition of the responsible institutions, for example, the premises provided for the studies were then granted for other purposes, and the condition of the Hamburg History Museum was poor and needed a great financial investment to renovate the building. Practical formation of the university required financial and material contribution, which was acquired through donations. Money, equipment, books and other things were donated not only by other refugees in Germany but also by people from other countries, including USA, Sweden, Canada, Denmark. The refugees from Baltic states highly regarded the opportunities permitting their youth to obtain higher education. This was attested to both by organizing the Baltic University and also by the attempt to establish Baltic Medical School. This shows that the refugees perpetuated the academic traditions from the three formerly independent Baltic states also in exile.

Latvieši Dienvidamerikā 1945–1991: darbība Latvijas neatkarības idejas saglabāšanai

Latvian Diaspora in South America: Actions to Preserve Idea of State Independence of Latvia (1945–1991)

Kristīne Beķere, MA

Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centra pētniece
Akadēmijas laukums 1–1313, Rīga, LV-1050
E-pasts: kribek@inbox.lv

Latvijas padomju okupācijas laikā Latvijas valsts neatkarības ideju uzturēja latvieši, kas dzīvoja dažādās Rietumu pasaules valstīs. Līdzīgi kā lielākās latviešu kopienas (ASV, Austrālijā, Kanādā u. c.), arī latvieši Dienvidamerikā uzskatīja, ka Latvijas valsts juridiski turpina pastāvēt, un savu atrašanos ārpus Latvijas uzskatīja par piespiedu trimdu. Šie uzskati bija svarīgs latviešu kopienu pašidentitātes elements, un tos latvieši apliecināja ar plašām un daudzveidīgām politiskām aktivitātēm, lai saglabātu Latvijas neatkarības ideju un veicinātu neatkarības atjaunošanu. Raksta mērķis ir atklāt latviešu politiskās aktivitātes Dienvidamerikas reģionā, kur tās, lai arī kopumā līdzīgas kā citās valstīs, vietējo politisko un ģeogrāfisko apstākļu dēļ ieguva specifiskas iezīmes.

Atslēgvārdi: latviešu trimda, diaspora, Latvijas neatkarības ideja, Dienvidamerika, Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības, ACEN.

During the years of Soviet occupation, the idea of Latvian state independence was kept alive by Latvians living in Western countries. Latvians in South America overall shared the key points in their beliefs and identity characteristic to the whole Latvian diaspora (largest groups living in USA, Australia, Canada etc.), namely, the conviction that Latvian state still formally existed and they themselves were in political exile against their will. These convictions formed a substantial part of common identity of Latvian diaspora and were manifested through diverse political activities to promote the restoration of the Latvian state independence. The aim of this article is to characterize the political activities of Latvians in several South American countries. Under the specific political and geographical circumstances of the region of South America the actions of Latvian diaspora there to preserve the independence idea differed in detail from similar activities in other countries.

Keywords: Latvian diaspora, exile, independence of Latvia, South America, diplomatic representatives of Latvia, ACEN.

Otrā pasaules kara rezultātā trīs Baltijas valstis – Latvija, Lietuva un Igaunija – zaudēja savu neatkarību un prettiesiski tika iekļautas Padomju Savienības sastāvā. Tomēr Baltijas valstu neatkarības ideja turpināja pastāvēt to apmēram 120 000 līdz 150 000 latviešu starpā, kuri Otrā pasaules kara laikā bija devušies bēgļu gaitās un kara beigās atradās ārpus padomju spēku kontrolētās teritorijas – Vācijā, Austrijā, Zviedrijā, Dānijā un citur. Uzsverot Baltijas valstu pievienošanas Padomju Savienībai prettiesiskumu, bēgļi dēvēja sevi par “trimdiniekiem” un atteicās atgriezties dzimtenē, kamēr tā atrodas Padomju Savienības pakļautībā. 20. gadsimta 40. gadu beigās viņi izceļoja uz dažādām pasaules valstīm un apmetās tajās uz pastāvīgu dzīvi, izveidojot plašu latviešu diasporu ar kopienām visās lielākajās t. s. Rietumu bloka valstīs – ASV, Kanādā, Austrālijā u. c. Viens no reģioniem, kurā apmetās daļa bēgļu, bija arī Dienvidamerika: Brazīlija, Argentīna, Venecuēla u. c.

Latvijas neatkarības ideja izveidojās par latviešu trimdas uzskatu un pašidentitātes centrālo elementu, bet darbības, lai saglabātu šo ideju, caurauđa visas trimdas aktivitātes. Galvenās trimdas metodes Latvijas Republikas neatkarības idejas saglabāšanai un iespēju robežās neatkarības atjaunošanas veicināšanai bija politiskā lobija darbs un informācijas sniegšana mītnes zemēs.

Arhīvu materiāli, kas sniedz ieskatu Dienvidamerikas latviešu kopienas politiskajās aktivitātēs, ir visai sadrumstaloti, un fragmentāras ziņas atrodamas daudzās trimdas dokumentu un aktīvu trimdas darbinieku dokumentu kolekcijās visās trimdas mītnes zemēs, kur tie nokļuvuši atsevišķu dokumentu kopiju veidā. Lielākās kolekcijas, kas satur materiālus tieši par Dienvidamerikas latviešu darbību, ir Latvijas diplomātisko darbinieku Pētera Oliņa un Alfrēda Teodora Rūsiņa fondi Hūvera Institūta arhīvā (Stenforda, ASV). Nozīmīgs

informācijas avots ir sarakste starp Dienvidamerikas latviešiem un trimdas vai diplomātiskā dienesta pārstāvjiem citās valstīs. Šajā rakstā izmantota galvenokārt Latvijas sūtniecības Vašingtonā vadītāja sarakste ar dažādām personām Dienvidamerikā¹ un Pasaules Brīvo latviešu apvienības (PBLA) priekšsēža Ilgvara Spilnera sarakste ar Vili Vitolu Dienvidamerikā.² Diemžēl nav izdevies noskaidrot, vai ir saglabāties kāds no lielāko Dienvidamerikas organizāciju arhīviem un kur tas varētu atrasties.

Dienvidamerikas latviešu vēsture praktiski nav tikusi pētīta. Salīdzinoši vairāk uzmanības (ne tikai zinātnē, bet arī daiļliteratūrā³ un kino⁴) ir ticis pievērstis baptistu izceļošanai un baptistu kolonijām Brazīlijā, bet par to latviešu dzīvi, kuri ieceļoja Dienvidamerikā pēc Otrā pasaules kara, ir zināms ļoti maz. Trimdā izdotās “Latvju enciklopēdijas” sējumos atrodams šķirkļis, piemēram, par Latvijas diplomātiskajām pārstāvniecībām Dienvidamerikā.⁵ Vispārīgas faktoloģiskas ziņas par Dienvidamerikas latviešiem atrodamas uzziņu krājumos “Latviešu kolonijas”⁶ un “Latvieši Rietumzemēs”.⁷ Diemžēl abos krājumos ievietotās ziņas bieži nav precīzas, īpaši tas attiecināms uz izdevumu “Latvieši Rietumzemēs”. Grāmatā ir daudz neprecizitāšu un kļūdu, tādēļ tās dati izmantojami tikai kā ļoti aptuveni; tajā nav norāžu, no kurienes ziņas ir ņemtas, turklāt autors grāmatā iekļautās ziņas apkopojis un savācis Latvijā un lielākoties vēl padomju okupācijas laikā, kad pieeja informācijai par trimdu bija visai ierobežota.

Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas, kad kļuva iespējama līdz tam ideoloģisku iemeslu dēļ nepieļautā latviešu trimdas pētniecība, latvieši Dienvidamerikā ir pētīti tikai fragmentāri atsevišķos rakstos.⁸ Nedaudz savas vēstures dokumentēšanai pievērsušies paši Dienvidamerikas latvieši: plašu faktoloģisko informāciju un ilustratīvu materiālu ietver Dienvidamerikas

latviešu 2001. gadā izdotā grāmata “Latvieši Argentīnā”.⁹

Raksta mērķis ir raksturot Dienvidamerikas latviešu politiskās aktivitātes Latvijas Republikas neatkarības idejas uzturēšanai laika posmā no Otrā pasaules kara beigām līdz Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanai, kā arī analizēt Dienvidamerikas latviešu politisko aktivitāšu specifiku un tās cēlonus. Lai raksturotu Latvijas neatkarības idejas uzturēšanai veltītās aktivitātes, nepieciešams vispirms aplūkot Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta darbību Dienvidamerikas valstīs. Diplomātisko pārstāvniecību darbība ir svarīga pirmām kārtām tādēļ, ka to pastāvēšana pēc Otrā pasaules kara jau kā tāda simbolizēja Latvijas valstiskuma turpināšanos. Pie tam tieši diplomātiskās pārstāvniecības līdz to slēgšanai (īpaši izteikti 30. gados) vienoja latviešus Dienvidamerikā un bija sabiedriskās dzīves aktīvākās organizatores, savukārt to slēgšana un mēģinājumi darbību atjaunot aktualizēja Latvijas neatkarības jautājumu sarunās ar Dienvidamerikas valstu valdībām. Pārējās Dienvidamerikas latviešu politiskās aktivitātes aplūkojamas atsevišķi divās grupās: pirmkārt, vietēja mēroga aktivitātes savās mītnes zemēs Dienvidamerikā; otrkārt – Dienvidamerikas latviešu iesaistīšanās trimdas politiskajā darbā citviet pasaulē.

Latviešu kopienu izveidošanās Dienvidamerikā, skaits un sastāvs

Pirmie latvieši iecēloja Dienvidamerikā jau 19. gadsimta beigās. Vecākā latviešu apmetne Dienvidamerikā ir Rionovas lauksaimnieku kolonija Brazīlijā, kur jau 1890. gadā apmetās 25 ģimenes no Rīgas.¹⁰ Rionovā tās ziedu laikos dzīvojušas pat 70 latviešu ģimenes, bet ap 1932. gadu kolonijas iedzīvotāju skaits bija samazinājies līdz aptuveni 30 ģimenēm jeb ap

150 latviešu. Līdzīgi arī pārējās vecās kolonijas bija izirušas vai mazaktīvas.¹¹ Līdzās Rionovai pastāvēja virkne mazāku latviešu koloniju, atsevišķi latvieši dzīvoja arī pilsētās: 1892. gadā izveidojās latviešu kolonija Ižui, 1931. gadā tajā bija nepilni 400 latvieši; 1906. gadā izveidojās Nova Odesas kolonija un vēlāk vairākas citas tās apkārtnē.¹² Argentīnā 1907. gadā Patagonijā izveidojās latviešu kolonija “Austra”, kurā dzīvoja ap 250 latviešu.¹³ Lielākā daļa šo agrīno koloniju iedzīvotāju bija baptisti, bet ne visi.

Galvenais izceļošanas vilnis uz Dienvidameriku, konkrēti, Brazīliju, tomēr ir saistāms ar baptistu draudzes darbību Latvijā 20. gadsimta 20. gados. Baptistu sludinātāji savās vizijās paredzēja drīzu pasaules galu un iespēju paglābties no apokalipses saredzēja izceļošanā uz dzīvi civilizācijas neskartās vietās. Sludinātāju atklāsmes norādīja Brazīlijas mūžamežus kā piemērotu vietu, un viņi aicināja ticīgos izceļot uz Brazīliju.¹⁴ Aicinājumam bija pārsteidzoša atsaucība baptistu vidū, un baptistu iecēlotāju pirmās grupas apmetās nomaļā Brazīlijas vietā un 1922. gada 1. novembrī nodibināja koloniju “Vārpa”. Vēlāk “Vārpas” teritorijā izveidojusies arī otra latviešu kolonija – “Palma”. Ļoti skarbie dzīves apstākļi, slimības un smagais kolonijas iekārtošanas darbs nesaskanēja ar daudzu izsappnoto priekšstatu, turklāt kopienā veidojās iekšējās nesaskaņas un arī finansiālas problēmas. Jau 50. gadu sākumā kļuva skaidrs, ka ģeogrāfiskās izolētības un augšnes īpašību dēļ “Vārpai” nav paredzams tālāks saimnieciskais uzplaukums.¹⁵

Precīzi dati nav nosakāmi, bet tiek lēsts, ka Brazīlijā 30. gadu beigās dzīvoja ap 4000 (pēc dažiem mazāk ticamiem aprēķiniem – līdz pat 7000)¹⁶ latviešu, bet Argentīnā no četriem vai pieciem simtiem¹⁷ līdz, lielākais, tūkstotim latviešu.¹⁸ Mazāks skaits latviešu iecēlojuši citās Dienvidamerikas valstīs: zināms, ka 1929. gadā

Urugvajā dzīvojušas vairākas latviešu ģimenes,¹⁹ 1934. gadā tika nodibināta Montevideo latviešu biedrība.²⁰ Atsevišķi latvieši dzīvoja arī Paragvajā, Čīlē un Bolīvijā.²¹

Šos skaitļus ievērojami papildināja pēc Otrā pasaules kara pasaulē izkļīdušie latvieši. Pēc Otrā pasaules kara Dienvidamerikas valstu ieceļošanas politika lielākoties bija ļoti labvēlīga Vācijas bēgļu nometnēs izvietoto latviešu ieceļošanai – piemēram, Argentīna pēc kara gados plānoja īstenot apjomīgu imigrantu piesaistes programmu, saskaņā ar to bija paredzēts ievest Argentīnā arī 5000–7000 latviešu. Tomēr dažādu iemeslu dēļ Argentīnā iebrauca tikai apmēram 800–1000 latviešu, līdz ar to Argentīnā 50. gados dzīvoja apmēram 1500–2000 latviešu izcelsmes cilvēku. Līdzīga ir arī situācija Brazīlijā. 60. gados Brazīlijā dzīvojošo latviešu izcelsmes cilvēku skaits tiek lēsts pat līdz 20 tūkstošiem. No šī skaita gan tikai daļa bija nacionāli aktīvi un saglabājuši savu latvisko identitāti – Brazīlijā tādi varēja būt apmēram pieci tūkstoši.²² Latviešiem Brazīlijā un arī pārējās Dienvidamerikas zemēs raksturīga salīdzinoši strauja asimilēšanās un pāriešana uz portugāļu sarunvalodu (vai spāņu, atkarībā no valsts) arī ģimenē. Nepastāvot latviešu svētdienas skolu tīklam (kāds bija, piemēram, Ziemeļamerikā vai Austrālijā un nodrošināja diasporas latviešu bērnu iepazīstināšanu ar latviešu valodu un tradicionālo kultūru), īpaši strauji vietējā sabiedrībā asimilējās bērni.²³

50. gadu vidū latviešu kopienas bija izveidojušas vairākās Dienvidamerikas valstīs. Venecuēlā līdz 1952. gadam, pateicoties Venecuēlas atvieglotajai ieceļošanas politikai, ieceļojuši ap 750 latviešu.²⁴ Čīlē pēc kara ieradusās apmēram 50 latviešu ģimenes, un 1946. gadā Santjago tikusi dibināta Latviešu apvienība Čīlē.²⁵ Precīzi nenosakāms skaits latviešu apmetušies uz dzīvi Urugvajā, par ko liecina biedrības “Brīvā Latvija” dibināšana 1945. gadā un

periodiskā izdevuma “Brīvās Latvijas balss” izdošana.²⁶

Triju galveno ieceļošanas viļņu rezultātā – 19. gadsimta beigās, 20. gadsimta pirmajā un otrajā desmitgadē un pēc Otrā pasaules kara – veidojās lielākā daļa pasaules latviešu diasporas. Dienvidamerikas specifiskā iezīme salīdzinājumā ar citiem kontinentiem ir ļoti lielais 20. gados ieceļojušo baptistu skaits. Lielākais skaits latviešu Dienvidamerikā pēc Otrā pasaules kara dzīvoja Brazīlijā – lielākoties pirmskara baptistu ieceļotāji un to pēcteči, līdzīgi arī Argentīnā; trešā lielākā un no citām atšķirīga ir kopiena Venecuēlā, jo to veidoja galvenokārt Otrā pasaules kara bēgļi. Kopienas veidojošo latviešu izceļošanas iemesli lielā mērā noteica arī kopienas raksturu un attieksmi pret dažādiem jautājumiem. Otrā pasaules kara rezultātā ieceļojušajiem ļoti svarīgs bija Latvijas neatkarības atjaunošanas jautājums, kamēr, piemēram, baptistu ieceļotāji vērtēja dzīves norises lielā mērā caur savu reliģisko uzskatu prizmu, un Latvijas valsts jautājumam vai vispār nacionālām vērtībām viņu vērtību sistēmā nebija primāras nozīmes.²⁷ Latvietības saglabāšanas un Latvijas valsts jautājums kopumā pirms Otrā pasaules kara ieceļojušajiem bija maz aktuāls.²⁸

Latvijas Republikas diplomātiskās pārstāvniecības Dienvidamerikā

Pirmais Latvijas Republikas diplomātiskais pārstāvis Dienvidamerikā bija vicekonsuls Krišjānis Zellis, kurš uzsāka savu darbību Brazīlijā 1930. gada vasarā. 1932. gadā darbību uzsāka zviedru tautības Latvijas goda konsuls Sanpaulu Jūhans Gustavs Stols (*Johan Gustaw Stål*), bet 1933. gada februārī Riodežaneiro darbu sāka Latvijas ģenerālkonsuls Pēteris Oliņš (1890–1962), kuru 1935. gadā pārcēla uz Buenosairesu un kurš lietveža

rangā pildīja Latvijas diplomātiskā pārstāvja pienākumus gan Argentīnā, gan Brazīlijā. Kubā darbojās Latvijas goda vicekonsuls Jānis Mežs (1884–1978).²⁹

Pēc Otrā pasaules kara lielākā daļa Rietumvalstu ASV vadībā neatzina Baltijas valstu iekļaušanu Padomju Savienībā un tādējādi Latvijas Republika juridiski turpināja pastāvēt. Tas ļāva turpināt darbu arī daļai Latvijas Republikas diplomātisko pārstāvniecību dažādās valstīs. Arī Dienvidamerikas valstīs joprojām funkcionēja Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības. 1946. gada 1. decembrī savus pienākumus Dienvidamerikā pildīja šādi diplomāti: Argentīnā, Buenosairesā, Latvijas sūtniecības pilnvarotais lietvedis (*Chargé d' Affaires*) Dr. P. Oliņš, kurš vienlaikus bija arī pilnvarotais lietvedis Brazīlijā; Brazīlijā, Riodežaneiro, *Chargé d' Affaires ad interim* Vilis Tomsons (1905–1978), bet Sanpaulu – konsuls J. G. Stols.³⁰ Diplomātu darba turpināšanai arī pēc Latvijas okupācijas un iekļaušanas Padomju Savienībā bija gan praktiska, gan simboliska nozīme. Diplomātiskais dienests bija vienīgā Latvijas Republikas varas institūcija, kas turpināja darboties visu Latvijas okupācijas laiku. Konsulāti nodrošināja tādas praktiskas lietas kā personas dokumentu izdošana, dažādu dokumentu un apliecību tulkošana un apliecināšana u. tml. Simboliski savukārt diplomātisko pārstāvniecību pastāvēšana apliecināja to, ka Latvijas Republika turpina pastāvēt *de jure*, un kā tādām to darbībai pēc iespējas vairākās valstīs bija liela nozīme Latvijas neatkarības idejas saglabāšanai trimdā.

Huana Perona (*Juan Perón*) vadītā valdība Argentīnā 1946. gada 30. novembrī slēdza visu triju Baltijas valstu diplomātiskās pārstāvniecības, atzīstot arī Baltijas valstu inkorporāciju PSRS *de jure*. 6. decembra *note verbale* Argentīnas ārlietu ministrs gan uzsvēra, ka Latvijas diplomātiem tiek saglabātas viņu personīgās diplomātiskās

tiesības. 1946. gada decembra beigās pilnvarotais lietvedis P. Oliņš, formāli neatsakoties no savām diplomāta tiesībām, devās uz Brazīliju pārņemt tur esošo sūtniecību. Pēc pāris mēnešiem, kad P. Oliņš vēlējās atkal apmeklēt Argentīnu, viņam netika izsniegta diplomātiskā vīza, un 1947. gada 15. augustā tika paziņots, ka nav iespējams viņam izsniegt nedz diplomātisko, nedz arī parasto vīzu – tādu var saņemt tikai Padomju Savienības izdotā pasē.³¹ Tādējādi Argentīna praksē apstiprināja savu lēmumu atzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS *de jure* ar visām no tā izrietošajām praktiskajām sekām. P. Oliņš turpināja darbu Brazīlijā, kur 1947. gada nogalē valdīja izteikti pretkomunistisks noskaņojums. Kopš 1948. gada pārstāvniecībā P. Oliņa palīgs bija juriskonsults A. T. Rūsiņš.³²

Pēc valdības maiņas 1957. gada oktobrī ar Argentīnas vēstnieka Lielbritānijā starpniecību tika uzsāktas sarunas par iespējamo diplomātisko pārstāvniecību atjaunošanu, taču bez rezultātiem.³³

1961. gada 11. martā arī Brazīlijas valdība pieņēma lēmumu vairs neatzīt Baltijas valstu diplomātisko pārstāvniecību oficiālo darbību, gan saglabājot esošajiem diplomātiem personīgo diplomātisko statusu. Tāpat Brazīlijas ārlietu ministra rīkojums atļāva Baltijas valstu diplomātiskajām pārstāvniecībām turpināt izdot dažāda veida dokumentus, ko pārstāvniecības interpretēja visai plaši, attiecinot uz praktiski visiem konsulārajiem jautājumiem, – tika izdotas pases un pagarināts to termiņš, izsniegtas dzimšanas, laulību u. tml. apliecības.³⁴

P. Oliņš 1962. gadā aktīvi mēģināja panākt sūtniecību darba atjaunošanu, apeļējot pie diviem galvenajiem principiem: tautu pašnoteikšanās principa un Latvijas valsts *de jure* pastāvēšanas. Brazīlijas valdība deklaratīvi atzina abus šos principus, un pēc vairāku mēnešu ilgām sarunām ar Brazīlijas Ārlietu ministriju, t. sk. konsulārās daļas vadību, P. Oliņam bija izdevies

panākt zināmu pozitīvu noskaņojumu par labu sūtniecību atjaunošanai, bet nestabilā politiskā situācija Brazīlijā, kas izpaudās arī kā ļoti bieža vadošo amatpersonu maiņa un iecelšana citos amatos, neļāva panākt praktiskus rezultātus.³⁵

Interesanti atzīmēt – lai arī Brazīlija neatzina baltiešu pārstāvniecības savā zemē, baltiešu diplomātisko pārstāvju ignorēšana netika principiāli ievērota ārzemju ceļojumos. Tā, piemēram, kad Brazīlijas prezidents 1962. gadā viesojās Lielbritānijā, uz oficiālo pieņemšanu bija ielūgts arī Latvijas pilnvarotais ministrs Lielbritānijā Kārlis Zariņš ar kundzi. Respektīvi, pieņemšanā tika lūgti piedalīties visi Lielbritānijā atzītie diplomāti, un Brazīlijas delegācija neizdarīja izņēmumus attiecībā uz baltiešiem.³⁶

Turpmākajos gados latvieši Brazīlijā turpināja izmantot katras baltiešiem labvēlīgās izmaiņas valsts pārvaldē, lai mēģinātu panākt diplomātisko pārstāvniecību atjaunošanu. Piemēram, 1964. gada sākumā igauņu un latviešu organizācijas nosūtīja telegrammas Brazīlijas prezidentam ar lūgumu atjaunot diplomātiskās misijas, līdzīgu lūgumu prezidentam nodeva arī lietuviešu pārstāvji.³⁷ Lai gan attieksme pret šiem lūgumiem šķita visumā pozitīva,³⁸ izšķirošas darbības nesekoja.

Pēc P. Oliņa nāves 1962. gada 27. augustā sūtniecībai vairs nebija iespējams veikt jau tā ierobežotos konsulāros pakalpojumus Brazīlijā un sūtniecības juriskonsults A. T. Rūsiņš mēģināja panākt pēctecē iecelšanu.³⁹ Diemžēl 1963. gadā Londonā nomira K. Zariņš, Latvijas Republikas valdības izdoto ārkārtējo pilnvaru turētājs, tādējādi vēl vairāk sarežģītot iespējas Brazīlijas valdības atļaujas saņemšanas gadījumā iecelt jaunus konsulāros pārstāvjus Brazīlijā. Brazīlijas Ārlietu ministrija jautājumu turpināja izskatīt vēl 1966. gadā.⁴⁰ Lai kaut kā risinātu dokumentu izsniegšanas jautājumu, 1966. gada 28. februārī Brazīlijas Sarkanā Krusta paspārnē tika izveidota

Latviešu palīdzības komiteja (*Komité Letoniano de Socorro*) A. T. Rūsiņa vadībā, kura uz laiku, kamēr valdība apstiprinātu jaunu latviešu konsulāro pārstāvi, uzņēmās konsulāra rakstura lietu kārtošānu.⁴¹ Komiteja varēja legalizēt dokumentus un izsniegt Brazīlijas iestāžu atzītas “personīgas dabas apliecības”.⁴² Šīs darbības Sarkanais Krusts kā neatbilstošas saviem statūtiem aizliedza 1971. gadā.⁴³ Kaut arī pastāvēja deklarācijas, ka Brazīlija neatzīst Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā *de jure*, arī turpmākajos gados tā neatjaunoja sūtniecību un konsulāro pārstāvju darbību. Tādējādi faktiski ar P. Oliņa nāvi 1962. gadā (lai arī A. T. Rūsiņš formāli pārraudzīja praktiski nefunkcionējošo pārstāvniecību līdz pat savai nāvei 1978. gadā) Dienvidamerikā vairs nedarbojās viens no Latvijas Republikas neatkarības idejas oficiālajiem simboliem – Latvijas Republikas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības. Latvijas Republikas interešu un neatkarības idejas aizstāvība pārgāja tikai Dienvidamerikas valstīs dzīvojošo latviešu diasporas kopienu un atsevišķu pretkomunistisku organizāciju rokās.

Politiskās aktivitātes Dienvidamerikā

Dienvidamerikā vairākas latviešu organizācijas nodibinājās jau pirms Otrā pasaules kara, bet politisko aktivitāšu un Latvijas Republikas neatkarības idejas uzturēšanas kontekstā nozīmīgākās ir Dienvidamerikas valstīs pēc kara izveidotās centrālās organizācijas. Argentīnā 1948. gadā tā vietā, lai dibinātu jaunu organizāciju, tika nolemts atjaunot Latvju savienības Argentīnā (LSA) darbību, par organizācijas mērķi izvirzot kļūt par kultūras centru un sniegt palīdzību jaunajiem iecelotājiem.⁴⁴ Vēlākos gados Argentīnā iekšēji nesaskaņu rezultātā veidojās un īsu laiku pastāvēja dažādas organizācijas. Tāpat Dienvidamerikā

darbojās Latviešu apvienība Brazīlijā (dibināta 1950. gadā), Venecuēlas Latviešu apvienība (dibināta 70. gadu otrajā pusē) un vairākas mazākas latviešu organizācijas citās Dienvidamerikas valstīs, piemēram, Latviešu apvienība Čīlē, Urugvajes Latviešu biedrība.

Dienvidamerikā darbojās arī divas Dau-gavas Vanagu nodaļas. Vecākā no tām no-dibināta Argentīnā 1949. gada 22. augus-tā, un 1954. gadā nodaļā bija 55 biedri, no tiem sešas vanadzēs. Taču Argentīnas latviešu sabiedrībā valdošo nesaskaņu dēļ 1954. gadā notika šķelšanās arī Daugavas Vanagu nodaļā, daļa biedru to pameta un izveidoja jaunu nodaļu, kura no LSA pa-spārnes pārgāja pie Argentīnas Latviešu augšamcelšanās draudzes. Šī nodaļa likvi-dējās 1966. gadā. 1958. gadā notika mēģi-nājums dibināt jaunu nodaļu Buenosairesā, reģistrējot nodaļā 36 biedrus, bet nodaļas aktivitāte pakāpeniski apsika. 1971. gadā nodaļā bija 34 biedri, no tiem 12 vana-dzēs, bet 1973. gadā – 27 biedri, no tiem astoņas vanadzēs.⁴⁵ 80. gadu sākumā biedru vairs bija tikai 12 un nodaļas aktivitāti lielā mērā ietekmēja Argentīnas sliktais saimnieciskais stāvoklis.⁴⁶ 1990. gadā Ar-gentīnas nodaļa vēl formāli eksistēja, bet 1991. gadā savu darbību pārtrauca pilnī-bā.⁴⁷ Veiksmīgāka bija Brazīlijas nodaļas darbība, kura dibināta 1952. gada 15. jan-vārī. 1954. gadā nodaļā bija 73 biedri (37 pilntiesīgi vanagi un 12 vanadzēs, biedri veicinātāji – 22 vanagi un divas va-nadzēs). Organizācija saglabāja labas attie-cības ar pārējām Brazīlijas trimdas organi-zācijām un darbojās ļoti aktīvi, 1954. gadā noturot pat 24 valdes sēdes. 1955. gadā nodaļā bija 92 biedri, 1957. gadā – 94, bet, sākot ar 1958. gadu, aktivitātes apsi-ka un radās grūtības valdes sēdēs panākt kvorumu, kā arī iespējamo kandidātu ne-vēlēšanās dēļ vairākus gadus nodaļa ne-spēja ievēlēt jaunu vadību. 1960. gadā nodaļā bija 52 biedri, un, lai arī atsevišķi

entuziasti turpināja dažas aktivitātes, tai skaitā politiskas, nodaļas darbība kopumā bija minimāla un 1973. gadā tajā vairs bija tikai 24 biedri.⁴⁸ 1984. gadā biedru bija 29, bet 1992. gadā – 19, tomēr nodaļa turpināja pastāvēt.⁴⁹

Politisko aktivitāšu kontekstā – ne tikai Dienvidamerikā, bet arī plašāk pasaulē – nozīmīga ir visa reģiona latviešus apvieno-jošā organizācija Dienvidamerikas Latviešu apvienība (DALA). Salīdzinājumā ar citiem reģioniem, kur trimdas reģionālās organi-zācijas (piemēram, Latvijas Atbrīvošanas komitejas Eiropas centrs (LAK EC) Eiropā) darbojās jau no 50. gadu sākuma, Dienvid-amerikas centrālā organizācija tika izvei-dota ļoti vēlu. Ir ziņas par mēģinājumiem veidot centrālu Dienvidamerikas latviešu organizāciju jau 1952. gadā,⁵⁰ bet šie mē-ģinājumi acīmredzot nevainagojās ar panā-kumiem un DALA tika dibināta Sanpaulu tikai 1977. gada 16. aprīli pēc mācītāja Jēkaba Mekša ierosmes. Dibināšanas kong-resā piedalījās 18 Brazīlijas, 10 Venecu-ēlas un divi Argentīnas latviešu pārstāvji.⁵¹ Tā kā Dienvidamerikā latviešu bija salidzi-noši maz, uz DALA dibināšanas kongresu tika aicināti braukt pilnīgi visi interesenti, ne tikai kādu jau pastāvošu organizāciju pārstāvji. Ceļa izdevumi gan bija jāsedz pašiem.⁵² Grūtāk iesaistāmi bija Argentīnas latvieši, kuru atturību J. Mekšs raksturoja šādi: “*No Argentīnas, kā vienmēr, jūt tikai Dienvidpola vēsumu.*”⁵³

Par pirmo DALA priekšsēdētāju tika ievēlēts Venecuēlas latvietis V. Vitols, un organizācijas sēdeklis līdz pat 2006. ga-dam atradās Venecuēlā.⁵⁴ DALA izveido-šanos rosināja 70. gados pieaugošā lat-viešu organizāciju, īpaši PBLA, politiskā aktivitāte pasaulē, kurā iesaistīties vēlējas arī nelielā latviešu kopiena Dienvidame-rikā.⁵⁵ Organizācijas galvenie mērķi bija: sekmēt Dienvidamerikas latviešu sadarbību un Latvijas politiskā stāvokļa un kultū-ras izgaismošanu citiem Dienvidamerikas

iedzīvotājiem; veicināt centienus attiecībā uz pašnoteikšanās tiesību atjaunošanu latviešu tautai un cilvēktiesību ievērošanu Latvijā; veicināt latviešu valodas, folkloras un vēstures mācīšanu, kultūras saglabāšanu u. c.⁵⁶ Vēl pirms DALA dibināšanas, 1977. gada 4. janvārī, pēc “Divreizdivi” latviešu jauniešu nometnes Venecuēlā latviešu jaunieši Dienvidamerikā, Karakasā, nodibināja Dienvidamerikas Latviešu jaunatnes apvienību, par priekšsēdētāju ievēlot Guntaru Ģeduli.⁵⁷

Trimdas politisko aktivitāti Dienvidamerikas valstīs dažādos laika posmos lielā mērā ietekmēja nepastāvīgais politiskais klimats un biežās valsts varas maiņas, kā arī ne vienmēr īsti demokrātiskie pārvaldes režīmi. Tajos gadījumos, kad valsts pārvalde bija pretkomunistiski noskaņota, latviešiem bija iespējas izteikt savas prasības Baltijas valstu sakarā un cerēt uz vismaz pozitīvu attieksmi, savukārt prokomunistiski noskaņotas valdības vai dziļu finansiālu krīžu gadījumos šādas iespējas bija minimālas. Imigrantu politiskās aktivitātes un politiska rakstura imigrantu organizācijas vairākās Dienvidamerikas valstīs vismaz daļu aplūkojamā laika bija vai nu aizliegtas, vai to darbība tika uzlūkota ne-labvēlīgi. Jāņem vērā arī Dienvidamerikas attālums no Eiropas. Dienvidamerikas valstu valdībām un sabiedrībai tālās Eiropas un maz zināmo Baltijas valstu problēmas bija kaut kas ļoti tāls un neaktuāls, nekādi nesaistīts ar praktiskajām viņu valstu interesēm un politiskajiem notikumiem.

Baltiešu trimdas organizācijas tomēr izmantoja iespēju darīt zināmu valdībai savu viedokli, nosūtot valdības pārstāvjiem deklarācijas, rezolūcijas un vēstules. Piemēram, 1953. gada 14. jūnijā deportāciju piemiņas dienas sanāksmē Igaunijas, Latvijas un Lietuvas kopienas Buenosairesā pieņēma rezolūciju, kurā nosodīja Baltijas valsts okupāciju, protestēja pret genocīdu Baltijā, paziņoja savu vienotību ar baltiešu

tautām dzimtenē un apņēmību strādāt Baltijas valstu neatkarības atjaunošanai, kā arī aicināja Argentīnas presi atbalstīt “Baltijas nāciju misiju”, bet Argentīnas prezidentu – atjaunot Baltijas valstu diplomātiskās pārstāvniecības.⁵⁸ Nedaudz vēlāk, 1953. gada 30. septembrī, P. Oliņš nosūtīja vēstuli Brazīlijas ārlietu ministram, kurā izskaidroja Baltijas valstu nokļūšanu Padomju Savienības sastāvā un lūdza Brazīliju aizstāvēt Baltijas valstu intereses ANO Ģenerālajā asamblejā.⁵⁹ Aizstāvēt Baltijas valstis ANO baltieši aicināja arī Argentīnas prezidentu 60. gadu nogalē,⁶⁰ kad Argentīnā pie varas esošā valdība bija izteikti pretkomunistiska.

50. gadu otrajā pusē un 60. gadu pirmajā pusē aktīvas pretkomunistiskas aktivitātes arī Dienvidamerikas valstīs veica Eiropas Apspiesto⁶¹ tautu asambleja (ACEN, *Assembly of Captive European Nations*). ACEN dibināta Ņujorkā 1954. gadā, un tās galvenais mērķis bija Eiropas “apspiesto tautu” atbrīvošana no komunistu diktatūras un padomju pārvaldības. ACEN iekļāvās trimdas pārstāvju nacionālās delegācijas no deviņām valstīm, kas atradās PSRS pakļautībā vai ietekmē (Albānija, Bulgārija, Čehoslovākija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Rumānija, Ungārija), un savā struktūrā tā simboliski atkārtoja ANO uzbūvi. ACEN darbību (caur organizāciju Komiteju Eiropas brīvībai, *Free Europe Committee*) finansēja ASV izlūkdienesti, un šī organizācija bija viens no ASV aukstā kara pretpadomju propagandas elementiem.⁶² ACEN bija nodaļas dažādās trimdas zemēs; tādas bija arī Dienvidamerikā, un tajās ļoti aktīvi darbojās vairāki latvieši. Buenosairesas ACEN delegāciju ilgus gadus vadīja Visvaldis L. Gusts (1908–1977), bet Brazīlijas – A. T. Rūsiņš (1912–1978).

Viens no ACEN tradicionāli rīkotajiem pasākumiem bija Apspiesto tautu nedēļa, kuras laikā notika dažādi pasākumi. Piemēram, 1967. gadā Apspiesto tautu nedēļa

Buenosairesā notika no 17. līdz 23. septembrim. To ievadīja svinīgs dievkalpojums Buenosairesas katedrālē, kam sekoja ziedu un vainagu nolikšana pie cīņās kritušiem karavīriem veltīta pieminekļa Buenosairesas centrā Maija laukumā (*Plaza de Mayo*), bet nedēļu noslēdza saviesīgs pasākums ar svinīgām ACEN delegāciju pārstāvju un Argentīnas amatpersonu uzrunām.⁶³ Nedēļas notikumu gaitā ACEN publicēja un izplatīja dažādus dokumentus ar politiskām prasībām – manifestus vai deklarācijas. Līdzīgi dokumenti, piemēram, Argentīnas ārlietu ministram, tika iesniegti arī citus gadus.⁶⁴ Kopumā, tā kā Baltijas valstis bija tikai vienas no ACEN dalībvalstīm un baltiešu trimda salīdzinājumā ar, piemēram, poļiem, bija mazskaitlīga, ACEN ļoti reti savos pasākumos vai dokumentos pievērsās tieši Baltijas valstu problēmai. Dienvidamerikā, pateicoties latviešu aktīvai darbībai, Baltijas valstīm ACEN pasākumos tika pievērsta salīdzinoši lielāka uzmanība nekā, piemēram, ASV, kur koncentrējās galvenais asamblejas darbs.

Lai arī organizācija saņēma zināmu finansējumu no ASV valdības, tomēr atsevišķām reģionālajām nodaļām tas bija salīdzinoši niecīgs. Pie tam 1965. gadā ACEN piedzīvoja vairāk nekā 56% budžeta kritumu salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem.⁶⁵ Tādējādi rūpes par Apspiesto tautu nedēļas rīkošanai nepieciešamajiem līdzekļiem tālajās Dienvidamerikas valstīs bieži vien palika uz pašu delegātu pleciem.⁶⁶ 70. gadu sākumā ACEN finansēšana tika praktiski pārtraukta, un attiecīgi arī ACEN delegācijas darbība Argentīnā 1971. gadā bija praktiski izbeigusies, jo nodaļa gadiem nesaņēma finansiālu palīdzību no ACEN centrālās organizācijas un tās Argentīnas nodaļas locekļi vai nu pārcēlās dzīvot citur, vai nomira.⁶⁷ Brazīlijas ACEN delegācija turpināja darbību arī 70. gados, katru gadu organizējot Apspiesto tautu nedēļu un publisku ziedu nolikšanas ceremoniju

pie Nezināmā kareivja kapa. 1972. gadā delegācijas rīkotajos Apspiesto tautu nedēļas pasākumos piedalījās vairāki augsti Brazīlijas Kara ministrijas pārstāvji, bet latviešu sabiedrības piedalīšanās pasākumos bija ļoti minimāla, ieradās tikai daži cilvēki.⁶⁸

Viena no iespējām, kā pievērst mītnes zemes sabiedrības uzmanību Baltijas valstu jautājumam un arī uzturēt savstarpējās saites un Latvijas neatkarības ideju kopienas locekļu starpā, bija atzīmēt nozīmīgus datumus saistībā ar Latvijas valsti vai tās neatkarības zaudēšanas traģiskākajām lappusēm: galvenokārt tie bija 18. novembra un deportāciju piemiņas dienas, 14. jūnija, pasākumi.

18. novembra atzīmēšanas tradīcija izveidojās jau uzreiz pirmajos pēckara gados, kad Dienvidamerikā iebrauca pirmie latviešu pēckara bēgļi. 1941. gadā dibinātā Brazīlijas Latviešu palīdzības komiteja rīkoja svinīgo 18. novembra piemiņas aktu ar latviešu, lietuviešu un igauņu pārstāvju piedalīšanos jau 1947. gadā.⁶⁹ Kopīga sarīkojumu rīkošana ar citu tautību pārstāvjiem bija loģiska izvēle lielāku cilvēku skaita sapulcēšanai arī turpmākajos gados. Tā, piemēram, 1964. gada 14. jūnija “sēru dienas” sarīkojumā Riodežaneiro piedalījās kopā ap 500 cilvēku: lietuvieši, latvieši, brazīlieši un pārstāvji no citu komunisma pakļautībā esošo tautu diasporām.⁷⁰

50. gados aktīvi darbojās Daugavas Vanagu Brazīlijas nodaļa. Drīz pēc savas dibināšanas 1952. gadā nodaļa divreiz mēnesī organizēja priekšlasījumus vietējos radio, atskaņoja tautasdziesmu ierakstus un deportāciju dienas atcerei nolasiņa radio referātus par Baltijas valstīm un komunistu teroru Baltijā.⁷¹ Arī vēlākos gados latvieši izmantoja publisko mediju sniegtās publicitātes iespējas, tai skaitā ievietoja apmaksātus sludinājumus vai rakstus. Piemēram, 1979. gadā Venecuēlas Latviešu apvienība ievietoja sludinājumus

trīs lielākajos Venecuēlas laikrakstos, apsvēicot lietuviešus un igauņus viņu valsts svētkos un nosodot Padomju Savienību.⁷² Arī atmodas periodā, īpaši Venecuēlā, latvieši plaši izmantoja iespējas publicēties vietējā presē. Venecuēlas prese publicēja baltiešiem labvēlīgus viedokļus saistībā ar Molotova–Ribentropa pakta parakstīšanas 50. gadadienu, bet 1991. gada sākumā TV ziņu programmā kādu laiku bija iekļauta pastāvīga 3 minūšu Baltijas notikumiem veltīta ziņu rubrika.⁷³

Svinīgās proklamēšanas gadadienas atzīmēšanas vai izsūtīšanu piemiņas sarīkojumos, lai pievērstu lielāku uzmanību, parasti tika ietverts vesels pasākumu komplekss, ne tikai svinīgā sanāksme vai dievkalpojums. 1965. gada 18. novembrī Argentīnā atzīmēja, organizējot radio un televīzijas pārraides par Baltijas valstīm, kā arī sanāksmi par Latviju ar vairāku Argentīnā sabiedriski pazīstamu personu piedalīšanos.⁷⁴ Ņemot vērā latviešu mazo skaitu, šādi sarīkojumi bieži vien bija visai nelieli. Plašāki sarīkojumi tika rīkoti apaļu jubileju gados. Viens no tādiem bija 1968. gads, kad apritēja 50 gadi kopš Latvijas Republikas proklamēšanas. Svētkus, piemēram, Argentīnā, kopīgi rīkoja visu latviešu organizāciju Argentīnā pārstāvji, svētku programmā paredzot nedēļu ilgus radio un televīzijas raidījumus, koncertus, vainagu nolikšanu, amatpersonu apmeklējumus, dievkalpojumus, gleznu un daiļamatniecības darinājumu izstādi, kā arī svinīgu noslēguma pasākumu.⁷⁵

Līdzīgam informatīvam mērķim kalpoja arī dažādas izstādes: gleznu, grāmatu vai daiļamatniecības izstrādājumu. Tās varēja notikt gan kopā ar jau minētajiem ikgadējiem pasākumiem – proklamēšanas dienu vai deportāciju piemiņas dienu, gan arī atsevišķi. Latvijas 50 gadu pastāvēšanas atcerei 1968. gadā Buenosairesā kopīgi ar lietuviešiem un igauņiem tika plānots plašs pasākumu kopums ar izstādi

un filmu vakaru.⁷⁶ Pirmās Baltiešu dienas Karakasā (Venecuēla) tika rīkotas sadarbībā ar lietuviešiem un igauņiem 1977. gada 11.–13. februārī, un galvenais notikums bija apjomīga baltiešu mākslinieku gleznu izstāde vienā no Karakasas lielākajiem muzejiem – Modernās mākslas muzejā (*Museo de Arte Contemporáneo*).⁷⁷

Dienvidamerikas valstīs tika izdoti vairāki periodiskie izdevumi, kas paredzēti mītnes zemju sabiedrības informēšanai par Baltijas valstīm. Argentīnā V. L. Gusts pēc savas iniciatīvas izdeva informatīvu biļetenu spāņu valodā “Ziņas no Baltijas valstīm” (*Noticiero de los Países Bálticos*). Pirmais numurs iznāca 1959. gada decembrī,⁷⁸ sākotnēji tas iznāca vairākas reizes gadā, bet 60. gadu otrajā pusē un 70. gadu sākumā tikai reizi gadā vai pat retāk; biļetenu pārstāja izdot 70. gadu vidū. Biļetenā aptuveni 20–30 lappušu apjomā tika publicēti raksti par Latvijas vēsturi, okupāciju un inkorporāciju Padomju Savienībā, kritiski atspoguļoti notikumi okupētajā Latvijā. Biļetena pirmie numuri iznāca 50 eksemplāru tirāžā, un izdevējs tos Argentīnā izplatīja valsts pārvaldes struktūrās, piemēram, Valsts prezidentam (saņemot arī prezidenta sekretāra pateicību par atsūtītajiem materiāliem⁷⁹), ministriem, senāta un parlamenta locekļiem; augsta ranga militārpersonām kā arī sabiedriski aktīviem cilvēkiem, piemēram, laikrakstu redaktoriem un baznīcas amatpersonām.⁸⁰ Biļetena satura veidošanu, sūtot uz Argentīnu tajā publicējamus materiālus, atbalstīja gan vairākas trimdas organizācijas, gan arī Latvijas sūtniecība Vašingtonā. Biļetena iespiešanu neregulāri finansiāli atbalstīja Nacionālais fonds Zviedrijā.⁸¹ Simboliskas summas izdevuma sūtīšanas izdevumu segšanai no saviem ierobežotajiem līdzekļiem nosūtīja ASV sūtniecība Vašingtonā.⁸² Tomēr finansiālā palīdzība bija nepietiekama un biļetena izdošanai nepieciešamos līdzekļus lielā mērā izdevējs sedza no saviem personīgajiem

līdzekļiem.⁸³ Līdzīgs mazāka apjoma pretkomunistiska rakstura izdevums – “Brīvības balss” (*Voz de la Libertad*) neilgu laiku 1956.–1957. gadā iznāca Urugvajā, kur to izdeva neliela latviešu kopiena Montevideo V. Bergmaņa vadībā.⁸⁴ 1989. gadā Venecuēlā tika izdotas divas brošūras spāņu valodā, kas apkopoja dokumentus saistībā ar Baltijas valstu neatkarības zaudēšanu un Molotova–Ribentropa paktu.⁸⁵

Politiska rakstura aktivitātes Dienvidamerikas valstu iekšienē kopumā norisa īpaši pirmajos gados pēc ieceļošanas un ACEN ietvaros līdz 60. gadu vidum, vēlākajos gados tās pakāpeniski apsika. Zināms aktivitātes uzplaisnījums vērojams atmodas periodā.

Dienvidamerikas latviešu dalība trimdas politiskajās aktivitātēs pasaulē

Dienvidamerikā kopumā pastāvēja ierobežotas iespējas jūtami veicināt Latvijas neatkarības atjaunošanu, tādēļ aktīvākie Dienvidamerikas latvieši iesaistījās trimdas politiskajās aktivitātēs arī citās pasaules valstīs, galvenokārt ASV, kur bija vislielākās iespējas ietekmēt Baltijas valstīm nozīmīgus politiskos procesus. Šāda iesaistīšanās visaktīvāk izveidojās, sākot no 70. gadu pirmās puses vienlaikus ar vispārīgu politisku Dienvidamerikas latviešu aktivizēšanos, DALA nodibināšanu un aktīvāku iesaisti PBLA darbā.

1983. gadā no 22. līdz 27. jūnijam notika pirmā un vienīgā PBLA sēde Dienvidamerikā, Karakasā. Izmaksas PBLA valdes locekļu nokļūšanai Venecuēlā bija ļoti augstas un veidoja 17 000 ASV dolāru,⁸⁶ bet sēde tomēr tika rīkota Dienvidamerikā, tādējādi simboliski nepārprotami apliecinot nomaļās Dienvidamerikas piederību PBLA un latviešu trimdas kopējai saimei. Augstās valdes sēdes rīkošanas izmaksas gan izsauca arī publisku kritiku trimdas presē.⁸⁷

Dienvidamerikas latviešu darbība PBLA un starptautiski ir ļoti saistīta ar V. Vītola⁸⁸ vārdu, kurš ilgus gadus bija gan Venecuēlas Latviešu apvienības, gan DALA vadītājs un arī Dienvidamerikas pārstāvis PBLA. Saprotot, ka Dienvidamerikas valstis nevar ietekmēt pasaules politiku un tādēļ tiešs politiskā lobija darbs Dienvidamerikā nevar dot jūtamus rezultātus, V. Vītols par savu un Dienvidamerikas latviešu uzdevumu uzskatīja maksimāli efektīvi vadīt savu biznesu,⁸⁹ lai pēc iespējas lielākas summas varētu ziedot latviešu sabiedriskajai darbībai un politiskajai darbībai citās valstīs, piemēram, ASV, kur tai varēja būt kādi praktiski panākumi. Vītola ģimenes vadībā Venecuēlā izveidotā latviešu akciju sabiedrība būvfirma *Immobiliaria Riga* savos statūtos paredzēja 10% no peļņas nodot latviešu organizācijām ziedojuma veidā. Daļa līdzekļu nonāca Venecuēlas Latviešu apvienības rīcībā.⁹⁰ Tieši pateicoties *Immobiliaria Riga* finansiālajam atbalstam, Venecuēlas Latviešu apvienība varēja, piemēram, iegādāties latviešu namu Karakasā.⁹¹

Ievērojami līdzekļi no V. Vītola, viņa ģimenes un vairāku citu latviešu pārvaldītajām firmām tika ziedoti dažādiem projektiem ārpus Dienvidamerikas. Viens no finansiāli lielākajiem mērķziedojumiem bija augsti kvalificēta pilna laika darbinieka algošana PBLA vajadzībām darbam ar tobrīd aktuālo projektu pret pārkrievošanu vai kādu citu nacionālpolitiski nozīmīgu projektu. 1978. gada novembrī Vītola ģimene piedāvāja I. Spilneram no viņu pārvaldītās firmas *Projecto La Concordia SA* pārskaitīt Latvijas Brīvības fondam⁹² šāda darbinieka gada algu vienā maksājumā un, ja finansiālā situācija nepasliktināsies, turpināt šādus maksājumus arī nākamajos gados. Ziedojumam bija jābūt pilnīgi anonīmam, slēpjot pat tā izcelsmi Dienvidamerikā.⁹³ Par šādam darbam piemērotu, augsti kvalificētu darbinieku tika izraudzīts Jūlijs Kadelis, un jau 1979. gada janvārī I. Spilners

apliecināja, ka saņemts čeks 20 000 ASV dolāru apmērā un ieskaitīts Latvijas Brīvības fonda kontā J. Kadeļa darba samaksai pirmajā gadā.⁹⁴ 1979. gada oktobrī J. Kadelis Rietumvācijā oficiāli stājās pie savu jauno pienākumu pildīšanas. Kā "PBLA pilnvarotais speciāliem uzdevumiem" viņš bija PBLA vēsturē pirmais algotais pilna laika darbinieks.⁹⁵

V. Vitols vadīja Latvijas Brīvības fonda nodaļu Dienvidamerikā kopš tā dibināšanas un aktīvi piedalījās līdzekļu vākšanā nacionāli politiskiem mērķiem ne vien Dienvidamerikā, bet arī visā pasaulē, izstrādājot ziedojumu vākšanas stratēģijas un plānus iespējamām akcijām, kas nodrošinātu lielāku ziedojumu piesaisti un fonda efektīvāku darbību,⁹⁶ palīdzēja izstrādāt darbības principus citām politiskām akcijām.⁹⁷ 1976. gadā no kopumā 273 Latvijas Brīvības fonda biedriem no Venecuēlas bija 25 biedri, tas bija trešais lielākais rādītājs (aiz ASV ar 160 biedriem un Kanādas ar 36 biedriem), apsteidzot tādas daudz vairāk latviešu apdzīvotas zemes kā Austrālija (23 biedri) un Zviedrija (15 biedri). Argentīnu un Brazīliju pārstāvēja pa vienam biedram no katras valsts.⁹⁸ Dienvidamerikas Latviešu apvienība kā PBLA dalībniece veica arī iemaksas PBLA Kultūras fondā.

Dienvidamerikas latvieši nepieciešamības gadījumā personīgi iesaistījās politiskā lobija darbā arī ārpus Dienvidamerikas. Viens no šādiem gadījumiem bija Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes kārtējā sanāksme Madridē 1980.–1983. gadā, lai izvērtētu Helsinku nolīguma noteikumu īstenošanos parakstītājvalstīs. Pasaules Brīvo latviešu apvienība izmantoja Helsinku nolīguma pārskata konferences politiskā lobija darbam Baltijas valstu interesēs un laikus sāka gatavoties darbam arī šajā konferencē. Konference notika spāniski runājošā valstī, tādēļ efektīvākai rīcībai bija nepieciešams piesaistīt spāniski runājošus latviešus. Spānijā latviešu praktiski nebija

un pasākumos aktīvi iesaistījās spāniski runājošie Dienvidamerikas latvieši: gan veica sagatavošanās darbus pirms konferences, organizējot vēstuļu akcijas Dienvidamerikā, gan arī personīgi piedalījās aktivitātēs Madridē: nodrošināja tulkošanu un informācijas centra darbību uz vietas Madridē konferences atklāšanā un risināja politisko protesta akciju laikā radušās problēmas ar Spānijas varas iestādēm.⁹⁹

Dienvidamerikas latvieši iesaistījās arī, piemēram, tādās globālās trimdas politiskajās akcijās kā masveida pastkartišu sūtīšana Rietumvācijas Valsts prezidentam un augstākajām amatpersonām 1989. gadā (kad apritēja 50 gadi kopš Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas) ar prasību anulēt paktu un atjaunot Baltijas valstu pašnoteikšanās tiesības.¹⁰⁰ Kopumā šīs akcijas laikā varētu būt nosūtīti pat desmit tūkstoši pastkaršu,¹⁰¹ nav gan zināms, cik liels skaits no tām tika iesūtīts no Dienvidamerikas.

Nepamanītas Dienvidamerikas latviešu sabiedrībā nepalika arī politiskās pārmaiņas Latvijā 80. gadu otrajā pusē. 6. DALA kongresā Brazīlijā 1986. gada novembrī liela uzmanība tika pievērsta tieši politiskajām izmaiņām Padomju Savienībā un Latvijā, secinot, ka galvenais Dienvidamerikas latviešu pienākums ir visiem līdzekļiem atbalstīt tos, kas cīnās par tautas brīvību un Latvijas neatkarību. Kongresa noslēgumā Zigrīda Gintere, kas bija nupat atgriezusies no Latvijas apmeklējuma, rādīja uzņemtos attēlus un stāstīja par iespaidiem un politiskajām izmaiņām Latvijā.¹⁰² Šāda uzmanības pievēršana liecina ne vien par to, ka notikumi Latvijā Dienvidamerikas latviešiem bija zināmi, bet arī ka apstākļiem un izmaiņām dzimtenē latvieši no Dienvidamerikas sekoja ar dzīvu interesi.

Kopumā secināms, ka Dienvidamerikas latviešu piedalīšanās politiskās aktivitātēs ārpus savām mītnes zemēm aktīvi sākās apmēram no 70. gadu vidus, kas sakrīt ar DALA dibināšanu. Šādam aktivitātes

uzplaiksnijumam 70. gadu vidū varētu būt vairāki iemesli. Vispirms jau šajā laikā mītnes zemēs (īpaši Venecuēlā) bija labvēlīgi saimnieciskie apstākļi. Tāpat 70. gadu sākumā un vidū vērojama vispārēja politiskās darbības aktivizēšanās visā latviešu trimdā saistībā ar baltiešiem svarīgiem notikumiem pasaules politikā (tādi bija vairāki – EDSA konference Helsinkos un Helsinku Nobeiguma akta parakstīšana, Austrālijas lēmums atzīt Baltijas valstu iekļaušanu PSRS *de jure*, trimdas cīņa pret šo lēmumu un iedvesmojošais panākums – lēmuma atsaukšana). Jāņem vērā arī aizvien pieaugošā informācija par Latviju, informācijas apmaiņa ar Latviju un pieaugošās iespējas to apmeklēt. Visticamāk, politisko aktivizēšanos arī Dienvidamerikā ierosināja visu nosaukto un, iespējams, vēl citu iemeslu kombinācija.

Secinājumi

Dienvidamerikas latviešu kopiena vienmēr atradusies nedaudz nomaļus no latviešu trimdas aktīvākajām norisēm – gan ģeogrāfiskā novietojuma, gan salīdzinoši nelielā latviešu skaita dēļ. Kopiena arī pēc sava sastāva un izveidošanās atšķīrās no latviešu diasporas kopienām citos kontinentos, jo Brazīlijā atradās liela latviešu kopiena, kura izveidojusies 20. gados un kuras iekšējā identitāte bija reliģiska, nevis nacionāli politiska. Šie cilvēki nebija personīgi piedzīvojuši Latvijas neatkarību un maz interesējās par tās potenciālo atjaunošanu. Šai grupai nebija raksturīga arī vēlme kādreiz atgriezties Latvijā. Tādējādi nacionālpolitiski aktīvā latviešu grupa Dienvidamerikā bija ļoti neliela, kaut gan latviešu izcelsmes iedzīvotāju skaits kopumā bija diezgan prāvs.

Dienvidamerikā latviešu politiskās aktivitātes dabiski koncentrējās tajās valstīs, kurās bija lielāks pēc Otrā pasaules kara

ieceļojušo latviešu skaits: Argentīnā, Venecuēlā un Brazīlijā. Kopumā Dienvidamerikā novērojamas tās pašas politiskā darba formas Latvijas neatkarības idejas saglabāšanai (gan savā kopienā, gan mītnes zemes sabiedrībā) kā vairumā citu trimdas mītnes zemju: sakaru veidošana ar mītnes zemes pārvaldi un ietekmīgākajām politiskajām aprindām, oficiālu iesniegumu rakstīšana dažādām amatpersonām un institūcijām, dalība plašāku pretkomunistisku organizāciju darbā, kā arī informācijas darbs, respektīvi, vispārīgu mītnes zemju politisko, sabiedrisko un intelektuālo aprindu, kā arī sabiedrības kopumā izglītošana par Baltijas valstu stāvokli un vēsturi, kopienas aktivitāšu un Baltijas valstīm aktuālu jautājumu atspoguļošana medijos baltiešiem labvēlīgā gaismā.

Tomēr Dienvidamerikas latviešu politikā darbā vērojamas specifiskas iezīmes, kuras noteica viņu mītnes zemju salīdzinoši nelielā ietekme attiecībā uz aukstā kara norisēm, kā arī bieži vien ātri mainīgā un nestabilā politiskā un ekonomiskā situācija. Tiešam politiskā lobija darbam bija ievērojami mazāka nozīme, un latviešu darbība bija vērsta vairāk uz publisku pasākumu un atceres dienu rīkošanu, lai informētu mītnes zemju sabiedrību par Baltijas valstu politisko stāvokli, vēsturi un kultūru. Šim mērķim tika izmantotas arī vietējo mediju – preses un radio – piedāvātās publicitātes iespējas. Tiešam politiskā lobija darbs izpaudās atsevišķos konkrētos notikumos, no kuriem nozīmīgākais bija Latvijas diplomātisko pārstāvniecību slēgšana un sekojošie neveiksmīgie mēģinājumi atjaunot pārstāvniecību darbību. Tā kā diplomātiskās pārstāvniecības bija Latvijas *de jure* pastāvēšanas simbols, mēģinājumi panākt to darbības atjaunošanu bija tieši saistīti ar Latvijas valsts neatkarības idejas uzturēšanu mītnes zemju valdībās.

Aktīvākie latviešu politiskā un sabiedriskā darba periodi Dienvidamerikā bija

vispirms apmēram pirmā desmitgade pēc ieceļošanas Dienvidamerikas valstīs un vēlāk laiks no 70. gadu vidus un atmodas periods. Aktivitāte uzreiz pēc ieceļošanas ir izskaidrojama ar dabisku vēlmi svešumā turēties kopā, ko pakāpeniski mazināja asimilācija jaunajās mītnes zemēs. Aktivitātes pieaugums 70. gadu vidū raksturīgs būtībā visai trimdas kopienai dažādās valstīs; savukārt atmodas perioda aktivitāte ir emocionāli labi saprotama – beidzot reāli norisinājās izmaiņas Baltijas valstīs un pavērs cerība praktiski panākt ilgas desmitgades trimdā aizstāvētās Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Dienvidamerikā latviešu politiskās aktivitātes daudz jūtāmākā mērā nekā lielākās kopienās bija atkarīgas no atsevišķu indivīdu talanta un aizrautības. Konkrētu personību loma politiskajā darbā bija nozīmīga visās latviešu kopienās, taču Dienvidamerikā latviešu nelielā skaita un ģeogrāfiskās izklidētības dēļ atsevišķu personu darbības nozīme ir īpaši jūtama.

Dienvidamerikas latvieši aktīvi atbalstīja nacionālpolitisko darbu citās trimdas mītnes zemēs, vajadzības gadījumā iesaistoties arī personīgi. Tas pierāda, ka Dienvidamerikas latviešu kopienas vispārējie mērķi un vērtības sakrita ar pasaules latviešu trimdai raksturīgajiem mērķiem un kopienas identitāte, neņemot vērā ģeogrāfisko nošķirtību, tāpat kā trimdai kopumā, balstījās uz mērķi veicināt Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu. Dienvidamerikā pēc Otrā pasaules kara ieceļojušo latviešu salīdzinoši zemo politisko aktivitāti kopumā noteica reģiona specifiskie apstākļi, nevis nevēlēšanās vai vienaldzība par Latvijas situāciju un tālāko likteni (tāda gan bija vērojama lielākajā daļā agrāko ieceļotāju un viņu pēcteču, kuri bija ieradušies pirms Otrā pasaules kara). Politiskās akcijas un sarīkojumu mērogs un apmeklētība atbilda vietējiem apstākļiem un salīdzinoši nelielajam pēc kara ieceļojušo latviešu skaitam Dienvidamerikā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 293-1-1185, 1568, 1571, 1572, 1611, 1704.
- ² Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 2219-1v-74, 75.
- ³ JŪLĪJS LĀCIS. Mūža meža maldi: romāns no latviešu izceļotāju dzīves Brazīlijā. Rīga 1936–1937. Romāns atkārtoti izdots vēl vairākas reizes: 1971., 1972. un 2002. gadā.
- ⁴ Dokumentālā filma “Vārpa – apsolītā zeme” (2017, režisors Bruno Aščuks, veidotāji: “Latvieši pasaulē – muzejs un pētniecības centrs” un “Studija Centrum”).
- ⁵ Latvju enciklopēdija. Red. EDGARS ANDERSONS. 4 sēj. Lincoln 1990, 514.–517. lpp.
- ⁶ VILBERTS KRASNAIS. Latviešu kolonijas. Melburna 1980. Grāmata pirmo reizi izdota 1938. gadā.
- ⁷ ILGVARS VEIGNERS. Latvieši Rietumzemēs. Rīga 2009.
- ⁸ Piemēram, JĀNIS RIMŠĀNS. Brazīlijas latviešu sabiedriskā dzīve (1890–1940). In: Latvijas Arhīvi 2010, Nr. 2. Plašākais Dienvidamerikai veltītais rakstu apkopojums ir rakstu krājums: Baltiešu kopienu sabiedriskās un politiskās aktivitātes Dienvidamerikā 1945–1991. Letonikas V kongresa sekcijas materiāli. Rīga 2013, 118.–164. lpp.
- ⁹ ILGVARS OZOLS, MIRDZA RESTBERGA-ZALTA. Latvieši Arģentinā. Īsas ziņas par latviešiem Čīlē un Urugvajā. Buenos Airesa 2001.
- ¹⁰ VEIGNERS, Latvieši Rietumzemēs, 494.–495. lpp.
- ¹¹ RIMŠĀNS, Brazīlijas latviešu sabiedriskā dzīve, 122.–123. lpp.
- ¹² Ibidem, 124., 128. lpp.

- ¹³ EDGARS ANDERSONS. Latvijas vēsture, 1920–1940: ārpolitika. I sēj. Stokholma 1982, 660. lpp.
- ¹⁴ ARNOLDS KARKLIS. A millenarian migration: Vārpa. In: *Lituanus* 33, 1987, Nr. 3.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ VEIGNERS, Latvieši Rietumzemēs, 101. lpp.
- ¹⁷ *Ibidem*, 103. lpp.
- ¹⁸ KRASNAIS, Latviešu kolonijas, 489. lpp.
- ¹⁹ OZOLS et al., Latvieši Argentīnā, 111. lpp.
- ²⁰ ANDERSONS, Latvijas vēsture, 660. lpp.
- ²¹ KRASNAIS, Latviešu kolonijas, 488.–493. lpp.
- ²² VEIGNERS, Latvieši Rietumzemēs, 101. lpp.
- ²³ ARTA MELLUPE. Latviešu diasporas veidošanās un attīstība Brazīlijā. In: *AJA LULLE, EVIJA KĻAVE. Radot iespējas attīstībai: diasporas bērnu un jauniešu izglītība. Rīga 2015, 89.–91. lpp.*
- ²⁴ VEIGNERS, Latvieši Rietumzemēs, 102. lpp.
- ²⁵ OZOLS et al., Latvieši Argentīnā, 109. lpp.
- ²⁶ *Ibidem*, 111. lpp.
- ²⁷ BRIGITA TAMUŽA. Nacionālo un reliģisko vērtību pretstati Brazīlijas latviešu baptistu sabiedrībā 20. gadsimtā. In: *D. KĻAVIŅA, M. BRANCIS (sast.). Trimda, kultūra, nacionālā identitāte. Konferences materiālu krājums. Rīga 2004, 70.–85. lpp.*
- ²⁸ RIMŠĀNS, Brazīlijas latviešu sabiedriskā dzīve, 152. lpp.
- ²⁹ ANDERSONS, Latvijas vēsture, 658.–660. lpp.
- ³⁰ Kārļa Zariņa vēstule Lielbritānijas ārlietu departamentam, 09.12.1946. The National Archives of Great Britain (Lielbritānijas Nacionālais arhivs), FCO 371.112.
- ³¹ P. Oliņa pro-memoria ASV valsts sekretāra vietniekam N. Armoram, 23.08.1947. Hoover institution archives (turpmāk – HIA), Peter Z. Olins papers, Box 1.
- ³² Sūtniecība Buenosairesā un Riodežaneiro. In: *Latvju enciklopēdija*, 517. lpp.
- ³³ K. Zariņa vēstule Ž. Stangam, 01.10.1958. LNA LVVA, 293-1-1568, 32. lp.
- ³⁴ Pētera Oliņa vēstule K. Zariņam, 15.04.1962. LNA LVA, 2263-1-84, 5. lp.
- ³⁵ *Ibidem*, 4.–5. lp.
- ³⁶ K. Zariņa vēstule P. Oliņam, 05.04.1962. LNA LVA, *ibidem*, 2.–3. lp.
- ³⁷ J. Mekša vēstule Latvijas sūtnim ASV A. Spekkem, 04.05.1964. LNA LVVA, 293-1-1704, 18.–20. lp.
- ³⁸ J. Mekša vēstule A. Spekkem, 10.06.1964. LNA LVVA, *ibidem*, 23. lp.
- ³⁹ A. Rūsiņa vēstule T. V. Ozoliņam, 11.05.1964. HIA, Alfreds T. Rusins, Box 1.
- ⁴⁰ A. Rūsiņa vēstule A. Dinbergam, 08.05.1966. HIA, *ibidem*, Box 2.
- ⁴¹ A. Rūsiņa vēstule A. Spekkem, 28.03.1966. HIA, *ibidem*.
- ⁴² Latviešu palīdzības komiteja. HIA, *ibidem*.
- ⁴³ A. Rūsiņa vēstule A. Dinbergam, 01.03.1971. HIA, *ibidem*.
- ⁴⁴ OZOLS et al., Latvieši Argentīnā, 15. lpp.
- ⁴⁵ VILIS HÄZNERIS (red.). Laiks, telpa, ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi: vēstures apcere. Trešā daļa. Toronto 1978, 412.–417. lpp.
- ⁴⁶ ALFRĒDS J. BĒRZIŅŠ (red.). Laiks, telpa, ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi 1973–1982: vēstures apcere. Ceturtā daļa. Toronto 1984, 307. lpp.
- ⁴⁷ AUSTRA LIEPIŅA (red.). Laiks, telpa, ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi 1983–1992: vēstures apcere. Piektā daļa. Toronto 1995, 811.–813. lpp.
- ⁴⁸ HÄZNERIS, Laiks, telpa, ļaudis, 801.–811. lpp.

- ⁴⁹ LIEPIŅA, Laiks, telpa, ļaudis, 811., 813.–816. lpp.
- ⁵⁰ Latviešu apvienības Brazīlijā prezidija vēstule J. Feldmanim, 18.02.1952. LNA LVVA, 293-1-1572, 1.–2. lp.
- ⁵¹ Nodibināta Dienvidamerikas latviešu apvienība. In: Laiks, 04.05.1977., 1. lpp.
- ⁵² V. Vītola vēstule G. Zaltai, 14.05.1977. LNA LVA, 2219-1v-75, 8.–9. lp.
- ⁵³ J. Mekša vēstule V. Vitolam, 09.03.1977. LNA LVA, ibidem, 11. lp.
- ⁵⁴ GAIDA JABLOVSKA, STELLA LĪPĪTE (sast.). Latviešu biedrības pasaulē. Uzziņu krājums. Rīga 2008, 118. lpp.
- ⁵⁵ DAINA GŪTMANE. Latviešu trimdas politiskās aktivitātes Brazīlijā. In: Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā: Apvienotā pasaules latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli. Rīga 2011, 158. lpp.
- ⁵⁶ OZOLS et al., Latvieši Argentīnā, 30. lpp.
- ⁵⁷ Nodibināta DLJA. In: Laiks, 29.01.1977., 6. lpp.
- ⁵⁸ Baltiešu organizāciju Buenosairesā 1953. gada 14. jūnijā pieņemtā rezolūcija. Lielbritānijas latviešu dokumentācijas centrs, LAK EC kolekcija, Vispārīgā informācijas daļa. Publicēts (tulkojums latviešu valodā): KRISTĪNE BEĶERE (sast.). Nevardarbigā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1991) dokumentos. 4. sēj. Latvijas neatkarības uzturēšana trimdā (1945–1991). Rīga 2017, 101. lpp.
- ⁵⁹ Pētera Oliņa vēstule Brazīlijas ārlietu ministram Vinsentem Rao, 30.09.1953. HIA, Peter Z. Olins papers, Box 2, file “Correspondence Latvian Legation (London) 1952–1953”. Publicēts (tulkojums latviešu valodā): BEĶERE, Nevardarbigā pretošanās, 102.–103. lpp.
- ⁶⁰ Piemēram, ACEN Buenosairesas delegācijas vadītāja L. Gusta un ACEN Baltijas komitejas prezidenta K. Jujneviča vēstule Argentīnas Republikas prezidentam, 14.06.1968. LNA LVVA, 293-1-1185, 172. lp.
- ⁶¹ Latviešu valodā iegājies terminu *captive nations* tulkot kā “apspiestās tautas”, retāk termins tiek tulkots arī kā “nebrīvās tautas”.
- ⁶² ANNA MAZURKIEWICZ. “The Little U.N.” at 769 First Avenue, New York (1956–1963). In: ANNA MAZURKIEWICZ (ed.). East Central Europe in Exile. Vol. 2. Transatlantic identities. Cambridge 2013, pp. 227–230.
- ⁶³ Ielūgums piedalīties Apspiesto tautu nedēļas sarīkojumos Buenosairesā. LNA LVVA, 293-1-1185, 132.–133. lp.
- ⁶⁴ Argentīnas ACEN delegācijas vēstule Argentīnas ārlietu ministram ar pievienotu deklarāciju, 28.06.1968. LNA LVA, 1971-2-238, 5.–6. lp.
- ⁶⁵ ANNA MAZURKIEWICZ. The Relationship between the ACEN and the FEC. In: KATALIN KÁDÁR LYNN (ed.). The Inauguration of Organized Political warfare: Cold War organizations Sponsored by the National Committee for a Free Europe/Free Europe Committee. Saint Helena 2013, pp. 426–427.
- ⁶⁶ V. Gusta vēstules A. Bērziņam noraksts, 30.03.1968. LNA LVVA, 293-1-1185, 165.–166. lp.
- ⁶⁷ V. Gusta vēstules V. Hazneram noraksts, 10.11.1971. LNA LVVA, ibidem, 223.–224. lp.
- ⁶⁸ A. Rūsiņa vēstule A. Dinbergam, 30.08.1972. HIA, Alfreds T. Rusins, Box 2.
- ⁶⁹ Brazīlijas latviešu palīdzības komitejas 1947. gada septembra apkārtraksts. LNA LVVA, 293-1-1571, 6.–8. lp.
- ⁷⁰ A. Rūsiņa vēstule A. Spekkem, 20.06.1964. HIA, Alfreds T. Rusins, Box 5.
- ⁷¹ HÄZNER, Laiks, telpa, ļaudis, 801.–802. lpp.
- ⁷² V. Vītola vēstule I. Spilneram, 11.03.1979. LNA LVA, 2219-1v-75, 74.–75. lp.
- ⁷³ Vissvarīgākais PBLA darbs tiek darīts Eiropā. In: Laiks, 13.04.1991.
- ⁷⁴ V. Gusta vēstule A. Spekkem, 22.09.1965. LNA LVVA, 293-1-1185, 60. lp.

- ⁷⁵ Apvienoto latviešu organizāciju 18. novembra rīcības komitejas apkārtraksts nr. 1. LNA LVVA, 293-1-1185, 159.–160. lp.
- ⁷⁶ V. Gusta vēstule A. Spekkem, 18.12.1967. LNA LVVA, 293-1-1185, 154. lp.
- ⁷⁷ V. Vitola vēstule I. Spilneram, 12.01.1977. LNA LVA, 2219-1v-74, 35.–36. lp.
- ⁷⁸ Noticiero de los Países Bálticos, 12.1959., nr. 1. LNA LVVA, 293-1-1185, 1. lp.
- ⁷⁹ Argentīnas prezidenta sekretāra vēstules V. Gustam kopija, 08.11.1961. LNA LVVA, 293-1-1185, 21. lp.
- ⁸⁰ V. Gusta vēstule A. Spekkem, 05.06.1960. LNA LVVA, 293-1-1185, 7. lp.
- ⁸¹ Ibidem.
- ⁸² A. Spekkes vēstule A. Gustam, 09.06.1960. LNA LVVA, 293-1-1185, 8. lp.
- ⁸³ V. Gusta vēstules V. Māsēnam noraksts, 19.11.1961. LNA LVVA, 293-1-1185, 19. lp.
- ⁸⁴ V. Bergmaņa vēstule A. Spekkem, 06.02.1956. LVVA, 293-1-1611, 5. lp.
- ⁸⁵ Vissvarīgākais PBLA darbs tiek darīts Eiropā. In: Laiks, 13.04.1991.
- ⁸⁶ PBLA 1983. gada 4. janvāra apkārtraksts. LNA LVA, 2219-1v-9, 49. lp.
- ⁸⁷ JĀNIS DIMANTS. Kur te taupība un lietderība. In: Laiks, 23.02.1983.
- ⁸⁸ Šodien Latvijā labi pazīstamais mecenāts, Vitolu fonda vadītājs.
- ⁸⁹ V. Vitola vēstules O. Pavlovskim noraksts, 01.06.1980. LNA LVA, 2219-1v-75, 91.–92. lp.
- ⁹⁰ Intervija ar V. Vitolu “Dienvidamerikas latviešu politiskās aktivitātes”. In: Baltiešu kopienu sabiedriskās un politiskās aktivitātes Dienvidamerikā 1945–1991. Letonikas V kongresa sekcijas materiāli. Rīga 2013, 85.–86. lpp.
- ⁹¹ Jāvar piespiest sevi. In: Diena, 05.03.1993.
- ⁹² Latvijas Brīvības fonds dibināts 1973. gadā, lai vāktu līdzekļus PBLA darbībai Latvijas neatkarības atjaunošanā un no noguldīto līdzekļu procentiem nodrošinātu pastāvīgu finansējuma avotu šādai darbībai.
- ⁹³ V. Vitola vēstule I. Spilneram, 20.11.1978. LNA LVA, 2219-1-75, 60. lp.
- ⁹⁴ I. Spilnera vēstule A. Vitolam, 05.01.1979. LNA LVA, ibidem, 67. lp.
- ⁹⁵ Izraudzīts PBLA pilnvarotais speciāliem uzdevumiem. In: Laiks, 10.10.1979., 1. lpp.
- ⁹⁶ V. Vitola vēstule I. Spilneram, 12.08.1976. LNA LVA, 2219-1v-74, 28.–32. lp.
- ⁹⁷ V. Vitola 1978. gada 20. novembra vēstule I. Spilneram, 20.11.1978. LNA LVA, 2219-1v-75, 60.–62. lp.
- ⁹⁸ V. Vitola vēstule I. Spilneram, 12.08.1976. LNA LVA, 2219-1v-74, 30. lp.
- ⁹⁹ Sīkāk sk.: KRISTĪNE BEĶERE. Latviešu diasporas politiskais lobījs EDSA konferencē Madridē 1980. gadā: Dienvidamerikas latviešu iesaistīšanās. In: Vēsture: avoti un cilvēki XXI. Daugavpils 2018, 27.–34. lpp.
- ¹⁰⁰ Baltiešu sveicieni Bonnā. In: Laiks, 22.04.1989.
- ¹⁰¹ Tauta Latvijā – tauta Bonnā. In: Austrālijas Latvietis, 21.07.1989.
- ¹⁰² Jēkabs Mekšs. 6. DALA kongress Brazīlijā. In: Laiks, 12.05.1987.

SUMMARY

Community of Latvians in South America was formed in three distinct immigration waves: in late 19th century, in 1920s and after the Second World War. The immigrants of the last wave were of those Latvians who had fled homeland during the war, spent some time in DP camps in Germany and later emigrated to new countries of residence. They

refused the possibility to return to the Soviet-occupied Latvia and regarded themselves as being in involuntary political exile; hence, they called themselves *trimda* (Latvian word, literally meaning “exiles”). They entertained a vivid longing for the renewal of their home country’s independence and the idea of this independence remained alive among them. These convictions were a substantial part of the common identity shared by Latvian diaspora, expressed and manifested through diverse political activities to promote the restoration of the Latvian state independence.

An important element in upholding the idea of Latvian state continuity was the continued operation of Latvian diplomats and diplomatic representations. After the Second World War, in South America still existed Latvian embassies in Argentina and Brazil. The embassy in Argentina was closed by the government of this country in 1946, while in Brazil – in 1961. The existence of such representations and possibility to go on issuing passports and confirm legal documents were very important parts in the whole concept of Latvian state continuity and the formal legal existence of the state during the years of Soviet occupation. Therefore, at politically favourable times Latvian diplomats put forth a continued effort to restore the work of Latvian embassies in South America, however, but the effort was unsuccessful.

South-American Latvians involvement in diaspora common political lobby work to promote the restoration of the independence of Baltic States was generally low because of both geographical distance from centers of global politics and due to the often difficult inner political situation in the countries of South America. Nevertheless, Latvians were active in larger anti-communistic organizations like Assembly of Captives European Nations (ACEN). The main activities for sustaining the independence idea concentrated in the public relations field, namely, educating the society of their host countries about the Baltic history and problems in a general way. Mass media were successfully used to attain this aim, as well as to promote public commemoration of important dates like the 18th of November, the Latvian state proclamation day or June 14th, the day commemorating deportations of Latvians to Siberia.

Latvians from South America participated in Latvian national-political activities in other countries as well, mainly by supplying the necessary funds. Some of the monetary donations were very substantial, for example, allowing the World Federation of Free Latvians to hire its first fully paid political lobbyist in 1979 (organizational activities were mostly voluntary). South American Latvians also participated in person in political lobby events, where their specific skills, for example, knowledge of Spanish language, were needed. One of such was the CSCE Helsinki follow-up conference in Madrid.

Under the specific political and geographical circumstances of the region of South America, the Latvian diaspora developed a particular and specific attitude towards preservation of the idea of Latvian state independence. Correspondingly, their actions to promote this aim in detail also differed from similar activities in countries like USA. Still, the seemingly far-away South American Latvians shared common values and goals with the rest of Latvians, namely, the goal to sustain the idea of independence and to promote the restoration of Latvian state independence.

National Policy of German Authorities in Belarus (1941–1944)

Vācu varas iestāžu nacionālā politika Baltkrievijā 1941.–1944. gadā

Dzmitry Kryvashei, Dr. hist.

Institute of History of the National Academy of Sciences of the Republic of Belarus

Department of Contemporary History of Belarus

Akademichnaja 1, Minsk, 220072

E-mail: norm@tut.by

The article characterizes the national policy of the German authorities in different zones of the occupied Belarus. The author explores the general and special aspects of its implementation, shows the main components of national and ethno-social problems, which existed among the local population. Special attention is devoted to questions like realization of genocide, action for strengthening the role of the local Germans, educational, religious and cultural policy. The author notes that German authorities had sought to exploit the complex realities of a multi-ethnic community in the country, however, cultivation of tension between different ethnic groups did not render the expected results.

Keywords: Belarus, German occupation, national community, national policy, German – Soviet war.

Raksts veltīts Vācijas varas iestāžu nacionālās politikas raksturam dažādās okupētās Baltkrievijas daļās. Autors pievērš uzmanību kopīgajam un atšķirīgajam politikas īstenošanā un atklāj starp vietējiem iedzīvotājiem pastāvošo nacionālo un etnosociālo problēmu galvenos aspektus. Īpaša uzmanība veltīta tādām problēmām kā genocīds, darbība vietējo vāciešu lomas nostiprināšanai, izglītības, reliģiskā un kultūras politika. Autors atzīmē, ka Vācijas varas iestādes paredzēja izmantot valsts multi-etnisko iedzīvotāju sastāvu iekšējo nesaskaņu veicināšanai, bet saspilējuma veicināšana starp dažādām etniskām grupām nedeva gaidītos rezultātus.

Atslēgvārdi: Baltkrievija, Vācijas okupācija, nacionālā kopiena, nacionālā politika, vācu–padomju karš.

The theme of the Second World War today remains among the most unique in modern historiography. Despite a significant amount of research, there still are some questions that remain scarcely explored. The history of national communities of Belarus during the German occupation is among them. Under the definition of *the national community*, the author understands the non-titular ethnic groups

who lived in the region for a long time, upheld the intercultural contact, and influenced the historical processes in Belarus.

This article illustrates the nature of the national policy of the German occupation authorities in different zones of occupation of Belarus on the example of the historical destinies of national communities. They consisted of Reich Commissariat (*Reichskommissariat Ostland* (Generaldistrict *Generalbezirk Belarus / Weißruthenien* and *Lithuania / Litauen*) and Reich Commissariat *Ukraine* (Generaldistricts *Volhynia-Podolia / Wolhynien und Podolie* and *Zhytomir / Shitomir*), Province of *East Prussia* (District *Bialystok*) and Rear Area of the Army Group *Centre / Rückwärtiges Heeresgebiet Mitte*. The author describes the features of the national and cultural situation of the peoples of the country, shows the main components of national and ethno-social problems which existed among the local population.

It should be noted that left out of sight were the pages of history concerning the participation of representatives of different nationalities in the partisan movement, the activities of the Lithuanian, Latvian and other police battalions in Belarus.

Question of genocide

The insufficiency and fragmentary character of sources do not allow to claim the full disclosure of the problem. Unfortunately, it was impossible to find sufficiently complete information regarding the history of the Roma and Latvians. The studied materials have allowed the author to arrive at the findings stated below. It is well known that the Jews and Roma were subjected to almost complete destruction in all occupation zones.

There were differences in the views of the German authorities regarding the

migration processes of Jews. These relations have been quite liberal in the western part of Belarussian Polesie (the part of the Generaldistrict *Volhynia-Podolia*). For example, settlers continued to arrive in Pinsk until May 1942. Occupation authorities of District of *Bialystok* considered that movement of the Jewish population is unreasonable. Police controlled the location of the Jews. Local authorities could give permission for resettlement only in extreme cases, in agreement with the District administration.¹

The level of extermination of the Jewish population differed from zone to zone. In zones under the military command, the Jews were almost utterly destroyed before the end of 1941: in Mahileu – 10 000, Vitebsk and Babruisk – 20 000 each, Barysau – 8000, Polack – 7000.² The destruction process in the western territories of Belarus was more continuous. 30 000 Jews lived there at the end of 1942.³

In the autumn of 1942, the most large-scale actions were carried out on the territory of the Generaldistrict *Volhynia-Podolia*.

The largest ghettos on the territory of the Generaldistrict *Belarus* and the Generaldistrict *Volhynia-Podolia* were dissolved only in the autumn of 1942: by October 15–18 in Brest (about 17 000 inhabitants), by October 29 – November 1 in Pinsk (about 18 000 persons).⁴

The last action of the Jews' extermination in the western regions of Belarus dates back to September of 1943. 2 700 people from the town of Lida were sent to Majdanek and Sobibor extermination camps on September 17–19, 1943. Jews from the labor camp in Navahrudak (350 persons) were executed later.⁵

The acute need for qualified personnel in some cases was the reason why Jewish specialists were still alive even after the "final solution of the Jewish question". Small groups of Jews (from a few dozen to

a few hundred people) used to work before the end of the occupation.

The question of the attitude of the non-Jewish population toward the Jews is one of the painful issues in the history of the Holocaust. Researchers assess the level of anti-Semitism in Belarus during the occupation as rather low compared to the neighboring countries (Lithuania, Latvia, Ukraine, Poland).⁶ There were numerous cases of asylum and assistance provision to the Jews by local residents.⁷ The names of 808 natives of Belarus were on the List of Righteous Among the Nations recognized by Yad Vashem in Jerusalem in 2016.⁸

Terrible ordeals of the Jewish people were not able to break their courage. They received medical and social assistance in places of confinement. Synagogues remained open and religious activities were carried out. Educational classes for children were organized.

The Jews of the ghetto resisted bravely. Underground organizations operated in some of the ghettos (Minsk, Baranavichy, Babruisk, Brest, Vileyka, Hrodna, Slonim and other places). The members of the youth organizations of various political persuasions participated in resistance. We know about the uprisings in the ghettos of some cities: Niesvizh (July 22, 1942), Mir (August 9, 1942), Lakhva (September 3, 1942), Kamianets (September 9, 1942), Tuchynka (September 23, 1942), Klezk (July 21, 1943). Inmates offered armed resistance in the ghettos of Hlybo-kae, Kobryn, Navahrudak, Liakhavichy and other places. Jews fled alone and in groups from the camps and ghettos. The survivors joined the partisans.

According to some researchers, mobile killing units (*Einsatzgruppen*) received orders to begin the executions of the Roma in the newly occupied territories of the Soviet Union in August of 1941. They were regarded as parasites and non-working

elements, were accused of spying and helping the partisans. The occupation authorities perceived the Roma as danger to the German troops and civilians.⁹ Mass exterminations of the Roma were carried out in Smolensk and Lida in August of 1941.¹⁰

According to the order № 24 of the Commandant of the Generaldistrict *Belarus* Gustav von Bechtolsheim issued on November 25, 1941:

*“Jews must disappear from the face of the earth, the Roma to be exterminated also. Captured Gypsies should to be shot on the spot. If any large gypsies’ camps or nomadic camps are found, one should immediately notify the chief commandant of the Wehrmacht or SS and police indicating the exact time and place.”*¹¹

In the rear areas of the army, the groups “Centre” and “North” acted out the instructions according to which the Roma who were sedentary for at least two years were not affected but placed under constant supervision; nomadic Roma were taken to mobile killing units (*Einsatzgruppen*) and sent to concentration camps.¹²

At the same time, unlike the Jews, the Roma were not sought out on purpose. The executioners caught the Roma during the raids, denunciations, inspections of prisons and in the temporary camps. It is known that the Roma were forced to remain in the concentration camps of Brest and Uzda.¹³

Promotion of Volksdeutsche and assistance to muslims

German authorities tried to assist the small community of local Germans (*Volksdeutsche*) in every way. The question of cultural and education policy of the

German authorities concerning this population in different regions of the occupation of Belarus long remained disregarded by historians. The study showed that the national policy of the occupation regime regarding the *Volksdeutsche* in Belarus was carried out taking into account the characteristics of the region. Archival materials do not attest to the existence of the “fifth column” of the *Volksdeutsche* in the territory of Belarus, and the mass cooperation of this group with the occupation authorities, who sought to bring them to serve in various administrative bodies. Particular attention was paid to development of education and upbringing of younger generation. Schools for children of the *Volksdeutsches* were opened in various areas of occupied Belarus, it was considered as a primary task. These schools sometimes were the only existing educational institutions in a particular area. During the retreat of the Nazi troops in 1943–1944, almost all of the German population was evacuated to Poland and then to Germany. The most recent information about the *Volksdeutsche* from Bialystok and Grodno dates back to the spring-summer of 1944.

Occupation authorities allowed the population to carry out religious rites. On the territory of the Reich Commissariat of Belarus, they sought to promote religious rites of Muslims. They granted the necessary permits for their activity.

The main reason for such a policy was the loyalty of the Tatar population to the authorities. By opening Orthodox, Catholic, and Evangelical churches, and mosques, the German authorities intended to preserve national isolation of the Tatars, Germans, Poles, Russians. In turn, the clergy championed nationalist ideas and called for rebirth of ethnic values. At the same time, the representatives of other faiths and nationalities were declared enemies.

Encouragement of altercations between ethnic groups in Generaldistrict Lithuania

The occupation authorities skillfully used the altercations between various ethnic groups. The situation in the western regions of Belarus was particularly tense. The German propaganda tried to incite Belarusians and Lithuanians against the Polish population, presenting Poles as chauvinists that hinder national and cultural development of other ethnic groups.

German authorities fomented hatred against the Poles among the Lithuanians living on the Belarusian lands attached to the Generaldistrict *Lithuania*. German authorities supported the Lithuanian administration’s activities directed against Belarusians and Poles. This activity was based on the tensions between Lithuanians and those nations. Polish and Belarusian schools were closed, representatives of these nations were dismissed from the institutions. Any manifestations of Polish culture (including books, scientific meetings and historical monuments) were being eliminated.¹⁴

Pre-war Lithuanian citizenship applied only to a small part of the Belarusian land attached to the Generaldistrict *Lithuania*. Those without the citizenship were to be captured to work in Germany. Lithuanian administration used this circumstance with diligence. Lithuanians tried to include the Poles in the lists of people sent to work in Germany. German colonization of Lithuanian lands was the second method of combat against the Poles. The instruction for establishing a “German Fund (*fundusz* – Polish)” of land for “the most active” of Poles as well as Russians, Jews, and – in some cases – Lithuanians entered into force in the summer of 1942 in the Generaldistrict *Lithuania*. Only the Lithuanians, whose property was included in the “German

Fund” could obtain land with buildings, equipment in other areas. As a rule, these lands were confiscated properties of the local Polish inhabitants. “Activity” of the Poles was determined by the following factors: the use of Polish language at home; indication of Polish nationality in passport; accessory to Polish economic and cultural organizations before the war; reading Polish press.¹⁵

The eviction of Poles and transfer of their farms to the families which arrived from “Kovnos Lithuania” (territory of pre-war Republic of Lithuania) began on the territory of the Generaldistrict *Lithuania* with December of 1942.¹⁶ The persecution of Polish population led to its mass migration from the Generaldistrict *Lithuania* to the territory of Generaldistrict *Belarus* and to the General Government (*General-gouvernement*) in the first months of the occupation.¹⁷

Standing of Polish population

Historical facts attest to a plight of civilian Polish population in Belarus during the German – Soviet War. Ordinary citizens and local government officials were involved in the ethnic conflict. Solution of social issues was a major objective of the first group. The construction of national autonomy was the primary goal of the local officials. The Catholic and Orthodox clergy also participated in this conflict.

The conflict had a significant ideological support from the occupying authorities. It was manifested in the school issue. At first, the occupation authorities sided with Poles, but after a few months their attitude toward this ethnic group became extremely negative. On the one hand, ordinary people fell victims to development of the national movement of Belarusian collaborators, and on the other, to the Polish

national movement. Cultural development of Poles on the Belarusian lands was actually brought to standstill. A considerable part of the Polish *intelligentsia* (both secular and spiritual) was exterminated.¹⁸

A similar situation was observed on the land belonging to the Generaldistrict *Volhynia-Podolia*. The mood of Polish population in Polesie was severely depressed. The remaining Polish *intelligentsia* in the cities by the summer of 1943 was scarce. The difficult financial situation exacerbated the depression of this group even further. Relations of other ethnic groups with the local Polish population became increasingly aggravated and hostile. Local Poles accused Ukrainians and Belarusians of killings in Polesie and reproached them in anticipation of the return of Soviet power. The national conflicts did not occur in the cities. Instead, the struggle for influence continued between national communities, as the staff in the structures of the administration and other institutions was mixed: Polish – Ukrainian – Belarusian – Russian. “*Not to mention the Germans in senior positions.*”¹⁹

The revision of occupation policy towards the Polish population occurred in the end of 1943. This was due to the changes at the front (after the liberation by the Red Army, some south-eastern territories of Belarus). The occupation authorities abandoned the anti-Polish course and attempted to establish cooperation with the Polish resistance movement *Armia Krajowa*. The agitation for the purpose of bringing to the anti-Soviet struggle was being conducted among Poles. For example, January 28, 1944, the Germans arrived in Ivie and “*urged Poles to conclude an alliance with them, since the Soviet Union broke off relations with Britain and the United States.*”²⁰ Germans promised to restore the Polish government in return for their support in the war.

The treatment by the Ukrainian administration of Poles improved in the beginning of 1944 in those Belarusian territories, which were part of the Reich Commissariat "Ukraine". The assistance was provided to the poor Polish families.²¹ The attitude of the authorities of the Generaldistrict *Lithuania* toward the Polish population changed for the better in the second half of 1943. Tolerance towards Polish language was higher. Confiscation of farms from Poles decreased. Specifically, those Lithuanians, who took the Polish household, could express their consent to retain the site of the former land owner.²²

School education and the national question

Schools were among the most effective pathways of influence on the consciousness of the population under occupation. Education policy had its specifics in various zones of occupation. The prewar network of Russian educational institutions with a small number of schools teaching in the Belarusian language was actually preserved in the eastern regions, which were under the control of Army Group "Centre". Ukrainization was carried out in the south of Belarus (Generaldistricts *Volhynia-Podolia* and *Zhytomyr*). Belarusization was carried out in the central regions of Belarus (Generaldistrict *Belarus*). These processes of school "nationalization" in the areas inhabited by the members of other ethnic groups did not contribute to equanimity. The population boycotted the schools, conducting under-cover classes in their own language.

The German authorities were conducive to the opening of Polish schools in the Reich Commissariat "Ukraine" at the beginning of the occupation. For example, two Polish schools were prepared for opening

in Pinsk (with two Belarusian and two Russian schools).²³

In 1942, Polish schools in occupied Belarus (Generaldistricts *Volhynia-Podolia* and *Zhytomyr*) were closed. Children of the Poles in Brest region (as estimated by the occupation authorities, about 20% of the total number of children) were required to attend Belarusian or Ukrainian schools.²⁴ However, the population did not consent to sending their children to a school with Ukrainian language of study. This policy virtually phased out at the end of 1943 and early 1944.²⁵

Characteristics of Pro-Ukrainian policy

Pro-Ukrainian policy of the occupation authorities in the territory of Reich Commissariat *Ukraine* allowed Ukrainians to expand cultural and educational activities. Ukrainian committees of mutual aid in the cities of Brest, Luninets, Ivanava, Dragichyn were active in 1941–1942. They consisted of a number of departments, who controlled education, health, agriculture, post and other spheres.²⁶ Committees carried out extensive cultural and educational activities. The cultural and educational society *Prosvita* was reinstated. Occupation authorities paid great attention to the development of Ukrainian periodicals. Circulations of newspapers were significant. For example, in August 1942, the four issues of "Pinska hazeta" came out in overall circulation of 59 460 copies.²⁷

The fact that the share of the titular nation in these areas did not exceed 1% during the Ukrainization on the Belarusian territory was not taken into account. A material of the census, which was held in autumn 1941, gives some idea of the figures characterising this ethnic group.

120 Ukrainians (0.3% of the population) lived in Pinsk, in Luninets – 81 (0.7%); in Zhabchinsk district – 70 (0.2%); in Luninets *volast* – 103 (0.5%).²⁸

The figures were changing significantly during the occupation period. The action for re-registration documents of the local Ukrainian population was deployed on the territory of Polesie in August 1941. Its purpose, according to the Ukrainian Committee of mutual aid, which by this time had begun to operate in Brest and other cities, was recommencement of recording the Ukrainian origin of those who due to political circumstances were incorrectly recorded as Poles, Belarusians or even “local” (*tuteishym*).²⁹ As a result, in “one of the *uyezd* around the railway line Brest – Luninets”, according to the official census conducted by the Germans in 1941, there were 16 Ukrainians. In 1942, the number suddenly jumped to 7000, but in 1943 dropped to 2400. In 1944, there were 800 Ukrainians on the territory of the *uyezd*.³⁰ The sharp increase in the number was caused by inclusion of these areas in the Reich Commissariat *Ukraine* and carrying out the policy of Ukrainization by the occupation authorities. However, changes in occupation policy have led to a subsequent drop in the number of Ukrainians.

Increased activity of the partisans and other armed groups of various political and national orientations was observed with the development of military operations of the Red Army’s liberation of the Belarusian land. Ukrainians massively joined the partisan movement. Hence, the attitude of the occupation authorities toward Ukrainians in early 1944 changed. The occupation authorities in Brest reduced the funding of the Ukrainian Committee by half and refused to support the Ukrainian church. At the same time, the Ukrainians altered their attitude toward

the authorities. Those who held positions in the local administration sought to resign and leave the territory.³¹

Support of Russians and Russian collaboration

The Russian population of the country also drew attention of the German authorities. On the one hand, there was a fight against the Russian intelligentsia as a disseminator of influences of Bolshevik Russia. Consequently, Russian population lost work and its living conditions deteriorated. On the other hand, the German authorities tried to support local Russian nationalists, white emigrant organizations. Russian population was distinguished by its civic activity in comparison with other ethnic groups. The Russian Committee of mutual aid acted in Brest throughout the period of occupation. The Committee conducted cultural and educational activities among the Russian population.

National cultural policy of occupation authorities on the territory of Belarus, which was controlled by the military command and was a part of the Rear area of the army group “Centre”, was significantly different from the one implemented in the areas under control of the civil administration. This is especially noticeable in the absence of forced “nationalization”. The German command did not attempt to carry it out in the areas where military formations of Russian collaborations were deployed. The main manipulation of propaganda among the population of these areas was giving a rise to Russian sentiment.

The authorities did not enforce opening of Belarusian and Ukrainian schools in the area under control of the military administration. The newspaper *Novyj put’*, which was being published in Homel in

Russian, reflecting the results of academic year 1942/1943, wrote:

*“Beneficial effect on the success and behavior of pupils clearly had the fact that teaching in most school districts is carried out in the native Belarusian language. Homel and Terekhovsk districts where Russian schools dominate are an exception in this regard.”*³²

Russian volunteer battalion took custody of the folk school (*narodnaja shkola*), which was opened in the fall of 1942, Hlusk. It *“has rendered a lot of assistance in organizing the work of the school”*.³³

At the end of academic year 1942/1943, the students of classes 5 and 6 in Vitebsk and region took an exam of Russian language as the end-of-year examination. The 7th-graders passed the exam of the Russian language as their final examination.³⁴

Newspapers were published in Russian, Russian theaters and Russian schools were dominant, concerts of ensembles performing Russian songs and dances were organized, German films with subtitles in Russian were shown in cinemas in the territory of Belarus, which was under the control of the military command. Vitebsk newspaper *Novyj put'* in March 30, 1942 informed its readers that

“with today’s issue, our newspaper will be published only in Russian. Each week, we will publish a special leaflet in Belarusian language for our Belarusian readers. It will dedicate the greatest attention to the issue of Belarusian national culture”.³⁵

The occupation authorities realized that the Belarusian people are permanent residents of a particular area but overall considered the respective territory as Russian. The figures characterising the population of Vitebsk in 1942 published in the

press indicated that the authorities were aware of the ethnic situation:

“according to statistical data, the permanent residents in the city on the 1st of May this year: the entire population – 40 788 persons. [...] The city’s population is distributed according to the ethnic composition, as follows: Belarusians – 33 978; Russian – 3368; Poles – 1059; Ukrainians – 446; Germans – 196, other – 741”.³⁶

Obviously, Russians accounted only for 9.9% of the city’s population. The entire propaganda campaign was conducted in Russian. Russian language was taught in schools. Concerts dedicated to the works of Mozart, Glinka, Tchaikovsky were being constantly presented alongside with the Belarusian music (choral, solo and dance performances) in concert programs at the Belarusian People’s House (opened October 1, 1941).³⁷ City Library in Babruisk, which was opened by the decree of Field Commandant’s Office and the Propaganda Department on April 14, 1943, bore the name of the Russian poet Alexander Pushkin.³⁸

The attention was drawn to the younger generation of non-titular ethnic group in the critical last months of occupation with the aim of finding support among the local population. The Russian Youth Union was established in May 7, 1944, in the town of Barysau. It *“unites young people of Russian nationality within the territory of the “Centre” Army Group and the Generaldistrict Belarus”*.³⁹

The data on the Latvian population are insufficient. Occupants did not consider Latvians as the natives of this land, consequently, their policy was aimed at repatriation of Latvian population to the territory of the Generaldistrict *Letland (Latvia)*. In July 1943, the Repatriation Commission of the Latvian national assistance operated in Vitebsk.

Conclusions

During the three-year occupation of Belarus, there was a radical change in German politics towards such groups and thus also the self-perception of the multiethnic population. It is already known that, in times of social unrest, and especially during wars, national identity and the need to be different becomes particularly pronounced. Strengthening of ethnic identification patterns leads to unification under national auspices and the differentiation of society into “us” and “the others”. By promoting this tendency, the German occupiers took advantage of the complex situation of a multi-ethnic society, applying the tried-and-tested tactic, – divide and rule. The priorities for action were clear: the dominance of “Aryan residents” was

underpinned by the exploitation of large parts of the Slavic population and the genocide against Jews, Gypsies and “useless Slavs”.

In dealing with such sensitive issues as national identities, the author is aware that it is impossible to create an accurate map of national conditions for the time of war, which is characterized by a variety of migratory flows.

It can be said with certainty that significant differences were observed in the position of national communities in different occupied areas of Belarus. Reinforced cultivation of tension between different ethnic groups did not bring the expected results. Ordinary people did not tend to participate in the political games of collaborators. They had to find ways to survive in the harsh conditions of the occupation together.

REFERENCES AND EXPLANATIONS

- ¹ EVGENIJ ROZENBLAT. Politika okkupacionnyh vlastej po sozdaniju organov evrejskogo samoupravlenija i registracii naselenija na territorii Zapadnoj Belarusi (1941–1942). In: S. V. ARCJOMJENKA, A. M. VABISHCHEVICH, G. I. ZAJMIST, U. I. NIKICJENKAW, I. I. SHAWCHUK (red.). Chalavjek. Etnas. Terytoryja. Prabljemy razvicca zahodnjaga regijona Bjelarusi. Part II. Brest 1998, s. 204–211.
- ² R. A. CHERNOGLAZOVA (sost.). Tragedija evreev Belorussii v gody nemeckoj okkupacii (1941–1944): Sb. materialov i dokumentov. Minsk 1995, s. 21.
- ³ LEONID REIN. Otnoshenie belorusskogo naselenija k evrejam vo vremja Katastrofy 1941–1944 gg. In: I. GERASIMOVA (sost.). Evrei Belarusi: Istorija i kul'tura: Sb. nauch. tr. Vyp VI. Minsk 2001, s. 183.
- ⁴ EVGENIJ ROZENBLAT. «Okonchatel'noe reshenie evrejskogo voprosa» v zapadnyh oblastjah Belarusi. 1941–1944 gg. In: I. GERASIMOVA (sost.). Evrei Belarusi: Istorija i kul'tura: Sbornik nauchnyh trudov. Issue V. Minsk 2000, s. 131.
- ⁵ Ibidem, s. 133.
- ⁶ JEMMANUIL IOFFE. Osobennosti Holokosta na territorii Belarusi. In: A. A. KAVALJENJA (red.). Belarus" i Germanija: gistoryja i suchasnasc". Issue 7, Vol. 2. Minsk 2009, s. 83–89, here s. 88; PIER RADLING. Vjalikaja Ajchynaja vajna w svjadamosci belarusaw. In: ARCHE 2008, No. 5, s. 43–64, here s. 47.
- ⁷ Pravedniki narodov mira Belarusi: zhivye svidetel'stva Belarusi. Minsk 2009.
- ⁸ Zvanie «Pravednik narodov mira» prisvoeno uzhe 808 urozhencam Belarusi. 2016. Retrieved from: http://naviny.by/rubrics/society/2016/05/04/ic_news_116_474536.
- ⁹ MICHAEL ZIMMERMANN. Rassenutopie und Genozid. Die nationalsozialistische “Lösung der Zigeunerfrage“. Hamburg 1996, S. 260–261.

- ¹⁰ VAL'DEMAR KALININ. Zagadka baltijskih cygan: Očerki istorii, kul'tury i social'nogo razvitija baltijskih cygan. Minsk 2005, s. 96.
- ¹¹ Tragedija evreev Belorussii v gody nemeckoj okkupacii (1941–1944), s. 71.
- ¹² DONALD KENRICK. Die Zigeuner. Verkannt, Verachtet, Verfolgt. Hannover 1980, s. 105.
- ¹³ KALININ, Zagadka baltijskih cygan, s. 96–98.
- ¹⁴ SERGEI SITKEVICH, STANISLAV SILVANOVICH, VITALII BARABASH, NATALIA RYBAK. Pol'skoe podpol'e na territorii zapadnyh oblastej Belarusi (1939–1954 gg.). Grodno 2004, s. 199.
- ¹⁵ Ibidem, s. 200.
- ¹⁶ JAROSLAW WOIKONOWSKI. Okrąg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945. Warszawa 1996, s. 83.
- ¹⁷ SITKEVICH et al., Pol'skoe podpol'e na territorii zapadnyh oblastej Belarusi, s. 200.
- ¹⁸ DZMITRY KRYVASHEI. Belaruskaja adnosiny w gady njameckaj akupacyi. In: Białoruskie Zeszyty Historyczne 2005, No. 24, s. 153–165.
- ¹⁹ The Government Delegation for Poland (Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj). Report on the situation of the eastern lands from July 1943 (in Polish). Archiwum Aktow Nowych w Warszawie (hereinafter – AAN), 202/III-193-1, p. 41.
- ²⁰ ZYGMUNT BORADYN. Niemen – rzeka niezgody. Polsko – radziecka wojna partyzancka na Nowogrodzczyźnie 1943–1944. Warszawa 1999, s. 29.
- ²¹ The Government Delegation for Poland (Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj). Report on the situation of the eastern lands from January 1944 (in Polish). AAN, 202/II-73-1, p. 8.
- ²² SITKEVICH et al., Pol'skoe podpol'e na territorii zapadnyh oblastej Belarusi, s. 202.
- ²³ Dżjaržauny archiu Bresckaj voblasti (hereinafter – DABrV), Lists and information on the number of schools, teachers and students of the Pinsk district. October 1941 (in Russian). 2135-2-144, pp. 4, 6.
- ²⁴ IRINA ELENSKAJA. Dokumenty gosarhiva Brestckoj oblasti o shkol'noj politike okkupacionnyh vlastej, 1941–1944 g. (istochnikovedcheskij obzor). In: Berascejski hranograf 1999, Issue 2, p. 240.
- ²⁵ DZMITRY KRIVOSHEJ. Ukrainiskij jetnos na territorii Belarusi v uslovijah okkupacii (1941–1944 gg.). In: Istorychni i politologichni doslidzhennja. Vydannja Donec'kogo nycional'nogo universytetu, istorychnyj fakul'tet 2008, No. 1–2, s. 87–95.
- ²⁶ Forms of members of the Ukrainian mutual Committee in Brest (22.05.1942.–30.07.1942.). DABrV, 202-1-2, pp. 4–22.
- ²⁷ IRINA ELENSKAJA. Nemeckaja politika ukrainizacii Belorusskogo Poles'ja. 1941–1944 gody. In: Zagaroddze – 3. Minsk 2001, s. 211.
- ²⁸ Ibidem, s. 209.
- ²⁹ Appeal of the the Ukrainian mutual Committee in Brest to the General commissar of Brest district. November 1941. (In Ukrainian). DABrV, 202-1-3, p. 3.
- ³⁰ The Government Delegation for Poland (Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj). Report on the situation of the eastern lands from April 1944 (in Polish). AAN, 202/III-195-1, p. 89.
- ³¹ The Government Delegation for Poland (Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj). Report on the situation of the eastern lands from January 1944 (in Polish). AAN, 202/III-193-1, p. 164.
- ³² Novyj put' (Gomel'), 14.08.1943, s. 3.
- ³³ Novyj put' (Bobrujsk), 03.07.1943, s. 4.
- ³⁴ Belaruskae slova (Vicebsk), 15.05.1943, s. 4.
- ³⁵ Novyj put' (Vitebsk), 20.03.1942, s. 4.

³⁶ Novyj put' (Vitebsk), 21.07.1942, s. 4.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Novyj put' (Bobrujsk), 10.04.1943, s. 4.

³⁹ The Statutes of the National Russian Youth Organization (in German), without date. Nacyjanalny archiu respubliki Belarus, 385-2-5, 67. pl.

KOPSAVILKUMS

Nacistu okupācijas laikā Baltkrievijā tās daudznacionālais iedzīvotāju kopums pārcieta radikālas izmaiņas savā dzīvē un apziņā. Vācijas okupācijas iestādes plānoja izmantot savās interesēs Baltkrievijas multietniskās iedzīvotāju kopienas komplekso raksturu. Kā zināms, romi un ebreji tika pakļauti gandrīz pilnīgai iznīcināšanai visās okupācijas zonās. Ebreju iedzīvotāju iznīcināšanas pakāpe dažādās okupācijas zonās atšķīrās, bet tajā pašā laikā, atšķirībā no ebrejiem, romi netika mērķtiecīgi meklēti, lai viņus iznīcinātu. Eksekūciju īstenotāji denunciaciju rezultātā sagūstīja romus reidos, pārbaudot cietumus un ieslodzījuma nometnes.

Vācijas varas iestādes visiem līdzekļiem atbalstīja vietējos Baltkrievijas vāciešus (*Volksdeutsche*), kuru skaits gan bija neliels. Pētījums atklāj, ka okupācijas režīma nacionālā politika attiecībā uz viņiem tika īstenota, ņemot vērā konkrētā reģiona īpatnības.

Okupanti atļāva iedzīvotājiem īstenot reliģiskos rituālus. Atverot pareizticīgo un katoļu baznīcas, mošejas un protestantu lūgšanu namus, okupanti centās saglabāt nacionālās atšķirības starp dažādām Baltkrievijas etniskajām grupām: tatāriem, poļiem, vāciešiem un krieviem. Okupācijas varas iestādes prasmīgi izmantoja pretrunas starp šīm dažādajām etniskajām grupām. Īpaši saspringta situācija veidojās Baltkrievijas rietumu daļā. Vācijas okupācijas varas propaganda noskaņoja baltkrievus un lietuviešus pret poļiem, cenšoties atspoguļot poļus kā šovinistus, kuri ierobežo citu etnisko grupu nacionālo un ekonomisko attīstību. Vēstures avotos minētie fakti apstiprina poļu civiliedzīvotāju smago situāciju Baltkrievijā vācu-padomju kara laikā. Skolas bija viena no visefektīvākajām apziņas un noskaņojuma ietekmēšanas formām okupācijas apstākļos, lai gan izglītības politikai dažādās okupācijas zonās bija atšķirīga specifika. Dažādās okupētās Baltkrievijas daļās tika atvērtas skolas vietējo vāciešu (*Volksdeutsche*) bērniem. Tas tika uzskatīts par ļoti svarīgu uzdevumu.

Okupācijas varas iestāžu nacionālā kultūras politika Baltkrievijas teritorijā, ko kontrolēja militārā pavēlniecība un kas bija armiju grupas "Centrs" aizmugures zona, būtiski atšķīrās no tās, kas tika īstenota reģionos, kurus pārvaldīja civilā administrācija. Tas īpaši izpaudās tādejādi, ka nebija novērojama mērķtiecīga pārtautošana.

Uzspiestā nesaskaņu kultivēšana starp dažādām etniskām grupām nedeva gaidītos rezultātus, tauta nepiedalījās okupācijas varas iestāžu un kolaborantu politiskajās spēlēs. Baltkrievijas iedzīvotāji atrada veidus, kā kopā izdzīvot Otrā pasaules kara un okupācijas smagajos apstākļos.

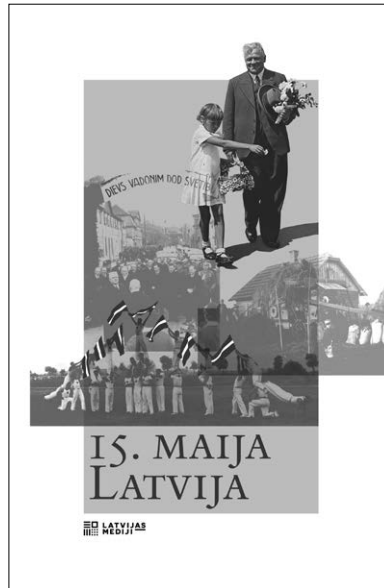
Recenzijas

Reviews

Veltījums neatkarības laikmeta paaudzei.

Recenzija par Ilgvara Butuļa, Ineša Feldmaņa, Ērika Jēkabsona, Inetas Lipšas, Aivara Strangas, Jāņa Taurēna un Antonija Zundas grāmatu “15. maija Latvija”

Lilīta Zemīte

2017. gada nogalē apgādā “Latvijas Mediji” klajā nāca Latvijas vēsturnieku kolektīva grāmata “15. maija Latvija”, kuras autori – Aivars Stranga, Antonijs Zunda, Ineta Lipša, Ēriks Jēkabsons, Ilgvars Butulis un Jānis Taurēns – grāmatas zinātniskā redaktora Ineša Feldmaņa vadībā ir uzrakstījuši akadēmiski dziļu un teorētiski pamatotu pētījumu, kas vienlaicīgi ir informatīvi pārbagāts, saturiski blīvs un emocionāli piesātināts. Kaut arī darba valoda ir plūstoša un skaidra un teksts tāpēc it kā viegli lasāms un uztverams, minēto kvalitāšu dēļ grāmatas lasīšana tomēr prasa ilgu laiku – ne tik daudz apjoma (apmēram 400 lappuses), bet gan satura izraisīto pārdomu, salīdzinājumu un emociju dēļ. Tāpēc grāmata laiku pa laikam jāaizver, nereti pat uz vairākām dienām, lai apdomātu izlasīto. Šīs pārdomas tad arī ir recenzijas pamatā.

Vispirms par darbu kā kopumu. Vēsturnieku aprindās ir izskatnējusi doma, ka grāmatai “15. maija Latvija” it kā neesot vienotas,

cementējošas, visu darbu caurvijošas koncepcijas, kas īsti neļaujot to uztvert un uzskatīt par vienotu veselumu. Šādam redzējumam ne gluži var piekrist. Tiesa, katrs grāmatas autors viņam uzticētajās darba nodaļās ir saglabājis sev raksturīgo izteiksmes veidu un stilu, kas ir izveidojies ilgu gadu gaitā un ko arī prasa katras nodaļas specifika. Protams, vienots stils nav koncepcija, un tas jau arī, šķiet, netiek pārņemts. Tomēr, manuprāt, daļēji tiesa ir arī tas, ka autoru kolektīvu nesaista kāda vienojoša stingri noteikta koncepcija, kura tiktu vienlīdz konsekventi izturēta visās grāmatas nodaļās, bet iespējams, ka tieši tāda ir bijusi zinātniskā redaktora iecere. Kā izriet no pētījuma objekta, Kārļa Ulmaņa autoritāro režīmu, kā formulēts daudzviet darba saturā un uzsvērts ievadā, raksturo nosacīts pretrunīgums.¹ Režīma pretrunīgums tad arī varētu tikt uzskatīts par vienojošu konceptuālu skatījumu, kas atklājas, apvienojot visu autoru samērā autonomo darbu nobeiguma secinājumus, sekojot ievadā definētajai vēlmei iespējami objektīvi atspoguļot, izvērtēt, dziļi un vispusīgi izanalizēt situāciju 15. maija Latvijā.² Būtiski, ka grāmatas autori savos vērtējumos cits ar citu principiālās pretrunās nenonāk, bet gan drīzāk cits citu papildina.

Bez jau minētā, manuprāt, grāmatā kopumā ir ieturētas arī vairākas pētījumu vienojošas vadlīnijas. Ar patiesu gandarījumu nācās konstatēt, ka ne darba zinātniskais redaktors ievadā un nobeiguma secinājumos, ne arī pārējie autori darba nodaļās nav centušies graut, apstrīdēt vai kā citādi cīnīties ar "mītu par labajiem ulmaņlaikiem", un, ja nekļūdos, šis vārdu savirkņējums visā darbā ir pieminēts tikai vienu reizi un visai pamatoti, nodaļā par tautas vēsturiskās atmiņas analīzi.³ Šādu autoru pieeju varētu vērtēt atzinīgi *per se*, kaut vai tāpēc, ka vēstures mīta jēdziens ir tik nodeldēts, ka līdzās dažiem Latvijas vēstures mītiem, kas vēsturniekiem ir labi

zināmi, ar šo jēdzienu publiskajā telpā nereti tiek apveltītas maznozīmīgas faktu kļūdas vai parastas aplamības, kurām nav izredžu pacelties līdz mīta līmenim, tomēr tā tiek vulgarizēts mīta fenomens un izpratne par tā vietu sabiedrības apziņā. Apstrīdēt mītu nemaz nav tik viegli, un varbūt arī to nevajag. Krievu vēsturnieks Boriss Ravdins intervijā žurnālam "Rīgas Laiks" vēsturi salīdzina ar gaisīgu taurenīti, kurš te ir un kura te vairs nav, pretstatot tai "*mitoloģijas majestātisko ēku*",⁴ un jautā "*kas gan ir vēsture, salīdzinot ar mīta mistērijām un atklāsmēm!? [...] Bez vēstures var dzīvot [...], turpreti bez mitoloģijas ne ģimene, ne dzimta, ne valsts [...]. Nav iespējams iztikt bez visiem acīmredzamajiem atbalsta punktiem*".⁵ Grāmatas autoru vēlme nevis kaut ko atspēkot, bet gan pētīt un objektīvi rakstīt vēsturi ir konsekventi ieturēta visā darbā, un, kā definēts ievadā, tas ietver arī Ulmaņa režīma gūto sasniegumu analīzi. Darba nobeigumā secināts, ka neapšaubāmie režīma sasniegumi ir izglītības un kultūras veicināšana, celtniecības strauja attīstība, un par izcilu autoritārās valdības nopelnu ir atzīta latviešu tautas nacionālās pašapziņas krasa kāpināšana.⁶ Tas liek lasītājam aizdomāties, cik lielā mērā priekšstats par "labajiem ulmaņlaikiem" kā apšaubāmu apziņas konstrukciju vispār ir patiess, ja jau sasniegumi ir reāli?

Darba tekstā visas uzskaitīto sasniegumu pozīcijas ir izvērsti atspoguļotas ar faktiem un skaitļiem, tomēr vēlētos minēt vismaz vienu: laikā no 1934. līdz 1938. gadam Latvijā uzcēla 111 jaunas skolas un pārbūvēja 260 skolu, kas bija modernas un kvalitatīvi būvētas.⁷ Latvijai tie tiešām bija grandiozi mērogi. Pie tam nobeigumā minētais nav viss, kas izriet no grāmatas satura un varētu tikt vērtēts kā sasniegums. I. Butulis norāda, ka uzlabojās arī strādnieku dzīve, un to pamato ar bezdarba izbeigšanos, pensijām, slimokases darbību un strādnieku kultūras dzīves aktivizāciju.⁸

A. Stranga bezdarba izbeigšanos gan skaidro ar rūpniecības ekstensīvo raksturu, kas bija novedis pie darbaroku aizplūšanas no laukiem, bet tas radīja vairākas jaunas problēmas, savukārt Otrā pasaules kara sākums un tā radītais ievesto izejvielu trūkums izraisīja rūpniecības sašaurināšanos un strauju strādnieku dzīves līmeņa pasliktināšanos.⁹ Būtībā jau abi autori pretējus uzskatus nepārstāv, jo dzīves kvalitāti raksturo dažādu aspektu kopums, un, lai arī, kā intervijā “Latvijas Avīzē” saka A. Stranga, cilvēki no Grīziņkalna “Romās” viesnīcas pagrabā nesēdēja un skaistas atmiņas par šo laiku nerakstīja,¹⁰ tomēr ir iespējams, ka Mazajā piena restorānā, kur cenu politikas dēļ maltīte no trim ēdieniem maksāja vienu latu,¹¹ strādniekus varēja sastapt. Grāmatā tik tiešām memuāru literatūra tikpat kā nav izmantota, vēl jo vairāk par strādnieku dzīvi, tāpēc izņēmuma kārtā varētu minēt piemērus no sava tēva, Maskavas priekšpilsētas strādnieka dēla, atmiņām, kas, protams, nevar būt pietiekams pamats strādnieku dzīves līmeņa raksturošanai 15. maija Latvijā. Lai arī tēvs trūkumu neizjuta, Maskavas priekšpilsēta jau nu nebija “klusais centrs”. Tomēr slimokases darbību praksē var ilustrēt fakts, ka tēvam visai nopietnu kaulu tuberkulozi bija iespēja ārstēt pie tā laika labākā bērnu ķirurga profesora Aleksandra Bieziņa (1897–1975), kura regulārās mājas vizītes, patiesā ieinteresētība un demokrātiskais apģērbs bija spilgti palicis tēvam atmiņā, savukārt rezultāts bija pilnīga atveseļošanās. Nezinu, vai tas bija I. Butuļa minētā 1934. gada izglītības likuma rezultāts, kas cita starpā paredzēja audzināšanu šķiru saprašanās garā,¹² jo darbā līdz galam nav izskaidrots, vai šis princips tika attiecināts tikai uz izglītības saturu, vai arī paredzēja pamatskolu līmeņa un pieejamības izlīdzināšanu, bet fakts, ka šo rindu autore tēvam bija iespēja mācīties Rīgas pilsētas Valda Zāliša 1. pamatskolā kopā ar bērniem no “klusā centra” un vēlāk arī

Rīgas pilsētas Viļa Olava komercskolā, par daudz ko liecina. Klases fotogrāfijās pēc apģērba bērnu piederību kādam sociālam slānim nav iespējams noteikt.

Lai arī grāmatā plaši tiek attēlota autoritārā režīma celtniecības politika, sākot ar skolu un tautas namu celtniecību provincē līdz sabiedrisko iestāžu un monumentālo ēku detalizētam aprakstam Rīgā, ietverot gan objektu arhitektūras stilu, gan idejiskās ievirzes raksturojumu, tomēr jāatzīmē, ka laikmeta celtniecību raksturo arī grāmatā neminētā valsts un pašvaldību daudzstāvu īres ēku celtniecība pārsvarā tā laika Rīgas nomalēs – to var vērtēt dzīves līmeņa izlīdzināšanas aspektā. Piemēram, viens no šādiem rajoniem bija teritorija starp Gaisa tiltu un Lielajiem kapiem, kur 30. gadu beigās celtā pašvaldības īres ēkā Indrānu ielā 4 šo rindu autorei bija iespēja dzīvot pirmos dzīves gadus. Dzīvoklis bija neliels, bet komfortabls. Arī blakus esošo ielu – Silmaču un Etnas ielas apbūve bija līdzīga, to atšķirībā no Rīgas vēsturiskā centra vienoja apstādījumu josla ar košumkrūmiem pie ēkām, kas bija plānotāju iecere jauno ielu izveidē. Par režīma sasniegumu sociālajā politikā var uzskatīt arī vēsturnieces I. Lipšas analizēto, gan visai diskutablu nodokļu politiku, kas autorei liek secināt, ka ģimenes piemaksas tomēr uzlaboja daudzu ģimeņu materiālo stāvokli.¹³ Darba secinājumos ir paslīdējis garām dažādās nodaļās nolasāmais režīma sasniegums, ko I. Butulis ir formulējis kā lauku dzīves kvalitātes uzlabošanu,¹⁴ kas faktiski izlīdzināja atšķirības starp laukiem un pilsētu. Valentīna Freimane savās atmiņās to ir nodēvējusi par fenomenu, ko atklājusi, 1939. gadā strādājot par izpalidzi laukos, un tā sarūkšana mūsdienās autori patiesi apbēdina. V. Freimane raksta:

“[...] latviešu sabiedrībā tolaik ievēroju ne-parasti vienmērīgu, savstarpēji saistītu kultūrvidi. No Rīgas inteliģenta līdz zemniekam

*nomaļā sētā nejutu kardinālu atšķirību. Brocēnu zemnieku grāmatu skapī atradu tās pašas grāmatas [...], kuras lasīja un pārrunāja mani Rīgas paziņas [...]. Laucinieki ikdienā pat dungoja tās pašas pa radio noklausītās modes dziesmiņas. Vārdus sakot, sarunas raisījās uz identisku kultūrjēdzienu pamatiem”.*¹⁵

Un, izbraukājusi Eiropu, autore secina, ka citur tā nebija, galvaspilsētas un provinces dzīvoja it kā paralēlās pasaulēs.¹⁶ Arī šo rindu autores māte atmiņās par 30. gadu beigām savās mājās turīgā Zemgales saimniecībā Rundāles pagastā vienmēr uzsvēra piesātināto kultūras vidi un izglītotus cilvēkus. Radio, patafons ar jaunākajām skaņuplatēm un līdz ar to pazīstamākie dziedātāji, sarikojumi, koncerti un kino seansi netāļajā Rundāles pili, braucieni uz Rīgu, abonētie žurnāli, it īpaši jau “Atpūta” ar mākslinieku, sportistu un citu populāru personu un jaunāko modes apģērbu attēliem, un, protams, lielais grāmatu skaits, kas no bērnības veidoja izpratni par labu literatūru, bija modernās lauku dzīves ikdiena. Kā liecina mātes atmiņas, lauku māju grāmatu plauktos bija atrodamas arī bērniem saprotamās, tolaik populārās ziemeļnieku autoru, it īpaši Selmas Lāgerlēvas un Sigridas Unsetes, grāmatas, kuras grāmatā piemin A. Stranga, kā arī latviešu literatūra un bērnu grāmatas ar Indriķa Zebraņa (1882–1969) un Alberta Kronenberga (1887–1958) ilustrācijām, ko tik niansēti apskata A. Stranga.

Autoru kolektīvu vieno kopīga pozīcija Ulmaņa autoritāro režīmu vērtēt pēc demokrātijas kritērijiem, kas ir visu darbu vienojošs pamats, un autoru nostāju var formulēt atzinumā, ka 1934. gada 15. maija apvērsums bija nelikumīgs varas akts, kas pārtrauca demokrātiskās tradīcijas nostiprināšanos Latvijā un izveidoja autoritāru varas formu. Tomēr Ulmaņa režīma būtības dziļākā izvērtējumā grāmatas autoru, kā arī citu vēsturnieku redzējums ir

atšķirīgs, ko visai veiksmīgi historiogrāfijai veltītajā nodaļā ir izdevies izklāstīt J. Taurēnam. Tomēr nākas konstatēt, ka gan historiogrāfijas, gan arī teorētiskā nodaļa par autoritārisumu Eiropā un Ulmaņa diktatūru reģiona vēstures kontekstā koncentrējas gandrīz tikai uz vienu aspektu – strīdiem par definējošu režīma apzīmējumu, dažādu režīma tipu klasifikāciju un 15. maija Latvijas vietu režīmu paletē. Ulmaņa režīms ir ticis definēts kā “nacionāli autoritārs”, “autokrātisks”, “nacionāli konservatīvs”, “autoritārs modernizācijas režīms”, “autoritāra demokrātija”, “fašistisks plurālisms”, “vienas personas prezidentāla diktatūra”, “absolūts autokrātisms”,¹⁷ savukārt reģiona karaļu diktatūras savukārt ir bijušas “antipilsoniskas”, varbūt tomēr “pilsoniskas”, varbūt “pusfašistiskas”, iespējams, “pusautoritāra un puskonstitucionāla diktatūra”.¹⁸

Patiesībā šo apzīmējumu dažādība ir loģiska, jo atšķirībā no trimdas vēsturniekiem, kas režīma vērtējumos balstījās pārsvarā uz Rietumu zinātnes tradīcijām un teorētiskās domas standartiem, atjaunotās Latvijas redzamāko pētnieku skatījums ir citāds pašos pamatos, jo starpkaru perioda Austrumeiropā, tai skaitā Latvijā, jauno režīmu analīzei tiek izmantoti kritēriji, kas atbilst reģiona vēsturiskās pieredzes unikalitātei, ir niansētāki un atklāj katras valsts režīma specifiku. Proti, līdzīgi kā arī citās Austrumeiropas vēstures pētniecības tēmās, autoritāro režīmu pētnieki būtībā norāda, ka Austrumeiropas vēsture un tās pētniecība ir nevis Rietumeiropas vēstures atvasinājumi, bet gan kopīgās Eiropas vēstures līdzvērtīga daļa. Tomēr šķiet, ka teorētisko darba nodaļu smagnējība un zinātniskā redaktora vēlme pārāk detalizēti iedziļināties vērtējumā un argumentu paletē patiesībā izvirza sabiedrībai, t. i., lasītājam, pārāk augstas prasības. Grāmata taču ir domāta vēstures interesentiem, tā nav ne disertācija, ne zinātniskas konferences rakstu krājums, ne arī atskaite par

vācu profesora Ervīna Oberlendera nu jau pirms 20 gadiem vadītā zinātniskā projekta mērķiem un rezultātiem,¹⁹ vēl jo vairāk tādēļ, ka projekta izvirzīto režīma vērtējuma problēmjautājumos faktiski dominē formāli kritēriji. Tieši šī uzkrītošā aizraušanās ar formālo kritēriju izmantošanu Ulmaņa režīma vērtējumā grāmatas teorētiskajā daļā, kas faktiski jāuztver kā visa kopīgā pētījuma pamats, var radīt neizpratni.

Darba zinātniskā redaktora I. Feldmaņa atzinums, ka Ulmaņa režīms bija pats autoritārākais Baltijā un visā Austrumeiropā un bija gandrīz vienīgais diktatoriska tipa režīms visā Eiropā, kas faktiski nesaglabāja nekādu tautas vēlētu pārstāvniecību, jo pat Vācijā pēc nacistu nākšanas pie varas Reichstāgs turpināja darboties, ir kompakts un spilgts atzinums, kas līdzinās definīcijai. Tā kā grāmatā tas atrodams divreiz dažādās apakšnodaļās un profesors pats to ilgstoši atkārtoti dažādos formātos,²⁰ tas arī visspēcīgāk paliek atmiņā. Šis Ulmaņa režīma salīdzinājums ar Hitlera Vāciju un citviet grāmatā cita autora salīdzinājums ar Staļina PSRS²¹ arī par sliktu Ulmaņa režīmam izraisa dīvainas asociācijas, tāpēc "Latvijas Avīzes" žurnālists Agris Liepiņš, kurš nepretendē ne uz ko vairāk kā grāmatas mērķauditorijas, t. i., "vienkāršā lasītāja", reakciju, sev jautā: varbūt man vieta psihiatriskajā slimnīcā? Un tur nelīdz ne J. Taurēna pamatotie, bet kā vienmēr pārāk piesardzīgie iebildumi, ka šos režīmus grūti salīdzināt ar Latvijas faktiski liberālo diktatūru,²² ne arī I. Feldmaņa skaidrojumi, ka šāds autoritārisma pakāpes vērtējums izriet tikai no ļoti antidemokrātiskā valsts pārvaldīšanas veida un ka Vācijā Reichstāgs bijis tikai izkārtne,²³ tāpat citās grāmatas nodaļās izkaisītie atzinumi par Ulmaņa režīma maz izmantoto policejisko varu, režīma humāno un pat maigo būtību, kas visumā saglabāja tiesiskās valsts pamatprincipus un normas, kā arī fakts, ka 15. maija Latvijā netika izpildīts neviens nāvessods.²⁴

Vai šie argumenti, kas raksturo režīma būtību, dabu un praksi, nevarētu būt pamats režīma autoritārisma pakāpes pārskatīšanai un paši par sevi neliecina, ka salīdzinājums ar totalitārajiem režīmiem nav loģisks un jēgpilns, bet drīzāk gan maldinošs? Varbūt drīzāk būtu iespējams Ulmaņa režīma politiku salīdzināt ar praksi Rietumu demokrātijās? Grāmatas tekstā šāds salīdzinājums šur tur ir ieskicēts, bet ļoti atturīgi.

Šeit vietā būtu pieminēt I. Lipšas citēto vēsturnieku Bjernu Felderu, kurš Ulmaņa režīmu ir nosaucis pat par rasu valsti, kas izplatīja uz eigēniku balstītas bioloģiskā nacionālisma idejas.²⁵ Šādam vērtējumam pētniece I. Lipša, kura šos jautājumus perfekti pārzina, grāmatas tekstā ne piekrīt, ne arī to noliedz, bet izmanto akadēmiski ieturēto Vitas Zelčes atzinumu, ka autors Latvijas gadījumu ir centies maksimāli uzskatāmi standartizēt atbilstoši Rietumvalstīs dominējošai vēstures ideoloģijai. Bija vai nebija Latvijā rasu valsts? Jebkurā gadījumā pašai idejai par "mazvērtīgāku" iedzīvotāju grupas definēšanu nav nekā kopīga ar humānismu. Bet nodaļā gan lasāms, ka rases uzlabošanas metode bija prakse arī citur Eiropā, taču radikāla "mazvērtīgo" sterilizēšanas politika Latvijā tika noraidīta, paredzot tikai brīvprātības principu. Tiesa gan, atļaujas tika sniegtas eigēniski pamatotās diagnozēs, lai gan lūgumu bija vairāk nekā atļauju. Patiesībā šī apjomā nelielā nodaļa, tāpat kā faktiski arī citas, vedina uzdot jautājumu, vai 15. maija Latvijā popularizētās idejas un realizētā prakse raksturo autoritāro režīmu jeb laikmetu kā tādu. Varbūt noderīgs būtu jau pieminētais salīdzinājums ar Rietumu demokrātijām. Piemēram, demokrātijas citadelē Amerikas Savienotajās Valstīs eigēnika ieņēma nozīmīgu vietu ne tikai pētniecībā, bet nereti arī praksē. Gan ASV, gan arī demokrātiskajā Zviedrijā uz eigēniku balstīta sterilizācija turpinājās līdz pat 20. gadsimta 70. gadiem un apjomos sasniedza vairākus

desmitus tūkstošu,²⁶ Latvijā tie bija 63 gadījumi.²⁷ Ulmaņa režīma sludinātajam lozungam “Latviju latviešiem” līdzīgais sauklis “Ameriku amerikāņiem” ASV pastāvēja jau krietni agrāk nekā prezidenta Teodora Rūzvelta iedibinātā un vēlāk arī Vudro Vilsona atbalstītā ideja. T. Rūzvelts amerikāņus “ar defisi” (piemēram, vācu-amerikānis) uzskatīja par nelojāliem ārzemniekiem, bet dalītu garīgu piederību par amorālu.²⁸ Iespējams, lietderīgi būtu salīdzināt arī Ulmaņa autoritārās un ASV demokrātiskās valdības realizētos antivācu pasākumus. Savukārt, lasot par Ulmaņa laiku Latvijas vēstures interpretāciju, it īpaši Latvijas valstiskuma meklējumiem 12. gadsimta laikā pirms krustnešu iebrukuma un virsaišu un vadoņu aprakstos slavināto vadonības ideju, līdz pat visai dīvainajai idejai par Ulmaņa priekštečiem Zemgales virsaišu Viestura un Nameja personā,²⁹ prātā nāk parlamentārās Lielbritānijas 20. gadsimta sākuma vēsturnieku atziņas. Hanoveru dinastijas valdīšana toreiz tika pasniegta kā īstenā Anglijas valstiskuma atdzimšana, ko dibinājuši anglosakši pirms normāņu iebrukuma. Visai nopietnā līmenī karalienes Viktorijas priekštecis tika atrasts anglosakšu karaļa Alfreda Lielā (*Alfred the Great*, 849–899) personā, bet karalienes dzīvesbiedrs princis Alberts tika vienkārši pasludināts par Alfreda Lielā iemiesojumu.³⁰

Arī atjaunotās demokrātiskās Latvijas valsts politikā var atpazīt dažas autoritārisma laika praktiskās politikas elementus un pat to pilnveidi, kas, protams, tiek realizēti likumīgā veidā. Autoritārais režīms nevarēja valsts pamatlikumā kaut kādā veidā nostiprināt propagandēto “latviskās Latvijas” ideju, jo Satversmes darbība bija apturēta. Tikai pēc neatkarības atjaunošanas Satversme tika grozīta, nosakot gan latviešu valodas statusu, gan Satversmes preambulā pirmo reizi pamatlikumā pieminot latviešu tautu. Rodas iespaids, ka jau pavisam drīz valdībai izdosies realizēt nu arī sabiedrībā

par pašsaprotamu atzīto pāreju uz izglītību valsts valodā, tā beidzot izlabojot vienu no, manuprāt, smagākajām pirmskara parlamentārās Latvijas kļūdām – minoritāšu izglītības autonomiju, kuru gan ilgstoši vēsturnieku darbos bija pieņemts slavēt un kuru Ulmaņa režīms bija spējis labot tikai daļēji.

Lasot grāmatu, nākas atzīt, ka daudz kas no autoritārā režīma laika iedibinājumiem ir pilnībā saglabāties un pārņemts mūsdienās. Kaut vai “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, kas bija izcils toreiz un ir tāds arī tagad; režīma iedibinātais lielais uzsvars uz Latvijas aizvēstures izpēti, arheoloģijas nozari un arheoloģiskajiem izrakumiem³¹ tiek uzturēts joprojām; tāpat joprojām Jelgavas pili darbojas Lauksaimniecības akadēmija, un arī Draudzīgais aicinājums ir ticis atzīts par labu tradīciju. Cik mulsināši līdzīgi izskan mūsdienu publiskajā telpā dzirdamais par toreiz un tagad darīto. Jau toreiz saimnieciskajās grūtībās bija populāri vainot gan neproduktīvos starpniekus, kas paši neko neražo, bet ekspluatē ražotāju un patērētāju,³² gan pārspīlētos pašvaldību budžetus.³³ Ar lepnumu tika uzsvērts, ka jauno Ulmaņa valdību veido ministri “lietpratēji” un nevis iecelti partiju pārstāvji.³⁴ Arī toreiz demogrāfiskā krīze bija populāra tēma, par kuru runāja ierēdņi, zinātnieki, ārsti, publicisti un literāti, dzimstības sarakumā vainojot parlamentāro demokrātiju,³⁵ tātad būtībā valsti un valdību. Tāpat jau toreiz valdība norādīja, ka skolu programmās paredzētā viela tiek mācīta tīri teorētiski, neparādot, kā mācīto var piemērot praktiskajā dzīvē.³⁶ Un, iespējams, autoritārajai praksei, ka Rīgas galvu iecel Ministru kabinets,³⁷ varētu būt atsauce daļā sabiedrības arī mūsdienās. Visbeidzot jāizsaka nožēla, ka grāmatas 8. nodaļa par izglītību, kultūru un mākslu ir tik īsa! Ulmaņa valdības prioritātei – izglītībai – ir atvēlētas vien četras lappuses. Būtu bijis tikai ieguvums, ja abiem nodaļas autoriem būtu dotas plašākas iespējas izpausties. I. Butulis

un A. Stranga šo daļu ir uzrakstījuši ne tikai kā vēsturnieki, bet arī kā patiesi un dziļi latviešu mākslas, kultūras un literatūras pazinēji, daiļdarbu radītās emocijas viņi ir spējuši ietērt vārdos, tādējādi tās atklājot lasītājam. Vai ir iespējams labāks Ērika Ādamsona apraksts par I. Butuļa piedāvāto, kurš dzejnieku attēlo gan kā sava ceļa gājēju, gan kā izcilu formas un stilizācijas meistaru, savādu estētu, ekstravagantu snobu, kurš rakstījis krāsainu, mazliet smeldzīgu un rotaļīgu dzeju un kura "latviskajai roko" pasaulei ir piemēris dīvains šarms, aplicinot dzīves vienreizību un skaistumu.³⁸ Savukārt par Leonīda Breiķša patriotisko dzeju I. Butulis raksta, ka tajā "bažas par Latvijas likteni un baismās nākotnes nojautas ir tik īstas, savas tautas mīlestība tik patiesa un gandrīz vai reliģiskajā ekstāzē tik spēcīga, ka latviešu dzejā grūti atrast ko līdzīgu".³⁹ Savukārt A. Stranga, detalizēti apcerot smalkos un gaumīgos grāmatu izdevumus, cita starpā ir spējis pat aprakstīt grāmatu papīru, tāpēc var iztēloties, kāds bija labais ziloņkaula krāsas mikstais papīrs vai biežā rokas lējuma *Verge* papīrs, kā arī to, cik vienreizējs ir bijis šomoa papīrs – tāds dzeltenīgs ar veclaicīgu smaržu.⁴⁰

Nobeigumā nākas atzīt, ka, izlasot grāmatu "15. maija Latvija", atmiņā kā

nospiedums paliek ne tik daudz Ulmaņa apvērsuma un režīma raksturojums vai ārpolitikas nianse, bet gan laikmeta gaisotne, pēdējie neatkarīgās Latvijas gadi un tā laika cilvēki un viņu likteņi. Manuprāt, grāmatu var arī lasīt kā veltījumu visai laikmeta paaudzei, un es personīgi to uztvēru kā savu vecāku paaudzes, kas tieši "Ulmaņa laikā" pieauga un veidojās par personībām, rehabilitāciju. Vietumis pētnieku publikācijās ir manīti atzinumi, ka laikabiedru absolūtā vairākuma pozitīvās atmiņas par pēdējiem Latvijas neatkarības gadiem ir nopietni apšaubāmas un skaidrojamas ar to, ka lielākā daļa no viņiem toreiz bija bērni un līdz mūža nogalei nebija izauguši līdz demokrātijai. "15. maija Latvija" šādu viedokli ne gluži apstiprina. Šī paaudze, kā raksta I. Butulis, taču bija ieguvusi labu "eiropesisku izglītību",⁴¹ bija augusi attīstītas kultūras vidē, un, pats galvenais, kā raksta I. Feldmanis, visus piecdesmit okupācijas gadus viņos nekad neizzuda ilgas pēc neatkarīgas valsts atjaunošanas, tieši šī paaudze bija tā, kas saglabāja Latviju un latviešus nākotnei.⁴² Iespējams, ka tāda arī bija visas pēdējās neatkarīgās Latvijas paaudzes vēsturiskā misija un atbildība gan Latvijā, gan trimdā, ko tā godam izpildīja. Ko gan vēl mēs no viņiem varam prasīt?

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, ĒRIKS JĒKABSONS, INETA LIPŠA, AIVARS STRANGA, JĀNIS TAURĒNS, ANTONIJS ZUNDA. 15. maija Latvija. Rīga 2017, 504 lpp., šeit 9. lpp. ISBN 978-9934-15-409-6.

² Ibidem, 14. lpp.

³ Ibidem, 43.–44. lpp.

⁴ BORISS RAVDINS. Apšūt vēstures augumu. Intervē ULDIS TĪRONS. In: Rīgas Laiks 2017, Nr. 11, 12.–25. lpp., šeit 16. lpp.

⁵ Ibidem, 17. lpp.

⁶ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 11., 419. lpp.

⁷ Ibidem, 316. lpp.

⁸ Ibidem, 166. lpp.

⁹ Ibidem, 286.–295. lpp.

- ¹⁰ INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA. Austrumeiropas humānākais diktators. Intervē VIESTURS SPRŪDE. In: Latvijas Avīze, 01.09.2017., 6.–7. lpp., šeit 6. lpp.
- ¹¹ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 11., 393. lpp.
- ¹² Ibidem, 313. lpp.
- ¹³ Ibidem, 297. lpp.
- ¹⁴ Ibidem, 166. lpp.
- ¹⁵ VALENTĪNA FREIMANE. Ardievu, Atlantida! Rīga 2010, 197. lpp.
- ¹⁶ Ibidem, 198. lpp.
- ¹⁷ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 46.–53. lpp.
- ¹⁸ Ibidem, 25.–29. lpp.
- ¹⁹ Sk.: ERWIN OBERLÄNDER, ROLF AHMANN (Hrsg.). Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944. Paderborn 2001.
- ²⁰ Sk., piemēram, INESIS FELDMANIS. Latvija un autoritārie režīmi Austrumeiropā (1926–1940): salīdzinošs raksturojums. In: ANDRIS CAUNE (red.). Kārlim Ulmanim – 120. Rīga 1998, 82.–94. lpp., šeit 85. lpp.; ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. Latvijas vēsture: 20. gadsimts. Rīga 2005, 153. lpp.
- ²¹ AGRIS LIEPIŅŠ. 15. maijs – grāmatas beigās saplistu vairākās daļās. In: Latvijas Avīze, 05.12.2017., 3. lpp.
- ²² BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 48. lpp.
- ²³ Ibidem, 9.–10. lpp.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ Ibidem, 299. lpp.
- ²⁶ ALEXANDRA M. STERN. Eugenic Nation: Faults and Frontiers of Better Breeding in Modern America. London 2005, p. 84; JAY LEVY. The War of People Who Use Drugs: The Harms of Sweden's Aim for a Drug-Free Society, p. 3; NILS ROLL-HANSEN. Some Thoughts on Genetics and Politics. The Historical Misrepresentation of Scandinavian Eugenics and Sterilization. In: HEIKE I. PETERMANN, PETER S. HARPER, SUSANNE DOETZ (eds.). History of Human Genetics: Aspects of Its Development and Global Perspectives. B. v. 2017, pp. 167–187, here p. 176; BJERNS M. FELDERS. "Mazvērtīgo" samazināšana – eigēnika Latvijā. In: Diena, 23.05.2005., 16.–17. lpp.
- ²⁷ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 300. lpp.
- ²⁸ JOHN HIGHAM. Strangers in the Land. Patterns of American Nativism, 1860–1925. New Jersey 1992, p. 198.
- ²⁹ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 170. lpp.
- ³⁰ NORMAN DAVIES. The Isles. A History. Oxford 1999, p. 292.
- ³¹ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 169. lpp.
- ³² Ibidem, 279. lpp.
- ³³ Ibidem, 69. lpp.
- ³⁴ Ibidem, 91. lpp.
- ³⁵ Ibidem, 297. lpp.
- ³⁶ Ibidem, 483. lpp.
- ³⁷ Ibidem, 110. lpp.
- ³⁸ Ibidem, 342. lpp.
- ³⁹ Ibidem, 341. lpp.
- ⁴⁰ Ibidem, 359.–361. lpp.
- ⁴¹ Ibidem, 315. lpp.
- ⁴² Ibidem, 11. lpp.

Pētījums par Latvijas ekonomiku autoritārisma periodā. Recenzija par Aivara Strangas grāmatu “Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)”

Jānis Šiliņš

Kārļa Ulmaņa autoritārajam režīmam veltītā historiogrāfija ir plaša, šķiet, ka tā ir viena no visvairāk pētītajām Latvijas vēstures tēmām. Tiesa gan, to pašu diemžēl nevar teikt par režīma ekonomisko vēsturi, sevišķi ņemot vērā padomju okupācijas laikā tapušo darbu tendenciozitāti. Savukārt trimdā tapušie pētījumi, to starpā monumentālais Arnolda Aizsilnieka darbs,¹ kurā liela uzmanība bija veltīta autoritārā režīma saimniecībai, nevarēja balstīties uz pilnīgu avotu materiālu, no kuriem vairums atradās Latvijā. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas ekonomikas vēstures pētniecība diemžēl nav bijusi sevišķi populāra.

Minēto iemeslu dēļ Aivara Strangas monogrāfija “Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)”² neapšaubāmi ir vērtējama kā būtisks ieguldījums Latvijas ekonomiskās vēstures pētniecībā. Autors pats šo darbu nosauc par turpinājumu iepriekšējai monogrāfijai,³ kurā ievērojama vieta bija atvēlēta Kārļa Ulmaņa režīma periodam. A. Strangas pētījumam ir vairākas spēcīgas puses – plaša avotu bāze (tai skaitā visai plašs arhīvu dokumentu klāsts), ne tikai tīri ekonomisko, bet arī sociālo problēmu aplūkošana,

konsekvence tēmas izklāstā un argumentācijā. Nedaudz mulsoši ir tas, ka nav pilnīgi nevienas tabulas vai diagrammas, kas ir netipiski ekonomisku pētījumu izklāstā. Tiesa gan, šis trūkums bija daudz jūtamāks iepriekšējā pētījumā, kur lasītājam tiešām varēja būt grūti orientēties skaitļu gūzmā.

A. Stranga, pētot K. Ulmaņa režīma saimniecisko politiku, galveno uzmanību ir pievērsis darbaroku trūkumam laukos un rūpniecības ekstensīvajai attīstībai, ko autors nosauc par “*Latvijai vissarežģītākajiem jautājumiem*” (29. lpp.). Līdzās šiem tīri ekonomiskajiem izaicinājumiem, kas lielā mērā bija pārmantoti no 20.–30. gadu Latvijas saimniecības, liela uzmanība ir pievērsta arī Darba Centrāles darbībai un Saimnieciskā dienesta likumam, Latvijas ekonomiskajam stāvoklim Otrā pasaules kara sākumā, kā arī režīma plānsaimniecības tendencēm. Svarīgs, varbūt pat lielākais A. Strangas ieguldījums ir rūpīgā Valsts plāna projekta analīze, kura akadēmiski veikta pirmo reizi. Pētījums skar arī sociālus jautājumus – dzīves dārdzības un darbaspēka izmantošanas ietekmi uz sabiedrības noskaņojumu.

Neapšaubāmi, viens no visstrīdīgākajiem pētījuma aspektiem ir konsekventā un brīžiem pat iznīcinošā K. Ulmaņa režīma kritika, kā arī dzelžainā, varbūt brīžiem ietiepīgā turēšanās pie liberālajām ekonomiskajām teorijām. A. Stranga asi kritizē valsts iejaukšanās mēģinājumus ekonomikā, protekcionisma politiku, brīvās konkurences un brīvā tirgus ierobežojumus. Jāatceras gan, ka šādas tendences bija vērojamas jau pirms K. Ulmaņa nākšanas pie varas (uz to norāda arī autors), tās bija populāras 30. gadu Eiropā, un arī mūsdienās nepastāv ekonomiskās sistēmas, kurās valsts būtu pilnībā atteikusies no regulēšanas.

A. Stranga asi kritizē ekonomikas “latviskošanu” jeb valstiskošanu, valstij pārņemot privātos uzņēmumus, kas mazināja konkurētspēju un radīja veselu ierēdņu

armiju. Tāpat tiek kritizētas plašās K. Ulmaņa laika būvniecības programmas, kas vairoja korupciju, veicināja līdzekļu izšķērdēšanu un galu galā kļuva par smagu slogu visai Latvijas ekonomikai. Kritizēta tiek režīma nespēja risināt akūtās problēmas, atgaidāšanās no tām ar tukšiem lozungiem un solījumiem, cerot, ka tās pašas par sevi pazudīs. Tāpat krietna deva kritikas tiek lauksaimniecības pārmērīgajai subsidēšanai.

Vai visa šī kritika ir pamatota? K. Ulmaņa režīma saimnieciskās politikas aizstāvji noteikti norādītu uz vairāku sekmīgu valsts uzņēmumu darbību. Viens no piemēriem varētu būt Valsts elektrotehniskā fabrika (VEF), kuru A. Stranga savā darbā nepiemin, lai gan tas bija viens no lielākajiem uzņēmumiem Baltijā un pie tam ražoja augsti tehnoloģisku produkciju. Tāpat ne viss, ko būvēja 30. gadu grandiozajās programmās, bija neracionāls. Droši vien Ķeguma HES būtu spilgtākais piemērs, kad būvniecība (turklāt piesaistot ārvalstu finansējumu) bija ekonomiski pamatota. HES palaišana 1939. gada 15. oktobrī atviegloja Latvijas elektroapgādi kara apstākļos un ļāva ietaupīt valūtu.

Ir iespējams diskutēt, un atrast argumentus var pat par labu lauksaimniecības subsidēšanai, kura neapšaubāmi gulās kā smags slogs uz visu pārējo Latvijas ekonomiku. Dažkārt ir dzirdēts arguments, ka, raugoties no vēsturiskās perspektīvas, Latvijas sabiedrība, iespējams, pateicoties tieši mākslīgi uzturētajai lauksaimniecības nozarei, salīdzinoši vieglāk pārdzīvoja Otrā pasaules kara vētras. Tiesa gan, K. Ulmanis karu negaidīja, un lauksaimniecības subsidēšanai bija pavisam citi motīvi. Viens no tiem bija tīri ekonomisks – iespēja lauksaimniecības produkciju pārdot ārvalstu tirgos un iegūt valūtu. Ļoti iespējams, ka bez lauku subsidēšanas Latvijas rūpniecība būtu attīstījies sekmīgāk, taču nav skaidrs, vai tā varētu būt pietiekami

starptautiski konkurētspējīga, lai nodrošinātu stabilu valūtas iepilūšanu ekonomikā.

Tomēr jāatzīst, ka K. Ulmaņa saimnieciskās politikas kritika A. Strangas monogrāfijā ir labi argumentēta un pārlicinoša. Tā pilnībā iznīcina mītu par “labajiem ulmaņlaikiem”. Lasītājs tiek vedināts uz atziņu, ka K. Ulmaņa režīma reputāciju nākamā paaudžu acīs glāba padomju okupācija. Seši gadi izrādījās pārāk maz, lai sabiedrība pilnībā izjustu K. Ulmaņa saimnieciskās politikas sekas, bet kara šausmas vēsturiskajā atmiņā saglabāja pirmskara laikus kā gaišu un salīdzinoši sekmīgu periodu. Bet vai tā bija tikai ilūzija? 20. gadsimta 30. gados tika panākta pozitīva tirdzniecības bilance, valsts budžets bija sabalansēts, notika neredzēti plaša būvniecība un Latvija vēl arvien bija simpātisks galamērķis lietuviešu un poļu viesstrādniekiem. Tāpat dzīves līmenis nebija nemaz tik zems.

Šeit gan jāatzīmē A. Strangas minētais (par to ir rakstījuši arī vairāki citi autori), ka K. Ulmaņa lielos projektus, grandiozo ierēdņu armiju un salīdzinoši augsto labklājību bija iespējams uzturēt no demokrātiskajā periodā uzkrātajiem līdzekļiem. Tie bija 400–500 miljoni latu, kurus iedzīvotāji bija uzkrājuši 20. gados (16. lpp., sk. arī 17., 21. lpp.). Kā vērtēt rezervju iztērēšanu? No vienas puses, K. Ulmaņa pretinieki varētu teikt, ka šos līdzekļus noteikti varēja izmantot efektīvāk. No otras puses, apoloģēti varētu norādīt, ka padomju okupācijas režīms tik un tā šos prāvus uzkrājumus būtu konfiscējis. Starp citu, varētu arī pieņemt, ka šīs milzīgās latu rezerves nebija viens no iemesliem, kādēļ K. Ulmanis (un arī viņa priekšgājēji) kavējās ar lata devalvāciju.

Lai kā arī mēs nevērtētu uzkrājumu izmantošanas lietderību, skaidrs ir, ka diktatoram K. Ulmanim saimnieciskajā ziņā bija daudz lielāka brīvība un lielākas iespējas nekā iepriekšējiem valdību vadītājiem demokrātiskajā posmā. Tādēļ jo zīmīgāki ir statistiskie dati par nacionālā ienākuma

līmeni Latvijā, kas 1938.–1939. gadā bija aptuveni tajā pašā līmenī vai pat nedaudz zemāks (ja pārrēķinām ārvalstu valūtā) nekā 1929. gadā.⁴ Pat lata devalvācija nenesa gaidīto efektu un spēja atdzīvīnāt Latvijas eksportu tikai uz 1–2 gadiem. Līdz pat Otrā pasaules kara sākumam Latvijai tā arī neizdevās pilnībā pārvarēt globālās saimnieciskās depresijas sekas.

Viena no aplūkojamā pētījuma vājākajām vietām ir reģionālā konteksta trūkums. Pats autors gan norāda, ka K. Ulmaņa režīma salīdzinājums ar Antana Smetonas un Konstantīna Pētsa režīmiem būtu turpmāko pētījumu uzdevums. Tiesa gan, šajā darbā ir atrodami salīdzinājumi ar situāciju Lietuvā. Tomēr tie ir vien epizodiski, it sevišķi salīdzinājumā ar iepriekšējo pētījumu “Latvijas ārējie ekonomiskie sakari”, kur kaimiņvalstu situācijas konteksts deva vērtīgas atziņas. To pašu varētu sagaidīt arī no šī pētījuma, kaut vai tādēļ, ka Igaunija ieviesa valsts monopolu ārējā tirdzniecībā (tāpat rikojās radikālāk par Latviju) un arī nonāca līdz piespiedu metodēm darbaspēka izmantošanā, bet tās saimnieciskie panākumi bija daudz labāki. Kur slēpās Igaunijas panākumu atslēga? Salīdzinoša statistika uzskatāmi pierādītu K. Ulmaņa saimnieciskās politikas nesekmību, jo tieši 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē Latvija attīstības tempu ziņā piedzīvoja izteiktu atpalcību no Igaunijas, Somijas un citām reģiona valstīm.

Nespēja atkopties no saimnieciskās krīzes un pakāpeniskā atpalikšana no kaimiņiem ir divi svarīgi faktori, kas jāņem vērā, izvērtējot autoritārā režīma saimnieciskās politikas efektivitāti. A. Stranga gan tos neaplūko sīkāk, bet min vēl divus – pilnīgu negatavību Otrā pasaules kara izaicinājumiem, kas rezultējās ekonomiskā sabrukumā, un nepieciešamību īstenot radikālas reformas, lai kaut kā izkļūtu no ekonomiskā strupceļa. Viens no soļiem bija Saimnieciskā dienesta likums, ar kura palīdzību

valdība cerēja atrisināt darbaspēka trūkumu laukos. Taisnības labad gan jāpiezīmē, ka šis likums nebūt nebija paredzēts tikai ekonomisko problēmu risināšanai. Tas bija arī efektīvs instruments slēptas mobilizācijas īstenošanai iespējama kara gadījumā. Ņemot vērā Latvijas drudžaino gatavošanos karam 1939. gada rudenī – 1940. gada pavasarī (astronomiski militārie izdevumi, armijas skaitliska palielināšana u. c.), ekonomiskā nepieciešamība patiesībā varēja būt tikai aizbildinājums Saimnieciskā dienesta likuma pieņemšanai.

Otra reforma, par kuru A. Stranga raksta savas monogrāfijas nobeigumā, bija K. Ulmaņa iecere pārskatīt agrārās reformas rezultātus, sadalot lielās vecsaimniecības, kas izmantoja deficīto algoto darbaspēku, daudzās mazās jaunsaimniecībās un ieviešot piespiedu kooperāciju. Šāda iecere ir patiesi skandaloza, kaut arī tās īstenošana bija grūti iedomājama un grūti realizējama. A. Stranga raksta:

“Kaut ko tik radikālu nekad savā programmā nebija paredzējuši pat Latvijas sociāldemokrāti. Ulmanis pamatoti atzina, ka šāds plāns, ja tas tiktu publiski izklāstīts, noskaņotu pret viņu “lielsaimniekus” – aizsargus, kuri bija viņu aizveduši līdz varai 1934. gadā, bet, uzzinot viņa ieceres, varbūt sāktu pat plānot “puču pret puču” – pret savu “vadoni”.” (256. lpp.)

Ja K. Ulmanis tik tiešām apsvēra šādu iespēju, kas draudēja pat ar režīma sabrukumu, tad tas tikai apliecina, ka viņa īstenotā saimnieciskā politika bija pilnībā izgāzusies.

Izdabāšana strādniekiem un interese par viņu stāvokli, par ko tik plaši rakstīts pētījumā, ekonomikas valstiskošana, Valsts plāna izstrādāšana, milzīgās subsidijas un iecerētā zemes reforma varētu likt jautāt – vai gadījumā K. Ulmanis nebija sociālists? Vai varbūt viņš gribot vai negribot gatavoja Latvijas sabiedrību padomju okupācijai, kura nesa gan totālu valsts kontroli, gan lauksaimniecības kolektivizāciju? A. Stranga raksta, ka, viņaprāt, autoritārā režīma saimnieciskā politika bijusi tuvāka valsts sociālismam, nevis kapitālismam (19. lpp.). Tomēr šķiet, ka K. Ulmanis vienkārši turpināja tendences, kas bija noformējušās jau 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā. Turklāt darīja to ļoti netalantīgi, tuvredzīgi un neizlēmīgi. Galu galā Saimnieciskā dienesta likumu pieņēma vēlu un tā arī nepaspēja ieviest dzīvē, zemes reforma palika tikai nenoformulēta iecere, bet ekonomikas valstiskošana galvenokārt kalpoja režīma politiskās atbalsta bāzes nostiprināšanai. Šķiet, ka tieši reaktīvā politika, izvairoties no izlēmīgas rīcības, un stratēģiskās vīzijas neesamība noveda Latviju pilnīgi bezcerīgā ekonomiskā situācijā Otrā pasaules kara sākumā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ ARNOLDS AIZSILNIEKS. Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1940. Stokholma 1968.
- ² AIVARS STRANGA. Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940). Rīga 2017, 269 lpp., šeit 272 lpp. ISBN 978-9934-18-238-9.
- ³ AIVARS STRANGA. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga 2015.
- ⁴ Ekonomists, 01.10.1930., 774. lpp.; Ekonomists, 15.09.1931., 593. lpp. (rakstam pievienota redakcijas piezīme, ka tā nepiekrīt visiem autora aprēķiniem); Ekonomists, 31.08.1933., 560. lpp.; Jaunākās Ziņas, 21.08.1936., 7. lpp.; Kurzemes Vārds, 29.03.1939., 1. lpp.

Ziņas par autoriem

About Authors

Ziņas par autoriem / About Authors

Agita Ančupāne (1985) ir vēstures maģistre (LU, 2017), Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma glabātāja. Pētnieciskās intereses: Rīgas sociālekonomiskā un kultūras vēsture 19.–20. gadsimtā, poligrāfijas vēsture Latvijā.

Agita Ančupāne (1985) holds a MA degree in History (University of Latvia, 2017) and works as a collection keeper of the Museum of the History of Riga and Navigation. Research interests: Socioeconomic history of Riga in the 19th to 20th centuries history of printing and publishing industry in Latvia.

Ingus Barovskis (1981) ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas katedras pētnieks, Ekonomikas un kultūras augstskolas docents. Humanitāro zinātņu doktors filoloģijā (LU, 2015). Promocijas darbs latviešu mitoloģijā veltīts htoniskās pasaules un to reprezentējošo tēlu un laiktelpas izpētei. Zinātniskās intereses: mitoloģija un mitiskās domāšanas simboli, to funkcijas mūsdienu sabiedrībā un literatūrā, kā arī padomju mitoloģijas fenomenu pētniecība un mutvārdu vēsture.

Ingus Barovskis (1981) is a researcher at the University of Latvia Faculty of Humanities and an assistant professor of the University of Economics and Culture. In 2015, he received his doctoral degree in philology (University of Latvia). His promotion thesis in Latvian mythology was dedicated to research of chthonic world and the representations thereof in the images, space and time. His academic interests include mythology and symbols of mythological thinking in modern society and literature, phenomena of mythology and oral history.

Dāvis Beitlers (1993) ir vēstures maģistrs (LU, 2017), Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas vēsturnieks. Vairāku zinātnisku un populārzinātnisku grāmatu autors vai redaktors. 2017. gadā uzsācis doktorantūras studijas vēsturē Latvijas Universitātē un izstrādā promocijas darbu par tēmu “Latviešu uzņēmējdarbība trimdā (1940–1987): pārmantotības aspekti”. Zinātniskās intereses: latviešu trimdas vēsture, Latvijas jūrniecības vēsture, Latvijas grāmatniecības vēsture, Latvijas ērģelkultūras (instrumenti, mūzika un mūziķi) vēsture, reģionālās vēstures izpētes problēmas.

Dāvis Beitlers (1993) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2017). He is a historian at the Museum of the History of Riga and Navigation (Department of the History of Latvian Navigation). An author or editor of several scientific and popular science books. In 2017, the author commenced doctoral studies in history at the University of Latvia, working on the PhD thesis “Latvian business in exile (1940–1987): aspects of inheritance”. Research interests include history of Latvian exile, history of Latvian navigation, history of Latvian book production, history of Latvian organ-culture (musical instruments, music, musicians), research problems of regional (local) history.

Kristīne Beķere (1984) ir vēstures maģistre (Greifswaldes Universitāte, 2009), Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centra pētniece. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē izstrādā promocijas darbu par tēmu “Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā ārzemēs 1945–1991”. Biedrības *Baltic Heritage Network* viceprezidente. Zinātniskās intereses: latviešu diaspora, latviešu trimdas politiskās aktivitātes pēc Otrā pasaules kara, Latvijas neatkarības atjaunošana.

Kristīne Beķere (1984) holds a degree of MA in history (Greifswald University, 2009) and is a researcher at the Latvian Academy of Sciences Baltic Center for Strategic Studies. Working on a PhD thesis “Role of Latvian emigrees in upholding the idea of Latvian state independence abroad throughout 1945–1991” at the University of Latvia Faculty of History and Philosophy. Vice-president of the Association “Baltic Heritage Network”. Scientific interests: Latvian diaspora, political activities of Latvian exiles after the Second World War, restoration of the Republic of Latvia state independence.

Evita Feldentāle (1990) ir vēstures maģistre (LU, 2017), Latvijas Okupācijas muzeja Audiovizuālo materiālu krātuves speciāliste. Zinātniskās intereses: Baltijas Universitāte, Latvijas 20. gadsimta vēsture.

Evita Feldentāle (1990) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2017), she is a specialist of the Audiovisual Archive of the Museum of the Occupation of Latvia. Research interests: Baltic University, history of Latvia in the 20th century.

Ēriks Jēkabsons (1965) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors. Vēstures doktors (LU, 1995). 17 grāmatu (trīs no tām izdotas ārvalstīs) un 210 zinātnisku rakstu (apmēram puse no tiem publicēti 13 ārvalstīs) autors. Piedalījies 160 zinātniskās konferencēs. Latvijas Zinātnes padomes eksperts, Polijas un Rumānijas Nacionālās zinātnes padomes ārzemju eksperts, piecu Latvijas un 17 ārvalstu zinātnisko žurnālu redkolēģiju loceklis. Viesprofesors Polijas un Ukrainas universitātēs. Apbalvots ar Polijas Zelta Nopelni krustu. 2012./2013. akadēmiskajā gadā Fulbraita programmas *Scholar Program* stipendiāts Stenforda Universitātē. Zinātniskās intereses: Latvijas un reģiona politiskā un militārā vēsture 20. gadsimta pirmajā pusē.

Ēriks Jēkabsons (1965) is a professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of history (University of Latvia, 1995). An author of 17 books (3 of these published abroad) and 210 scientific articles (about a half of them published in 13 countries), he has taken part in 160 scientific conferences, served as an expert of the Latvian Scientific Council, a foreign expert of Polish, Romanian National Scientific Councils. He is a member of editorial board of 5 Latvian and 17 foreign scientific journals, a visiting professor at universities in Poland and Ukraine. Decorated with Poland's Gold Merit Cross, a participant of Fulbright Scholar Program at Stanford University during the academic year 2012/2013. Research interests: political and military history of Latvia and the region in the first half of the 20th century.

Dmitrijs Krivašejs (1972) ir Baltkrievijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta pētnieks un Baltkrievijas Valsts kultūras un mākslu universitātes asociētais profesors. Vēstures zinātņu kandidāts (2000). Autors monogrāfijām “Nacionālās kopienas Baltkrievijā vācu okupācijas laikā (1941. gada jūnijs – 1944. gada jūlijs) (baltkrievu valodā, 2009), “Valsts kultūras politika Baltkrievijā (1991–2010) (baltkrievu valodā, 2014), “Baltkrievijas tautu liktenis okupācijas laikā (1941. gada jūnijs – 1944. gada jūlijs) (krievu valodā, 2017). Akadēmiskās intereses: Baltkrievijas etnisko kopienu vēsture, mūsdienu Eiropas etnisko minoritāšu politika, Eiropas valstu kultūras politikas salīdzinoša analīze.

Dzmitry Kryvashei (1972) is a researcher at the Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus and an associate professor at the Department of Cultural Communications of the Belarusian State University of Culture and Arts. Candidate of sciences (2000), the author of monographs “National societies of Belarus during the German occupation (June 1941 – July 1944)” (in Belarusian) (2009), “State cultural policy in Belarus (1991–2010)” (in Belarusian) (2014), “Fates of peoples of Belarus under the occupation (June 1941 – July 1944)” (in Russian) (2017). Academic interests: history of ethnic societies in Belarus, contemporary European policy regarding ethnic minorities, comparative analysis of cultural policy in European countries.

Beāte Lielmane (1993) ir vēstures maģistre (LU, 2017), UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas Komunikācijas un informācijas sektora vadītāja. Zinātniskās intereses: Rīgas pilsētībūvnieciskā un sociālā vēsture, kultūras mantojuma aizsardzība.

Beāte Lielmane (1993) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2017), she is the Communication and Information Programme Director of the Latvian National Commission for UNESCO. Research interests: urban development and social history of Riga, protection of cultural heritage.

Jānis Šiliņš (1983) ir Latvijas Valsts vēstures arhīva vadošais pētnieks. Vēstures doktors (LU, 2012). Monogrāfijas “Padomju Latvija (1918–1919)” (2013) autors. Zinātniskās intereses: Latvijas politiskā, militārā un ekonomiskā vēsture 20. gadsimta sākumā.

Jānis Šiliņš (1983) is a leading researcher at the Latvian State History Archives. Doctor of history (University of Latvia, 2012), an author of the monograph “Soviet Latvia (1918–1919)” (in Latvian, 2013). His research interests include Latvian political, military and cultural history at the beginning of the 20th century.

Vanda Visocka (1993) ir vēstures maģistre (LU, 2017), Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante. Izstrādā promocijas darbu “Keramikas izgatavošana, pielietojums un nozīme bronzas un senākajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā”. Zinātniskās intereses: bronzas un senākais dzelzs laikmets, keramikas trauku izgatavošanas tehniskie aspekti, tradīcijas un sabiedrība aizvēsturē, zināšanu pārnese, petrogrāfiskā analīze, arheometrija.

Vanda Visocka (1993) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2017). Scientific assistant at the University of Latvia Faculty of History and Philosophy. Currently a doctoral student at the University of Latvia Faculty of History and Philosophy, working on the PhD thesis “Ceramic production, function and meaning during Bronze and Pre-Roman Iron Age in the territory of Latvia”. Scientific interests: Bronze and Pre-Roman Iron Age, technical aspects of pottery production, traditions and society in the prehistoric times, transmission of knowledge, petrography, archaeometry.

Kristīne Zaļuma (1972) ir sociālo zinātņu maģistre bibliotēkzinātnē un informācijā (LU, 2011), Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra pētniece. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante. Promocijas darba tēma: “Vidzemes muižu bibliotēku kultūras mantojums (18. gs. – 20. gs. 20. gadi)”. Zinātniskās intereses: kultūras mantojuma aizsardzība, Latvijas muižu un bibliotēku vēsture.

Kristīne Zaļuma (1972) holds a master’s degree in social sciences (library science and information, University of Latvia, 2011). She is a researcher at the National Library of Latvia. Currently a doctoral student at the University of Latvia Faculty of History and Philosophy, developing the PhD thesis “Cultural Heritage of libraries in manors of Vidzeme/Livland region, 18th C. – 1920s”. Research interests include history of cultural heritage protection, manors and libraries in Latvia.

Lilita Zemīte (1961) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētā profesore. Vēstures doktore (LU, 1993). Monogrāfijas *Latvia in the League of Nations* (2002) autore. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitika un starptautiskās attiecības 20. gadsimtā, ASV vēstures un historiogrāfijas problēmas.

Lilita Zemīte (1961) is an associate professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of history (University of Latvia, 1993), an author of the monograph “Latvia in the League of Nations” (2002). Research interests: foreign policy of Latvia and international relations in the 20th century, problems of history and historiography of the USA.

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5, Rīgā, LV-1050
Tālrunis: 67034635
www.lu.lv/apgads

Iespiests SIA "Latgales druka"
Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601
Tālrunis/fakss: 64625938